

ΓΚ. ΒΙΝΝΑΪ

*ἡ ΚΟΙΝΩΝΙΚῆ
ψυχολογία
τῆς
ἐργατικῆς
τάξης*

Ἐκδόσεις: Γερ. Αναγνωστίδη

ΓΚΕΡΧΑΡΝΤ ΒΙΝΝΑΪ

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ

Τίτλος πρωτοτύπου:

Gerhard Vinnai, «Sozialpsychology der Arbeiterklasse»

Identitätszerstörung im Erziehungsprozeß

Γκέρχαρντ ΒΙΝΝΑΪ

Ἡ κοινωνική ψυχολογία τῆς ἐργατικῆς τάξης

Ἡ διατάραξη τῆς προσωπικότητας
στὴ διαδικασία τῆς ἀνατροφῆς

Μετάφραση: Μπάμπης ΔΕΡΜΙΤΖΑΚΗΣ

Ἐπιμέλεια ἔκδοσης - ἐξώφυλλο: Λορέντζο ΝΤΕΤΖΙΟΡΤΖΙΟ

Διορθώσεις: Λίτσα ΔΡΙΚΑΚΗ

Ἐκδόσεις Γερ. Ἀναγνωστίδη
Ἀκαδημίας 71

● Περιεχόμενα

- Εισαγωγή, σελ. 7
- 1. Σχιζοφρένεια και οικογένεια, σελ. 13
- 2. Ἡ ἀθλιότητα τῆς ἐργατικῆς οἰκογένειας, σελ. 35
- 3. Ὁ τρόμος τῆς οἰκογένειας καὶ τὸ κοινωνικὸ παράλογο, σελ. 63
- 4. Ἡ κοινωνικοποίηση σάν διαδικασία παραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης, σελ. 99
- 5. Ἡ ψυχοπαθολογία τοῦ κοινωνικοῦ χαρακτῆρα τοῦ προλεταριάτου, σελ. 121
- 6. Θεραπεία καὶ πολιτικὴ πράξη, σελ. 173
- Σημειώσεις, σελ. 211

Η ανάλυση τῶν «ὑποκειμενικῶν παραγόντων» μέσα στά πλαίσια τῆς ὑλιστικῆς θεωρίας τῆς κοινωνίας μέχρι τώρα δέν ἔχει προχωρήσει ἀρκετά. Τό ζήτημα, πῶς οἱ κοινωνικές σχέσεις, πού εἶναι ἔκφραση τῶν παραγωγικῶν σχέσεων, ἀναπαράγονται στό κεφάλι τοῦ ἀνθρώπου, χρειάζεται ἀκόμη παραπέρα διευκρίνηση. Θά ἐξετάσουμε σ' αὐτό τό ἔργο μας πῶς οἱ διαπιστώσεις τῆς ἀστικῆς ψυχιατρικῆς μποροῦν νά ἀξιοποιηθοῦν μέσα στά πλαίσια τῆς ἐρμηνείας τῆς κριτικῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ὥστε νά χρησιμεύσουν στήν ἀνάλυση τῆς προσωπικότητας τοῦ ἐργάτη. Στόχος μας εἶναι νά πλουτιστεῖ ἡ μαρξιστική κριτική τῆς οἰκονομίας μέ τά πορίσματα τῆς ψυχολογίας. Τά ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν πάνω στή σχιζοφρένεια θά ἐρμηνευθοῦν μέ βάση τήν μαρξιστική κριτική τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων. Αὐτή ἡ ἀνάλυση ξεκινά ἀπό τή θέση πῶς ἡ «ἀνθρώπινη φύση» τοῦ ἐργάτη δέν εἶναι δεδομένη βιολογικά, ἀλλά ἀναπτύσσεται, ἀπό τήν στιγμή τῆς γέννησής του, μέσα στή συνολική διαδικασία ἐκμετάλλευσης τῆς ἐργατικῆς του δύναμης. Ἡ προετοιμασία γιά τή δουλειά στό ἐργοστάσιο ἀρχίζει ἀπό τήν πρώτη κιόλας φάση ἀνάπτυξης τοῦ ψυχικοῦ κόσμου τοῦ μικροῦ μελλοντικοῦ προλετάρου.

Οἱ σχέσεις μέσα στήν οἰκογένεια σάν κοινωνικό διάμεσο.

πού συντελούν στη βασική διαμόρφωση της ψυχολογίας του εργάτη, καθορίζονται κατά βάση από την ανάγκη παραγωγής και αναπαραγωγής της εργατικής του δύναμης. Η ψυχική εξαθλίωση, στενά δεμένη με την υλική εξαθλίωση, συνοδεύει παντού το προλεταριάτο. Η ψυχική προϋπόθεση για την λειτουργία της αλλοτριωμένης παραγωγής είναι αυτό που, στην πιο όξυμένη του μορφή, φαίνεται σαν σχιζοφρένεια. Το παράλογο είναι τμήμα του καπιταλιστικού όρθολογισμού. Η πορεία διαμόρφωσης προϋποθέσεων στον εργάτη, ώστε να είναι αποδοτικός στη δουλειά του, είναι έντελως αρνητική γι' αυτόν τον ίδιο. Διαμόρφωση μιάς τραυματισμένης προσωπικότητας· ύποταγή σε χίλιους δυό εξαναγκασμούς· καθήλωση του πολιτιστικού του επιπέδου έκτρέποντάς τον έτσι από τη σωστή ανθρωπινή συμπεριφορά. Αυτά αποτελούν τα πιο ουσιαστικά χαρακτηριστικά της κοινωνικής ύπαρξης του προλεταρίου.

Αυτό το κείμενο ξεκινά με την προϋπόθεση πως, αυτό που η ψυχιατρική ονομάζει σχιζοφρένεια, δεν είναι στην πραγματικότητα παρά μιά όξυμένη παραλλαγή του κοινωνικού χαρακτήρα του προλεταριάτου. Το εμπειρικά διαπιστωμένο γεγονός, πως ή σχιζοφρένεια, ιδιαίτερα γι' αυτούς που δουλεύουν με βάρδιες, είναι συνηθισμένη αρρώστια μέσα στην εργατική τάξη, μās επιπρέπει νομίζω να κάνουμε μιά τέτοια υπόθεση. Κοινωνικά καθορισμένες, από την ψυχιατρική χαρακτηρισμένες σαν παθολογικές, αυτές οι ψυχικές καταστάσεις πρέπει να μελετηθούν ολοκληρωμένα αν θεωρηθούν σαν όξυμένες αποκλίσεις της παθολογίας του υγειούς κάτω από την επίδραση παράλογων κοινωνικών σχέσεων. Η ανάλυση πιο σοβαρών ψυχικών καταστάσεων προϋποθέτει μιά βαθιά γνώση πάνω στις ψυχολογικές διαταραχές, με τις οποίες πληρώνεται μιά πιο πετυχημένη προσαρμογή στο περιβάλλον. Αντίθετα η γνώση της ύπαρξης εξαιρετικών ψυχολογικών διαταραχών φωτίζει με τη σειρά της ψυχικές καταστάσεις που συνήθως χαρακτηρίζονται σαν ομαλές. Απόδειξη για τό ότι η σχέση παθολογικού και υγειούς πρέπει να κατανοηθεί μ' αυτό τον τρόπο, παρέχει και η ανάλυση του ιστορικού του ασθενούς από τον ψυχίατρο, όπου ο ψυχίατρος αντιπροσωπεύει τό υγιές. Δεν φτάνει μόνο ή προσ-

εγμένη συμπεριφορά του ψυχίατρου απέναντι στον ασθενή. Χρειάζεται και πολύς κόπος.

Γιά να μπορέσει να αντιληφθεί τις ψυχολογικές διαταραχές του ασθενούς πρέπει να δει τί συμβαίνει μέσα του. Πρέπει να αντιληφθεί τί νόημα έχουν τά συμπτώματά του. Αυτό σημαίνει πως τά ίδια του τά ψυχικά ελαττώματα προβάλλονται πάνω στον ασθενή και αυτή ή προβολή εξετάζεται κατόπιν, αν αντιστοιχεί στην πραγματικότητα της ψυχικής πάθησης. Στη γλώσσα της ψυχανάλησης, οι παιδικές εμπειρίες του ψυχαναλυτή μεταφέρονται στον ασθενή και αυτή ή μεταφορά υποβάλλεται κατόπιν σε κριτικό έλεγχο. Παρόμοιες διαδικασίες προϋποθέτουν πως ή σχέση ψυχίατρου-ασθενή δεν είναι απλώς ή σχέση ανάμεσα σε ένα υγιές και σε ένα άρρωστο άτομο, αλλά ή σχέση ανάμεσα σε δυό ανθρώπους που ο ένας έχει περισσότερες και ο άλλος λιγότερες ψυχικές διαταραχές. Μιά σωστή ψυχιατρική προϋποθέτει την ψυχιατρική του ψυχίατρου.

Αυτό που ή ψυχιατρική ονομάζει σχιζοφρένεια, είναι στην πραγματικότητα μιά όξυμένη παραλλαγή της τραυματισμένης προσωπικότητας, που βρίσκεται λίγο πολύ σε όλους μας. Τά συμπτώματα των ψυχασθενών παρουσιάζονται σε πιο ήπια μορφή και σ' όλα τά «υγιή» άτομα. Αυτά είναι ή ανικανότητα επαφής με τους άλλους, προσκόλληση σε μιάν αυθεντία, φυγή απ' την πραγματικότητα, ύποταγή σε μιά ψεύτικη συνείδηση, ανικανότητα ευχαρίστησης, αδυναμία στην συμπεριφορά. (Αυτές οι διαπιστώσεις βέβαια δεν αναιρούν τό γεγονός της μεταβολής των ποσοτικών διαφορών σε ποιοτικές). Η ύπαρξη μās λανθάνουσας συλλογικής παθολογικής κατάστασης φαίνεται απλώς στον σχιζοφρενή πιο καθαρά. Η όριοθέτηση της απόκλισης από τό κανονικό βοηθά τους υπόλοιπους να εμποδίσουν τη δική τους απόκλιση να φανερωθεί. Ο χαρακτηρισμός του «τρελού» βοηθά τους άλλους να καλύψουν την τρέλα τους με πιο προσεγγμένους τρόπους συμπεριφοράς και να άπωθούν τις επιθυμίες τους, καθώς αυτές έχουν την τάση να άπορρίπτουν την αρχή της πραγματικότητας, που οι υπάρχουσες σχέσεις κυριαρχίας έχουν επιβάλλει. Όσο περισσότερες ψυχικές διαταραχές προκαλεί ένα κοινωνικό καθεστώς, τόσο περισσότερο

χρειάζεται να τίς απορρίπτουν εκείνοι που τό εκπροσωποῦν περισσότερο. Ὁ φασισμός εἶναι ἀναγκαστικά ὑπέρμαχος τῆς εὐθανασίας, τῆς ἐξαφάνισης τῶν ψυχικά ἀσθενῶν που ζοῦν μιά «ἀφόρητη ζωή» γιά τήν ὁποία ὑπεύθυνος εἶναι αὐτός. Ὅταν μιά ἀναδρομική τάση (ἤ τάση ἐπαναστροφῆς), που εἶναι κοινωνικό προϊόν, ἀπειλεῖ νά ἀμφισβητήσῃ τήν ἀρχή τῆς πραγματικότητας, οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ κατεστημένου ἀντιδροῦν. Ἀντιδροῦν μέ τέτοιες ἀπαίσιες μέθοδες, που παραμένουν σίγμα γιά τήν ἀνθρωπότητα. Καί αὐτοί δέν εἶναι οἱ γιατροί τῶν ψυχιατρικῶν ἰνστιτούτων καί κλινικῶν, μά οἱ ἴδιοι οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἐξουσίας, που ἀδυνατοῦν νά ἱκανοποιήσουν πιά τά κοινωνικά αἰτήματα. Ἡ πραγματικότητα τῆς περέκλισης τῶν σχιζοφρενῶν εἶναι ὀλοφάνερη σ' αὐτούς που τή δημιούργησαν. Καί αὐτοί οἱ ἴδιοι, ἄν δέν θέλουν νά τοῦς συντρίψῃ ἡ κυρίαρχη λογική, εἶναι ἀναγκασμένοι νά κρύβουν ἀπό τόν ἑαυτό τους καί ἀπό τοῦς ἄλλους τά σημάδια πιά σοβαρῶν ψυχικῶν τραυμάτων που φέρουν μέσα τους.

Σέ μιά κοινωνία που δέν διέπεται ἀπό μιά σωστή, δημοκρατική λογική, ἀλλά ἀπό τυφλούς οικονομικούς νόμους, ἡ ἀνάλυση τῆς προσωπικότητας δέν μπορεῖ νά εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἡ ἀνάλυση τοῦ ἀσυνειδήτου. Αὐτή διεισδύει μέσα στίς πιά βαθιές ψυχικές καταστάσεις, μέ τίς ὁποῖες ἡ ἄλλοτριωμένη οἰκονομία ἔχει ἀλυσσοδέσει τοῦς ἀνθρώπους χωρίς αὐτοί νά τό καταλάβουν. Αὐτή ἡ ὑποταγή τοῦ ἀνθρώπου στήν πραγματικότητα δέν συντελεῖται μόνο μέσα ἀπό μιά ψεύτικη συνείδηση, ἀλλά ἀπό τήν συνολική ψυχική του δομή, ἀπό τίς διεστραμμένες ἀνάγκες που τοῦ ἔχει ἐπιβάλλῃ ἡ κοινωνία τῆς ἀφθονίας.

«Εἶναι ἀκόμα δυνατό νά ἐμμένουν οἱ ἀνθρωποι στίς οικονομικές σχέσεις, πάνω στίς ὁποῖες ἀναπτύχθηκαν οἱ ἱκανότητες καί οἱ ἀνάγκες τους ἀντί νά τίς ἀντικαταστήσουν μέ μιά ὑψηλότερη καί πιά ὀρθολογική ὀργάνωση, ἀπό τό γεγονός ὅτι πολυάριθμα κοινωνικά στρώματα ἐκτιμοῦν περισσότερο ἀπό τή γνώση τό αὐτοκίνητο, που τοῦς ἔχει διαστρέψει κυριολεκτικά τή συνείδηση».

Οἱ ἐργασίες πάνω στήν ταξική συνείδηση εἶναι ἀκόμη

ἰδεαλιστικές. Μόλις που κατάφεραν νά ξεπεράσουν τήν κοντόφθαλμη ὀρθολογιστική ἀνθρωπολογία τῆς ἀστικής διαφώτισης. Μιά ἀνάλυση τοῦ ἀσυνειδήτου τῶν μαζῶν θά ἦταν ἀδύνατη, ἄν οἱ ἀνθρωποι ὄριζαν τήν μοῖρα τους σύμφωνα μέ τίς ἀντιλήψεις τους. Ἐφόσον ἡ ζωή τῶν ἀνθρώπων δέν κατευθύνεται ἀπό λογικές, αὐτόνομες ἀποφάσεις, ἀλλά ἔχει καταντῆσει ἐρείπιο ἀπό μιά ξέφρενη οἰκονομία, εἶναι ἀνάγκη νά ξεκαθαρίσουμε πῶς αὐτή ἡ οἰκονομία βρίσκει τό ἀπαραίτητο ἀνθρώπινο ὑλικό μέ αὐτή τήν μῆ ἐξανθρωπισμένη φύση.

Ἡ ἔννοια «ἐργατική τάξη» ἀναφέρεται σ' αὐτή τήν μελέτη μέ τήν παραδοσιακή σημασία τοῦ βιομηχανικοῦ προλεταριάτου. Διαφοροποιήσεις μέσα σ' αὐτή τήν ομάδα δέν λαμβάνονται ὑπόψη. Τό ὅτι ἡ οὐσιαστική ἱστορική διάσταση, τόσο σημαντική γιά τήν ὑλιστική θεωρία, μόλις ὑποδηλώνεται σ' αὐτή τήν ἀνάλυση, ἀποτελεῖ μιά σοβαρή ἔλλειψη. Ἡ ἀνάλυση ἀντιμετωπίζει στά γρήγορα τήν παρούσα κατάσταση τῶν πολιτικά ἀποπροσανατολισμένων μορφωμένων καί ἀμόρφωτων ἐργατῶν βιομηχανίας. Στό κείμενο δέν δίδεται ἰδιαίτερη σημασία στίς διαφορές ἀνάμεσα στά δύο φύλλα. Ἀσχολεῖται κυρίως μέ τοῦς ἄνδρες ἐργάτες. Ἡ ἀνάλυση τῆς κοινωνικοποίησης τοῦ παιδιοῦ περιορίζεται κυρίως στήν προσχολική ἡλικία, που εἶναι καί ἡ πιά ἀποφασιστική γιά τή διαμόρφωση τοῦ χαρακτήρα του σάν προλετάριον. Μέχρι σέ ποῖο βαθμό μερικές ἀπό τίς ἀκόλουθες διαπιστώσεις ἔχουν διαστρεβλωθεῖ ἀπό τήν ἀστική ἐπιστήμη καί ἄν τά ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν στίς ἀγγλοσαξωνικές χώρες μποροῦν νά ἰσχύουν καί στήν Ὁμοσπονδιακή Δημοκρατία τῆς Γερμανίας, πρέπει νά τό ἐρευνῆσῃ μιά κριτική ἐμπειρική κοινωνιολογική ἔρευνα.

Οἱ ὄροι «σχιζοφρένεια» καί «ψύχωση» χρησιμοποιοῦνται πότε-πότε μ' ἕναν τρόπο που δέν εἶναι ἀποδεκτός ἀπό τήν κατεστημένη ψυχιατρική. Αὐτό προέρχεται ἀπό τό γεγονός πῶς αὐτοί οἱ ὄροι, μέσα στά πλαίσια μιᾶς θεωρίας τῆς κοινωνίας ἀποκοτῶν ἕνα διαφορετικό περιεχόμενο. Μ' αὐτό δέν θέλουμε νά ἀρνηθοῦμε πῶς ἡ ψυχική ἐξαθλίωση τῆς ἐργατικῆς τάξης μπορεῖ νά πάρῃ τή μορφή τῆς ψύχωσης, τῆς νεύρωσης, τῆς μανίας ἢ τῆς ἐγκληματικότητας. Ἀπλῶς θά ὀριοθετήσουμε τή

μιά από τήν ἄλλη καί θά δείξουμε ποιές ἀπό αὐτές, πῶς καί πότε ἐμφανίζονται.

Ἄ ὄρος «διατάραξη τῆς ταυτότητας», πού στήν τρέχουσα ἐπιστημονική γλώσσα σημαίνει τήν καταστροφή τῆς ἰκινότη-
τας νά ἀντιλαμβάνεσαι τόν ἑαυτό σου σέ εὐμετάβλητες κατα-
στάσεις σάν τό ἴδιο ὑποκείμενο, χρησιμοποιεῖται ὄχι σπάνια σ'
αὐτό τό κείμενο κάπως ἄστοχα. Πότε-πότε χρησιμοποιεῖται γιά
νά δείξει τήν πορεία ψυχικῶν τραυμάτων, πράγμα γιά τό ὁποῖο
δέν ἀρκεῖ, γιατί ἀναφέρεται μόνο στό ἐπίπεδο τῆς συνείδησης
κι ἔτσι εὐνοεῖ ἰδεαλιστικές διαστρεβλώσεις. (Ἄ ὄρος εἶναι ἀκό-
μη παραπλανητικός καί γιά τό ὅτι δείχνει τήν διατάραξη ἀπό
κάτι, πού, ὅπως ἀποδεικνύεται, δέν μπορεῖ νά προέλθει καθό-
λου ἀπό τίς ὑπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις).

Μέ αὐτό τό ἔργο ἐπιχειροῦμε μίαν εἰσαγωγή σέ μίαν ὑλιστι-
κή ψυχολογία, πάνω στήν ὁποία ἐργαζόμαστε. Τά ἐπί μέρους
κεφάλαια γράφτηκαν σέ διαφορετικό χρόνο, γιά διαφορετικούς
λόγους καί μέ διαφορετικές ἀξιώσεις. Δέν εἶναι καί τόσο στενά
δεμένα μεταξύ τους. Αὐτή ἡ ἐργασία ἔχει τόν χαρακτήρα δοκι-
μίου γιά πιό ἀκριβεῖς ἀναλύσεις. Ἡ ἀναλογική σκέψη, νόμιμη
κατά κάποιον τρόπο, καθώς ἡ σύσταση τῆς καπιταλιστικῆς
πραγματικότητας ἔχει καταλήξει σέ μιά κακή ἀρχή τῆς ταυτό-
τητας, μόνο μερικά μπορεῖ νά ἀντικαταστήσει μιά πληρέστερη
ἀνάλυση. Ἡ ἀνάγκη νά ξεφύγουμε ἀπό τίς ἀστικές θέσεις,
προκειμένου νά ἀποκτήσουμε μίαν ἐμπειρικά πιό ἀσφαλῆ βά-
ση, ὁδηγεῖ σέ μιά πλάγια προσέγγιση τοῦ θέματος. Ἡ ἀνάλυση
τῆς σύστασης τῆς προσωπικότητας μέσα στό κοινωνικό περι-
βάλλον εἶναι λογικό νά προέλθει ἀπό τήν ἀνάλυση τῆς καπιτα-
λιστικῆς οἰκονομίας, καί αὐτή μέ τή σειρά της πρέπει νά μελετή-
σει τίς εὐμετάβλητες δομές πού προέρχονται ἀπό αὐτή. Αὐτή ἡ
ἀντίληψη, πού ἐπαγγελματικές ὑποχρεώσεις δέν μοῦ ἐπέτρε-
ψαν νά ἀναπτύξω περισσότερο, μέ τήν πρώτη εὐκαιρία θά ἀπο-
τελέσει θέμα μᾶς παρόμοιας ἀνάλυσης.

1.

Σχιζοφρένεια καί οἰκογένεια

Υπάρχει μιά τάση στη θετικιστική αγγλοσαξωνική ψυχοπαθολογία, πού είναι προσανατολισμένη στην κοινωνιολογία, νά θεωρεί τήν σχιζοφρένεια σάν αποτέλεσμα καθορισμένων οικογενειακών δομών, στίς όποιες είναι εκτεθιμένο τό παιδί άμέσως μέ τή γέννησή του.

Μέ τή βοήθεια θεωρητικών, έρμηνευτικών προτύπων πάνω στίς αντιδράσεις καί τή συμπεριφορά, κοιτάζει νά συλλάβει εκείνες τίς οικογενειακές σχέσεις πού δημιουργούν στό παιδί τέτοιες προδιαθέσεις πού άργότερα καταλήγουν στη σχιζοφρένεια. Τό θεωρητικό της πλαίσιο όμως δέν τής επιτρέπει νά αναπαραστήσει άρκετά επιστημονικά τίς «σχέσεις τρόμου» μιās σχιζοφρενικής οικογένειας καί ή κοινωνική πραγματικότητα πού μέ βάση αυτές περιγράφεται, δέν άπεικονίζεται ολοκληρωμένα. Δέν καταφέρνει νά αντιληφθεί τίς οικογενειακές καί ένδοψυχικές αντιφάσεις. Είναι παραπολύ φορμαλιστική γιά νά μπορέσει νά άποκτήσει ολοκληρωμένη εικόνα του άντικειμένου της. Παρόλ' αυτά όμως, τά άποτελέσματα των έμπειρικών της έρευνών άποτελούν πολύτιμο υλικό γιά τόν έμπλουτισμό τής ύλιστικής θεωρίας. Οί κατακτήσεις της οδηγούν σέ πλούσιους προβληματισμούς. Προσφέρουν μιά σημαντική έμπειρική βάση στίς θεωρητικές της άναζητήσεις. Η περιγραφή πού θά κάνουμε παρακάτω γιά τά

άποτελέσματα των έρευνών της δέν προχωρεί σέ σημαντικές επιστημονικοθεωρητικές άμφισβητήσεις. Άκόμη καί τά άποσπάσματα πού παραθέτουμε τά έχουμε όπως είναι, χωρίς βελτιώσεις στη γλώσσα.

Οί ψυχολόγοι, πού τά συμπεράσματά τους θά παραθέσουμε σ' αυτό τό έργο, θεωρούν τή σχιζοφρένεια σάν έκφραση τής έσωτερίκευσης ενός επικίνδунου οικογενειακού θεάτρου.

« Η άποσπασματικότητα τής πληροφόρησης, ή διάχυση τής ταυτότητας, ή διατάραξη τής ικανότητας παρατήρησης καί επικοινωνίας καί όρισμένα άλλα χαρακτηριστικά του σχιζοφρενοϋς προέρχονται σέ μεγάλο βαθμό από τή διαδικασία έσωτερίκευσης των κοινωνικών χαρακτηριστικών όπως εκφράζονται μέσα στην οικογένεια »¹.

Οί έμπειρικές έρευνες πού έγιναν βασισμένες πάνω στη θεωρία των ρόλων έχουν άνακαλύψει όρισμένες, στενά δεμένες μεταξύ τους, άδυναμίες τής «σχιζοφρενοϋς» οικογένειας.

Οί ρόλοι, πού πάνω τους ύφαινονται οί αντιδράσεις στη σχιζοφρενική οικογένεια, παρουσιάζονται μέ μιάν εξαιρετική έπιμονή. Η οικογένεια αντιπροσωπεύει, όπως έχουν καταδείξει ό Γουάϊν καί άλλοι, ένα στατικό κοινωνικό σύστημα πού στερεί τήν προσωπικότητα καί τήν άυτονομία από τά μέλη του, πού τό δέχονται σάν ένα είδος άρχαϊκού ύπερ-εγώ, πού ύπονομεύει καί συνθλίβει τήν προσωπικότητά τους. Οί ρόλοι τής οικογένειας είναι στερεότυποι (ό μπαμπάς, ή μαμά, τό παιδί). Πλούσιες άμοιβαίες προσδοκίες συμπιέζονται μέσα σ' αυτούς τους ρόλους, πού πνίγουν έτσι κάθε έκφραση άυθορμητισμού. Η δύναμη των οικογενειακών άρχων οδηγεί στην καταστολή ή τόν περιορισμό των άτομικών ένδιαφερόντων πού άπειλούν τήν οικογενειακή ίσορροπία. Οί συχνά σφοδρές συγκρούσεις ανάμεσα στα μέλη μιās οικογένειας δέν πρέπει ούτε στιγμή νά θέτουν σέ άμφισβήτηση τό τυποποιημένο πλαίσιο των άτομικών ρόλων. Οί άνάγκες πρέπει νά παραμεριστούν, άν δέν θέλουν νά συμπιεστούν μέσα σ'

αυτό το πλέγμα των αντιδράσεων. Το θέατρο είναι τόσο καλά οργανωμένο, πού τα μέλη της οικογένειας πρέπει τό καθένα αντίστοιχα νά καταστρέψει τήν προσωπικότητά του γιά χάρη τής παράλογης καί καταπιεστικής λειτουργίας του. Ἡ οικογένεια ἔχει τόν χαρακτήρα μιᾶς καταπιεστικής «ψευδοκοινότητας» (Γουάιν).

Ἀφοῦ ἡ παρέκλιση ἀπό τά δεδομένα πλαίσια δέν γίνεται ἀνεκτή, τά μέλη τής οικογένειας ὀδηγοῦνται σέ ἕναν μίνιμουμ συμβιβασμό:

«Οἱ ψευδο-συλλογικές σχέσεις περικλείουν ἕνα χαρακτηριστικό δίλημμα: Ἡ ἀπόκλιση φαίνεται σάν διατάραξη τῶν σχέσεων καί πρέπει γι' αὐτό νά ἀπαγορευτεῖ. Ἀπαγορεύοντας ὁμως τήν ἀπόκλιση, κάνεις ἀδύνατη τήν παράπερα ἀνάπτυξη αὐτῶν τῶν σχέσεων»².

Ἡ ἀπόπειρα τοῦ παιδιοῦ νά σπάσει αὐτό τό ἰσχυρό δίχτυ σκοντάφτει πάνω στήν ἰσχυρή ἀντίσταση τῶν γονέων. Ὅταν τό παιδί ἀρχίσει νά ἀντιδρᾷ, ὅταν κοιτάξει νά ξεφύγει ἀπό αὐτό τό καταπιεστικό πλαίσιο, τότε δείχνουν οἱ γονεῖς τή δύναμή τους καί προσπαθοῦν νά τό ἐμποδίσουν εἴτε μέ τό μαλακό εἴτε μέ τό ἄγριο. Ὑπάρχουν σχέσεις ἐξάρτησης, «πού τό πῶ χαρακτηριστικό τους σημάδι εἶναι ἡ διχοτόμηση ἀνάμεσα στήν παντοδυναμία καί στήν πλήρη ἀνικανότητα»³.

Ἡ ἀποφυγή τροποποιήσεων μέσα στούς οικογενειακοῦς σχηματισμούς ἐμποδίζει αὐτή τή σχολή ψυχολογίας νά πειραματιστεῖ πάνω στόν καταναγκαστικό χαρακτήρα τῶν ρόλων. Τό παιδί δέν ἔχει εὐχέρεια στήν ἀνάπλαση τοῦ ρόλου του. Δέν μπορεῖ νά τόν παίξει ἔτσι ὥστε νά ἱκανοποιήσει τίς ἀνάγκες τοῦ ἢ νά ἀνταποκριθεῖ στίς ἀπαιτήσεις μιᾶς ἀμφίβολης προσωπικότητας. Ἰδιότητες ὅπως ὑποχωρητικότητα καί φαντασία, πού εἶναι τόσο ἀναγκαῖες σέ μεταβαλλόμενες καταστάσεις, δέν μποροῦν νά ἀνάπτυχθῶν.

Τό καταπιεστικό πλαίσιο τής σχιζοφρενικῆς οικογένειας δημιουργεῖ, ἀρκετά παράδοξα, ἰσχυροῦς δεσμούς ἀνάμεσα στούς

γονεῖς καί τά παιδιά. Οἱ ἄρρωστοι ψυχικά γονεῖς μποροῦν νά βεβαιώσουν τήν ὑπαρξή τους μόνο καταστρέφοντας τήν ψυχική ἰσορροπία τοῦ παιδιοῦ τους. Τό παιδί, σάν θύμα, καί λόγω τής ἀνωριμότητάς του, ἀναγκαστικά προσκολλᾶται στούς γονεῖς του.

«Τό παιδί προσανατολίζεται στήν πραγματικότητα τοῦ δυνατότερου. Σ' αὐτό τό σχῆμα ὑπέρβασης, τό παιδί εἶναι γιά τή μητέρα του, σέ πολλές περιπτώσεις, ἕνα ὄργανο πού τό χρησιμοποιεῖ γιά νά κρύψει τή δική της παραγμένη ψυχική κατάσταση»⁴.

Πολλοί ψυχίατροι ἔχουν διαπιστώσει ὅτι πολλοί σχιζοφρενεῖς, κατά τήν παιδική τους ἡλικία, ἦταν φανατικά προσκολλημένοι σέ μιᾶ μητέρα μέ ἀρκετά παραγμένη ψυχική ζωή. Ἡ αὐταρχική σχέση ἀνάμεσα στή μητέρα καί τό παιδί καί ἡ ἀμοιβαία συναισθηματική ἐξάρτηση μποροῦν νά ὀδηγήσουν σ' αὐτό πού ὁ Σήρλς ἔχει περιγράψει σάν «τό παιδί-θύμα πού θυσιάζει τήν προσωπικότητά του γιά τό καλό τῆς μητέρας του»⁵. Τά ἐλαττώματα τοῦ παιδιοῦ ἔχουν ἀποφασιστική σημασία γιά τήν ἀσταθή ψυχική ἰσορροπία τῶν γονέων.

«Συμπτώματα καί συμπεριφορά τοῦ ἀσθενοῦς μέσα στήν οικογένεια εἶναι οὐσιαστικοί παράγοντες γιά τή διατήρηση ἑνός status quo πού ἐξυπηρετεῖ τήν ὁμάδα»⁶.

Τήν ἀνάπτυξη τοῦ μελλοντικοῦ ἀσθενοῦς τήν ζοῦν οἱ γονεῖς του σάν ἀπόπειρα ἐναντία στήν ἴδια τήν δικιά τους ἐπισφαλῆ προσωπικότητα. Οἱ γονεῖς, στήν προσπάθεια γιά ἀλλαγὴ τοῦ παιδιοῦ ἀντιπαρτάσσουν ἀνοιχτή βία ἢ τή γέννηση αἰσθημάτων ἐνοχῆς, πού ὀδηγοῦν σέ ψυχικές ἀναστατώσεις.

Ἡ σχιζοφρενογενῆς οικογένεια συμπεριφέρεται σάν φαινομενικά αὐτάρκες σύνολο μέ κλειστά σύνορα ἀπέναντι στήν κοινωνία. Εἶναι ὀλοτελα ἀπομονωμένη. Οἱ κοινωνικές τῆς σχέσεις μέ τό περιβάλλον δέν ὑπερβαίνουν ἕνα μίνιμουμ ὄριο, πολύ χαμηλό. Τό ἴδιο ἐλάχιστες εἶναι καί οἱ σχέσεις μέ συναδέλφους ἢ μέ γείτονες. Μέ τούς φίλους καί τούς γνωστούς τά πράγματα δέν εἶναι καθόλου καλύτερα. Καί αὐτή ἡ κατάσταση, πού δέν στενο-

χωρεῖ καθόλου τούς γονεῖς, ἀρέσει καί στό παιδί. Ἐπομονώνεται ἀπό τούς συνομιλικούς του καί ρίχνεται ξανά πίσω στό δίχτυ τῶν οἰκογενειακῶν σχέσεων. Ἐτσι τό δυνητικά σχιζοφρενές παιδί δέν μπορεῖ νά ἀποτινάξει τούς οἰκογενειακοὺς καταναγκασμούς. Καθώς ὁμως πρέπει νά κοιτάζει νά καλύψει τίς ἀνάγκες του, δέν μπορεῖ παρά νά συμφωνήσει νά παίξει τό ρόλο του μέσα στό οἰκογενειακό θέατρο.

«Αὐτή ἡ ἀδυναμία τοῦ δυνητικά σχιζοφρενοῦς νά ἀπόσχει ἀπό τό οἰκογενειακό θέατρο σημαίνει πῶς αὐτό τό θέατρο τό νιώθει παντοδύναμο»⁷.

Ἐνάγκες καί προσδοκίες πού δέν μποροῦν νά ικανοποιηθοῦν στά πλαίσια τῆς οἰκογένειας, δέν ἐπιτρέπονται. Σέ μιά τέτοια ἀπομονωμένη οἰκογένεια, μέ τούς διαταραγμένους τρόπους ἐπικοινωνίας της, μέ τή μή διευκόλυνση γιά γνώση, μέ τίς ἰδιόμορφες ἐρμηνεῖες της γιά τήν πραγματικότητα, δέν μπορεῖ τό παιδί νά προσανατολιστεῖ καθόλου ἐξω ἀπό αὐτή. Ἐγκαταλείποντας τό παιδί τήν οἰκογένεια, πρέπει νά ἀντέξει τή βαθιά ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν παθολογική στάση τῆς οἰκογένειας ἀπέναντι στήν πραγματικότητα καί τίς πραγματικές της ἀπαιτήσεις, πρέπει νά γεφυρώσει τό χάσμα τους, πράγμα γιά τό ὁποῖο δέν εἶναι ἱκανός. Ἐνα ἀσθενής λέει:

«Θά μπορούσα μιά χαρά νά ζήσω στόν κόσμο, ἂν ἦταν ὅπως μοῦ τόν εἶχε περιγράψει ἡ μητέρα μου. Καθώς μεγάλωσα ὁμως εἶδα πῶς ἦταν ὀλίγον ἀλλιώτικος, κι αὐτό μέ συνέτριψε»⁸.

Ὁ Τέοντορ Λίντς καί οἱ συνεργάτες του ἐπιχείρησαν νά συλλάβουν τή σχέση γονέων καί σχιζοφρενοῦς μέσα στό σύστημα ἀντιδράσεων τῆς οἰκογένειας. Ἡ συμπεριφορά τῶν γονέων δέν ἐρμηνεύεται σάν τό σύνολο τῆς συμπεριφορᾶς δυῶ ἀνθρώπων, ἀλλά συλλαμβάνεται μέσα στά πλαίσια ἑνός δυναμικοῦ συνόλου, μιᾶς μικροκοινωνίας, ὅπου ἡ ψυχική διάθεση καί συμπεριφορά

τῶν μελῶν του ἀλληλοσχετίζονται. Σ ὅλα τά ζευγάρια πού ἐξέτασε ὁ Λίντς βρῆκε ἰσχυρές διαταραχές στίς σεξουαλικές τους σχέσεις. Δέν πέτυχαν μέ θετικό τρόπο νά ἱκανοποιήσουν ὁ ἕνας τόν ἄλλο. Ἡ συνουσία ἦταν ἐπώδυνη (Marital schism καί Marital skew) πράγμα πού καθιστοῦσε ἐπισημάνει τήν οἰκογενειακή τους ἰσορροπία.

Οἱ ἀνώμαλες σεξουαλικές σχέσεις γίνονται φανερές ἀπό τίς τυποποιημένες τους συγκρούσεις, ὅπου καθένας κοιτάζει νά ἐξαναγκάσει τόν ἄλλο νά παραιτηθεῖ ἀπό τίς ἀνάγκες καί τίς προσδοκίες του.

«Ὁ ἄντρας καί ἡ γυναίκα δέν κοιτάζουν νά βοηθήσουν ὁ ἕνας τόν ἄλλο, οἱ συζυγικές τους σχέσεις δυναμώνουν τίς συναισθηματικές τους δυσκολίες, τούς στεροῦν κάθε αἴσθημα πληρότητας πού ἐκφυλίζεται σέ ἐχθρικό αὐτοδασαπισμό. Ἀπό αὐτή τήν κατάσταση εἶναι καί οἱ δυῶ χαμένοι»⁹.

Οἱ ἀντιδράσεις τους στό γάμο συνίστανται κυρίως στό νά ἀντιτάσσουν στερεότυπα πίεση στήν πίεση καί ἀντίσταση στήν ἀντίσταση χωρίς ἐλπίδα νά φτάσουν ποτέ μ' ἕναν καλύτερο τρόπο στήν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τους. Λόγω ἀνικανότητας νά προσεγγίσουν τά αἰσθήματα τοῦ συντρόφου τους δέν μποροῦν νά συνεννοηθοῦν ὁ ἕνας μέ τόν ἄλλο. Ἀφοῦ δέν μποροῦν νά ἀγαπήσουν ὁ ἕνας τόν ἄλλο, συναγωνίζονται ποιός νά πρωτοκερδίσει τήν ἀγάπη τοῦ παιδιοῦ, σάν τό πιό προσιτό ὑποκατάστατο. Τό παιδί εἶναι τότε ὑποχρεωμένο νά παίξει κατά κάποιον τρόπο τό ρόλο τοῦ συντρόφου. Αὐτό ἔχει σά συνέπεια ὁμως τήν ἄρση τῆς ἀπόστασης ἀνάμεσα στίς δυῶ γενιές, πού εἶναι ἀναγκαῖα μέσα στά πλαίσια τῆς οἰκογένειας γιά νά ἐπιτευχθεῖ ἡ ἀποδέσμευση τοῦ παιδιοῦ ἀπό τούς γονεῖς. Γιά νά κερδίσουν τό παιδί ὑποσκᾶπτουν τήν εἰκόνα πού ἔχει τό παιδί γι' αὐτούς. Σέ τέτοιο βαθμό μάλιστα, ὥστε γίνεται ἀδύνατο νά προτιμήσει τήν ἕναν ἀπό τούς δυῶ χωρίς νά ἔλθει σέ σφοδρή σύγκρουση μέ τόν ἄλλο. Οἱ γονεῖς ἀπό φορεῖς σταθερῶν πρωταρχικῶν σχέσεων ἀγάπης, γίνονται φορεῖς ἀντιφατικῶν μοντέλων πού τά ἐπιβάλλουν στό παιδί καί πού δέν μποροῦν μέ κανέναν τρόπο νά συγχωνετοῦν. Ἐτσι τό

παιδί είναι αναγκασμένο να υιοθετήσει όλες τις αδυναμίες των γονέων του.

Σε μίαν ανδροκρατούμενη οικογένεια προσπαθεί ο άντρας, σε βαθμό παθολογικό, να επιβάλει την «άνδρική» εξουσία του, κυρίως σαν αντίδραση στην χαρακτηριστική θυλυπρεπή συμπεριφορά του. Ο χαρακτήρας του παρουσιάζει παρανοϊκές πλευρές. Για να ικανοποιήσει τις ακόρεστες ναρκισσιστικές ανάγκες του, κοιτάζει να θέσει τη γυναίκα κάτω από τη θέλησή του. Όταν αντιμετωπίσει την περιφρόνησή της γίνεται πύρ και μανία, γιατί θέλει να δώσει μία λογική χροιά σ' αυτό που δεν είναι παρά σκέτη άρρώστια. Ο γάμος χαρακτηρίζεται από μία χρόνια δυσπιστία, αποτέλεσμα μιάς άμοιβαίας απογοήτευσης, μιά δυσπιστία που στον άνδρα προέρχεται επιπλέον από την ύποψια ότι η γυναίκα του κοιτάζει να ύπονομεύσει την εικόνα του στα μάτια του παιδιού τους. Αν και η γυναίκα άμύνεται, ο άντρας είναι αυτός που κυριαρχεί στη σκηνή και η αδιακρισία του την αναγκάζει να υποχωρεί.

Στη γυναικοκρατούμενη οικογένεια η γυναίκα έχει τό λόγο. Ο πατέρας είναι ένας ξένος, μιά δεύτερη φυσιογνωμία δίπλα στη μητέρα. Αν επιχειρήσει να επικρατήσει με τυραννικό τρόπο, τά άλλα μέλη της οικογένειας τον κοροϊδεύουν πίσω από την πλάτη του. Σάν μέλος της οικογένειας ο ρόλος του περιορίζεται άπλως στό να την συντηρεί. Η γυναίκα είναι συναισθηματικά και σεξουαλικά ψυχρή μέ τον άνδρα της. Στίς σχέσεις της μέ τά παιδιά της είναι τό ίδιο αυταρχική, ή προσπαθεί —ιδιαίτερα μέ τούς γιούς— να κερδίσει τή συμπάθειά τους, μέ τήν επιθυμία να ικανοποιήσει άνικανοποίητες έρωτικές ανάγκες μ' έναν αναδρομικό τρόπο.

Αν ανάμεσα στους γονείς του δυνητικά σχιζοφρενοϋς δέν συμβεί ή άνοικτή ρήξη, ή οικογενειακή ζωή θά διαταραχτεί από τήν χαλαρή σεξουαλική σχέση. Ο γάμος έξωτερικά φαίνεται, κατά κάποιο τρόπο, άθικτος· είναι όμως όλοφάνερες οί προσπάθειες που γίνονται για να άποφευχθεί ή ρήξη.

«Βρήκαν έναν πρώτης τάξεως τρόπο για να σκεπάσουν κάθε πιθανή σύγκρουση. Δημιουργούν μάν άπίθανη

ατμόσφαιρα, όπου κάθετι που λένε και παραδέχονται είναι έντελώς αντίθετο από αυτό που σκέφτονται και κάνουν»¹⁰.

Η σκηνή κυρίως κυριαρχείται από τόν ένα από τούς δυό, ό οποίος έξαναγκάζει τόν άλλο σε μιά τέτοια έξάρτηση που τόν έκμηδενίζει, και τόν καταφέρνει να ύποκύπτει χωρίς αντίσταση στίς παθολογικές ναρκισσιστικές του ανάγκες.

Ένας άποτυχημένος γάμος έχει σαν άποτέλεσμα να μή μπορούν ό πατέρας και ή μητέρα να προσφέρουν στά παιδιά τους ένα ίκανοποιητικό πρότυπο του φύλλου τους, που θά μπορούσε να άποτελέσει τή βάση μιάς όλοκληρωμένης σεξουαλικής ταυτότητας γι' αυτά. Τό παιδί στό πρόσωπο των γονέων του δέν βρίσκει ούτε ένα όμοιο φυλετικά πρότυπο, μέ τό όποιο να μπορεί να ταυτιστεί, ούτε ένα αντίθετο πρότυπο, τό όποιο θά μπορούσε να άποτελέσει άντικείμενο άγάπης στη διαδικασία ταύτισής του μέ τό φυλετικά όμοιο πρότυπό του. Είτε παραιτείται όλοκληρωτικά ό ένας από τούς δυό και αναθέτει τό ρόλο του στόν άλλο, είτε συγκρούονται μέ τέτοια μέσα που κάθε άλλο παρά τούς επιτρέπουν να φέρουν σε έπιτυχία τό έργο τους σαν γονείς.

Η οικογένεια είναι χωρισμένη σε δυό γενιές. Για να έμποδι-στέι ή υπερβολική έξάρτηση του άνώριμου παιδιού από τούς γονείς του, φορείς του παντοδύναμου σήμερα, και να διευκολυνθεί να αναπτύξει μιά δραστηριότητα για μίαν αυτοδύναμη ανάπτυξη, πρέπει να ύπάρχει αυτό που λέμε «χάσμα γενεών». Η ίσχυρογνωμοσύνη τους τό έμποδίζει να δεθεί έρωτικά μέ πολύ ίσχυρό δεσμό μέ τό αντίθετο φυλετικά πρότυπο, που θά του επέτρεπε να άποδεσμευτεί σιγά-σιγά από τήν οικογένεια. Οί γονείς των δυνητικά σχιζοφρενών σπάζουν αυτό τό φράγμα γενεών μέ πολλούς τρόπους: χρησιμοποιούν τό παιδί για κάλυψη έρωτικών αναγκών, που δέν έχουν καλυφθεί λόγω της άποτυχίας της σχέσης μέ τόν σύντροφο, ή συμπεριφέρονται σαν παιδιά και ανταγωνίζονται μαζί του για τήν εύνοια του συντρόφου. Αφού οί γονείς δέν παρουσιάζουν καμιά θετική ψυχική διάθεση, άφού δέν δείχνουν καμιά έξισορροπιστική ένότητα όπου να συντονίζεται ή συμπεριφορά τους, δέν εκπληρώνουν τίς άπαιτήσεις του φύλου

καί τῆς γενιᾶς τους, δηλαδή νά μεταδώσουν τό ρόλο τους. Ἄντι-θετα βοηθοῦν νά δημιουργηθοῦν στά παιδιά τους ὁμοφυλοφιλικές καί αἰμομικτικές τάσεις, πού συχνά συναντᾶ κανεῖς στούς σχιζοφρενεῖς. Μιά φυλετική ταυτότητα, στήν ὁποία μόνο μπορεῖ νά ριζώσει ἕνα οὐσιαστικό καί σταθερό ἐγώ, δέν μπορεῖ νά μεταδοθεῖ ἀπό τούς γονεῖς.

Τό πείσμα μέ τό ὅποιο οἱ γονεῖς ἐμμένουν στίς, σέ μεγάλο βαθμό, καταπιεστικές οἰκογενειακές σχέσεις, τούς δημιουργεῖ μιά διαρκή ἀνησυχία γιά μιά πιθανή ἀντίσταση ἢ φυγή τοῦ παιδιοῦ. Αὐτή ἢ μόνιμη ἀνησυχία τούς ὀδηγεῖ σέ μιάν ἀκόμη πιο σκληρή στάση, γιατί ἡ στοιχειώδης ἄμυνα πού ἐμπεριέχει ἡ ἀγωνία τοῦ παιδιοῦ, ἀπό αὐτή τήν καταπίεση, ἀρχίζει νά θέτει σέ λειτουργία ἕνα εὐρύτερο ἀμυντικό μηχανισμό. Ἡ ἀντίσταση στήν καταπίεση εἶναι στενά δεμένη μέ μιάν ἀγωνιώδη κατάσταση, πού ζητᾶ μιά διέξοδο γιά νά μή καταλήξει σέ πανικό. Γιά νά ἐξασφαλιστεῖ ἡ σταθερότητα τῆς οἰκογένειας μπροστά στόν κίνδυνο διάλυσης ἀπό ἀνικανοποίητες ἀνάγκες, πρέπει νά ἐπιβληθεῖ μιά συγκεκριμένη ἀμυντική τακτική.

Ὅπως ἔχουν ἐπισημάνει ὁ Φόγκελ καί ὁ Μπέλ, ἡ οἰκογένεια χρειάζεται τόν ἀποδιοπομπαῖο τράγο της γιά νά ἀποφευχθοῦν μεγαλύτερες ἀγωνίες καί ἐντάσεις. Φανερές ἢ λανθάνουσες συγκρούσεις ἀνάμεσα στούς γονεῖς καί ἀνάμεσα στούς γονεῖς καί τά παιδιά, πού ἀπειλοῦν νά διαρῆξουν τή συνοχή τῆς οἰκογένειας, μποροῦν νά περιοριστοῦν ἂν βρεθεῖ μιά ἀσφαλίστικη δικλείδα. Καί αὐτή δέν εἶναι παρά ὁ ἀποδιοπομπαῖος τράγος, τό τίμημα μέ τό ὅποιο πληρώνεται μιά ψεύτικη συνοχή. Ἡ οἰκογένεια ἀφήνει τόν ἀμυντικό μηχανισμό νά προβάλει σ' ἕνα παιδί-θύμα τίς ἄλυτες δυσκολίες της. Ἐπιλέγεται ἕνα παιδί ἀπό τούς γονεῖς καί ἀπό τά ἀδέλφια του, τό ὅποιο πρέπει νά ἐνσωματώσει τά παραμερισμένα καί ἀνεπιθύμητα χαρακτηριστικά πού δέν μποροῦν νά ἀποδοθοῦν στούς ἄλλους.

Ἀφοῦ χρησιμοποιεῖται γι' αὐτό τό πιο ἀδύναμο μέλος, ὅλες οἱ ἀποτυχίες νά πέφτουν πάνω του, ἐπιτρέπεται ἔτσι στούς γονεῖς

καί τ' ἀδέλφια του νά ὑπομένουν τίς οἰκογενειακές καί ἐξωοικογενειακές ἀπαιτήσεις. Ἀπό τήν ἀνικανότητα νά βροῦν τήν εὐτυχία στίς μεταξύ τους σχέσεις, προέρχεται ἡ ἀνάγκη νά βροῦν ἕνα ἀνίσχυρο θύμα καί νά τό τρελάνουν. Ἡ στρατηγική τοῦ ἀποδιοπομπαῖου τράγου ἐμπεριέχεται στήν «τεχνική τοῦ νά τρελάνεις» τοῦ Σήρλς. Ταυτόχρονα ἡ σέ σύντομα διαστήματα τοῦ ὑποκινοῦνται καί ἔπειτα ματαιώνονται ὀρισμένες ἐνέργειες. Τοῦ μεταβιβάζονται μυνήματα μέ ἀντιφατικό περιεχόμενο, μέ διαφορετικούς τρόπους ἐπικοινωνίας. Πάντοτε συμβαίνει μιά ξαφνική ἀλλαγὴ στό «αἰσθηματικό μήκος κύματος». Τά ἀσυνείδητα κίνητρα αὐτῆς τῆς συμπεριφορᾶς εἶναι, κατά τόν Σήρλς, χαρακτηριστικά μιάς ἐπιθυμίας θανάτου, πού λόγω τῆς ἀπαγόρευσης τῆς φυσικῆς ἐξόντωσης βρίσκουν διέξοδο στήν ἀναστάτωση τῆς ψυχῆς, ἢ ἐκφράζουν τήν ἀνάγκη νά ἐξωτερικευτεῖ ἡ δυνητικά παθολογική τους κατάσταση. ↓

Γιά νά προστατεύσουν τή σταθερότητα τῆς οἰκογένειας, χρησιμοποιοῦν οἱ γονεῖς ψεύτικες ἀντιλήψεις γιά τήν πραγματικότητα, πού τίς υἰοθετοῦν οἱ ἴδιοι καί τίς ἐπιβάλλουν καί στά παιδιά τους. Δημιουργοῦν προκατασκευασμένες ἐρμηνεῖες γιά τή ζωή τῆς οἰκογένειας, στίς ὁποῖες ἐμμένουν πεισματικά, γιατί μ' αὐτές καλύπτονται οἱ πηγές τῶν διαφωνιῶν. Γιά νά ἐνισχύσουν τήν ἐξουσία τους, πού μέ τή βοήθειά της καναλιζάρουν τήν ἀγωνία τους μέ τέτοιο τρόπο ὥστε νά ἀποτρέπονται οἱ συγκρούσεις τίς ὁποῖες δέν εἶναι σέ θέση νά ἀντιμετωπίσουν, ἀρπάζονται ἀπό τήν τεχνική τῆς «ἐξαπάτησης», ὅπως τήν χαρακτηρίζει ὁ Λαίινγκ.

«Εἶναι ἀδύνατο νά καταλάβουμε τί συμβαίνει καί πιο ἀδύνατο νά ἐξακριβώσουμε τά πραγματικά σημεῖα διαφωνίας. Αὐτό ἔχει σάν συνέπεια ἡ σωστή εἰκόνα γιά τήν κατάσταση ν' ἀντικαθιστᾶται μέ ψεύτικη καί νά φαίνονται οἱ διαφορές ἄλλες ἀπό αὐτές πού πραγματικά εἶναι»¹¹.

Τά θύματα αὐτῆς τῆς ἐξαπάτησης πέφτουν σέ μιά σύγχυση, πού τά ἴδια μπορεῖ νά μήν αἰσθάνονται καθόλου τή σημασία της. Ἡ ἐξαπάτηση μπορεῖ νά ἀποβλέπει στή διατήρηση τῶν συγκρούσεων. Κάνει μάλιστα μιά χιρᾶ τῆ δουλειά της ἂν μπορεῖ νά

καλύψει τις αναπόφευκτες αιτίες τους, πού προκαλούνται από μία διαρκή άρνηση. «*Η εξαπάτηση μπορεί να αποτρέψει τις συγκρούσεις αν ζητά συγχρόνως να κρύψει τις αιτίες της*»¹². Οι συγκρούσεις άμβλύνονται σε τόσο βαθμό μόνο, όσο χρειάζεται για τή διατήρηση του status quo.

Τό καταπιεστικό πλαίσιο αντίδράσεων σταθεροποιείται ακόμη περισσότερο κάνοντας οί γονείς τά παιδιά τους να πιστεύουν ότι αυτοί μόνο μπορούν να ίκανοποιήσουν τις ανάγκες τους. Καί αυτό τό καταφέρνουν άπορρίπτοντας τις άπαιτήσεις τους σαν παράλογες, έγωιστικές ή υπερβολικές. Η ύπαρξη άνα-
τρεπτικών άπελευθερωτικών άναγκών χαρακτηρίζεται σαν προϊόν μιās παρατραηγμένης φαντασίας.

Η άνάγκη άποδοχής των οικογενειακών σχέσεων οδηγεί σε μηχανισμούς άπόκρυψης, πού μπορούν να συνοψιστούν στον τύπο: «*ότι δέν γίνεται άποδεκτό, πρέπει να κρύβεται*»¹³. Στόχος είναι να έμποδίσουν τήν άναγνώριση των διαφωνιών, καί τήν άλλαγή του τρόπου έρμηνείας τής οικογενειακής πραγματικότητας. Τό οικογενειακό κλίμα χαρακτηρίζεται από μιάν ιδιαίτερη ψευτιά. Κάθε μέλος τής οικογένειας περιμένει από τό άλλο να κρύψει τις άμφισβητήσεις στις όποιες θά μπορούσαν να οδηγήσουν οί καταπιεστικοί, στερεότυποι τρόποι καλής συμπεριφοράς. Αυτή ή άνάγκη άπόκρυψης φαίνεται πιο χαρακτηριστικά στη δραστηριότητα των μελών της έξω από τά οικογενειακά πλαίσια.

Είναι π.χ. τυπικό σε μιá γυναικοκρατούμενη οικογένεια «*ό πατέρας μπροστά στα άλλα μέλη τής οικογένειας να ένεργεί έτσι σαν να μόν έχει ιδιαίτερες ίκανότητες, σαν αυτές πού έχει στη δουλειά του για παράδειγμα*»¹⁴. Όλες οί πιέσεις πού άσκούνται άπ' έξω στην οικογένεια, άπορρίπτονται. Αυτό όμως οδηγεί σε μιá μείωση τής άποδοτικότητας των μελών. Ότι δέν συμβιβάζεται με τις αντίληψεις τους πρέπει να άπομακρυνθεί καί να κρατηθεί μακριά από κάθε άπόπειρα εξέτασης.

Η στρατηγική τής υπεράσπισης ψευδοκοινωνικών οικογενειακών σχέσεων υποσκάπτει τήν δραστηριότητα καί τήν ουσιαστική σχέση των μελών. Η διαμόρφωση τέτοιων αντίληψεων καί σχέσεων πού να οδηγούν στην έπίτευξη ιδιοτελών στόχων καί

άναγκών, δημιουργούν για τό θύμα ένα αίσθημα παράλογου καί κενού. Αυτό, μαζί με ένα αίσθημα άβεβαιότητας, πού τό συνοδεύει, διαιωνίζει τήν ύπαρξη συγκεκριμένων σχέσεων, πού τή μιá είνái πολύ στενές καί τήν άλλη γίνονται χαλαρότατες. Η οίκογένεια δέν αφήνει καθόλου περιθώρια για τήν άνάπτυξη μιās πιο αισιόδοξης στάσης άπέναντι στη ζωή. Τά μέλη της πληρώνουν τή συμμετοχή τους σ' ένα τρομάκτικό στατικό σύστημα με τέτοιες ψυχικές καταστάσεις άπ' τις όποιες ή έννοια του μέλλοντος έχει έντελώς σβυστεί.

Η οίκογένεια κλονίζεται άνεπανόρθωτα, όπως προσπάθησε να άποδείξει ό Λίντζ, με τήν καταστολή των αντίρρήσεων των νέων μελών. Η οίκογένεια δέν έπιτρέπει τή ρητή άναγνώριση πραγματικών έμπειριών, αλλά προσπαθεί να τις διαστρέψει με κάθε τρόπο. Η λύση των κοινωνικών συγκρούσεων, ή άνάπτυξη άτομικών καί συλλογικών στόχων προϋποθέτει τή γλώσσα σαν μέσο λογικής έπικοινωνίας. Η σωστή δράση μπορεί να άναπτυχθεί μόνο με τή σωστή καταγραφή των συμβόλων τής έξωτερικής πραγματικότητας, των λέξεων καί των έννοιών, πού στην προκειμένη περίπτωση διαστρέφονται συνειδητά από τους γονείς. Οί ψυχικές ανεπάρκειες των γονέων στη σχιζοφρενογενή οίκογένεια εκδηλώνονται κατά τον Λίντζ στα παράλογα πράγματα πού λένε. Χαρακτηρίζονται από μιάν έλλειψη νοημοσύνης καί σκοπού, πού έμποδίζουν τήν άνάπτυξη ή τή διατήρηση μιās ίκανότητας αντίληψης. Στη συναναστροφή των γονέων με τά παιδιά χρησιμοποιείται ένας τέτοιος τρόπος έκφρασης πού οδηγεί σε διαστρεβλωμένες έννοιες καί χαμηλό επίπεδο σκέψης. Η εικόνα πού παρουσιάζουν οί γονείς για τον εαυτό τους καί τήν οίκογένεια, για να προστατεύσουν τήν άσταθή ψυχική ίσορροπία, ούτε στην πραγματικότητα αντίστοιχεί, ούτε καί μπορεί να προσαρμοστεί σε μεταβαλλόμενες καταστάσεις

«*Η διάσταση με τον έξωτερικό κόσμο καί ή έμμونه των γονέων σε διαστρεβλωμένες αντίληψεις καταστρέφουν τήν ίκανότητα παρατήρησης καί κατανόησής τους πράγ-*

μα πού δημιουργεί ένα έντελώς ακατάλληλο κλίμα γεμάτο ασυναρτησία, αντίφαση και έθελουφλία. Και στο βαθμό ακόμη πού πρέπει να γίνουν αποδεκτές κάποιες αντίληψεις πού να μὴν αντιφάσκουν, αυτό γίνεται μόνο με την βοήθεια μᾶς παράλογης σκέψης»¹⁵.

Τά παιδιά πρέπει να υποτάσσουν συνεχώς τις ανάγκες τους στο άμυντικό σύστημα τῶν γονέων τους. Οί προσπάθειές τους για μία πιό ολοκληρωμένη αντίληψη τῆς πραγματικότητας μπαίνει στην ύπηρεσία τῶν γονέων πού προσπαθοῦν να κρύψουν τά προβλήματά τους, παρά στην ύπηρεσία τῆς λύσης τῶν δικῶν τους προβλημάτων. Ἡ γλώσσα πού δίνουν οί γονεῖς στοῦ παιδί, δέν τοῦ ἐπιτρέπει να τῆ χρησιμοποιήσει σάν οὐσιαστικό ὄργανο κυριαρχίας πάνω στην κοινωνική πραγματικότητα. Οί δικές τους ανάγκες καί ἡ συμπεριφορά τῶν ἄλλων μόλις πού μποροῦν να ἔνσωματωθοῦν σ' ἕνα συμβολικό σχῆμα διάταξης, πού να ἐπιτρέπει ἕνα λογικό τρόπο ἐνέργειας. Ἡ οἰκογένεια ἀπαγορεύει τῆς χρησιμοποίηση πιό γενικῶν καί σημαντικῶν συμβόλων, καί καταστρέφει κάθε τέτοια ἱκανότητα στά μέλη τῆς. Ἐνας φαινομενικός ὑπερσυμβολισμός συνοδεύεται, ὅπως ἔδειξε ὁ Σήρλς, με μίαν ὑπερβολική ἐμμονή στοῦ συγκεκριμένο.

Μία ομάδα φοιτητῶν στοῦ πανεπιστήμιου τοῦ Στάνφορντ (ΗΠΑ) καθοδηγούμενη ἀπό τόν Μπάτεσον, κοίταξε να συλλάβει τις δομές ἐπικοινωνίας στις σχιζοφρενογενεῖς οἰκογένειες με τῆς βοήθεια τῆς θεωρίας διπλόσημων καταστάσεων (Double - Bind). Σύμφωνα μ' αὐτή τῆς θεωρία, οί ἀντιδράσεις μέσα στην παθογενή οἰκογένεια ἔχουν διαμορφωθεῖ σύμφωνα μ' ἕνα ἰδιαίτερο παράδοξο σχέδιο, καί στις ὁποῖες τὸ παιδί εἶναι ἐκτεθειμένο συνεχῶς. Δέν εἶναι οί τραυματικές ἐμπειρίες αὐτές πού προδιαθέτουν τὸ παιδί στη σχιζοφρένεια, ἀλλά τὸ γεγονός πὸς βρίσκεται περιορισμένο μέσα σ' ἕνα ἰδιαίτερο σύστημα ἐπικοινωνίας. Τὸ παιδί σὰ θύμα μόνιμων ἐχθρικῶν σχέσεων ἐξάρτησης εἶναι ἐκτεθειμένο στους γονεῖς του πού τοῦ ζητοῦν να ἀντιδρᾷ ταυτόχρονα σέ ἀντιφατικές ἀπαιτήσεις. Αὐτῆς ἡ ἐξάρτηση ἐμποδίζει τὸ παιδί να

σχολιάσει αὐτές τις ἀντιφάσεις. Ἀκόμη, ἐξαιτίας τῆς ἀδυναμίας του, δέν τοῦ εἶναι μπορετό να τις ἀπορρίψει. Τὸ παιδί δέχεται μόνιμα τὴν τραυματική ἐμπειρία πὸς κάθεται πού κάνει ἢ ὑφίσταται, προέρχεται ἀπὸ τὴν ξεχωριστή του θέση.

Ἡ σχηματική ἀναπαράσταση τέτοιων καταστάσεων παρουσιάζει τις παρακάτω φάσεις:

1. Τὸ παιδί εἶναι θύμα μηνυμάτων πού μεταδίδονται ταυτόχρονα με ἀντιφατικό περιεχόμενο στοῦ ἴδιο ἢ σέ διαφορετικὰ ἐπίπεδα ἐπικοινωνίας. Παράδειγμα: ἕνα κάλεσμα τῆς μητέρας στοῦ παιδί να τὴν πλησιάσει. Ταυτόχρονα ὁμως ἐκδηλώνει μίαν ἀντίθετη θέληση, εἴτε με χειρονομίες εἴτε δίνοντας ἕναν ἰδιαίτερο τόνο στη φωνή τῆς.

2. Εἶναι ἀδύνατο στοῦ παιδί να ἀκολουθήσει τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ ἀντιφατικά μυνήματα χωρίς σοβαρές συνέπειες. Ἐξάλλου, ἡ δυνατότητα να ἀποφύγει τὸ παιδί να πάρει μίαν ἀπόφαση, εἶναι ἀποκλεισμένη.

3. Ἡ κατάσταση ὑποδηλώνει τὴν ἀπαγόρευση να ἀποκρυφτεῖ ἢ ἀντιφατικότητα τοῦ μυνήματος.

Τὸ παιδί ἐμποδίζεται να ἐκφράσει τὸ ἀσυμβίβαστο τοῦ περιεχομένου τοῦ ἴδιου ἢ διαφορετικῶν ἐπιπέδων ἐπικοινωνίας, δέν μπορεῖ να ἀντιπαραθέσει κριτικά. Ἡ ἀπαγόρευση τοποθετεῖται με τὴν ἀπειλή ἢ με ἐκδηλώσεις ἀγάπης.

4. Ὑπάρχει μίαν ἀδυναμία τοῦ παιδιοῦ μπροστά στους γονεῖς του, πού δέν τοῦ ἐπιτρέπει να ἐγκατάλειψει τὸ κοινωνικό πεδίο. Τὸ παιδί δέν μπορεῖ να ξεφύγει ἀπὸ τὴν ἐξουσία τῶν γονέων του με τῆς φυγή, λόγω τῆς ἐξάρτησης πού ἔχει ἀπὸ αὐτούς.

Νὰ ἕνα ἀπλό παράδειγμα: Ἡ μητέρα καλεῖ τὸ παιδί τῆς να ἔρθει στην ἀγκαλιά τῆς, ὁμως ὁ τόνος τῆς φωνῆς τῆς δέν εἶναι καί τόσο πειστικός, καί συγχρόνως τραβιέται λίγο πίσω. Κι αὐτὸ, γιατί καί τὸ να ἔρθει καί τὸ να μὴν ἔρθει τὸ παιδί τῆς, τῆς εἶναι ἐνοχλητικό. Ἐάν ἔρθει, θὰ τῆς πονέσουν τὰ γόνατα, κι αὐτὸ δέν τὸ θέλει. Ἐάν δέν ἔρθει, πάει να πεί πὸς δέν τὴν ἀγαπᾷ. Ἐάν τὸ παιδί νιώσει τὴν ἴδια ἀμφιβολία για τὴν ἀγάπη τῆς μητέρας του ἀπὸ

ναντί του, έρμηνεύοντας τά δευτερεύοντα στοιχεία τής διαταγής της, αυτή τό μαλώνει γιά τήν έλλειψη έμπιστοσύνης πού δείχνει. "Αν πάλι πλησιάσει, πάλι θά τιμωρηθεί μέ μία πρόφαση." Αν πάει, βάσανά του, αν δέν πάει, μοιρολόγια του.

Η συμπεριφορά τής μητέρας δέν πρέπει νά έρμηνευτεί σάν άπλή έξαπάτηση του παιδιού. Καθορίζεται από μιάν άσυνείδητη άναγκαιότητα. Θέλει νά θέσει τήν άγωνία της κάτω από έλεγχο, πηγαίνοντας στά τυφλά πότε κοντά και πότε μακριά από τό παιδί. Μόλις αρχίζει πάλι νά τό αποζητά, άφού τό έχει διώξει από κοντά της, νιώθει τρόπο σ' αυτή τήν νέα προσέγγιση και άναγκαστικά τραβιέται πίσω. Αυτή όμως τήν έχθρική της πράξη δέν θέλει νά τήν παραδεχτεί, και γι' αυτό πρέπει νά κρύψει τήν επιθετικότητά της, πράγμα πού τήν άναγκάζει νά δείχνει άγάπη άπέναντι στο παιδί της.

Γιά νά μπορέσει τό παιδί νά τά βγάλει πέρα μέ αυτή τήν κατάσταση, πρέπει νά μήν αναπτύξει καμιάν ικανότητα μεταεπικοινωνίας. Πρέπει συνεχώς νά παραιτείται από τήν ικανότητά του νά αντιπαραθετεί, γιά νά τήν κατανοήσει σωστά, τήν ξένη μέ τή δικιά του συμπεριφορά. Η έξουδετέρωση τής ικανότητάς του γιά έπικοινωνία δέν του επιτρέπει νά συλλαμβάνει σωστά τά μυνήματα. Δέν μπορεί νά καταλάβει τούς λόγους πού οδηγούνε στην έκφραση ενός μυνήματος, τόν τόνο, μέ τόν όποιο μεταδίδεται, τή μιμική πού τό συνοδεύει, ώστε νά καταλάβει άκριβώς τί θέλει ό άλλος νά έκφράσει.

Η διατάραξη τής ικανότητας έπικοινωνίας μπορεί νά 'χει σάν άποτέλεσμα διάφορους τύπους σχέσης πού έχουν ταξινομηθεί από τήν παραδοσιακή ψυχιατρική σάν παράνοια, ύποφρηνία, ή κατατονία.

Κάτω από τόν τρόπο τών παράδοξων αντιδράσεων μπορεί τό θύμα νά οδηγηθεί στο νά ψάχνει πίσω από κάθε εκδήλωση σημασίες πού θά τό βλάψουν. Μπορεί νά είναι σέ μία διαρκή άγωνία, ώστε νά μήν μπορεί νά δεϊ καμιά βοήθεια στην άπειλή μιάς καύστασης ή όρισμένων άτομων. Τό θύμα μπορεί μόνιμα νά υποθέτει πώς ό κίνδυνος άποκρύβεται σκόπιμα από τούς άλλους. Κάτω από τήν άνάγκη νά βρει σημαντικές ύποδείξεις γιά τίς άπειλές πού αντιμετωπίζει, ώστε νά περιορίσει τήν άγωνία του.

μπορεί τό θύμα τελικά νά έπεκτείνει τίς ύποψίες του σέ άπίθανα ή άσήμαντα φαινόμενα. Άκολουθεί μία άπομάκρυνση από τήν πραγματικότητα, πού γίνεται άκόμη πιο κατανοητή, αν λάβει κανείς ύπόψη του πώς ένα σημαντικό στοιχείο αυτής τής διπλόσημης κατάστασης είναι ή άπαγόρευση νά έξουδετερώσουν τά παράδοξα πού περιέχει ή πραγματικότητα. Αυτή ή λύση τής σύγκρουσης, πού άντιστοιχεί στην κλινική εικόνα τής παράνοιας, δέν περιέχει μόνο μία φυγή από τήν άπειλητική πραγματικότητα, αλλά δείχνει και τήν άπόφαση ότι δέν είναι πιά διατεθειμένος νά τόν έξαπατούν άκόμη. Ο άρρωστος δείχνει άκόμη μιάν αντίθεση σέ κάθε διαφορούμενα μυνήματα, πού έκφράζεται βέβαια μέ ψεύτικα μέσα άφού του είναι άναγκαίο, πίσω από κάθε γεγονός νά ξάχνει μία κρυμένη σημασία και γι' αυτό, άκόμα κι όταν δέν είναι άναγκαίο, συμπεριφέρεται δύσπιστα και πεισματάρικα.

Τό θύμα μπορεί νά καταφύγει στην τακτική, άντί νά καταπαστεϊ μέ μιάν άτέλειωτη έρευνα γιά κρυμένες σημασίες, νά προσέχει μόνο τήν έπιφανειακή σημασία του μυνήματος. Άντιφατικό καθεαυτό. Ο τόνος, ή χειρονομία ή οί όροι μέσα στους όποιους πραγματοποιείται μία άνακοίνωση, τό προφορικό της περιεχόμενο, όλα αυτά μπορεί κανείς νά τά πετάξει στην άκρη μέ έλαφρά τήν καρδιά. Ο άρρωστος έχει εγκαταλείψει τήν προσπάθεια νά διακρίνει τίς διάφορες σημασίες ενός μυνήματος. Παραιτείται από κάθε άπόπειρα νά τίς ταξινομήσει σύμφωνα μέ τή σπουδαιότητά τους. Τό νά μή διακρίνει κανείς τό ούσιαστικό από τό μή ούσιαστικό, τό νά θέλει νά μείνει στην έπιφάνεια, φανερώνει γιά τόν παρατηρητή μία συμπεριφορά παιδικίσια και άνόητη. Είναι αυτό πού έχει χαρακτηριστεί σάν ύποφρηνική παραλλαγή τής σχιζοφρένειας.

Μία τρίτη στάση, γιά νά τελειώνουμε μέ τίς διπλόσημες καταστάσεις, συνίσταται στην άναγκαστική άγνόησή τους. Όταν τό θύμα δέν κοιτάζει νά κατανοήσει τά μυνήματα δυσπιστώντας σ' αυτά ή όταν δέν προσπαθεί νά ξεμπερδέψει μαζί τους περιγελώντας τα, μπορεί άπλως νά τά άγνοήσει. Μπορεί νά έκφράσει τήν αντίθεσή του ενάντια στις παράδοξες σχέσεις έπικοινωνίας μέ τό νά μή παραδέχεται πώς είναι άνάγκη νά προσέχει καθετί πού συμβαίνει γύρω του. Άποσπā τήν πρесоχή του από

τόν έξωτερικό κόσμο καί τήν στρέφει σέ ενδοψυχικές διεργασίες. Τό θύμα κλείνει τούς δέκτες έπικοινωνίας του καί διαλέγει τήν άπομόνωση. Στούς άλλους φαίνεται άπρόσιτος. Ή ανάστροφη όψη αύτης τής συμπεριφοράς είναι μιά έντονη δραστηριότητα, σέ τέτοιο βαθμό, πού οδηγεί πρακτικά σέ άποτυχία κάθε έπικοινωνία μέ τό περιβάλλον. Καί ή πιό άγρια ένεργητικότητα καί ή πιό κλειστή άπομόνωση μπλοκάρουν τό ίδιο τή λήψη του μνηματος, πράγμα πού συμβαίνει καί στήν κατατονία.

Ή παράνοια, ή ύποφρένοια καί ή κατατονία, δέν είναι οί μοναδικές μορφές αντίδρασης. Σημαντικοί είναι όλοι οί τρόποι αντίδρασης, πού δέν επιτρέπουν στό θύμα νά άντιληφθεί μέ σχετική άκρίβεια τί σκέφτονται οί άλλοι καί πού τό θύμα τήν αντίθεσή του ενάντια σέ άφόρητες σχέσεις ζητᾶ νά τήν εκφράσει μέ μιά τυφλή άμυνα, κι έτσι οδηγείται σέ μιάν ιδιαίτερη μεταχείριση από τό περιβάλλον του.

Οί διπλόσημες καταστάσεις μπορούν κυρίως νά προκληθοῦν από τή μητέρα, συνήθως όμως είναι άποτέλεσμα του συνόλου τών οικογενειακών σχέσεων. Δέν είναι μόνο ή «σχιζοφρενής μητέρα» πού μπορεί νά αντιμετώπισει τό παιδί της μέ άντιφατικά μνήματα. Καί οί δύο γονεΐς μπορούν νά τυραννοῦν τό παιδί μέ άπαιτήσεις τόσο παράλογες πού αύτό δέν μπορεί νά τίς ικανοποιήσει. Οί γονεΐς μπορούν νά φανοῦν άπέναντι στό παιδί ένωμένοι καί μέ κρυφό τρόπο νά του θέτουν άντιφατικές άπαιτήσεις. Όταν κάτι δέν πάει καλά στό γάμο ή συμφωνία ανάμεσα στούς δύο συζύγους είναι περισσότερο φαινομενική παρά πραγματική. Αυτό οδηγεί νά παράγουν καί οί δύο τους μνήματα, πού τήν άντιφατικότητά τους άρνοῦνται καί μέ τήν άπαγόρευση του σχολιασμού τους επιχειροῦν νά βεβαιώσουν μιάν άμφίβολη εύτυχία. Επίσης κι όταν οί σχέσεις είναι όξυμένες παράγονται παρόμοιες καταστάσεις, γιατί οί φιλονικίες τους παίρνουν συνήθως τό χαρακτήρα μιᾶς «λανθάνουσας έχθρότητας» (Γουάιν). Μόνιμες άγριες άντιδικίες έχουν συχνά στόχο νά άρνηθοῦν μιάν όλο καί έντεινόμενη άμοιβαία άξάρτηση καί τό παιδί μόνιμα αντιμετώπιζει εκδηλώσεις πού έχουν ψεύτικο νόημα.

Ένάντια στήν άντίληψη τών διπλόσημων καταστάσεων καθώς καί σ' όλη τήν ψυχιατρική έρευνα πού είναι προσανατολι-

σμένη στό ρόλο τών αντιδράσεων έχουν εκφρασθεί άντιρρήσεις, πού έχουν σάν στόχο τήν μείωση του πρακτικού χαρακτήρα τής θεωρίας τής έπικοινωνίας. Ή έρευνα τής οικογένειας καλύπτει μερικές άδυναμίες τής όρθόδοξης ψυχανάλυσης, άφου λαμβάνει ύπόψη της περισσότερο τήν κοινωνική πραγματικότητα καί θεωρεί τήν οικογένεια σάν ένα συμπαγή τύπο κοινωνικής όργάνωσης, όμως ύπολείπεται άκόμη άρκετά από τό νά κάνει ουσιαστικές ψυχαναλυτικές διαπιστώσεις. "Αν τό παθογενές πλαίσιο αντιδράσεων στά διάφορα στάδια άνάπτυξης του παιδιού (σύμφωνα μέ τό φροϋδικό μοντέλο τής στοματικής, πρωκτικής ή φαλλικής φάσης) έχει καί διαφορετικές συνέπειες, αύτό δέν τό έξετάζει καθόλου. Ή όρθόδοξη ψυχαναλυτική θεωρία θεωρεί τήν ψύχωση σάν εκφραση λειψής κοινωνικοποίησης στούς πρώτους μήνες ζωής του παιδιού. Σ' αύτό τό βαθμό άνάπτυξης δέν έχει τό παιδί τήν ίκανότητα νά ξεχωρίσει τά διάφορα επίπεδα έπικοινωνίας. "Ετσι, δέν μπορεί νά χρησιμοποιηθεί έδω ή θεωρία τών διπλόσημων καταστάσεων. Τής λείπει μιά ψυχολογική βάση, πού νά έχει συλλάβει ψυχαναλυτικά τή δομή τών ένστίκτων καί τίς διαδικασίες καταστολής τών άναγκών. Οί πιό φυσικές εκδηλώσεις του άνθρώπου άνάγονται σέ εκφράσεις τής ιδιαίτερης προσωπικότητάς του, σάν άνθρώπου. Σοῦ δίνει τήν έντύπωση πώς στίς σχιζοφρενογενείς οικογενείες οί άνθρώπινες σχέσεις είναι καθαρές, ότι δέν καθορίζονται καθόλου από τίς φυσικές άνθρώπινες άνάγκες. Ή φροϋδική θέση, πώς οί φυσικές όρμές μέ τόν παραμερισμό τους, λόγω τών ψυχικών άσθνεϊών, άναστατώνονται, δέν λαμβάνεται καθόλου ύπόψη. Τό άντιφατικό περιεχόμενο τών διαφόρων επιπέδων έπικοινωνίας κατανοείται μόνο σέ σχέση μέ τίς άντιφατικές φυσικές όρμές.

Οί θεωρητικές άπόψεις, πού θεωροῦν τίς σχιζοφρενείς προδιαθέσεις σάν άποτέλεσμα μιᾶς εκπαιδευτικής διαδικασίας στό έσωτερικό μιᾶς παθογενοῦς οικογένειας, άποτελοῦν μιά πρόοδο μπροσιά στή θεραπευτική εκπαιδευτική διαδικασία στό ψυχιατρεϊο, πού θεωρεί τή σχιζοφρένεια κληρονομική. Παρόλ' αύτά τής προβάλλεται ή άντίρρηση, ότι είναι ιδεολογική. Ή οικογένεια θεωρεΐται, σχεδόν άπ' όλους τούς ψυχολόγους πού εκφράζουν τέτοιες άπόψεις, σάν άπομονωμένο κοινωνικό σύστημα, σάν

μιά άλλη περιοχή, πού και ή παραμικρή σχέση της μέ τήν κοινωνία είναι ανάξια λόγου. Ή ανάλυση τής προέλευσης τής αθλιότητας τής οικογένειας από τίς καπιταλιστικές παραγωγικές και κοινωνικές σχέσεις κυριαρχίας παραμένει έξω από τά πλαίσια τών έρευνών τους. Παραγνωρίζουν τό γεγονός πώς ή οικογένεια μπορεί νά αναλυθεί σάν στιγμή του κοινωνικού προτσές μόνο μέ τή βοήθεια μιās θεωρίας τής κοινωνίας. Ή δομή τής οικογένειας χαρακτηρίζεται από τίς συνολικές κοινωνικές δομές, στή δυναμική τών οικογενειακών αντιδράσεων υπεισέρχονται τά συνολικά κοινωνικά προτσές. Τό τυποποιημένο έρμηνευτικό πλαίσιο τής θεωρίας τών ρόλων παραβλέπει τό γεγονός ότι, αυτό πού φαίνεται σάν ρόλος, μπορεί νά κατανοηθεί μόνον αν θεωρηθεί σάν έκφραση τής βίας μιās όλο και πιά άλλοτριωμένης κοινωνίας. Τά στάνταρ πρότυπά τους άρνοῦνται πώς στήν ανθρώπινη συμπεριφορά οί ειδικές, ιστορικές κοινωνικές δομές έχουν άποφασιστικό χαρακτήρα.

Άφου οί παραδοσιακές γενικές θέσεις κλονίστηκαν γιατί οί κοινωνικές αίτιες τών ψυχικών διαταραχών δέν μπορούσαν πιά νά άγνοηθοῦν, άνασυγκροτήθηκε ή άστική ψυχιατρική σάν παθολογία τής οικογένειας. Τά κοινωνικά κακά δέν κατανοοῦνται στή βάση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, ούτε στίς άλλοτριωμένες παραγωγικές σχέσεις και στίς έκμεταλλευτικές σχέσεις ιδιοκτησίας, αλλά στήν ώμή παρέμβαση τής οικογένειας. Ούτε γίνεται ή κριτική στή βάση τών ουσιαστικών κοινωνικών ανταγωνισμών, αλλά τής οικογενειακής παθογένεσης, πού είναι άπλως ένας τρόπος εμφάνισης αυτών τών ανταγωνισμών. Ο ρόλος του άποδιοπομπαίου τράγου άποδίδεται στήν ύπαρξη ενός άτομικού ελαττώματος τών γονέων, σέ μιάν ιδιαίτερη παθογενή κατάσταση μέσα στήν οικογένεια. Ουσιαστικά κοινωνικά δεδομένα, πού επιδέχονται μεταβολές μέσω του πολιτικού άγώνα, και πού καθορίζουν πρωταρχικά τά ψυχικά τραύματα, μένουν έξω από τό πεδίο έποπτείας της.

Ή ψυχιατρική τών ρόλων συλλαμβάνει τήν ανθρώπινη συμπεριφορά στόν όριζοντα τής φόρμας, τής συνείδησης, τής σημασίας, τής έρμηνείας. Είναι κατά έναν ιδιαίτερο τρόπο χυδαιούλική, άφου άνατρέπει τή σχέση μεταξύ βάσης και έποικοδομή-

ματος. Είναι και συνείδησης και τήν πραγματική ρίζα τής παράλογης συμπεριφοράς πού βρίσκεται στήν καπιταλιστική οικονομία τήν θεωρεί σάν δευτερεύουσα.

Ή παράλογη ιδιοποίηση τής έσωτερικής και έξωτερικής φύσης, πάνω στήν όποία, σύμφωνα μέ τόν Μάρξ και τόν Φρόυντ, βασίζονται όλα τά ανθρώπινα κακά, δέν αντιμετωπίζονται καθόλου, παρά μόνον ή άνεστραμμένη εμφάνισή τους στή συνείδηση άστών ψυχιάτρων.

Τά έπόμενα κεφάλαια θά σπάσουν αυτή τήν ιδεολογική στενότητα και θά δείξουν πώς οί ψυχιατρικές διαπιστώσεις θά μπορούσαν νά αναχθοῦν σέ μιάν ύλιστική θεωρία τής κοινωνίας.

2.

**Ἡ ἀθλιότητα
τῆς ἐργατικῆς
οἰκογένειας**

Ηπιό άπλοποιημένη εικόνα της εργατικής οικογένειας δείχνει τής ίδιες πιέσεις, συγκρούσεις, παραμορφώσεις, πού ή ψυχιατρική βρίσκει στή σχιζοφρενή οικογένεια. Μιά επίπολαιη, έπιφανειακή σκιαγράφηση τής άθλιότητας τής εργατικής οικογένειας, σύμφωνα μέ τά έμπειρικά πορίσματα τής άστικής κοινωνιολογίας δείχνει πώς καί στήν εργατική οικογένεια είναι έντελώς συνηθισμένοι οί ρόλοι, ή ψευδοκοινωνικότητα, τά διπλόσιμα μνήματα, οί έξαπατήσεις, οί άποδιοπομπαίοι τράγοι.

Οί εργαζόμενοι γονείς μεταδίδουν στά παιδιά τους τούς ίδιους τρόπους συμπεριφοράς οί όποιοι έχουν έπιβληθεί καί σ' αυτούς, λόγω τής συμμετοχής τους στό καπιταλιστικό προτσές παραγωγής. 'Η κοινωνικοποίηση του εργατόπαιδου άπεικονίζει ταυτόχρονα μία συνεχή άνακοινωνικοποίηση των γονέων του. Οί γονείς έπιβεβαιώνουν τήν προσαρμογή τους στό περιβάλλον επιβάλλοντας καί στά παιδιά τους τά χαρακτηριστικά του καταπιεσμένου, τά όποια έχουν υίοθετήσει οί ίδιοι γιά νά συμμορφωθούν μέ τή λογική του κεφαλαίου. Καταπολεμούν στά παιδιά τους κάθε τάση άυτονομίας καί άπειθάρχητου αισθησιασμού, γιά νά μήν άναγκασθούν νά άπορρίψουν τήν δικιά τους ύπαγωγή κάτω άπό τήν κυρίαρχη έξουσία. 'Εφόσον οί γονείς θέτουν άπέναντι στά παιδιά τους σταθερά, άυταρχικά πρότυπα άνατροφής, τά έμποδι-

ζουν νά άφήσουν ελεύθερες τής φυσικές τους τάσεις, πού ύποθάλ-
πουν τής δικές τους καταπιεσμένες έπιθυμίες, καί τά κάνουν νά
βρίσκονται σέ αντίθεση μέ τό περιβάλλον τους. 'Εφ όσον κατα-
πιέζουν τά παιδιά τους, σταθεροποιούν στον έαυτό τους τά ψυχι-
κά τραύματα, πού έξασφαλίζουν τήν μίσθωση τής εργατικής τους
δύναμης. 'Εφ όσον ή εργατική τάξη πρέπει νά άναπαράγεται μέσα
στά πλαίσια του κεφαλαίου, είναι οί γονείς άναγκασμένοι νά
καταπολεμούν στά παιδιά τους ότι δέν πρέπει νά επιτρέπουν
στους έαυτούς τους, άν θέλουν νά επιζήσουν.

'Η παραγωγή τής εργατικής δύναμης, μέ τή μορφή τής κοι-
νωνικοποίησης του παιδιού, καί ή άναπαραγωγή τής εργατικής
δύναμης, μέ τή μορφή τής διάθεσης του ελεύθερου χρόνου, είναι
στενά δεμένες. Οί γονείς μονιμοποιούν μέσα τους μιάν άσταθή
ψυχική ίσορροπία, πού είναι ούσιαστική γιά τήν άλλοτριωμένη
παραγωγή, γιατί έτσι πληγώνουν τά παιδιά τους μέ ένα τέτοιο
τρόπο, πού τά προδιαθέτει νά γίνουν άργότερα φορείς τής εργατι-
κής δύναμης στήν άλλοτριωμένη παραγωγή. 'Ο τρόπος άνατρο-
φής των γονέων παρουσιάζει έτσι μία μοναδική άντιφατικότητα:
Τό μέσο, μέ τό όποιο πραγματοποιούν τήν ύπαγωγή του παιδιού
κάτω άπό τήν (προλεταριακή) άρχή τής πραγματικότητας, τους
επιτρέπει ταυτόχρονα μιάν άμφίβολη άπόσπαση άπό ατή τήν
άρχή: καταπιεσμένοι στό εργοστάσιο, πρέπει νά παίζουν στό
σπίτι τό ρόλο του καταπιεστή. Πρέπει στή διαδικασία καταπιε-
σης του παιδιού τους νά άφίσουν ελεύθερα τά ένστικτά τους, τά
όποια άλλιώς δέν είναι άνεκτά. 'Η καταπίεση του παιδιού, πού
σταθεροποιεί τή δικιά τους καταπίεση, επιτρέπει ταυτόχρονα
στους γονείς μιάν άμφίβολη χαλάρωση άπό ατή τήν καταπίεση.
Ατή ή καταπίεση παρέχει στους γονείς μιά κάποια ευχαρίστη-
ση, έφόσον τους επιτρέπει νά έκδηλώσουν τά έπιθετικά τους
ένστικτα καί τής κρυφές, άνώμαλες έρωτικές τάσεις πού είναι
κρυμένες κάτω άπό αυτά.

'Η συνεχής, προσήλωσή των γονέων στους νόμους παραγω-
γής επιβάλλει στήν εργατική οικογένεια σκληρούς τρόπους έπα-
φής. Οί γονείς επιβάλλουν στά παιδιά τους τό ίδιο πλαίσιο συμ-
περιφοράς, πού τους επιβάλλεται καθημερινά στό εργοστάσιο.
'Ο τρόπος καί ή μορφή πού ή καπιταλιστική κυριαρχία τους

επιβάλλεται εκεί, παρέχει τό κλειδί γιά τήν ἔρμηνεία τῶν ἀπαιτήσεων τους ἀπέναντι στό παιδί. Στή δουλειά ἀπαιτοῦν ἀπό τόν ἐργάτη νά ὑποτάσσεται σέ κάθε ἀπαίτηση χωρίς καμμιά ἀντιλογία γιά τήν σκοπιμότητά της. Κάθε αὐτόνομη ἐνέργεια ἀπορρίπτεται. Ἐχει ὑποταχθεῖ σέ ἕνα προκαθορισμένο πλαίσιο, μιά ὀρισμένη τάξη, ὅπου οἱ δικές του ἀνάγκες δέν ἔχουν καμμιά θέση. Ἡ ἀτομική θέση τοῦ ἐργάτη ἀπέναντι στήν ὀρθολογικότητα τῆς ὀργάνωσης τῆς παραγωγῆς δέν ἐνδιαφέρει τό κεφάλαιο, ἐφόσον δέν κινδυνεύει σοβαρά, μέ τήν ἀμφισβήτησή της, ἢ ἀπρόσκοπτη ροή τῆς παραγωγῆς. Ὁ ἐργάτης δέν δίνει δεκάρα γιά τό περιεχόμενο τῆς δουλειᾶς του, μιά καί δέ νιώθει καθόλου ὑπεύθυνος γι' αὐτήν. Ἀκολουθεῖ ὁδηγίες πού δέν ἀπειλοῦν τήν ὑπαρξή του, μόνο ἂν ἐλέγχεται γιά τή μή συμμόρφωσή του σ' αὐτές. Ἡ βία τῆς καπιταλιστικῆς ἐξουσίας στό ἐργοστάσιο ἀντιμετωπίζει τόν ἐργάτη μέ ἕνα μίγμα ἀπό μιά ὑπολογισμένη ἠθική πού τόν προστάζει νά κάνει αὐτό μόνο πού εἶναι ἀναγκαῖο γιά νά ἐξασφαλίσει τά πρὸς τό ζῆν, καί μιά ἀναγκαστική καί τυφλή ὑποταγή στίς ἐξωτερικές πιέσεις. Μιά καθοδήγηση τῆς συμπεριφορᾶς μέσω ἐσωτερικευμένων ἀρχῶν, πού ἀπαιτεῖται στούς ἀστούς γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν ἀπαιτήσεων τῆς δουλειᾶς τους, δέν ἔχει γιά τόν ἐργάτη καί τόση σημασία.

Σύμφωνα μέ τή θετικιστική ἀγγλοσαξωνική σχολή, οἱ ἐργάτες ἀνατρέφουν τά παιδιά τους ὄχι ὅπως οἱ ἀστοί. Δέν φροντίζουν πρῶτα ἀπ' ὅλα νά τά κάνουν νά συμμορφωθοῦν μέ τοὺς ἐξωτερικούς κανόνες. Ἐπιμένουν πάνω ἀπ' ὅλα στήν τάξη καί τήν ὑποταγή. Τά ἄμεσα ἀποτελέσματα τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ παιδιοῦ προκαλοῦν στούς γονεῖς αὐτόματες ἀντιδράσεις, ἐνῶ ἀντίθετα στά μεσαῖα στρώματα τά κίνητρα τοῦ παιδιοῦ, ὁ τρόπος πού υἰοθετεῖ κανόνες συμπεριφορᾶς, καθορίζουν σέ μεγάλο βαθμό τή συμπεριφορά τῶν γονέων ἀπέναντί του. Οἱ ἀστοί, σύμφωνα μ' αὐτές τίς ἀντιλήψεις, ἐπιδιώκουν μίαν αὐτοκαθοδήγηση μέσω ἐσωτερικευμένων κανόνων, ἐνῶ οἱ ἐργάτες ἐπιδιώκουν νά ἐξασφαλίσουν τήν ὑποταγή σέ κανόνες, πού ἔχουν ἐπιβληθεῖ ἀπό ἔξω. Ἐνῶ στήν ἐργατική τάξη οἱ κοινωνικές ἐπιταγές ματαδίνονται ἀπό τοὺς γονεῖς μέ τή βοήθεια φυσικῆς βίας ἢ μέ τήν ἀπειλή της, μέ τίς φωνές ἢ μέ τά καλοπιάσματα, στούς ἀστούς ἐπικρατοῦν μέ τή

βοήθεια αἰσθημάτων ἐνοχῆς, κοινωνικῆς ἀπομόνωσης καί μέ τό δασκάλεμα.

Ὁ Μπ. Μπερνστάιν, ἀκολουθώντας τή θεωρία τῶν ρόλων, χαρακτηρίζει τή διαπαιδαγώγηση τῶν ἀστῶν —ἀπλοποιώντας τήν ἀρκετά— σάν προσανατολισμένη στό status quo.

Ἡ διαπαιδαγώγηση στά ἀνώτερα στρώματα, καθώς εἶναι προσανατολισμένη στήν προσωπικότητα τοῦ ἀτόμου, λαμβάνει περισσότερο ὑπόψη τά ἐνδιαφέροντα καί τίς ἀνάγκες του, ἀπ' ὅ,τι γίνεται στήν ἐργατική τάξη. Στήν ἐκτίμηση τῆς παιδικῆς συμπεριφορᾶς, ἡ εἰδική της πρόθεση λαμβάνεται ὑπόψη σάν ἕνας σημαντικός παράγοντας. Οἱ ρόλοι πατέρας, μητέρα, παιδί, ἔχουν λίγη σημασία. Ἀπεναντίας ἀποκτοῦν ἀποφασιστική βαρύτητα τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε μέλους τῆς οἰκογένειας. Ἡ ἀτομικότητα, ὁ ἄλλος ὅπως εἶναι, γίνονται ἀποδεκτά ἀπό τό παιδί. Τά ἐπιδιώκει μάλιστα. Τό παιδί πρέπει νά μάθει νά ἀντέχει τήν ἀμφιβολία καί νά ὑπομένει τήν κοινωνική ἀπομόνωση. Ἀντίστοιχα μέ τόν ἐπαγγελματικό ρόλο τοῦ πατέρα, πού περιέχει ἕνα ὀρισμένο βαθμό αὐτονομίας, ἐλευθερίας, στίς κινήσεις του καί ἐπιδεξιότητα στή συναναστροφή μέ τοὺς ἀνθρώπους, περικλείει ἡ ἀστική διαπαιδαγώγηση μιά ὀρισμένη αὐτονομία. Τό ὅτι αὐτό πρό πολλοῦ ἤδη ἔχει ἀρχίσει νά ἀμφισβητεῖται, γιατί περιέχει κρυφή χειραγώγηση καί βία, δέν φαίνεται νά τό ἔχουν ἀντιληφθεῖ ἀκόμη, ὅπως καί τό γεγονός πῶς γεννᾷ ἕνα στενοκέφαλο ἀτομισμό, πού εἶναι ὀλοτέλα ἀναγκαῖος γιά τίς προνομιούχες θέσεις σέ ἕνα σύστημα ἐκμετάλλευσης.

Στήν οἰκογένεια τήν προσανατολισμένη στό status quo, πού σύμφωνα μέ τόν Μπερνστάιν εἶναι ἡ τυπική ἐργατική οἰκογένεια, οἱ δυνατότητες ἐπίδρασης τῶν μελῶν καθορίζονται περισσότερο ἀπό τοὺς ρόλους πού ἔχει διαμορφώσει τό σύστημα. Ἡ δυνατότητα νά διαμορφωθοῦν ρόλοι ἀντίστοιχοι μέ τίς ἀτομικές ἀνάγκες, ἔχει μειωθεῖ ἐδῶ κατά πολύ. Οἱ ἀντιδράσεις τῶν μελῶν συμβαίνουν μέσα σ' ἕνα στενό πλαίσιο καί ἔχουν ἐλάχιστη εὐλυγισία σέ σχέση μέ τήν ἀστική οἰκογένεια. Οἱ ἀνταγωνισμοί καί οἱ ἀρμοδιότητες στό ἐσωτερικό τῆς οἰκογένειας εἶναι στενά δεμένες μέ τοὺς κυρίαρχους ρόλους. Ἡ ἀδυναμία καί ἡ ἐξάρτηση τῶν γονέων ἀπέναντι στήν κυρίαρχη κοινωνική ἐξουσία ὁδηγεῖ στό

σεβασμό απέναντι σε κάθε αρχή. Η άνοχη στην παιδική επιθετικότητα απέναντι στους γονείς είναι λιγότερη απ' ό,τι στις οικογένειες από ανώτερα στρώματα.

Ο Μ. Κόν έχει ερευνήσει εμπειρικά την εξάρτηση του τρόπου διαπαιδαγώγησης από τις απαιτήσεις που επιβάλλονται στους γονείς στο χώρο δουλειάς. Έχει διαπιστώσει ότι το πείσμα και η αυταρχικότητα του πατέρα απέναντι στο παιδί σχετίζονται με μία χαρακτηριστική επιτήρηση στη δουλειά του, με μία υπερβολική απασχόληση μόνο με αντικείμενα και με μία ανικανότητα για αυτοκαθορισμό στο χώρο δουλειάς. Αντίθετα όταν δεν τον επιτηρούν στενά στη δουλειά του, όταν έρχεται σε σχέση με ανθρώπους και ιδέες, όταν έχει την δυνατότητα να λαμβάνει αυτόδύναμα αποφάσεις, θέτει τότε σαν στόχο διαπαιδαγώγησης όχι την αυστηρή πειθαρχία, του παιδιού του, μά τον αυτοέλεγχό του.

Όχι μόνο τα ψυχικά τραύματα των γονέων, που προέρχονται από μιάν αλλοτριωμένη εργασία, αλλά και οι υλικοί όροι της παραγωγής καταφέρνουν ώστε η στέρηση της επικοινωνίας και η υπαγωγή στην πιο σκληρή πειθαρχία της εργατικής τάξης, να χαρακτηρίζει την διαπαιδαγώγηση των νέων μελών της. Αυτό που έγραψε ο Χέρνλε το 1929 ισχύει και σήμερα.

«Πώς μπορούν να σταματήσουν να δέρνουν τα παιδιά τους, εφόσον είναι μόνιμα αναγκασμένοι να μένουν στην ίδια κατοικία, με την γκρινιάρη σπιτονοικοκυρά και τον κατσούφη γείτονα, εφόσον είναι ψόφιοι στην κούραση απ' τό μεροκάματο, με τα παιδιά τους όλο φωνές και φασαρία, που τά 'χει βάλει μαζί τους όλη ή πολυκατοικία, και δεν ξέρεις σε τί μπελά έτοιμάζονται να σε βάλουν ακόμη; Και οι καλύτερες παιδαγωγικές προθέσεις ναυαγούν μπροστά στις θλιβερές συνέπειες της υλικής και πνευματικής εξαθλίωσης του προλεταριάτου, της εξάρτησής του και της φτώχειας του. Η διαταγή αντικαθιστά αυτόματα την υπόδειξη, και τό άρπαγμα απ' τό αυτί την υπομονετική καθοδήγηση»¹⁶.

Η στενή συμβίωση αναγκάζει τους γονείς να ενεργοούν σύμ-

φωνα με μιάν αυστηρή εξωτερική τάξη, ή όποία καθορίζει και τίς σχέσεις μέσα στην οικογένεια. Οι τάσεις του παιδιού, ή συναισθηματικές του εκδηλώσεις, πρέπει μόνιμα να περιορίζονται μέσα στο στενό χώρο κατοικίας της οικογένειας. Ο Κ. Ρού έχει αποδείξει εμπειρικά πώς υπάρχει μιά σχέση ανάμεσα στην άνοχη των γονέων και τό χώρο διαμονής. Λόγω της αδυναμίας τους απέναντι στους μεγάλους, τά παιδιά είναι οι πρώτοι που πληρώνουν τά σπασμένα για τή στενότητα του χώρου.

«Η συμβίωση σε στενό χώρο απαιτεί ήσυχία και διακριτικότητα. Όμως αυτή την ήσυχία και διακριτικότητα την απαιτούν μ' έναν κτηνώδη τρόπο από τά μικρά και άσημαντα μέλη της οικογένειας»¹⁷.

Ο περιορισμένος χώρος διαμονής είναι μόνον ένα τμήμα μιάς γενικής έλλειψης, που απαιτεί έναν συνεχή περιορισμό των αναγκών. Οι απαιτήσεις της διαπαιδαγώγησης στους εργάτες προέρχονται πιο άμεσα, από μιά σημαντική υλική εξαθλίωση απ' ό,τι στους άστους. Στη στενή σχέση της διαπαιδαγώγησης με τίς υλικές ανάγκες αντιστοιχούν άμεσοι τύποι τιμωρίας. Η άποψη του παιδιού, όταν παραβεί τους κανόνες που επέβαλε μιά υλική αθλιότητα, δεν λαμβάνεται καθόλου υπόψη, όταν ή συμμόρφωση μ' αυτούς τους κανόνες έχει ζωτική σημασία για την οικογένεια.

Οι πεισματάρικες αντιδράσεις δεν προκαλούνται στο παιδί μόνο από τό ό,τι οι γονείς του αντιπροσωπεύουν στά μάτια του τίς απαιτήσεις υλικών σχέσεων. Αυτές οι σχέσεις επιδρούν επίσης άμεσα, με παρόμοιες συνέπειες, πάνω στις ψυχικές διαθέσεις του παιδιού. Η περιορισμένη δυνατότητα του παιδιού να απολαμβάνει καταναλωτικά αγαθά στενεύει τά περιθώρια ανάπτυξής του, χωρίς άμεση παρέμβαση των γονέων. Σαμποτάριε κάθε αναγνωριστική σχέση του με την πραγματικότητα, που είναι αναγκαία για την ανάπτυξη της περιέργειας, της φιλομάθειας, και των πνευματικών αναγκών. Η μελαγχολική ατμόσφαιρα του σπιτιού, ή φτωχική επίπλωση, που δυσκολεύουν τή λιμπντική κατοχή του περιβάλλοντος, έμποδίζουν όλοτελα τον εξανθρωπισμό των παθών του παιδιού.

Οι αντιδράσεις ανάμεσα στους γονείς σε μιά εργατική οικο-

γένεια εξαρτώνται από την διαπαιδαγώγησή τους στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Οί δυνατότητες ανάπτυξης και βιοπορισμού, τό πόσο θά εκμεταλλευτεί ό καπιταλισμός ή όχι τό εργατικό δυναμικό, άνδρικό και γυναικείο, καθορίζουν τίς σχέσεις στους εργάτες.

Ό πατέρας μπορεί, λόγω τής ιδιότητάς του σάν συντηρητής τής οικογένειας, νά απαιτήσει μιά πατριαρχική θέση. Ό θέση ισχύος του πατέρα απέναντι στην γυναίκα του και τά παιδιά του βασίζεται ακριβώς σ' αυτό του τό ρόλο. "Αν και στην εργατική τάξη εργάζονται περισσότερες μητέρες απ' ότι στά άνώτερα στρώματα, κερδίζει ή γυναίκα τήν άξιοπρέπειά της πρωταρχικά από τό γεγονός ότι συντηρεί τό νοικοκυριό και σηκώνει τό πιό μεγάλο βάρος για τήν άνατροφή των παιδιών.

Τό θεμέλιο τής πατριαρχικής σχέσης, ή εργασία του άνδρα, διαρκώς βρίσκεται σέ άμφισβήτηση λόγω τής διαμόρφωσής του στά πλαίσια του κατεστημένου τρόπου παραγωγής. Ό διαρκής άπειλή άνεργίας, ό μισθός, πού είναι τόσο ελάχιστος πού αναγκάζει και τή γυναίκα νά δουλεύει, ή δουλειά πού δέν χρειάζεται ειδίκευση, πού δέν προσφέρει κανένα γόητρο και πού μόλις ξεχωρίζει από τή δουλειά τής γυναίκας, άποτελοϋν έναν συνεχή κίνδυνο για κάθε πατριαρχική άξίωση. Ό δουλειά του άνδρα δέν προσφέρει καμμιά ευκαιρία προσωπικής άνάπτυξης ούτε ουσιαστικής ίκανοποίησης των άναγκών του. Οί όροι εργασίας καθορίζονται απ' άλλου, χαρακτηριστικοί έπίσημοι ή άνεπίσημοι έλεγχοι τόν αναγκάζουν σέ ύποταγή. Οί άνάγκες υπερκέρδους του κεφαλαίου καθορίζουν τούς όρους δουλειάς χωρίς ό εργάτης, πού πουλάει τήν εργατική του δύναμη, νά μπορεί νά επιβάλει ένα στοιχειώδη έλεγχο.

«Όυτε μπορεί νά αποφασίσει για τό πόσο του, ούτε νά επηρεάσει τό προτσές τής παραγωγής. Όκόμη πρέπει νά ύποταχθεί χωρίς αντίσταση στίς συνθήκες και τούς όρους εργασίας, είτε τεχνικοί είναι αυτοί είτε κοινωνικοί»¹⁸.

Στό χώρο δουλειάς ό εργάτης αντιμετώπιζει μιά στερεότυπη μεταχείριση και σχέση. Δέν του επιτρέπεται νά αναλάβει καμμιά ένέργεια πρωτοβουλιακά. Ό δουλειά περιορίζεται στην άχρωμη

και μονότονη έπαφή με άντικείμενα. Ό έπαναληπτική μηχανική δουλειά δέν απαιτεί καμμιά διαφορετική όργάνωση συμβόλων, ή έπικοινωνία είναι ελάχιστα έντονη και περιορίζεται σέ στάνταρ, μή προφορικά σήματα. Ό βάρδια, ή δουλειά με τό κομμάτι, ή μονοτονία, ό άέρας, ό θόρυβος, ή βρωμιά, όλα αυτά επιφέρουν σημαντικές ψυχικές και σωματικές βλάβες. Σάν άναπλήρωση γι' αυτές και για νά σταθεροποιήσει τήν προσωπικότητά του πού άπειλείται συνεχώς από τήν άπάνθρωπη όργάνωση τής δουλειάς, χρησιμοποιεί τήν οικογένειά του σάν ένα σταθμό ψυχικής και σωματικής ξεκούρασης, για τήν άνοικοδόμηση τής εργατικής του δύναμης. Έδώ χρειάζεται μιά άυταρχική «άντρίκια» συμπεριφορά, πού έχει σάν στόχο νά ένεργοποιήσει τά άλλα μέλη τής οικογένειας για νά ίκανοποιήσουν τίς δικές τους άνάγκες. Αυτή ξεπληρώνει τόν εργάτη γι' αυτά πού ύφίσταται στό χώρο τής δουλειάς.

Ό μοίρα τής εργάτριας χαρακτηρίζεται απ' τό γεγονός, ότι αφενός τής έχει άνατεθεί τό καθήκον απ' τήν κοινωνία νά φροντίζει για τήν άνατροφή των παιδιών, νά συμμετέχει δηλαδή στην παραγωγή τής εργατικής δύναμης, αφετέρου όμως τό κεφάλαιο, πού καθορίζει αυτή τήν ίδια κοινωνία, ενδιαφέρεται νά τήν εκμεταλλευτεί και στην παραγωγή.

Ό από τόν 19ο αιώνα ή είσαγωγή τής μηχανής στην παραγωγή έφερε και μιά μείωση των βιολογικών απαιτήσεων στη δουλειά. Έτσι ή μειωμένη σωματική δύναμη τής γυναίκας σέ σχέση με τόν άντρα δέν εμπαινε πιά έμπόδιο για τήν είσοδή της στην παραγωγή.

«Όσο λιγότερη έπιδεξιότητα και μυϊκή δύναμη απαιτεί ή χειρονακτική εργασία σήμερα, δηλαδή όσο πιό πολύ άναπτύσσεται ή σύγχρονη βιομηχανία, τόσο περισσότερο έκτοπίζεται ή άνδρική εργασία από τή γυναικεία. Διαφορές φύλου και ήλικίας δέν έχουν πιά καμμιά πέραση για τήν εργατική τάξη. Ό υπάρχουν μόνο όργανα εργασίας πού κοστίζουν άπλως λιγότερο ή περισσότερο, άνάλογα με τό φύλο ή τήν ήλικία»¹⁹.

Όκόμη ή διάδοση των προφυλακτικών πρόσφερε στη γυναί-

κα ένα μέσο ώστε να αναλαμβάνει τό ρόλο τής μητέρας, πού εμποδίζει τήν εισδοχή τής στήν παραγωγή, κατά βούληση. Τό ποσοστό τών εργαζόμενων γυναικών ανεβαίνει συνεχώς τά τελευταία χρόνια. Τό κεφάλαιο όλο καί άπορροφά περισσότερο τή γυναικεία εργατική δύναμη. Έντούτοις καθεμιά εργαζόμενη γυναίκα θεωρεί τόν έαυτό τής εξαίρεση. Ή δουλειά τής δέν τής φαίνεται καί τόσο σημαντικό ζήτημα, αλλά τή θεωρεί σάν προσωρινή άπασχόληση πρίν γίνει μητέρα. Μετά, χάνει κάθε σημασία. Ή γυναίκα επιδιώκει νά σταματήσει τή δουλειά μέ τό γάμο τής ή όταν γεννηθεί τό πρώτο τής παιδί, καί νά τήν ξαναπιάσει μόνο άφου μεγαλώσει άρκετά. Ή γάμος τήν ύποχρεώνει νά άποφύγει τήν έκμετάλλευση κατά τό δυνατόν. Μετά τήν τέταρτη δεκαετία, όταν φύγουν τά παιδιά καί έρημώσει ή οικογένεια, είναι πάλι έτοιμη νά ύποταχθεί στήν άνάγκη. Τέλος όταν ό σύζυγος δέν μπορεί νά τά βγάλει πέρα μόνος του μέ τίς οικονομικές του ύποχρεώσεις, όταν ή μητέρα είναι άνύπαντρη ή χωρισμένη, όταν χρειαστεί νά πάρουν δικό τους σπίτι, καινούρια έπιπλα ή ένα αυτοκίνητο, παραβαίνουν βέβαια τόν κανόνα.

Τό ότι ή πλειοψηφία τών εργαζόμενων γυναικών θεωρεί τήν άπασχόλησή τής σάν άκανόνιστη καί κοιτάζει νά ξεφύγει άπ' αυτή καί νά άσχοληθεί περισσότερο μέ τό νοικοκυριό τής, όφείλεται στό χαρακτήρα τής μισθωτής εργασίας πού προσφέρει τό καπιταλιστικό σύστημα. Οί περισσότερες εργαζόμενες γυναίκες είναι ύποχρεωμένες νά άπασχοληθούν σάν άνειδίκευτες, καί ή μία στίς δυό εργάζεται μέ τό κομμάτι. Αυτός ό άπάνθρωπος τρόπος έκμετάλλευσης τών γυναικών τίς περισσότερες φορές παίρνει τή μορφή τής άπασχόλησής τους στό «σύστημα άλυσίδας» μέ μισο-αυτόματες μηχανές. Έδώ, κάθε επιθυμία νά καθορίσει μόνη τής τό ρυθμό δουλειάς είναι όλότελα έξωπραγματική. Οί γυναίκες είναι ύποχρεωμένες νά ύποταχθούν στό ρυθμό τής μηχανής, πού τήν όρθολογικότητά του τήν έχει καθορίσει ή καπιταλιστική κυριαρχία.

Οί γυναίκες αποτελούν ένα έφεδρικό βιομηχανικό δυναμικό, πού τό κεφάλαιο, άπό τήν εποχή τής άπαγόρευσης τής παιδικής εργασίας, μέ τά πιά λίγα έξοδα μπορεί νά έκμεταλλευτεί. Στήν Ήμοσπονδιακή Δημοκρατία τής Γερμανίας τίς πληρώνουν ένα

τρίτο λιγότερο άπ' ότι τούς άνδρες. Αυτή ή σχέση δίνει στήν εργαζόμενη παντρεμένη γυναίκα άπλά καί μόνο τό συναισθημα πώς συμβάλλει καί αυτή κάπως στά οικονομικά τής οικογένειας. Αυτή ή ύποτίμηση τών εργατριών άπέναντι στους ταξικούς συντρόφους τους παγιώνεται άκόμη περισσότερο μέ τίς λειψές δυνατότητες ειδικεύσης πού τούς παρέχονται. Κανείς δέν δέχεται τήν ιδέα νά εκπαιδευτούν στά κατά παράδοση άνδρικά επαγγέλματα. Ή αν για τίς γυναίκες ύπάρχουν στή βιομηχανία όχι περισσότερες άπό μία δωδεκάδα άπασχολήσεις πού άπαιτούν ειδικευση, για τούς άνδρες, περνάνε τά εκατό. Αυτή ή διάκριση φύλου έχει σάν συνέπεια νά είναι οί ειδικευμένες εργάτριες στήν Ήμοσπονδιακή Δημοκρατία τής Γερμανίας λιγότερες άπό 1/10. Για διευθυντικά πόστα δέν τίθεται ζήτημα. Έδώ, δέν τούς αναγνωρίζονται τέτοιες ικανότητες καί έξ' άλλου ή διεύθυνση μιås επιχείρησης δέν θέλει νά ριψοκινδυνεύσει μία μελλοντική άποχώριση, λόγω γάμου ή γέννας. Καί όταν πάλι φτάσει σέ μία τέτοια ηλικία πού μητρικά καθήκοντα δέν μπαίνουν πιά έμπόδιο στή δουλειά τής, θεωρείται πολύ μεγάλη για μία προνομιούχα θέση. Τό εργοστάσιο κυριαρχείται άπό νόρμες, πού θεωρούνται μόνο άνδρικές. Οί καταναγκασμοί του κεφαλαίου στή βιομηχανία διαγράφηκαν πρωταρχικά μόνο για τούς άνδρες. Οί γυναίκες σχηματίζουν τόν έφεδρικό βιομηχανικό στρατό, πού μπορεί νά έξαναγκαστεί άπό τό κεφάλαιο σέ μία συμπίεση μισθοϋ καί έχει τό πλεονέκτημα πώς σέ περίοδο κρίσεων δέν παρουσιάζονται σάν άνεργες. Τό ότι οί εργάτριες άποδέχονται μερικά αυτό τόν ρόλο, ή αναγκάζονται νά τόν δεχθούν όλοκληρωτικά, τό δείχνει καί ό συγκριτικά μικρός αριθμός τών συνδικαλισμένων εργατριών στήν Ήμοσπονδιακή Γερμανία.

Αυτός είναι πραγματικά ό ρόλος τής γυναίκας. Οί έλάχιστες πιθανότητες νά έξελιχθεί στή δουλειά τής, πού γίνονται άκόμα λιγότερες άπό τήν έλλειψη νηπιαγωγείων καί παιδικών σταθμών, σταθεροποιούν τόν παραδοσιακό γυναικείο χαρακτήρα πού τήν καθηλώνει στό νοικοκυριό τής. Ή οικογένεια φαίνεται στήν εργάτρια ό τόπος πού (τό κατά πόσο, είναι άρκετά άμφισβητήσιμο) τής άναπτρώνει τήν έλπίδα νά πραγματώσει τίς προσδοκίες τής για τή ζωή πού ματαιώνει συνεχώς ό αντιδημοκρατικός τρό-

πος οργάνωσης της παραγωγής. Ἀπέναντι στή μισθωτή σκλαβιά του ἐργοστασίου, πού τραυματίζει σχεδόν κάθε προσωπικότητα, ἡ οἰκογένεια φαίνεται σάν τό νησί τῆς σιγουριάς. Σέ σχέση μέ τίς συνθήκες ἐργασίας, πού καταστέλλουν κάθε πρωτοβουλία, τό σπίτι της ἀφήνει περισσότερα περιθώρια δράσης. Μπροστά στήν ἀνωνυμία καί ἀπανθρωπιά του ἐργοστασίου, κι αὐτές οἱ περιορισμένες δυνατότητες ἐπικοινωνίας στήν οἰκογένεια φαίνονται σωτήριες.

Ἡ ἀναγκαστική προσκόλληση της γυναίκας στήν οἰκογένεια ἔχει σάν συνέπεια τήν ἐπαρση μιᾶς ἀμφίβολης μητρικῆς μάσκας. Ἡ ἀβέβαιη θέση τοῦ ἀνδρα σάν συντηρητῆ, μαζί μέ τήν καταπίεση πού υφίσταται στόν τρόπο δουλειᾶς, τοῦ δίνει μιά ἀμφίβολη πατρική μάσκα. Ὁ περιορισμός τῶν δυνατοτήτων μιᾶς καλύτερης ζωῆς καί στά δύο φύλα καταλήγει κατά κανόνα σέ ἕνα μοίρασμα τῶν ρόλων σύμφωνα μέ τά παραδοσιακά πρότυπα ἀνάμεσα στούς γονεῖς. Ἡ ἰσορροπία τους ἄλλωστε εἶναι ἐπισηφής. Σέ ἀντίθεση μέ τήν πατριαρχική δομή, πού τήν ἐπιζητοῦν καί οἱ δύο, τουλάχιστον ἐνμέρει, ἐρχεται ἀναπόφευκτα κατόπιν μιά κυριαρχία τῆς μητέρας στό ἐσωτερικό τῆς οἰκογένειας. Αὐτό πού φαίνεται στήν κοινωνιολογική λογοτεχνία σάν ἀντίφαση, ὁ αὐταρχικός πατέρας ἀφενός καί ἡ κυριαρχική μητέρα ἀφετέρου, πού εἶναι τυπικοί στήν ἐργατική οἰκογένεια, ἔχει τή βάση του σέ ἕνα σφιχτό τύπο σχέσεων καί στήν ὑπαρξη ἀνοιχτῶν ἢ κρυφῶν συγκρούσεων ἀνάμεσα στούς γονεῖς. Αὐτή ἡ ἀσυμφωνία ἐνδιαφερόντων, προσδοκιῶν καί ἀναγκῶν δημιουργεῖ ρήγματα μέ συνέχεις καί ἀνοιχτές συγκρούσεις στό ζευγάρι καί ἀλλοιώσεις στή δομή τοῦ γάμου τους, ὥστε ὁ ἕνας ἀπ' τοὺς δύο νά ὑποτάσσεται ἀθέλητα στόν ἄλλο, γιά νά ἀποφευχθοῦν ἀφόρητες διαρκεῖς συγκρούσεις.

Στήν ἐργατική οἰκογένεια ὁ πατέρας ἀναλαμβάνει συνήθως ἕναν ἡγετικό ρόλο, πού ζητᾷ νά τόν ἐπικυρώσει μέ μίαν ἐπιθετική συμπεριφορά ἀπέναντι στά πιά ἀδύναμα μέλη, ὅμως ἡ βαρύτητα τῆς μητέρας μέσα στήν οἰκογένεια εἶναι πιά ἀποφασιστική.

«Ὅσο πιά ἀπελπιστικοί εἶναι οἱ ὄροι ζωῆς στά κατώτερα στρώματα, τόσο πιά πολύ ἀποσύρεται ὁ πατέρας στό βᾶθος καί προβάλλει ἡ «μαμά» σάν ἡ κεντρική φυσιογνωμία»²⁰.

Ὁ πατέρας εἶναι τόν περισσότερο χρόνο ἔξω, γιά νά κερδίσει χρήματα. Ὅταν ἐμφανιστεῖ μέσα στήν οἰκογένεια, προκαλεῖ ἀνάταραχῆ. Καλομαθαίνει νά τόν περιποιοῦνται, διεκδικεῖ τό δικαίωμά του γιά ἀνάπαυση καί γιά τήν ὑποταγή του στή δουλειά ζητάει νά τόν ἀποζημιώσουν ὅλα τ' ἄλλα μέλη τῆς οἰκογένειας. Στήν προλεταριακή οἰκογένεια ἐμφανίζεται, πάνω στή βάση τῆς πραγματικῆς ἀδυναμίας τοῦ πατέρα ἀπέναντι στούς κατεστημένους θεσμούς, ἡ πατρική αὐταρχικότητα σάν μιά παράλογη φυσική ἀπειλή. Μ' αὐτή ἐπιδιώκει ὁ πατέρας ἀναγκαστικά νά ἀποκτήσει τήν αὐτοπεποίθησή του, πού ἔχει ὑπονομευτεῖ μέσω τῆς καταπίεσής του στό χῶρο δουλειᾶς.

Τά τέστ ἔχουν δεῖξει πῶς οἱ ἄνδρες ἀπό τά κατώτερα στρώματα συνδέουν τό ρόλο τους στήν οἰκογένεια μέ χαρακτηριστικές φαντασιώσεις ἐξουσίας. Στήν προσωπικότητα τοῦ ἐργάτη ὑπάρχουν χαρακτηριστικά πού ὀδηγοῦν στόν ἔλεγχο καί τήν ἐκμετάλλευση τῆς γυναίκας καί τῶν παιδιῶν. Ὁ χαρακτήρας πού ζητάει νά παρουσιάσει ὁ ἐργάτης μέσα στήν οἰκογένεια, μέ τήν ἐπιθετικότητά του, τό πείσμα του καί τή φυσική του δύναμη, ἀντιστοιχεῖ ἀφενός μέ τίς σωματικές στάσεις καί ψυχικές καταστάσεις, πού τοῦ ἀπαιτοῦν στή δουλειά του, καί ἀφετέρου παίξει ἕνα συμπληρωματικό ρόλο. Ἡ συμπεριφορά τοῦ πατέρα στήν οἰκογένεια διπλασιάζει καί ἱκανοποιεῖ τίς ἀπαιτήσεις τῆς δουλειᾶς. Ὁ Μάκ Κίνλεϋ ἔχει διαπιστώσει πόσο στενά σχετίζεται ἡ συμπεριφορά τοῦ πατέρα στήν οἰκογένεια μέ τό ἐπάγγελμά του. Ἡ ἐπιδίωξη τοῦ πατέρα, νά ἐπιτύχει τοὺς στόχους του μέ ἄμεση ὑποταγή, ἡ σκληρότητα τῶν διαπαιδαγωγικῶν του μεθόδων, ἀποδεικνύεται πῶς ἔχουν ἄμεση σχέση μέ τήν ἐξαφανιζόμενη αὐτονομία του στό χῶρο τῆς δουλειᾶς. Ἡ αὐταρχικότητα τοῦ ἀνδρα εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογη μέ τίς ἐπαγγελματικές του προοπτικές. Μέ μίαν αὐξανόμενη ἀπο-ανθρωποποίηση τῆς δουλειᾶς, μειώνεται ἡ ἱκανότητα γιά μιά σταθερά πατρική καί τελικά ἀνθρώπινη συμπε-

ριφορά. Ἡ φιλόστοργη ἀφοσίωση ὑποχωρεῖ στίς τάσεις κατα-
στροφῆς.

Οἱ παράλογες ἀξιώσεις, τίς ὁποῖες προβάλλει μέ ἐπιμονή
μέσα στήν οἰκογένεια, προκαλοῦν στή γυναίκα μίαν ἀδιαφορία,
μιά συναισθηματική ψυχρότητα, ἢ ἀκόμη μιά ἀνοιχτή ἢ καλυμ-
μένη ἐχθρότητα. Ἡ μιωμένη κοινωνική ὑπόληψη τοῦ ἀνδρα καί
ἡ περιορισμένη του ἰκανότητα νά καλύψει τίς ὑλικές ἀνάγκες τῆς
οἰκογένειας, δημιουργοῦν μίαν ἀσυμφωνία ἀνάμεσα στίς αὐταρ-
χικές ἀξιώσεις του καί στήν πραγματική του ἀδυναμία, πού προ-
καλεῖ τήν περισσότερο ἢ λιγότερο συνειδητή περιφρόνηση τῆς
γυναίκας του. Δέν μπορεῖ νά παραδεχτεῖ τόν ἀνδρα της γιατί δέν
μπορεῖ νά παίξει τόν προστατευτικό του ρόλο. Ἡ γυναίκα στήν
ἐργατική τάξη, μέ τήν ὑποταγή της στίς ἀνάγκες τοῦ ἀνδρα, λίγα
ἔχει νά κερδίσει. Οἱ πλατειές δυνατότητες, ἢ ψηλὴ θέση μᾶς
γυναίκας σέ μιά πατριαρχικά ὀργανωμένη κοινωνία, ἐξαρτᾶται
ἀπὸ τήν περισσότερο ἢ λιγότερο προνομιούχα ἐπαγγελματική
θέση τοῦ ἀνδρα της. Οἱ ἀστοί ἔχουν περισσότερες δυνατότητες
ἐπικοινωνίας πού συντελεῖ στήν ψυχική τους ἐκτόνωση, πῶς πολ-
λοῦς τρόπους γιά νά ἱκανοποιήσουν τίς ἀνάγκες τους, πῶς πολ-
λοῦς τρόπους γιά νά ἀμβλύνουν τίς κοινωνικές πιέσεις, ὥστε
λίγες μόνον ἀνεκπλήρωτες ἀπαιτήσεις ἀπομένουν ἀπὸ τό σύ-
ντροφο.

Ἡ ἀθλιότητα τῆς ἐργατικῆς τάξης ἐμπεριέχει μιά μόνιμη
σύγκρουση καί σύγχυση μέσα στήν οἰκογένεια.

*«Τά διαπροσωπικά πρότυπα σχέσεων δέν καλύπτουν τίς
ἀνάγκες τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας. Μιά τέτοια κατάστα-
ση ἀντανακλάται στό ὑψηλό ποσοστό συζυγικῶν συγκρού-
σεων, ἐγκατάλειψης τῆς οἰκογένειας ἀπὸ τόν πατέρα,
παραμέλησης τῶν παιδιῶν, ἀλκοολισμοῦ, παράβαση νομι-
κῶν διατάξεων καί ἄλλων τύπων παράτυπης συμπεριφο-
ρᾶς»²¹.*

Πολλές διαταραχές στίς σχέσεις τῶν συζύγων ὀφείλονται σέ
σεξουαλικά προβλήματα. Ἡ χρησιμοποίηση τοῦ σώματος σάν
ὄργανο ἐργασίας μέσα σέ ὄρους καπιταλιστικῆς παραγωγῆς
σμποτάρει τήν σεξουαλική του ἰκανότητα. Ἡ μίσθωση τοῦ

σώματος στήν παραγωγική διαδικασία ἀκρωτηριάζει τήν ἰκανό-
τητα αἰσθησιασμοῦ. Ὁ ὀρμητικὸς πόθος, ἢ τρυφερὴ συμπεριφο-
ρά καί ὁ αὐθορμητισμὸς ἐκδιώκονται ἀπὸ αὐτοῦ πού ἀφήνουν τά
σώματά τους νά τὰ ἐκμεταλλεῦται μιά τρομοκρατικὴ οἰκονομία.
Κατὰ τόν Κίνσεϋ, οἱ ἄνδρες καί οἱ γυναῖκες τῶν κατώτερων
στρωμάτων ἀναπτύσσουν σεξουαλικές σχέσεις νωρίτερα, ὅμως
ἔχουν λιγότερη ἐλευθερία ἐκλογῆς καί λιγότερη ἱκανοποίηση
στή σεξουαλικὴ πράξη, ἀπ' ὅτι τά μέλη ἀνώτερων στρωμάτων. Οἱ
ἐτεροσεξουαλικές ἐπαφές περιορίζονται κυρίως στήν πράξη αὐ-
τῆ καθεαυτῆ.

*«Τρυφερότητες ὅπως φιλιὰ καί χάρδια εἶναι σ' αὐτοῦς πολὺ
σπάνιες. Ἐπίσης οἱ στάσεις ἐπαφῆς σπάνια ποικίλλουν.
Τέλος ξεγυμνῶνται λιγότερο γιά τὴ σεξουαλικὴ σχέση.
Οἱ παραπάνω διαφορὲς ἰσχύουν τόσο γιά τοὺς ἀνύ-
πανδρους, ὅσο καί γιά τοὺς παντρεμένους»²².*

Ἡ σεξουαλικότητα στήν ἐργατικὴ τάξη εἶναι μονότονη,
σεμνὴ καί ἐλάχιστα τρυφερὴ σέ σχέση μέ τά ἀστικά στρώματα.

Ἡ καταπίεση τῆς σεξουαλικότητος φαίνεται πῶς συγκεκρι-
μένα στό χωρισμὸ τῶν ρόλων τῶν φύλων. Τὸ προλεταριακό
ἀνδρικό ἰδεῶδες ἀπαγορεύει τήν ἔντονα ἐκφραστικὴ, εὐαίσθητη
συμπεριφορὰ στὸν ἀνδρα. Ἡ ἐκφραση αἰσθημάτων ἐρμηνεύεται
σάν ἔλλειψη ἀνδρισμοῦ. Ἡ γυναίκα μπροστὰ σέ ἕνα ἐπιθετικὰ
ἀπαιτητικὸ ἀνδρα νιώθει, ὄχι σπάνια, παρεξηγημένη καί παραμε-
λημένη. Ἐνα ψηλὸ ποσοστὸ τῶν ἀνδρῶν νιώθουν ἀδιαφορία γιά
τὴ σεξουαλικὴ ἱκανοποίηση τῆς γυναίκας τους. Καί ἐκεῖ ἀκόμη
πού πιστεύουν πῶς τήν παίρνουν ὑπόψη τους, ὅπως ἔχει ἀποδείξει
ὁ Ρέηνγουότερ σύμφωνα μέ γυναικεῖες μαρτυρίες, πρόκειται γιά
αὐταπάτη. Τρυφερότητα, στοργή, φροντίδα, αὐτὰ εἶναι ἐξαιρέ-
σεις, μᾶς λέει καί ὁ Κίνσεϋ, συνοψίζοντας τίς πληροφορίες του.
Ἡ ἀδιαφορία τοῦ ἀνδρα ἀντιστοιχεῖ μέ τήν ψυχρότητα τῆς γυναι-
κας. Ἡ καθημερινὴ τῆς ἀθλιότητα, πού καθορίζεται ἀπὸ τήν
ψυχρότητα καί ἀδιαφορία τοῦ ἀνδρα, οἱ στενάχωρες σχέσεις
χωρὶς διέξοδο, ἢ χρόνια οἰκονομικὴ δυσφορία καί ἡ μονοτονία
τοῦ νοικοκυριοῦ, σαμποτάρουν κάθε διέξοδο ἀπὸ αὐτὴ τὴν κατα-
πίεση. Ἡ μειωμένη δυνατότητα ἀνάπτυξης ἰκανότητας γιά σε-

ξουαλική ήδονή καθορίζεται ακόμη και από τη διαδικασία κοινωνικοποίησης που πέρασε ή εργάτρια, που είναι έχθρική στην ήδονή. Τό σέξ περιφρονείται περισσότερο από τις γυναίκες παρά από τους άνδρες. Σύμφωνα με τις έρευνες του Ρέηνγουότερ τά 54% των γυναικών των πιά χαμηλών τμημάτων τής εργατικής τάξης πήραν άρνητική θέση άπέναντι στη σεξουαλική ήδονή, έναντι του 14% μόνο των μεσαίων στρωμάτων. 'Η άνισότητα στά σεξουαλικά ενδιαφέροντα και βιώματα είναι πιά χαρακτηριστική στά άντρώγυνα στην εργατική τάξη άπ' ότι στά πιά προνομιούχα κοινωνικά στρώματα. 'Ετσι ή γυναίκα θεωρεί τό σέξ περισσότερο σάν καθήκον παρά σάν ευχαρίστηση.

«Αυτή ή στάση των γυναικών τις οδηγεί νά σκαρφίζονται χίλια κόλπα για νά αποφύγουν τή σεξουαλική δραστηριότητα. Χρησιμοποιούνται οι πιά διάφορες προφάσεις, από τήν κούραση μέχρι τήν άρρώστεια, για νά μειώσουν αυτή τή συχνότητα τής σεξουαλικής έπαφής. 'Η περίοδος και ή λοχία είναι οι πιά ιδανικές περιπτώσεις γι' αυτές για νά αποφύγουν τή σεξουαλική έπαφή. 'Ετσι τελικά τά καταφέρνουν νά μειώσουν αυτή τή συχνότητα»²³.

'Η σεξουαλική δραστηριότητα θεωρείται από τή γυναίκα σάν ιδιαίτερα άνδρική δραστηριότητα. 'Ο άνδρας δείχνει, παρά τις άντιρρήσεις της, ένα πιά χαρακτηριστικό σεξουαλικό ενδιαφέρον, άναλαμβάνει στην σεξουαλική έπαφή τόν ενεργητικό ρόλο και φτάνει τακτικά σέ όργανισμό. 'Η γυναίκα νιωθει τόν έαυτό της νά ξεπέφτει σέ ένα όργανο των έρωτικών άναγκών του άνδρα. 'Ο άνδρας αποδέχεται τουλάχιστον μερικά μιά «μή σεξουαλική» γυναίκα, γιατί μιά σεξουαλικά άπαιτητική γυναίκα τόν κάνει νά φοβάται για τήν ικανότητά του νά τήν ικανοποιήσει. Οι άγγλοσαξωνικές έρευνες άποδίδουν τή μειωμένη σεξουαλική ήδονή τής εργατικής τάξης στην άσυμφωνία των ρόλων άνάμεσα στους συζύγους, χωρίς όμως νά κάνουν μιά ύλιστική θεμελίωση. 'Ανάμεσα στά άντρώγυνα στά χαμηλά στρώματα ύπάρχει, σύμφωνα με τις παρατηρήσεις τους, μιά μειωμένη τάση για είλικρίνεια, για άμοιβαία κατανόηση και συναισθηματική συμπάρασταση. Αυτό σχετίζεται με τό γεγονός πως δέν έχουν σχεδόν καθόλου

μιά κοινή δραστηριότητα, πως ελάχιστα επικοινωνούν στην οικογενειακή ζωή, στην άνατροφή των παιδιών, στη δουλειά ή στον ελεύθερο χρόνο. Αυτός ό σταθερός χωρισμός των ρόλων ύπονομεύει τήν ικανότητα νά συμμερισθούν τά αισθήματα του συντρόφου. 'Απαγορεύεται ή έκφραση αισθησιασμού, που καταλογίζεται στό άλλο φύλο, και έξαναγκάζει τόν έρωτα σέ μιά τυποποιημένη, άπρόσωπη πράξη.

Οί ρωγμές στό γάμο μειώνουν τήν ικανότητα επικοινωνίας πάνω σέ άτομικά ψυχολογικά προβλήματα (που είναι άλλωστε μειωμένη λόγω τής γλωσσικής άνεπάρκειας στην εργατική τάξη) ακόμη και μέχρι τό βαθμό που θεωρείται άπολύτως άναγκαίος για τή διατήρηση μιάς ελάχιστης οικιότητας.

'Η έχθρότητα τής γυναίκας προς τήν ήδονή πηγάζει εκτός από περασμένες και πραγματικές άρνήσεις, εκτός από τή λειψή πληροφόρηση, και από τή διάσταση που επιβάλλεται άνάμεσα στην σεξουαλική ήδονή και στην μητρότητα. 'Η χρήση προφυλακτικών, που έμποδίζει αυτή τή σύζευξη, άποτελεί για τήν εργατική τάξη ένα σοβαρό έμπόδιο σέ σχέση με τά προνομιούχα στρώματα. 'Η άποστροφή που δείχνουν οι εργάτες προς τήν κατεστημένη ίατρική, που χαρακτηρίζεται από τά άστικά ενδιαφέροντα και κανόνες, τους έμποδίζει νά πάνε στό γιατρό νά ζητήσουν τό χάπι. 'Η δυσκολία επικοινωνίας που έχομε δείξει πάνω στά σεξουαλικά προβλήματα δυσκολεύει τήν έπαφή με τά άντισυλληπτικά.

«Λέτε ποιό είναι κατά τή γνώμη μου τό πιά σημαντικό; μιά ή σπιτική και ήσυχη οικογενειακή ζωή. Αυτήν περνώ και αυτή θά περνώ μόνιμα, και δέ θά τήν αλλάξω με τίποτα»²⁴.

Σύμφωνα με τή Ρενάτε Βάλντ, αυτή ή φράση είναι χαρακτηριστική για τή στάση των εργατών. 'Ολη ή ούτοπία των εργατών βιομηχανίας συνοψίζεται στην άπόκτηση ενός σπιτιού. Παρά τις συγκρούσεις που ύπάρχουν σ' αυτή, οι εργάτες ύποχωρούν άναγκαστικά στον «σωτήριο κόσμο» τής οικογένειας.

Ἡ συνεργασία μέ τούς ἄλλους ἐργάτες γίνεται κάτω ἀπό τέτοιους ὅρους πού παρά τήν ἔνωσή τους μένουν πάλι τό ἴδιο ἀπομονωμένοι ὁ ἕνας ἀπέναντι στόν ἄλλο. Ἐάν καί μέσα στό ἐργοστάσιο, λόγω τῆς στενότητας τοῦ χώρου ὑπάρχουν χαρακτηριστικές σχέσεις συνεργασίας, πού δέν προκύπτουν ὅμως στενές σχέσεις καί ἐπαφές λόγω τῶν περιορισμένων ὄρων ἐργασίας πού ἐπιβάλλει τό σύστημα. Αὐτοί οἱ ὅροι ὀδηγοῦν στήν ἀπομόνωση καί στήν ἀνωθυμία. Οἱ προσωπικές σχέσεις μέ τούς συντρόφους συνήθως εἶναι πιό ξέμακρες. Οἱ ἐργάτες τήν ἀντίθεσή τους πρὸς τούς ὅρους ἐργασίας τήν ἐπεκτείνουν μέχρι τῆς σχέσης μέ τούς συνεργάτες. Καθετί πού μοιάζει μέ ἀργία τό ἀποκρούουν. Τό νά ἔχεις ἕνα σύντροφο, πού νά σοῦ δείχνεται ἀληθινός φίλος, εἶναι σήμερα μιά περίπτωση ὄλο καί πιό σπάνια. Τό ἐργοστάσιο μειώνει τήν ἱκανότητα ἐπικοινωνίας, τόν ἐλευθεροχρόνο, τό μόνο πού μένει εἶναι ἡ τυποποιημένη σχέση μέ τή γυναίκα καί τά παιδιά.

Ἡ καταστροφή τῶν πόλεων στόν πόλεμο μέ τήν ἀσχεδιασμένη ἀνοικοδόμηση, πού ἐπακολούθησε, καί γενικά ἡ καπιταλιστική πρακτική στήν ἀνέγερση τῶν πόλεων, ἔχουν καταστρέψει τήν πατροπαράδοτη «ἐργατική γειτονιά» πού διευκόλυνε τίς σχέσεις. Ἡ γρήγορη μετακόμιση τῶν ἐργατῶν ἀπό τό ἕνα μέρος στό ἄλλο, πού ἀντιστοιχεῖ στίς ἀπαιτήσεις τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας, ἔχει καταστρέψει τίς φιλίες χωρίς νά τίς ἀντικαταστήσει μέ νέες.

Σήμερα, τό νά πάει κανεῖς σέ μιά ταβέρνα, γιά τούς μέν ἀνύπανδρους εἶναι κανόνας, γιά τούς παντρεμένους εἶναι ἐξαίρεση. Δέν εἶναι μόνο τά ἔξοδα· οἱ οἰκογενειακοί τσακωμοί τούς σπρώχνουν πρὸς τούς ἄλλους, ὅμως ἡ γυναίκα πατάει πόδι, θέλει τόν ἄνδρα τῆς, καί γιά νά μήν ξοδεύεται καί γιά νά μήν ἀρχίσει νά τήν παραμελεῖ. Οἱ διαφορές, κοινωνικά καθορισμένες, δυσκολεύουν τή σταθεροποίηση τῶν σχέσεων, πού ἀπαιτοῦν, ἔξω ἀπό τήν οἰκογένεια νά φαίνονται μονιασμένοι. Ἐτσι τό νά «βγαίνουν», τόσο συνηθισμένο στά μεσαιῶνα στρώματα, ἐδῶ πολλές φορές καταντᾷ ἐξαιρετικά δύσκολο.

Ἡ ἐπίσκεψη σέ μέρη ὅπου παρουσιάζονται τά προϊόντα καί τά ὑποπροϊόντα τῆς ἀστικής κουλτούρας καθορίζεται ἀπό τίς οἰκονομικές δυνατότητες καί τήν προηγούμενη μόρφωση. Ἐτσι

σπάνια θά δεῖς ἐργάτη στό θέατρο, στήν ὄπερα, σέ συναυλία ἢ σέ μουσεῖο. Ἡ κοινωνική δραστηριότητα πού ἀπαιτοῦν οἱ σύλλογοι, οἱ λέσχες, ἢ τά κατεστημένα πολιτικά κόμματα, χαρακτηρίζεται ἀπό τά ἀστικά καί μικροαστικά ἐνδιαφέροντα καί ἀξίες. Ἡ κούραση μετά τήν ἐξωτερική δουλειά, τά ἀντίθετα ἐνδιαφέροντα, τά φτωχά οἰκονομικά καί ἡ λειψή μόρφωση ἀποτελοῦν ἐμπόδια στήν κοινωνική ζωὴ τοῦ ἐργάτη. Μέ τό χτύπημα πού κατάφερε ὁ φασισμός στό ἐργατικό κίνημα, χτυπήθηκε καί μιά ἀντικουλτούρα, πού στά πλαίσιά της θά μπορούσε νά ἀναπτυχθεῖ ἕνας γνήσιος προλεταριακός χαρακτήρας καί μιά νέα κοινωνικότητα. Ἐφόσον ἡ ἀνασυγκρότηση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί μαζί του ἡ νέα μορφή κοινωνικότητας βρίσκονται ἀκόμη μακριά, ὁ ἐργάτης εἶναι καταδικασμένος νά πέφτει μέσα στά δίχτυα ἀνώμαλων οἰκογενειακῶν σχέσεων.

Ἡ προσκόλληση τῶν γονέων στήν οἰκογένεια ἐπιβάλλεται καί στά παιδιά. Γιά νά ἐπιβηθαιώσει τούς οἰκογενειακοὺς περιορισμούς, πού σταθεροποιοῦν τό ρόλο τῆς σάν μητέρα, κοιτάζει ἡ ἐργάτρια νά περιορίσει τίς σχέσεις τῶν παιδιῶν τῆς μέ πρόσωπα πού δέν ἀνήκουν στήν οἰκογένεια. Στά μάτια τῆς φαίνονται μόνο οἱ ἀπειλητικές μορφές τῆς ἐξωοικογενειακῆς πραγματικότητας. Οἱ οἰκογενειακές συγκρούσεις ἀποδίδονται σ' αὐτήν. Ἐνα ἀπειλητικό κοινωνικό περιβάλλον ὑπονομεύει τήν ἀσφάλεια τῆς οἰκογένειας. Ἡ ἔλλειψη σέ πάρκα καί παιδικές χαρές, πού εἶναι ζωτικός χῶρος γιά τά παιδιά, ἡ ἐχθρότητα τῶν μεγάλων πρὸς τά παιδιά, ὁ μόνιμος κίνδυνος ἀπό τροχαῖο ἀτύχημα μέσου στό χάος τῆς κυκλοφορίας τῶν σύγχρονων πόλεων, δίνουν μιά ρεαλιστική βάση σ' αὐτή τήν ἀντίληψη.

Ἡ αὐταρχικότητα τοῦ πατέρα γεννᾷ στή γυναίκα καί στά παιδιά μίαν ἀνοιχτή ἢ καλυμμένη ἀποστροφή. Ὁ ἀπειλητικός ἢ ἀδιάφορος πατέρας ἀναγκάζει τά παιδιά νά στραφοῦν πρὸς τή μητέρα τους γιά νά βροῦν λίγη στοργή. Ὁ Μάκ Κίνλεϋ λέει πὼς «ἡ μητέρα στά κατώτερα στρώματα εἶναι δύο φορές σχεδόν πιό τρυφερή στά παιδιά σέ σχέση μέ τόν πατέρα. Στά ἀνώτερα στρώματα, ἡ κατάσταση εἶναι ἀντίστροφη». Ἡ φυσική ἐξυθλίωση τοῦ πατέρα ὀδηγεῖ τή μητέρα σέ πιό στενή σχέση μέ τά παιδιά. Ἐφοῦ λείπει ἡ συναισθηματική βάση γιά μιά ἱκανοποιητική

σχέση με τόν άντρα της, και λόγω της άβεβαιότητας πού νοιώθει για τά αισθήματά του, ζητᾶ ένα ύποκατάστατο στά παιδιά της, ιδιαίτερα στους γιούς. «Οί μητέρες ζοῦν μέ τό άγχος μιάς πιθανῆς μοναξιᾶς και αυτό τις οδηγεί νά συσφίξουν τις σχέσεις τους μέ τά παιδιά τους, αναστέλλοντας έτσι συχνά τήν ώριμότητά τους». Ἡ έργάτρια ζητεῖ μέ αυτή τή σχέση νά εκπληρώσει μία άνικανοποίητη νηπιακή ανάγκη για τρυφερότητα. Ζητᾶ ακόμη νά καλύψει μέ αυτό τό ύποκατάστατο τρόπο τις παραμελημένες έρωτικές της ανάγκες. Αυτό συμβαίνει κάτω από μία άσυνειδητη μείωση τοῦ χάσματος τῶν γενεῶν, πού είναι αξιοσημείωτη στήν οικογένεια, για νά προστατευθοῦν τά παιδιά από τήν πανίσχυρη έπιβολή τῶν γονέων. Τά παιδιά είναι συνεχῶς έκτεθειμένα στήν επίδραση τῶν γονέων τους, ή συμπεριφορά τους, τά αισθήματά τους χαρακτηρίζονται διαρκῶς από τήν παρουσία τους. Τό παιδί συμμετέχει σταθερά στή ζωή τῶν μεγάλων.

Αυτό, μπορεί από τή μία μεριά νά προσφέρει τό πλεονέκτημα ότι μπορεί νά ρίχνει μία ματιά στά προβλήματά τους, από τήν ἄλλη όμως γίνονται άντικείμενο τῶν πιό διαστρεβλωμένων τάσεων τῶν γονέων τους.

Οί στερήσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς στήν προλεταριακή οικογένεια δέν ἔχουν μόνο σάν συνέπεια ότι αφίνουν άνικανοποίητη τήν ανάγκη για αγάπη τῆς μητέρας· τήν τροφοδοτοῦν ακόμη μέ μίαν έπιθετικότητα πού κάνει αναπόφευκτη τήν ἐχθρότητά της ἀπέναντι στό παιδί και δίνει γενικά αυτό τό διφορούμενο χαρακτήρα στά αισθήματά της ἀπέναντί του. Αὐτά, βέβαια, τά έπιθετικά χαρακτηριστικά στή συμπεριφορά της, ὅπως και τά στοιχειᾶ έρωτισμοῦ πού συμβαδίζουν μ' αὐτά και πού προέρχονται από άνικανοποίητες σεξουαλικές ανάγκες στίς σχέσεις μέ τόν άνδρα της, μόνο μερικά εκδηλώνονται, γιατί ύποβάλλονται σέ μίαν συνεχῆ ἀπόθηση.

Ἡ ανάγκη για ἐξομάλυνση τῆς οικογενειακῆς ζωῆς ἐμποδίζει τή μητέρα ν' αντιληφθεῖ μία συγκεκριμένη ἐχθρική στάση ἀπέναντι στό παιδί της. Ἡ μητέρα θυσιάζει παραπολλά από τόν ἑαυτό της στή σχέση της μαζί του, ἔχει παραπολύ ἀφοσιωθεῖ στό ρόλο της σάν μητέρα ὥστε νά μπορέσει νά παραδεχτεῖ τήν έπιθε-

τικότητα της ἀπέναντί του. Ὅπως λέει ὁ Ρέηνγουότερ στό σύγγραμμά του «Ἡ ζωή τῆς ἐργαζόμενης γυναίκας»:

«Πολλές ἀπό τις φροντίδες πού εκδηλώνει στά παιδιά της μέ ένα εκφοβιστικό τρόπο πρέπει νά προέρχονται ἀπό τις δικές της έπιθετικές έπιθυμίες πού λόγω τοῦ χαρακτήρα τους δέν μποροῦν νά εκφραστοῦν παρά μέ μίαν ἄλλοιωμένη μορφή».

Ἡ ἀδυναμία της ἀπέναντι στίς ἀπειλητικές κοινωνικές σχέσεις, πού ἀδυνατεῖ νά τις κατανοήσει, ἀναγκάζει τή μητέρα νά κρατᾶ τά παιδιά της σέ ἐξάρτηση. Ζητᾶ νά ἀποζημιωθεῖ για τήν ψυχική της κακομοιριά παίρνοντας ὅσο πιό πολύ μπορεί στά σοβαρά ένα ἀμφίβολο μητρικό ρόλο, ὁ ὁποῖος ύπονομεῦει τήν προσωπικότητα τοῦ παιδιοῦ. Ὁ Μόζερ λέει:

«Ἡ ισχυρή ἐξάρτηση, κάτω ἀπό τήν ὁποία κρατᾶ τά παιδιά της προέρχεται ἀπό τήν ἀδυναμία της, ἀπό μιά ἔλλειψη προσωπικότητας, πού μπορεί νά τις ἀναπληρώσει μόνο ζώντας ὅσο πιό έντονα μπορεί τό ρόλο της σάν μητέρα. Ἡ αὐτόνομη και ὀλοκληρωμένη συμπεριφορά τοῦ παιδιοῦ εἶναι ἀντίθετη στή δικιά της ἀσυνειδητη ἐλπίδα, νά τήν ἔχει πάντα ἀνάγκη»²⁵.

Μιά σχετικά στενή σχέση ἀνάμεσα στή μητέρα και τά παιδιά, ιδιαίτερα τούς γιούς, προκαλεῖ τήν ἀντιζηλία τοῦ πατέρα. Ὁ κουρασμένος, ἀπό τή δουλειά, πατέρας θέλει τή γυναίκα του στόν ἐλεύθερο χρόνο του νά τοῦ συμπεριφέρεται σάν μαμά, ζητώντας νά ἱκανοποιήσει μία νηπιακή του ανάγκη. Θέλει νά γνοιάζεται γι' αὐτόν ὅπως και για τά παιδιά της, και έτσι τά βλέπει σάν ἀντιζηλους. Ἡ τονισμένη έρωτικά επαφή ἀνάμεσα στή μητέρα και τό γιό, τόν κάνουν κατά κάποιο τρόπο έρωτικό ἀντίζηλο τοῦ πατέρα και ἐπισύρει τήν έπιθετικότητα τοῦ πατέρα του σέ αξιοσημείωτο βαθμό. Ἡ ξυφνική αὐταρχική συμπεριφορά τοῦ πατέρα ἀπέναντι στά παιδιά είναι πάντα εκφραση συνειδητῆς ἢ ἀσυνειδητῆς ἀντιζηλείας, πού ἄγνοεῖ τό χάσμα τῶν γενεῶν. Ὁ εκδηλούμενος σάν αὐταρχισμός νηπιασμός τοῦ πατέρα βρίσκεται σέ ἄμεση ἀντίθεση μέ τήν πατρική φροντίδα τήν ὁποία περιμένει ἀπ' αὐτόν ἢ

μητέρα μετά τό κοπιαστικό νοικοκυριό της. Οί συγκρούσεις τους είναι συχνά έκφραση τής απογοήτευσης ότι κανείς τους δέ βρίσκει στόν άλλο αυτή τήν ιδιαίτερη φροντίδα πού δείχνουν οί γονείς, και στήν όποία θά μπορούσαν νά στηριχθοῦν.

Όταν οί λιμπιντικές βλέψεις τής μητέρας άπέναντι στά παιδιά είναι λιγότερο χαρακτηριστικές, τότε υποχωρεῖ ή κρυμμένη επιθετικότητα και ή υπερβολική φροντίδα μπροστά σέ μίαν άνοιχτή άδιαφορία και άπομάκρυνση πού έχει σάν συνέπεια μιά φανερή συναισθηματική παραμέληση τοῦ παιδιοῦ. Στο παιδί δημιουργεῖται άγχος, μοναξιά και υποχωρητικότητα. Κάθε έκφραση φροντίδας τῶν γονέων άπέναντί του φαίνεται στά μάτια του άμφίβολη, γιατί δέν συνοδεύεται από άγάπη και μπορεί μιά χαρά νά τήν έρμηνέψει ότι τό κάνουν γιά νά τό ξεφορτωθοῦν. Κάθε προσφορά τῶν γονέων τήν άρνεῖται τό παιδί, πράγμα πού κάνει προβληματική κάθε σχέση μαζί του. Όταν τό παιδί παρερμηνέψει τή σημασία αυτής τής διαφορούμενης υπερβολικής φροντίδας, μπορούν νά άκολουθήσουν γι' αυτό άκόμη πιά καταστροφικές συνέπειες. Σύμφωνα μέ τούς Ρόμπερς και Μάγιερς, οί σχιζοφρενογενείς οίκογένειες διακρίνονται στά κατώτερα στρώματα τής εργατικής τάξης από μίαν υπερβολική συναισθηματική ψυχρότητα, ένῶ ή υπερπροστατευτική συμπεριφορά χαρακτηρίζει τήν εργατική άριστοκρατία και τά μεσαία στρώματα.

Στήν άθλιότητα τής καθημερινής ζωής τοῦ εργάτη έμπεριέχεται ένας βαθμός καταπίεσης τῶν άναγκῶν του, πού τοῦ δημιουργεῖ μίαν επιθετικότητα, πού άν δέν χαλιναγωγηθεῖ μέσω κάποιων περιορισμῶν, σπάζει τά οίκογενειακά πλαίσια. Σταθεροί άμυντικοί μηχανισμοί πρέπει νά αντικαταστήσουν τήν εὐμετάβλητη στάση άπέναντι στίς δομές γιά νά μήν αναπτύξει τό έγώ όλες του τίς δυνάμεις ὥστε νά καλύψει τίς άνάγκες του. "Αν και οί μορφές επικοινωνίας στήν εργατική οίκογένεια είναι άυταρχικές και έχθρικές, ή οίκογένεια αντιπροσωπεύει ένα χῶρο ασφάλειας άπέναντι σέ ένα άπειλητικό περιβάλλον, ὅπου βρίσκουν μιά σταθερή ανακούφιση. Γιά νά σωθεῖ αυτός ὁ χῶρος, πρέπει αυτές οί συγκρούσεις νά διεξάγονται υπόγεια και νά τονίζεται ὅσο τό δυνατόν ή ένότητα τῶν μελῶν. "Η άναγκαστική συμμόρφωση μέ τίς άπαιτήσεις τής οίκογένειας διαμορφώνει μιά τέτοια προσωπι-

κότητα στά μέλη, πού θυσιάζουν τήν ίκανοποίησή τους γιά τή διατήρηση τής σταθερότητάς της.

«Γιά νά μπορέσει νά σταθεροποιηθεῖ αυτή ή λειτουργία τής ψυχικής σταθεροποίησης τῶν μελῶν, κάθε ιδιαίτερο μέλος δέν θεωρεῖται σάν άτομο, μέ τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, αλλά σάν μέλος μιᾶς ομάδας. Οί συνεχείς συγκρούσεις ανάμεσα στά μέλη δέν προβάλλονται αλλά αντίθετα τονίζονται στό μάξιμουμ ή κοινωνική ένότητα και ή αλληλεγγύη...

"Η σταθερότητα τῶν ρόλων στήν οίκογένεια κάνει δυνατό έναν ύψηλό βαθμό ὁμοφωνίας στόν ὀρισμό τής κοινωνικής κατάστασης, μιά σχετικά ένιαία έρμηνεία τής πραγματικότητας. Γι' αυτό, αυτά τά χαρακτηριστικά τῶν σχέσεων στήν εργατική οίκογένεια είναι οὐσιαστικά ὁ έγγνητής γιά τή σταθερότητά τους μέσα σέ μιά κοινωνική κατάσταση γεμάτη αντιθέσεις»²⁶.

Η άπόκρυψη τῶν συγκρούσεων γιά χάρη μιᾶς άθέβαιης οίκο, ενειακής ίσορροπίας πηγαινει μαζί μέ τήν άυταρχικότητα τῶν γονέων. Η παιδική αντίσταση έναντι σέ διεφθαρμένες καταστάσεις καταστέλλεται βίαια.

Τά μέλη τής εργατικής τάξης επιδιώκουν νά καλυφθοῦν ψυχολογικά μέ τή βοήθεια τοῦ άποδιοπομπαίου τράγου. Η συλλογική μείωση τῶν δυνατοτήτων μιᾶς καλύτερης ζωής ὀδηγεῖ σέ ψυχολογικές παραμορφώσεις πού τήν κάνουν άνεκτή. Σύμφωνα μέ τόν Μύλλερ και τόν Σουόνσον, τά κατώτερα στρώματα τής εργατικής τάξης είναι πού χρησιμοποιοῦν πρό παντός τήν προβολή και τήν παραιτήση σάν μέσα άμυνας και ανακούφισης. Αὐτά, σύμφωνα μέ τήν έρμηνεία τους, είναι ή συνέπεια τοῦ τρόπου διαπαιδαγώγησης πού ακολουθοῦν οί γονείς, πού χαρακτηρίζεται από άυθαιρεσία, σωματική τιμωρία, παράλογες άπαιτήσεις και έλλειψη άμοιβής. Κάτω από τήν πίεση παντοδύναμων σχέσεων, οί εργάτες είναι άναγκασμένοι νά υπερνικούν άφόρητες ψυχολογικές καταστάσεις μέ συγκεκριμένους μηχανισμούς έξωτερίκευσης. Γιά νά άποφύγουν πιεστικά αισθήματα ένοχής και παραιτήσης, προβάλλονται αυτά τά αισθήματα πάνω στους άλλ-

λους. Ἡ χαρακτηριστική σκλήρυνση αὐτῶν τῶν ἀμυντικῶν μηχανισμῶν περιορίζει τὴν ἰκανότητα ἀντίληψής τους. Ἐτσι ἡ συναισθηματικὴ φτώχεια συνοδεύεται ἀπὸ τὴ διανοητικὴ φτώχεια. Τὸ πρῶτο θῦμα αὐτῶν τῶν ψυχικῶν καταστάσεων εἶναι τὸ παιδί, σὰν τὸ πιὸ ἀδύνατο μέλος, ὅπου στὴν ψυχὴ του ἀναζητοῦνται καὶ καταπολεμοῦνται αὐτὲς οἱ καταστάσεις, τίς ὁποῖες δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τίς παραδεχτεῖ στὸν ἑαυτό του.

Ἡ καπιταλιστικὴ παραγωγὴ ἀπαλλάσσει τὸν ἐργάτη ἀπὸ τὴν εὐθύνη τῆς διαμόρφωσης τοῦ προτύπου τῆς δουλειᾶς. Ἡ ἀδυναμία καθενὸς ἀπέναντι στὴν δύναμη τοῦ κεφαλαίου στὸ ἐργαστάσιο συνειδητοποιεῖται σὰν ἀναπότρεπτη μοίρα, μὲ τὴν ὁποία πρέπει νὰ συμμορφωθεῖ. Δίπλα στὴ δουλειὰ μὲ τὸν ἀλλοτριωτικὸ τῆς χαρακτῆρα στέκει ἡ οἰκογένεια, πού προσφέρει τὸ χῶρο γιὰ αὐτόνομη ἀνάπτυξη καὶ ἰκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν. Ἀφοῦ οἱ κοινωνικοὶ καταναγκασμοὶ ἔχουν στὴ σφαῖρα τῆς ἀναπαραγωγῆς λιγότερο ἐμφανῆ χαρακτῆρα ἀπ' ὅτι στὴ σφαῖρα τῆς παραγωγῆς, ὑπάρχουν ἐδῶ εὐκαιρίες περισσότερο ἢ λιγότερο πραγματικές, πού εἶναι στὴν εὐθύνη κάθε ἀτόμου νὰ τίς ἐκμεταλλευτεῖ. Τὸ ὅτι αὐτὸ δὲν ἐπιτυγχάνεται, γιατί ἡ ἔλλειψη αὐτονομίας καὶ ἡ ἔνταση τῆς δουλειᾶς ἐπιφέρουν ἀναπότρεπτες ψυχολογικὲς ἀναστατώσεις, μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ, τουλάχιστον μερικὰ, σὰν παραίτηση. Ἡ συμπεριφορὰ στὸν οἰκογενειακὸ καὶ στὸν ἐξῶ χῶρο μετριέται μὲ μιὰ ἠθικὴ κλίμακα, γιατί ἡ διάγνωση τῶν πραγματικῶν αἰτίων τῆς ἀντικοινωνικῆς συμπεριφορᾶς καὶ τῶν ψυχολογικῶν παραμορφώσεων πολὺ λίγο ἔχει προχωρήσει. Ἀφόρητα αἰσθήματα κατωτερότητας πού προέρχονται ὅταν δὲν ἀξιοποιεῖται ἓνας κάποιος βαθμὸς ἐλευθερίας στὴν ἰδιωτικὴ ζωὴ, πρέπει νὰ μειωθοῦν μὲ τὴν ἐξιδανίκευση τῆς οἰκογένειας ἢ τὴ διάκριση τῆς σημασίας τοῦ ρόλου τῶν μελῶν τῆς. Γιὰ νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ ψυχικὴ ἐπιβίωση, πρέπει ὀρισμένες ὑποχρεώσεις νὰ ἀπο-ορθολογικοποιηθοῦν, πρέπει οἱ συγκρούσεις νὰ γίνουν ἀντιληπτές ἀπὸ μιὰ λανθασμένη προοπτικὴ.

Τὰ σχολεῖα, οἱ ἐκκλησίες, τὰ μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας, προβάλλουν μιὰν ἰδεαλιστικὴν παραλλαγὴ τῆς μικροαστικῆς ζωῆς μὲ τὴν ἀξίωση ὅτι δὲν εἶναι καθολικὴ. Ἐναλλακτικὰ οἰκογενειακὰ μοντέλα, πού θὰ μπορούσαν νὰ συμβιβαστοῦν μὲ τὴ

χειραφέτηση τῆς ἐργατικῆς τάξης, στὴν καλύτερη περίπτωση ὑλοποιοῦνται ἀπὸ κάποιες μειοψηφίες νεολαίων προλετάρων. Ἡ μεγάλη μάζα τῆς ἐργατικῆς τάξης πιέζεται ἀπὸ τίς σχέσεις μέσα στίς ὁποῖες βρίσκεται ἐγκλωβισμένη νὰ ἀποδεχτεῖ οἰκογενειακὰ πρότυπα τὰ ὁποῖα ὑποστηρίζει ἡ παραδοσιακὴ ἰδεολογία. Ἀφοῦ ἡ εἰδυλλιακὴ οἰκογένεια πού τόσο προπαγανδίζουν οἱ πνευματικοὶ πράχτορες τοῦ κεφαλαίου ἀγνοεῖ τίς ὕλικές σχέσεις, κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες εἶναι ἀναγκασμένοι οἱ ἐργάτες νὰ ζοῦν, καλὰ θὰ κάνουν νὰ τὴν ἀγνοήσουν. Ἐλάχιστα βρίσκονται σὲ θέση οἱ ἐργάτες νὰ ὑλοποιήσουν αὐτὸ τὸ πολυδιαφημισμένο, ἀστικό φιλελεύθερο, «πεφωτισμένο» ἰδανικὸ πρότυπο, ἐφόσον εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ υἱοθετήσουν μιὰ βίαιη συμπεριφορὰ γιὰ νὰ μὴ συντριβοῦν σ' αὐτὸ τὸν ἀγῶνα τῆς ὑπαρξης. Γιὰ νὰ μειώσουν τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στοὺς παραδεγεμένους κανόνες καὶ τὴν πραγματικότητα ἀπ' ὅπου πηγάζουν συνεχῶς αἰσθήματα παραίτησης, πρέπει νὰ κάνουν τὰ στραβά μάτια μπροστὰ σ' αὐτὰ πού συμβαίνουν στὴν οἰκογένειά τους. Διευκολύνονται σ' αὐτὴ τὴν τεχνικὴ ἀπὸ τὸ ὅτι οἱ ἰδεολογικοὶ πράχτορες τοῦ κυρίαρχου συστήματος ἀποκρύπτουν ἢ καταστρέφουν κάθε ἐρμηνευτικὸ σχῆμα προλεταριακῶν σχέσεων.

Ἡ ψευτικὴ γλῶσσα πού τὰ κατεστημένα πνευματικὰ ἰδρύματα ἐπιβάλλουν στίς μάζες, συνδέεται μὲ τὴν ψυχολογικὴ ἀνάγκη νὰ μυστικοποιηθοῦν οἱ ἀφόρητες σχέσεις, ὥστε νὰ ἐξακολουθοῦν νὰ λειτουργοῦν.

Ἡ ἀνάγκη νὰ τὰ βολέψουν μὲ τὸ καταπιεστικὸ πλαίσιο τῆς οἰκογένειας τροφοδοτεῖ μηχανισμούς ἀπόκρυψης πού ἐμποδίζουν τὴν ἐκδήλωση διαφορετικῶν ἐνδιαφερόντων καὶ ἀναγκῶν ἀνάμεσα στὰ μέλη. Στὴν οἰκογένεια κρύβουν καὶ οἱ γονεῖς καὶ τὰ παιδιά, συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ ὀρισμένες τάσεις πού δὲν τίς ἀφίνουν νὰ ἐκδηλωθοῦν μέσα στὰ οἰκογενειακὰ πλαίσια. Αὐτὴ ἡ ἀπόκρυψη δηλητηριάζει τίς σχέσεις τους. Καθένας πρέπει νὰ ἐνεργεῖ ἔτσι ὥστε νὰ κρύψει ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα μέλη μὴ ἐπιτρεπτὲς κλίσεις, οἱ ὁποῖες δὲν καταστέλλονται. Ἡ ἀνάγκη νὰ ὑποταχτεῖ στὴν οἰκογενειακὴ τρομοκρατία ὀδηγεῖ στὴν ψευτιά, πού ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα τὴ δυσπιστία καὶ τὴ διαστρέβλωση τῆς πραγματικότητας. Οἱ μηχανισμοὶ ἀπόκρυψης ὑπείσρχονται καὶ σέ

έξωοικογενειακές δραστηριότητες. Έτσι ο πατέρας κρύβει από τὰ παιδιά του καί τόν ίδιο τόν εαυτό του τό βαθμό ύποταξης στόν όποιο τόν εξαναγκάζουν στό έργοστάσιο, γιατί ή άποκάλυψη του θά έκανε δύσκολη τήν έπιβολή του πάνω στά παιδιά. Έ ύποτακτική συμπεριφορά τών παιδιών κάτω από τήν άπειλή τής πατρικής τιμωρίας δείχνει τήν αντίθετη όψη της μόλις ο πατέρας φύγει από τό σπίτι. Άμέσως κάνουν κάθε λογής φασαρία. Έ συμμόρφωση μέ τούς οικογενειακούς περιορισμούς είναι άρκετά έπιφανειακή. Μόλις λείψουν οί μηχανισμοί έλέγχου, τό παιδί άρχίζει νά κάνει του κεφαλιού του.

Έ γλώσσα τής εργατικής τάξης άντανακλά τις σχέσεις μέσα στην οικογένεια, μέ τόν ίδιο τρόπο όπως άντανακλά τις σχέσεις μέσα στό έργοστάσιο. Σύμφωνα μέ τόν Μπερνστάιν άντιστοιχεί στόν περιορισμένο κώδικα τών άπαιτήσεων τής κοινωνικής θέσης τών εργατών. Άντίστοιχα μέ τήν τυποποίηση τών αντιδράσεων μέσα στην οικογένεια τυποποιείται καί ή γλώσσα. Έ έκλογή του λεξιλογίου καί τής σύνταξης μπορούν νά προβλεφθούν σέ μεγάλο βαθμό. Στερεότυποι ιδιωματισμοί καί σχήματα λόγου είναι όλότελα χαρακτηριστικά τής όμιλίας τών εργαζομένων. Τό άτομο σάν μέλος τής οικογένειας μέ όλους τούς εξαναγκασμούς της έχει περιορισμένες ευκαιρίες νά αναπτύξει μιάν αυτόνομη προσωπικότητα. Μόλις πού μπορούν νά έκφραστούν άτομικές άνάγκες καί διαφορές άνάμεσα στά μέλη.

«Δέν έχουν τήν ίκανότητα νά έκφράσουν μέ ακρίβεια τις άντιλήψεις καί τά αισθήματά τους. Καί όταν ή κατάσταση άπαιτεί κάτι τέτοιο, τότε τούς πιάνει τρόμος μπροστά σ' αυτή τήν άδυναμία. Αυτό τούς δυσκολεύει άκόμη πιό πολύ»²⁷.

Συχνά, χρησιμοποιούνται μιá «κοινωνική» γλώσσα καί ένας σωρός άνοησίες πού εξαίρουν τήν όμόνοια καί τήν άλληλεγγύη, καί πού έκφράζουν πώς ή προσωπικότητα αυτού πού μιλά παραμερίζει μπροστά στις άνάγκες τής ομάδας. Έ άδυναμία του καθενός χωριστά άπέναντι στη βία τών σχέσεων μειώνεται μέ τήν κατάλληλη χρήση τής γλώσσας πού άντισταθμίζει τήν άδυναμία νά αναπτύξουν μιάν πιό άποτελεσματική στρατηγική. Έ γλώσσα

έμποδίζει τήν άναλυτική, παραγωγική σκέψη. Χαρακτηριστικό αυτού του περιορισμένου κώδικα είναι:

«Συχνότερη χρήση διαπιστώσεων πού νά άντικαθιστούν τις ύποθέσεις. Έτσι άποκτάται κύρος»²⁸.

Έ άναλυτική έρευνα τής πραγματικότητας δυσκολεύεται από τήν σκέψη πάνω στό συγκεκριμένο, πού ή αντίθετη όψη της είναι μιá τάση για ύπεργενίκευση. Άπό τις άπολιθωμένες σχέσεις, από τήν τυποποιημένη συμπεριφορά, εξαλείφεται έντελώς ή διάσταση του χρόνου:

«... οί χρόνοι τών ρημάτων είναι ό ένεστώς καί ό παρατατικός. Οί άλλοι χρόνοι σπάνια χρησιμοποιούνται... συχνά μάλιστα άλλάζουν θέση μέσα στην πρόταση ή χρησιμοποιούνται λάθος»²⁹.

Έ άδυναμία του παιδιού άπέναντι στην αυταρχικότητα τών γονέων του δείχνεται στη συχνή χρήση όλιγόλογων διαταγών πού του άπευθύνουν.

3.

**Ὁ τρόμος
τῆς οἰκογένειας
καί τό κοινωνικό
παράλογο**

Η οικόγενεια σάν φορέας κοινωνικοποίησης, έχει επιφορτιστεί με τό καθήκον νά διαμορφώνει στους νέους τέτοιες ψυχολογικές καταστάσεις καί τρόπους συμπεριφορᾶς, πού νά εξασφαλίζεται ἡ ἀποδοτικότητα τους γιά τό καπιταλιστικό σύστημα. Ἡ οικόγενεια προσφέρει τή βάση, πού εξασφαλίζει τή συμμόρφωση πρὸς τοὺς κατεστημένους θεσμούς. Παρουσιάζεται με μίαν τέτοια μορφή στά παιδιά, ὥστε νά τά κάνει νά ὑπομένουν τή ζωή τους σάν ἀναπότρεπτη μοίρα. Προσφέρει τρόπους συμπεριφορᾶς, τύπους ἐρμηνείας, ἀποτελεσματικές στάσεις, πού διευκολύνουν τήν ὑποταγή στους νόμους τῆς κατεστημένης τάξης. Ἡ οικόγενεια ἐπιβάλλει στά μέλη της διαστρεβλωμένες ἀνάγκες καί ἀντιλήψεις, ψεύτικους τρόπους συμπεριφορᾶς, πού εξασφαλίζουν τή διαιώνιση τοῦ status quo. Γιά νά γίνει ὁμως αὐτό δυνατό, πρέπει ὁ μικρόκοσμος τῆς οικόγενειας νά ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς με τό μακρόκοσμο τῆς κοινωνίας. Οἱ σχέσεις τῶν μελῶν πρέπει νά ἔχουν τή δομή πού διακρίνει κάθε τομέα τῆς κοινωνίας. Οἱ οἰκογενειακές αὐταρχικές σχέσεις ἀντιστοιχοῦν σέ καπιταλιστικές σχέσεις ἐξουσίας καί κυριαρχίας. Οἱ ἀντιδράσεις τῶν μελῶν ἀντιστοιχοῦν σέ τρόπους ἐπικοινωνίας πού καθορίζονται ἀπό τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς. Ὁ ρεαλισμός πού προσφέρει ἡ οικόγενεια στά μέλη της σχηματίζει τό θεμέλιο

γιά τήν οἰκοδόμηση μιᾶς συνείδησης τέτοιας πού νά καταφάσκει στήν καπιταλιστική κυριαρχία. Τό παράλογο τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας ἐκφράζεται στήν ἀθλιότητα τῆς προλεταριακῆς οἰκογένειας. Ἡ ἐξάπλωση τῶν παθογενῶν οἰκογενειῶν εἶναι σημαντική γιά τήν ὀργάνωση τῆς κοινωνίας. Στά ἀρνητικά τους ἀκριβῶς ἐκφράζεται τό παράλογοαὐτῆς τῆς ὀργάνωσης.

Ἡ καπιταλιστική κοινωνία ἐμπεριέχει μιά μορφή ἀντικονιότητος. Ἡ ἀνθρώπινη ζούγκλα, με τόν ἀγῶνα ὄλων ἐναντίον ὄλων, με τήν ἐκμετάλλευση τοῦ ἀδύνατου ἀπό τόν ἰσχυρό, ἀντιστοιχεῖ στή λογική τῆς βίας πού γεννᾷ ὁ καπιταλισμός. Οἱ καπιταλιστικές ἀρχές τῆς ἐθνικοποίησης δέν ἐπιτρέπουν καμιά σταθερή ἀλληλεγγύη, ἀλλά ἐξαναγκάζουν τά ἄτομα στόν πιό σκληρό ἀνταγωνισμό. Ἡ ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τοῦ ἀτόμου δέν συμβιβάζεται με τήν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη ὄλων. Ἡ ἀτομική ἐπιβίωση ἐξασφαλίζεται ἀντίστοιχα μόνο με τήν καταστροφή, τήν ἐκμετάλλευση καί τήν ἀπάτη. Οἱ ἀντικονινικές μορφές τῆς κοινωνικοποίησης, πού στηρίζονται στήν ἰδιοποίηση τῆς φύσης, παρουσιάζονται σάν οἱ μοναδικές στιγμές τῆς κοινωνίας. Ἰσχύουν τόσο γιά τίς ἀνάγκες τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς ὅσο καί γιά τίς ἀνάγκες τῆς οἰκογένειας.

Ἡ γενίκευση τῆς ἀρχῆς τῆς ἀλλαγῆς καί τοῦ πραγματικοῦ χαρακτήρα τῆς ἀφρημένης ἐργασίας, ἡ καπιταλιστικοποίηση ὄλων τῶν τομέων τῆς κοινωνίας ἐπιτρέπει μόνο ἀκρωτηριασμένες ἐκδηλώσεις πού καταλήγουν σέ μιά κακή ἀρχή τῆς ταυτότητας. Στήν ἀλλοτρίωση πού ὀδηγεῖ ὁ καπιταλισμός ἀναπαράγεται τό ταυτόσημο στό μή ταυτόσημο. Οἱ διάφοροι τομεῖς τῆς κοινωνίας διακατέχονται με εἰδικό τρόπο κάθε φορά ἀπό τήν ἴδια λογική. Ἡ ἀπρόσωπη, ποσοτική λογική τῆς καπιταλιστικῆς ἐκμετάλλευσης πού συνεχῶς ἐκτείνει τόν ἐλεγχό της σέ ὄλους τοὺς τομεῖς τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας, ἀποπέμπει τό ἰδιαίτερο, τό ποιοτικό. Τό καθολικό σύστημα τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν προϊόντων ἀναπτύσσει μίαν ἐνοποιητική τάση πού φροντίζει ὥστε τό διαφορετικό νά ξαναγυρίζει πίσω στό ταυτόσημο. Τά ἐλαττώματα πού χαρακτηρίζουν τήν σχιζοφρενογενή οἰκογένεια, εἶναι ἔκφραση τῶν παράλογων χαρακτηριστικῶν τῆς κοινωνίας σάν σύνολο.

Αυτό που οι θετικιστές όρίζουν σαν στερεότυπους ρόλους, που παρουσιάζονται μέσω μιας «μή κοινής συμπληρωματικότητας», χωρίς να αποκαλύπτουν την προέλευσή τους, πρέπει να θεωρηθεί σαν απόρροια κοινωνικής αλλοτρίωσης. Οι τυποποιημένες αντιδράσεις, που προέρχονται από ουσιαστικές ανάγκες των μελών, αντιστοιχούν με την τάση που επικρατεί στον καπιταλισμό για αντικειμενοποίηση κάθε ανθρώπινης εκδήλωσης.

Τό Κεφάλαιο προκαλεί μία τυφλή πίεση, που οι ίδιοι οι άνθρωποι την έχουν δημιουργήσει, και στην οποία πρέπει να υποταχθούν και να την αναπαράγουν συνεχώς σε μία πιο πλατιά κλίμακα. Η αστική κοινωνία δεν είναι απλώς μία ένωση ατόμων. Αποτελείται σύμφωνα με τα λεγόμενα του Μάρξ «*όχι απλώς από άτομα, αλλά από τό σύνολο των σχέσεών τους*». Οι καπιταλιστικές σχέσεις συνιστούν ένα εκτεταμένο περίπλοκο σύστημα που στέκει αυτόνομο απέναντι στα άτομα.

«Έχει διαπιστωθεί εμπειρικά, στή μέχρι τώρα ιστορία, τό γεγονός πως οι άνθρωποι, όσο περισσότερο αυξάνεται ή ικανότητα κοσμοαντίληψής τους, τόσο περισσότερο υποδουλώνονται σε μία δύναμη που τούς είναι ξένη, μία δύναμη, που όσο πάει και αυξάνεται και που στό τέλος παίρνει τό χαρακτήρα της παγκόσμιας αγοράς»³⁰.

Η κυκλοφορία των προϊόντων καθιστά τούς ανθρώπους πράκτορες, φορείς της ανταλλαγής, πράγμα που φανερώνει την ύπαρξη ενός δικτύου πολλαπλής εξάρτησης, στο οποίο πρέπει να υποταχθούν αν δεν θέλουν να καταστραφούν.

Η λογική της ανταλλαγής του Καπιταλισμού, που εξοστρακίζει τις ποιοτικές ιδιομορφίες και τά μεταφράζει όλα σε χρηματική ποσότητα, υποδουλώνει τούς ανθρώπους και τά πράγματα σε κάθε τομέα της κοινωνίας. Οι άνθρωποι ενεργοούν σαν πράκτορες της αυτόνομης παραγωγής και ή αποδοσή τους εκτιμιέται κάτω από τον κοινό παρανομαστή της αφηρημένης εργασίας, όπως φαίνεται στην ανταλλαγή, δείχνει όχι μόνο ότι οι δυνατότητες απόδοσης αποσπώνται από την προσωπικότητα του ανθρώπου και εμφανίζονται στην αγορά σαν έμπορευσιμη εργατική δύνα-

μη, αλλά και την άδιαφορία απέναντι στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτής της απόδοσης.

«Η άδιαφορία απέναντι στή συγκεκριμένη εργασία αντιστοιχεί σε μία κοινωνία όπου οι άνθρωποι με εύκολια πηδάνε απ' τή μά δουλειά στήν άλλη γιατί κάθε δουλειά ή διαλέγουν στήν τύχη γιατί τούς είναι άδιάφορη. Η εργασία γίνεται αποκλειστικά μέσο πλουτισμού και έχει πάψει να αποτελεί με τά άτομα μία ιδιαίτερη ένότητα. Τό πιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα μιας τέτοιας κοινωνίας είναι σήμερα οι Ηνωμένες Πολιτείες. Έδώ φαίνεται χαρακτηριστικά ή αφαίρεση της κατηγορίας "εργασία" σαν "εργασία γενικά", απ' τήν οποία ξεκινά ή σύγχρονη οίκονομία»³¹.

Η άδιαφορία της επιστημονικής όρθολογικότητας απέναντι στην ιδιαιτερότητα της ανθρώπινης ύπαρξης έχει σαν αποτέλεσμα να θάβεται ή προσωπικότητα πίσω απ' τις μάσκες που σε εκθιάζουν να φοράς οι οικονομικές σχέσεις. Η άπεριόριστη δύναμη του Κεφαλαίου, στην οποία υποτάσσονται οι άνθρωποι προκαλεί μία τυφλή πίεση που καταρρίπτει μέν όλους τούς παραδοσιακούς φραγμούς, στέκει όμως ταυτόχρονα εμπόδιο στην ανάπτυξη της παραγωγικής ικανότητας του ανθρώπου και των αναγκών του. Πίσω από την αναγωγή των ατόμων σε οικονομικές μάσκες, σε εξαρτήματα των προϊόντων, βρίσκεται ή κυριαρχία του ανθρώπου από άνθρωπο. Η κυριαρχία παίρνει τή μορφή αντικειμενικής ανάγκης, που καθορίζει τή μοίρα των ανθρώπων. Η όρθολογικότητα της δύναμης της αστικής τάξης εκδηλώνεται στην επιστημονική νομιμότητα με τή όποία συντρίβει τούς ανθρώπους.

Η έμπορευματική κυκλοφορία δημιουργεί ένα σύστημα πολλαπλών εξαρτήσεων που ταυτόχρονα όμως απομονώνει τούς ανθρώπους μεταξύ τους. Στην αγορά, όπου φαίνεται ό κοινωνικός χαρακτήρας της παραγωγής, πρέπει οι άνθρωποι, που ή επιβίωση ή

τους εξαρτάται από την ανταλλαγή νά βρίσκονται σέ ένα συνεχή ανταγωνισμό. Οί «ἐλεύθεροι ιδιοκτήτες», πού συναγωνίζονται ό ένας τόν άλλο στήν αγορά είναι ἐλεύθεροι μόνον άπ' τό ότι ή συμπεριφορά τους καθορίζεται έκ τών προτέρων άπό τούς τυφλούς νόμους τής αγοράς είναι ἐλεύθεροι μόνο κάτω άπό τίς ύπαγορεύσεις τής μάσκας πού τούς επιβάλλει ή οίκονομία.

«Δέν άπελευθερώνονται τά άτομα στόν ἐλευθερο συναγωνισμό, αλλά τό κεφάλαιο. Έφ' όσον ή καπιταλιστική παραγωγή παραμένει ή άναγκαία μορφή κοινωνικής ανάπτυξης, ή κίνηση τών ατόμων μέσα στούς όρους πού δημιουργεί τό κεφάλαιο φαίνεται σάν ἐλεύθερη»³².

«Αυτή ή μορφή ατομικής ἐλευθερίας στήν ούσία είναι ή άρση κάθε ἐλευθερίας. Δέν είναι παρά ή πλήρης ύποταγή τού ατόμου στούς κοινωνικούς όρους, πού παίρνουν τή μορφή αντικειμενικών δυνάμεων, ή παντοδύναμων αντικειμένων. Οί άνθρωποι άπό κοινωνικά άτομα παίρνουν τή μορφή ανεξάρτητων αντικειμένων»³³.

Στή σφαίρα τής κυκλοφορίας τών προϊόντων εμφανίζονται τά άτομα —τουλάχιστον στόν καπιταλισμό τού ἐλεύθερου ανταγωνισμού— σάν τυπικά ίσοι, ἐλεύθεροι κάτοχοι αξιών. Σάν τέτοιοι εμφανίζονται όμως μόνο τά άτομα, πού σάν μέλη τάξεων, έχουν ένσωματωθεί προηγουμένως στό σύστημα τής ιδιωτικής παραγωγής.

Γιά ανταλλαγή είναι ικανά μόνο τά μέλη μιās κοινωνίας πού οί ατομικές οίκονομικές τους δυνατότητες καθορίζονται άπό έναν τρόπο παραγωγής πού βασίζεται στό χωρισμό τής κοινωνίας σέ τάξεις. Οί καπιταλιστικές παραγωγικές σχέσεις, πού εμπειρεύουν και μία σφαίρα κυκλοφορίας όπου τά άτομα φαίνονται νά συναλλάσσονται ἐλεύθερα, υπάρχουν μόνο εκεί όπου ό κάτοχος τών μέσων παραγωγής και συντήρησης μπορεί νά βρεί τόν ἐλεύθερο εργάτη σάν πωλητή τής εργατικής δύναμης. Στήν ανταλλαγή χρημάτων και εργατικής δύναμης οί εργάτες είναι ἐλεύθεροι άπό δύο άπόψεις: είναι ἐλεύθεροι κάτοχοι τής εργατικής τους δύναμης και ταυτόχρονα «ἐλεύθεροι» άπό τά μέσα παραγωγής, πού θά τούς έδιναν τή δυνατότητα νά παράγουν έμπορεύματα.

Έξαιτίας αυτής τής «ἐλευθερίας» τους άπό τά μέσα παραγωγής είναι οί εργάτες άναγκασμένοι νά πουλάνε τήν εργατική τους δύναμη στόν κάτοχο τών μέσων παραγωγής, και γίνονται έτσι αντικείμενα έκμετάλλευσης, πράγμα πού επιφέρει τήν ύλική, σωματική και ψυχική τους εξαθλίωση. Άφού οί εργάτες εκποιοϋν τήν εργατική τους δύναμη στούς καπιταλιστές, πρέπει αυτοί μέ τή σειρά τους, τήν αξία χρήσης αυτής τής εργατικής δύναμης νά τήν υποτάξουν σ' αυτό τό σκοπό, νά παράγει όσο τό δυνατόν περισσότερες ανταλλακτικές αξίες, πού νά υπερβαίνουν τήν ανταλλακτική αξία τής εργατικής δύναμης, σέ αντίθεση μέ τή φαινομενική ισότητα στή σφαίρα τής κυκλοφορίας, στή σφαίρα τής παραγωγής τής υπεραξίας στέκονται άσπονδοι έχθροί ό μισθωτός και ό καπιταλιστής, μέ τά αντίθετα συμφέροντα, ό ένας άπέναντι στόν άλλο. Τό κεφάλαιο χρωστέι τήν ύπαρξή του, τήν ανάπτυξή του, τήν έκμεταλλευτική του δύναμη, στόν άκρωτηριασμό τών εργαζομένων. Ό πλούτος τών καπιταλιστών έχει τήν αντίστροφή του όψη στήν άθλιότητα τών εργατών.

«Η εργασία παράγει θαύματα για τούς πλούσιους και στερήσεις για τούς εργάτες. Παλάτια για τούς πλούσιους και καλύδες για τούς εργάτες. Όμορφιά για τούς πλούσιους, άθλιότητα για τούς εργάτες. Αντικαθιστά τόν άνθρωπο μέ τή μηχανή, αλλά ένα τμήμα τού εργάτη τό ρίχνει στήν πιό άπάνθρωπη εργασία ενώ τό άλλο τό κάνει εξάρτημα τής μηχανής. Παράγει πνεύμα, αλλά και άμάθεια για τόν εργάτη»³⁴.

Ό τύπος τών «ψευδο-συλλογικών» οίκονομικών σχέσεων πού έχουν περιγράψει οί θετικιστές αντιστοιχεί στίς παράδοξες κοινωνικές σχέσεις εξάρτησης στόν καπιταλισμό.

Στή βάση τών αρχών οργάνωσης τής καπιταλιστικής οίκονομίας διαμορφώνονται οί σχέσεις τών μισθωτών μέ τούς εργοδότες μέ τέτοιον τρόπο πού τούς άναγκάζουν σάν κυριαρχούμενη τάξη νά εξαρτούν τή μοίρα τους άπό τήν έκμεταλλεύτρια κυρίαρχη τάξη και νά αναστέλλουν τήν ίκανοποίηση τών άναγκών τους στό βαθμό εκείνο πού αντιστοιχεί στήν οίκονομική καταπίεση. Η κοινωνική άλλοτρίωση μειώνει όχι μόνο τίς δυνατότητες

ανάπτυξης τῶν καταπιεσμένων, ἀλλά καί τῶν καταπιεστῶν, ἄν καί οἱ καταπιεστές ἔχουν τό προνόμιο νά τά βολεύουν καλύτερα μέσα σ' αὐτή τήν ἀθλιότητα, γιατί εἶναι σέ θέση νά πλουτίζουν σέ βάρος τῶν καταπιεσμένων. Ἐφόσον ὑπάρχουν οἱ καπιταλιστικές σχέσεις, ὑπάρχει ἐπίσης καί μία παράδοξη ταυτότητα συμφερόντων ἀνάμεσα στή μισθωτή ἐργασία καί τό κεφάλαιο, πού ἀντιφάσκει φαινομενικά στό θεμελιακό ἀνταγωνισμό ἀνάμεσα σ' αὐτά τά δύο.

Ἐ «πραγματικός μῦθος» μιᾶς ταυτότητας συμφερόντων ἀνάμεσα στήν ἀστική τάξη καί τό προλεταριάτο, ἰδιαίτερα σέ ἐκείνη τή φάση τοῦ καπιταλισμοῦ ὅπου ἐπικρατεῖ ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμός, ὅπου οἱ νόμοι τῆς ἀνταλλαγῆς ἴσων ἀξιῶν ἰσχύουν ἀκόμη, ἔχει ἰδιαίτερη πέραση στή σφαῖρα τῆς κυκλοφορίας.

«Ἡ σφαῖρα τῆς κυκλοφορίας ἢ τῆς ἀνταλλαγῆς ἐμπορευμάτων, πού μέσα στά πλαίσιά της κινεῖται ἡ ἀγορά καί ἡ πούληση τῆς ἐργατικῆς δύναμης, ἦταν στήν πραγματικότητα ἀληθινή Ἐδέμ τῶν φυσικῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου. Ἐδῶ κυριαρχοῦν μόνο ἡ ἐλευθερία, ἡ ἰσότητα, ἡ ἰδιοκτησία καί ὁ Μπένθαμ. Ἐλευθερία! Ἐπειδή ὁ ἀγοραστής καί ὁ πωλητής ἐνός ἐμπορεύματος, π.χ. τῆς ἐργατικῆς δύναμης, ὑποτάσσονται μόνο στήν ἐλεύθερη θέλησή τους. Συμβάλλονται σάν ἐλεύθερα, νομκῶς ἰσότιμα πρόσωπα. Τό συμβόλαιον εἶναι τό τελικό ἀποτέλεσμα, στό ὁποῖο οἱ θελήσεις τους βρίσκουν μιά κοινή νομική ἔκφραση. Ἰσότητα! Ἐπειδή σχετίζονται μεταξύ τους σάν κάτοχοι ἐμπορευμάτων καί ἀνταλλάσσουν ἰσοδύναμο μέ ἰσοδύναμο. Ἰδιοκτησία! Ἐπειδή ὁ καθένας ἐξουσιάζει μόνο αὐτό πού εἶναι δικό του. Μπένθαμ! Ἐπειδή ὁ καθένας νοιάζεται μόνο γιά τόν ἑαυτό του. Ἡ μόνη δύναμη πού τοὺς συνδέει καί τοὺς σχετίζει εἶναι ἡ δύναμη τῆς ἰδιοτέλειάς τους, τοῦ προσωπικοῦ κέρδους, τῶν ἀτομικῶν τους συμφερόντων. Καί ἀκριβῶς ἐπειδή ἔτσι ὁ καθένας φροντίζει γιά τόν ἑαυτό του καί κανένας γιά τόν ἄλλο, ἐπιτελοῦν ὅλοι ἐξ αἰτίας μιᾶς προκαθορισμένης ἀρμονίας τῶν πραγμάτων, ἢ κάτω ἀπό τά κελεύσματα μιᾶς παμπόνηρης πρό-

νοιας, τόσο τό ἔργο τοῦ ἀμοιβαίου τους ὀφελους ὅσο καί τῆς κοινῆς ὀφέλειας, τοῦ γενικοῦ συμφέροντος»³⁵.

Καί στήν ἴδια τήν περιοχή τῆς παραγωγῆς βρίσκομε μιά μερική ταύτιση συμφερόντων ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί τήν ἐργασία, πού ἀντιφάσκει μέ ἓνα παράδοξο τρόπο μέ τήν θεμελιακή ἀντίθεση ἀνάμεσα σ' αὐτά τά δύο.

«Τό ὅτι τά συμφέροντα τοῦ κεφαλαίου καί τῆς ἐργασίας εἶναι τά ἴδια, δέν σημαίνει παρά ὅτι τό κεφάλαιο καί ἡ μισθωτή ἐργασία εἶναι οἱ δύο πλευρές μιᾶς καί τῆς αὐτῆς σχέσης. Τό ἓνα ὑπηρετεῖ τό ἄλλο, ὅπως ὁ χρεώστης τόν τοκογλύφο καί ὁ τοκογλύφος τόν χρεώστη. Ἐφόσον ὁ ἐργάτης εἶναι μισθωτός, ἡ μοῖρα του κρέμεται ἀπό τό κεφάλαιο. Αὐτή εἶναι ἡ πολυδιαφημισμένη κοινότητα συμφερόντων ἐργαζομένων καί καπιταλιστῶν. Ἐ ἀπαραίτητος ὁρος γιά μίαν ὑποφερτή κατάσταση τῶν ἐργαζομένων εἶναι μιά ὅσο τό δυνατόν γρήγορη ἀνάπτυξη τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου»³⁶.

Ἡ ψεύτικη ταυτότητα συμφερόντων ἀνάμεσα στή μισθωτή ἐργασία καί τό κεφάλαιο φαίνεται ἄν κοιτάξουμε τό κεφάλαιο σάν σύνολο ἀλλά καί κάθε ξεχωριστό καπιταλιστή. Φαίνεται νά ἔχει μίαν ἰδιαίτερη συνοχή καί βαρύτητα σέ ἐθνικό ἐπίπεδο. Ἐ ἀνταγωνισμός στή διεθνή ἀγορά τεμαχίζει τήν κεφαλαιοκρατία σέ ἐθνικά, ἀνταγωνιστικά τμήματα, μέ τήν οἰκονομική δυνατότητα τῶν ὁποίων εἶναι δεμένη ἡ μοῖρα τῶν ἐργατῶν στίς διάφορες χῶρες. Ἐ ἀπό τήν εὐνοϊκή θέση τοῦ ἐθνικοῦ κεφαλαίου στήν παγκόσμια ἀγορά, ἀπό τήν ἐκμετάλλευση ἀποικιακῶν λαῶν, ἐπωφελεῖται ἐν μέρει καί ἡ ἐργατική τάξη στίς ἀνεπτυγμένες χῶρες. Ἐ ἱμπεριαλισμός παρουσιάζει μιά ψεύτικη ἀλληλεγγύη ἀνάμεσα στήν ἀστική τάξη καί τό προλεταριάτο, προσφέρει τή βάση γιά ἐθνικιστικές ἰδεολογίες καί ἐνώνει τοὺς κυρίαρχους καί τοὺς κυριαρχούμενους στήν προσπάθεια ἐκμετάλλευσης ξένων λαῶν.

Γιά μιά «φαινομενική κοινότητα συμφερόντων» (Μάρξ) φροντίζει τό ἀστικό κράτος σάν ἓνα εἰδικό ἐπίπεδο ἀντιφάσεων τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας. Τά ἐγγυημένα ἀπό τό κράτος

τυπικά δικαιώματα, ευνουούν σέ κάθε ώριμο μέλος τής κοινωνίας μιιά παρόμοια προνομιούχα κατάσταση, έφόσον άπαρνηθεί τά ταξικά του προνόμια. Οί ἴσες δυνατότητες όλων τών πολιτών, νά εκλέξουν μέ τήν ψηφο τους τούς άνώτατους λειτουργούς αυτόνομων κρατικών μηχανισμών, προσφέρουν, μιιά έπιφαση ισότητος καί συμμετοχής, πού όμως μπορεί νά άξιοποιηθεί. Δέν είναι κάθε κρατικό μέτρο όλοφάνερα στήν ύπηρεσία τής κυρίαρχης τάξης. Τό κράτος έγγυάται καί γιά τούς μή προνομιούχους ένα μίνιμουμ έλευθερίας καί φροντίδας. Έπειδή τό κράτος δέν φροντίζει πρωταρχικά γιά τά συμφέροντα τών ιδιαίτερων καπιταλιστών αλλά γιά τά συμφέροντα του κεφαλαίου σάν σύνολο, καταφέρνει νά φανεί ότι είναι ανεξάρτητο από ιδιαίτερα συμφέροντα. Μέσα στά συμφέροντα του κεφαλαίου είναι ή εξασφάλιση μιιάς όρισμένης νομικής προστασίας τών πιό στοιχειωδών άναγκών τής εργατικής τάξης, γιατί αυτό διευκολύνει τήν έξομάλυνση τών σχέσεων τών τάξεων, πράγμα πού επιτρέπει τήν άνενόχλητη διεξαγωγή τών οικονομικών δραστηριοτήτων.

Ἡ «κρατική κοινότητα» προσδένει τήν εργατική τάξη στά συμφέροντα του κεφαλαίου, ένώ τις παραδοσιακές όργανώσεις τής εργατικής τάξης, περιορίζοντάς τις μέ τούς κανονισμούς της, τις ένσωματώνει στίς ύπάρχουσες δομές έξουσίας. Ἡ τιθάσευση τών συνδικάτων σάν «κοινωνικών συνεργατών», ή ήμερη, συνταγματική σοσιαλδημοκρατική αντιπολίτευση πού άσκούν, άφοπλίζουν τόν ταξικό άγώνα γιατί άφίνουν νά έννοηθεί ότι μέσα στό ύπάρχον οικονομικό σύστημα μπορούν νά καταφέρουν μιιά σημαντική βελτίωση τής θέσης τής εργατικής τάξης. Ἡ σχέση τών παραδοσιακών εργατικών όργανώσεων μέ τό κράτος κάνει τήν κατάσταση τών καταπιεσμένων πιό άνετη, αλλά αυτό επιτυγχάνεται μέ τίμημα τήν ένσωμάτωση μέσα σέ ένα παράλογο κοινωνικό σύστημα. *Ἡ κρατική παρέμβαση καί διευθέτηση τών βασιικών κοινωνικών ανταγωνισμών ανάμεσα στή μισθωτή εργασία καί τό κεφάλαιο δέν μπορεί νά έμποδίσει τις αντιφάσεις στον τομέα τής αναπαραγωγής νά οδηγήσουν σέ άνοικτή σύγκρουση. Ἀπό τήν άθλιότητα τής πόλης καί τής κατοικίας, από τή διατάραξη του περιβάλλοντος, από τις έλλείψεις τής εκπαίδευσης, προκύπτουν άνοικτές συγκρούσεις, πού έρμηνεύονται όμως καί άντιμε-*

τωπίζονται από λάθος προοπτική, γιατί δέν εξετάζονται σέ σχέση μέ τήν κύρια αντίφαση στή σφαίρα τής παραγωγής. Ἡ αντίσταση ένάντια στήν άνισοκατανομή του κοινωνικού πλούτου, όπου εκφράζεται τό παράλογο τής παραγωγής τής υπεραξίας, ένώνει τις δυνάμεις σέ ένα ψεύτικο μέτωπο, έφόσον δέν συνδέεται μέ τόν άγώνα στό κέντρο τής καπιταλιστικής κυριαρχίας.

Ἡ αντίφαση ανάμεσα στή συλλογική παραγωγή καί τήν άτομική ιδιοποίηση, πού άκολουθεί τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, οδηγεί τά θύματά της σέ άνικανοποίητες άπαιτήσεις, σάν κι αυτές πού προβάλλονται μέσα στήν οίκογένεια.

Στήν καπιταλιστική κοινωνία οί σχέσεις τών ανθρώπων χαρακτηρίζονται από τούς νόμους τής έμπορευματικής κυκλοφορίας. Τά άτομα μετέχουν στήν κοινωνική ζωή κατά πρώτο λόγο σάν κάτοχοι έμπορευμάτων. Ἡ δύναμή τους, ό χώρος τής έλευθερίας τους έξαρτάται στενά από τά έμπορεύματα (στά όποια άνήκει καί ή εργατική δύναμη τών εργαζομένων) καί ό άλλοτριωμένος τρόπος παραγωγής τους ύποβιβάζει σέ έξαρτήματά της. Τά άτομα συναναστρέφονται ό ένας τόν άλλο κυρίως σάν κάτοχοι προϊόντων καί αυτό τούς άναγκάζει, καθώς είναι άνταγωνιστές, νά κοιτάξουν νά ύποτάξουν τούς νόμους τής άγοράς στά δικά τους, στενά, άτομικά συμφέροντα.

Σύμφωνα μέ τήν κλασική φιλελεύθερη άστική ιδεολογία, ή όποία έβλεπε τή διανομή σάν ίση άνταλλαγή άξιών, πρέπει νά προκύπτει από τούς άνταγωνιστικούς μηχανισμούς μιιά έξίσωση τών συμφερόντων όλων τών μελών τής κοινωνίας. Ἡ έλευθερία καί ή ισότητα τών άστών πρέπει νά έγγυάται τήν άνώνυμη άγορά. Μέ τήν επιβολή ενός προσανατολισμού στό άτομικό συμφέρον, μέ τόν συνεχή άνταγωνισμό ανάμεσα σέ πρόσωπα γεμάτα άτομισμό, πού επιδιώκουν τό άτομικό συμφέρον μέ μιιά στενοκέφαλη ιδιοτέλεια, πρέπει νά παρέμβει ένα «άθέατο χέρι», γιά νά φροντίσει παρόμοια γιά τό γενικό συμφέρον. Στήν καπιταλιστική κοινωνία δίδουν οί άνταγωνιστικοί μηχανισμοί μόνο στους ιδιοκτήτες τών μέσων παραγωγής τήν εύκαιρία, νά είναι τόσο στενοκέφαλα δεμένοι στό άτομικό συμφέρον. Αυτοί μόνοι διαθέτουν τόν τρόπο νά πετύχουν τά άτομικά τους συμφέροντα, γιατί τά μέσα παραγωγής πού διαθέτουν τούς επιτρέπουν νά εκμεταλλευτούν

τήν εργατική δύναμη τῶν ἄλλων γιά τό δικό τους συμφέρον. Ἐναντία στόν κοινωνικό χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς στόν καπιταλισμό, ἡ ἰδιοκτησία καί ἡ διάθεση τῶν μέσων παραγωγῆς εἶναι συγκεντρωμένη στά χέρια μιᾶς προνομιούχας μειοψηφίας. Αὐτή ἡ μειοψηφία, πού προσωποποιεῖ τή δύναμη τοῦ κεφαλαίου, εἶναι σέ θέση νά ἰδιοποιηθεῖ ἀτομικά τόν κοινωνικά παραγμένο πλοῦτο μέ τή βοήθεια τῆς ἐκμετάλλευσης. Μόνο ἡ τάξη, πού διαθέτει τά μέσα παραγωγῆς, μπορεῖ νά διαθέσει καί τά μέσα ὥστε νά ἐπιτύχει τά ἀτομικά της συμφέροντα, ἐνῶ αὐτοί πού γιά νά ζήσουν πρέπει νά πουλήσουν τήν εργατική τους δύναμη, παλεύουν μόνο μέ τά γυμνά τους χέρια. Ἐνας προσανατολισμός στό ἀτομικό συμφέρον εἶναι ξένος μέ τά συμφέροντα τῆς εργατικῆς τάξης.

«Οἱ προλετάριοι συνειδητοποιοῦν καθημερινά στήν προσπάθειά τους νά ἱκανοποιήσουν τά ἀτομικά τους συμφέροντα, πώς ἐνεργώντας ἀτομικά, μέσα στίς δοσμένες καταστάσεις, δέν μποροῦν νά κατακτήσουν μιά μόνιμη καί σταθερή ἐπιτυχία. Αὐτό τό μαθαίνουν πιά καθαρά σέ περίοδο κρίσης, μέ τίς ὁμαδικές ἀπολύσεις καί τίς μειώσεις τῶν μισθῶν. Ὅπως μαθαίνουν πώς ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία στά μέσα παραγωγῆς ἐπιτυγχάνεται μέ τό νά γίνεται ἀπρόσιτη γιά τά 9/10 τοῦ πληθυσμοῦ (Μάρξ, Κομμουνιστικό Μανιφέστο), ἔτσι συνειδητοποιοῦν καί πώς ἡ ἐπιδίωξη ἀτομικῶν συμφερόντων μπορεῖ νά διατηρηθεῖ μόνο στό βαθμό πού αὐτό εἶναι ἀκατόρθωτο γιά μιά συνεχῶς ἀξαναόμηνη μειοψηφία»³⁷.

Ἄτομοι καί συλλογικοί χαρακτήρας τῆς παραγωγῆς, ἡ λογική τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, τό κοινό συμφέρον ἀπέναντι στό κεφάλαιο σπρώχνει τοὺς ἐργάτες νά ἐπιδιώκουν συλλογικά τό συμφέρον τους. Τό ἀστικό ἰδανικό τοῦ ἐγώ καί τῆς ἀτομικῆς αὐτοπραγμάτωσης, μέ τή μορφή τοῦ ἐπιτυχημένου μπίζνεσμαν ἢ τῆς μοναχικῆς ἰδιοφυΐας πηγάζει ἀπό τίς ἀρχές τοῦ ἀτομικοῦ ἀνταγωνισμοῦ καί τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. Τό προλεταριακό ἰδανικό εἶναι ριζωμένο στή συλλογικότητα. Λέξεις καί συνθήματα ὅπως «ἀλληλεγγύη» ἢ «ὄλες οἱ ρόδες σταματοῦν, φτάνει νά τό θελήσει

τό δυνατό σου χέρι» ἐκφράζουν μιά ἀναλλοίωτη προλεταριακή ταυτότητα.

Ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα στόν ἀτομικό προσανατολισμό, πού συνδέεται μέ τήν ἀγορά καί τόν συλλογικό προσανατολισμό πού συνδέεται μέ τήν ταξική θέση τοῦ ἐργάτη τόν φέρνει καθημερινά ἀντιμέτωπο μέ ἀσυμβίβαστες ἀπαιτήσεις. Οἱ θεσμοποιημένες κοινωνικές πιέσεις, ἀπόρροια τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος δυσκολεύουν τοὺς ἐργάτες νά προχωρήσουν σέ συλλογικές-συντροφικές ἐνέργειες πού εἶναι σύμφωρες γιά τά συμφέροντά τους. Ὅμως αὐτά τά ἴδια συμφέροντα κάνουν ἀδύνατο τόν προσανατολισμό σέ ἀστικές-ἀτομιστικές ἐνέργειες, πράγμα πού συνιστᾷ μιά συνεχῆ πρόκληση νά σπάσουν τήν ἀπαγόρευση τῆς ἀλληλεγγύας συμπεριφορᾶς. Ὁ ἀνταγωνισμός στήν ἀγορά ἐργασίας σπρώχνει τοὺς ἐργάτες σ' ἕναν ἀτομικιστικό προσανατολισμό. Συγχρόνως ὁμως τό κοινό συμφέρον ἀπαιτεῖ ὄλοι οἱ πωλητές ἐργατικῆς δυνάμεως ἀπέναντι στοὺς ἰδιοκτῆτες κεφαλαίου νά βροῦν συλλογικές μορφές γιά τήν ἐκπροσώπηση τῶν συμφερόντων τους, ὥστε νά καταφέρουν νά ἀποσπάσουν ψηλότερους μισθοὺς καί μεγαλύτερες κοινωνικές παροχές. Ἡ ἔλλειψη οὐσιαστικῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων στοὺς ἐργαζόμενους, ἡ ἀθλιότητά τους, ἡ ἀνάγκη νά πουλᾶνε τήν εργατική τους δύναμη γιά νά ζήσουν, στερεῖ ἀπό καθέναν τή δυνατότητα νά ξεφύγει ἀπό αὐτή τήν κατάσταση. Αὐτό θά ἦταν δυνατό μόνο σέ μιά ἀνώτερη φάση ἀνάπτυξης τοῦ ταξικοῦ ἀγώνα, μέ τή συλλογική ἀνατροπή τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν. Ἐφόσον οἱ προλεταριακές ὁργανώσεις ἀποτυγχάνουν νά καταργήσουν τοὺς ἀνταγωνισμούς πού προκύπτουν, ἀπό τίς καπιταλιστικές σχέσεις μέ μιά δυναμική ἀντιμετώπιση, ἡ εργατική τάξη θά βρίσκεται παραδομένη σέ σχήματα πού θά τῆς καταστρέφουν τήν προσωπικότητα. Ὁ ἀποπροσανατολισμός, ἡ παραίτηση, ἡ ἀπάθεια, χαρακτηρίζουν τή συμπεριφορά τῶν κατὰ τῆς ἀποτυχίας, ἐφόσον οἱ ὁργανώσεις ἀποτυγχάνουν, ἂν καί ἔχουν τή δυνατότητα, νά ἀντιπαλαίψουν τίς τυφλές ἱστορικές δυνάμεις πού γεννᾷ ὁ καπιταλισμός μέ συλλογικές ἐνέργειες.

Ἡ ἀδυναμία τῶν ἐργαζομένων ὀξύνεται ἀπό τό γεγονός, πώς ὁ καπιταλισμός τοὺς ἐμποδίζει νά ἀναπτύξουν τίς πνευματικές τους δυνατότητες.

Ο χωρισμός των άμεσων παραγωγών από τα μέσα παραγωγής πού σχετίζεται με την ύπαρξη της ατομικής ιδιοκτησίας συνδέεται με μίαν όρισμένη μορφή του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας. Ο χωρισμός σε ιδιοκτήτες και σε παραγωγούς χωρίς ιδιοκτησία, πού πρέπει να τους έκμεταλλεύονται οι πρώτοι, συνδέεται με τό χωρισμό της πνευματικής από τή χειρονακτική εργασία, πού καταδικάζει τό προλεταριάτο σε πνευματική απομόνωση. Η κυρίαρχη τάξη ιδιοποιείται και τήν μη ύλική παραγωγή. Η παραγωγική ικανότητα, τήν όποία πρέπει να αποκτήσει ή κυριαρχούμενη τάξη, είναι χωρισμένη από κάθε πνευματική λειτουργία και περιορίζεται σε επαναλαμβανόμενες κινήσεις του σώματος.

«Τό πνεύμα της κυρίαρχης τάξης είναι σε κάθε εποχή τό κυρίαρχο πνεύμα. Αυτό σημαίνει πώς ή ύλικά κυρίαρχη τάξη είναι και κυρίαρχη πνευματικά. Η τάξη πού έχει τά ύλικά μέσα παραγωγής διαθέτει και τά πνευματικά, και μ' αυτά υποτάσσει τό πνεύμα αυτών πού δέν τά έχουν»³⁸.

Η πνευματική εργασία χωρίζεται στην παραγωγή ιδεολογίας και στη διεύθυνση της παραγωγής.

«Ο χωρισμός της εργασίας... εκφράζεται στην κυρίαρχη τάξη σάν χωρισμός της πνευματικής και ύλικής εργασίας, ώστε στό έσωτερικό αυτής της τάξης τό ένα μέρος είναι οι διανοούμενοι της, ένω οι άλλοι είναι παθητικοί και δέκτες, γιατί στην πραγματικότητα αυτοί είναι τά πιά παραγωγικά μέλη της τάξης αυτής και έτσι έχουν λιγότερο χρόνο για πνευματική σκέψη»³⁹.

Οί ιδεολογικοί παραγωγοί, στους όποιους ύπολογίζονται δασκάλοι, επιστήμονες, νομικοί, κρατικοί λειτουργοί, άκόμη γιατροί και καλλιτέχνες, αποκτούν μίαν ιδιαίτερη βαρύτητα από τό γεγονός ότι ή γενίκευση της ανταλλαγής, της ατομικής ιδιοκτησίας και του ανταγωνισμού έκτατομικεύεται μέσα στην κοινωνία και έτσι μιά κρατική διοίκηση και μιά συμπαγής ιδεολογία, πού να τά τοποθετούν στη γενικότητά τους, τουλάχιστον σάν έποικοδόμημα, είναι όλότελα άναγκαίες.

Στή μεγάλη βιομηχανία, σάν τήν πιά σημαντική παραγωγική λειτουργία του καπιταλισμού, βρίσκουμε ένα χωρισμό ανάμεσα στην πνευματική και τή σωματική εργασία. Η πνευματική εργασία χαρακτηρίζεται από λειτουργίες διεύθυνσης, συντονισμού, σχεδιασμού και σχέσεων πού ανατίθενται στην τεχνική και έμπορική έντελιγκέντσια.

Η πνευματική εργασία έχει στην καπιταλιστική κοινωνία ένα διπλό χαρακτήρα, όπου άντανακλάται ή αντίφαση ανάμεσα στις παραγωγικές σχέσεις και παραγωγικές δυνάμεις. Η πνευματική εργασία είναι άφενός τμήμα της συνολικής κοινωνικής εργασίας. Από τήν άλλη βρίσκεται στην ύπηρεσία του κεφαλαίου και σάν άποσπασμένη από τή σωματική εργασία, της αντιπαρατίθεται σάν έχθρική δύναμη. Αυτή ή αντίφαση έκδηλώνεται στους παραγωγούς ιδεολογίας από τό ότι άφενός φροντίζουν για τήν υπέρσπιση της κυρίαρχης τάξης με τή δημιουργία μιάς ψεύτικης συνείδησης και άφετέρου προσπαθούν να δαμάσουν τήν πραγματικότητα χρησιμοποιώντας τή λογική και στη θεωρία και στην πράξη.

Αυτή ή αντίφαση βρίσκεται και μέσα σε κάθε συγκεκριμένη πνευματική εργασία. Ο διπλός αυτός χαρακτήρας της πνευματικής εργασίας, πού άπ' τή μιά αναπτύσσει και άπ' τήν άλλη καταστρέφει τίς παραγωγικές πνευματικές δυνάμεις στό όνομα του καπιταλισμού, επιβάλλει άπαιτήσεις πού έχουν αντιφατικό περιεχόμενο και πού δέν μπορούν να συμβιβαστούν. Η ξεχώρη άπ' τήν σωματική εργασία πνευματική εργασία χάνει για τό προλεταριάτο τόν έχθρικό της χαρακτήρα μόνον όταν τίθεται στην ύπηρεσία του εργατικού κινήματος, δουλεύοντας έτσι για την κατάργηση των ίδιων της των προνομίων. Μόνον όργανώσεις πού καταργούν, όσο είναι δυνατό στα πλαίσιά τους, τό χωρισμό ανάμεσα σε σωματική και πνευματική εργασία, πού άγωνίζονται για τήν ανάπτυξη των πνευματικών ικανοτήτων των εργαζομένων, πού έχουν τή δύναμη να κατακτούν ένλλακτικά πρότυπα έρμηνείας της πραγματικότητας, μπορούν να έλευθερώσουν τήν σωματική εργασία από τήν κατάσταση της ύποτέλειάς της στην πνευματική εργασία.

Τά μέσα γιά τή διατήρηση τής οικογενειακής τρομοκρατίας, ὅπως τά ἔχει ὀρίσει ἡ ψυχιατρική, ἔχουν ἀρκετές ἀντιστοιχίες μέ τούς μηχανισμούς συσκότισης τής συνείδησης, πού βρίσκονται ἄφθονοι στή διάθεση τής καπιταλιστικῆς κοινωνίας. Οἱ οικογενειακές ἐξαπατήσεις καί ἡ ἰδεολογική τύφλωση, παράγωγα τής ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς, εἶναι ἔκφραση τοῦ ἴδιου κοινωνικοῦ παράλογου.

Ἄπο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς, πού καθορίζει τίς κοινωνικές σχέσεις ἐξουσίας, παράγει ταυτόχρονα καί τά ἰδεολογικά τους ἐπικαλύμματα. Οἱ ἰδέες πού παράγονται μέ τήν καθοδήγηση τοῦ κεφαλαίου ἔχουν σάν στόχο, εἴτε μέσω ἀπόκρυψης εἴτε μέσω ψευτικῆς ἐρμηνείας τῶν ἀντιφάσεων, νά ἐξυπηρετήσουν τή σταθερότητα τοῦ συστήματος. Σέ μιά κοινωνία, ὅπου τά προϊόντα ἔχουν γίνει «καθολική κατηγορία τοῦ κοινωνικοῦ εἶναι» (Λούκατς) ἀναπτύσσονται οἱ σχέσεις τῶν ἀνθρώπων σύμφωνα μέ τίς ἀρχές τῆς ἀνταλλαγῆς προϊόντων. Τά ἄτομα στίς κοινωνικές διαδικασίες εἶναι πρῶτα ἀπ' ὅλα κάτοχοι προϊόντων. Οἱ σχέσεις τους μεταξύ τους δέν εἶναι παρά οἱ σχέσεις τῶν ἐμπορευμάτων τους. Ἡ ἐμπορευματική παραγωγή ἔχει σάν συνέπεια νά φαίνονται οἱ κοινωνικές σχέσεις τῶν ἀνθρώπων σάν ἀπόρροια τῶν ιδιοτήτων τῶν προϊόντων. Τά προϊόντα τοῦ ἀνθρώπινου χεριοῦ φαίνονται ἔτσι ὅτι ἔχουν δική τους ζωή. Φαίνονται σάν νά σχετίζονται ιδιαίτερα μεταξύ τους καί μέ τούς ἀνθρώπους.

«Τό μυστηριώδες τῆς ἐμπορευματικῆς μορφῆς συνίσταται λοιπόν ἀπλούστατα στό ὅτι ἀντανακλάει στούς ἀνθρώπους τά κοινωνικά χαρακτηριστικά τῆς δουλειᾶς τους σάν ὑλικά χαρακτηριστικά τῶν προϊόντων τῆς ἐργασίας, καί γι' αὐτό ἡ κοινωνική σχέση τῶν παραγωγῶν μέ τή συνολική ἐργασία φαίνεται σ' αὐτούς σάν μιά κοινωνική σχέση ἀντικειμένων πού ὑπάρχει ἔξω ἀπ' αὐτούς. Μ' αὐτό τό quid pro quo τά προϊόντα τῆς ἐργασίας γίνονται ἐμπορεύματα, αἰσθητά, ὑπεραισθητά ἢ κοινωνικά πράγματα»⁴⁰.

Αὐτός ὁ «φετιχιστικός χαρακτήρας τοῦ ἐμπορεύματος» ἀντιστοιχεῖ μέ τόν ιδιόμορφο χαρακτήρα τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, πού παράγει αὐτό τό ἐμπόρευμα. Τά καταναλωτικά ἀντικείμενα

γίνονται ἐμπορεύματα, γιατί εἶναι προϊόντα ἀτομικῶν ἐργασιῶν πού λαμβάνουν χώρα ἀνεξάρτητα ἢ μιά ἀπό τήν ἄλλη. Ἡ κοινωνική ἐργασία στό σύστημα τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς ὀργανώνεται σάν σύνθεση ἀτομικῶν ἐργασιῶν, πράγμα πού ἔχει σάν συνέπεια ὁ κοινωνικός χαρακτήρας τῆς παραγωγῆς νά φαίνεται πρῶτα στή διαδικασία τῆς ἀνταλλαγῆς.

«Μ' ἄλλα λόγια οἱ ἀτομικές ἐργασίες δροῦν στήν πράξη σάν μέλη τῆς συνολικῆς ἐργασίας τῆς κοινωνίας μόνο μέσω τῶν σχέσεων πού ἡ ἀνταλλαγή φέρνει τά προϊόντα τῆς ἐργασίας μεταξύ τους καί μέσω αὐτῶν τῶν προϊόντων στούς ἴδιους τούς παραγωγούς. Γι' αὐτό, οἱ κοινωνικές σχέσεις τῶν ἀτομικῶν τους ἐργασιῶν φαίνονται στούς τελευταίους αὐτό πού εἶναι, δηλαδή ὄχι σάν ἄμεσα κοινωνικές σχέσεις τῶν προσώπων στίς δουλειές τους, μά ἀντίθετα σάν ἐμπράγματα σχέσεις τῶν προσώπων καί σάν κοινωνικές σχέσεις τῶν πραγμάτων»⁴¹.

Ἄπο φετιχισμός τοῦ ἐμπορεύματος διαμορφώνει παρόμοια μιά πρωταρχική ἰδεολογία πού ἀποτελεῖ τό θεμέλιο γιά τήν πολιτική, θρησκευτική καί φιλοσοφική ἰδεολογία. Στήν γενική ἀλλοτρίωση πού συμβαδίζει μέ τήν καθολικότητα τοῦ ἐμπορευματοῦ τύπου ἀνήκει καί ἡ κυρίαρχη ἀλλοτρίωση τῆς συνείδησης τῶν ἀνθρώπων. Τό νεκρό κεφάλαιο, πού στήν ἀστική κοινωνία κυριαρχεῖ πάνω στή ζωντανή ἐργασία, ἀποτελεῖ τόν πραγματικό πυρήνα πού καλύπτουν οἱ μυστηριακές οὐσίες πού λυμαινονται τήν ἀνθρώπινη συνείδηση.

«Ἡ θρησκευτική ἀλλοτρίωση βρίσκεται μόνο στήν περιοχὴ τῆς συνείδησης, ἐνῶ ἡ οικονομική ἀλλοτρίωση εἶναι ἡ ἀλλοτρίωση τῆς πραγματικῆς ζωῆς. Ἡ ἄρση τῆς λοιπὸν ὀδηγεῖ αὐτόματα καί στήν ἄρση τῆς πρώτης»⁴².

Ἡ κοινωνία λοιπόν μπορεῖ ν' ἀποτινάξει τά ἰδεολογικά πέπλα τῆς μόνον ἄν τεθεῖ ἡ ὑλική παραγωγή κάτω ἀπό τόν συνειδητό σχεδιασμένο ἔλεγχο ἀπελευθερωμένων ἀνθρώπων μέ ἀναπτυγμένα τά κοινωνικά τους χαρακτηριστικά.

Ἐνάμεσα στά ἰδεολογικά οἰκοδομήματα ἢ ἀλήθεια καί τό ψέμμα διασταυρώνονται· ἢ ἀλήθεια πάνω στίς κοινωνικές σχέσεις ἀντανაკλάται ἀνάποδα σ' αὐτά. Ἐμφανίζεται σ' αὐτές ἀλλά καλυμένη, μέ μιὰ ψεύτικη μορφή καί σέ διαστρεβλωμένη προοπτική.

Ἡ ἰδεολογία εἶναι μιὰ συνείδηση ἀποσπασμένη ἀπό τήν ὕλική κοινωνική πράξη, ἢ ὁποία ὁμως βρίσκεται μέσα στό παιχνίδι τῆς ἐξουσίας καί ἔχει ἐκεῖ μιὰ ὀρισμένη λειτουργία. Ἡ διαστρεβλωμένη διανοητική σύλληψη τῶν κοινωνικῶν προτσές γίνεται δυνατή μόνον ὅταν διακοπεῖ ἡ ἄμεση σχέση ἀνάμεσα στήν πνευματική ἐργασία καί τήν ἄμεση παραγωγική ἐργασία. Ἡ αὐτονομία τῆς συνείδησης πηγάζει ἀπό ἓνα κοινωνικό χωρισμό τῆς ἐργασίας, ἢ ὁποία κάνει τήν πνευματική ἐργασία πρὸν-μιο μιᾶς μειοψηφίας ἀπαλλαγμένης ἀπό τή φυσική ἐργασία. Μόνον ὅταν ὁ χωρισμός τῆς ἐργασίας ὀδηγεῖ σέ διαχωρισμό πνευματικῶν καί σωματικῶν ἱκανοτήτων «μπορεῖ νά περάσει ἡ συνείδηση σάν κάτι ἄλλο ἀπό τή συνείδηση τῆς ὑπάρχουσας πράξης, ὅτι παριστᾶ ἀληθινά κάτι, χωρίς νά παριστᾶ κάτι ἀληθινό. Ἀπό αὐτή τή στιγμή βρίσκεται ἡ συνείδηση σέ θέση νά χειραφετηθεῖ ἀπό τόν κόσμον καί νά προχωρήσει στήν οἰκοδόμηση τῆς καθαρῆς θεωρίας, Θεολογίας, Φιλοσοφίας, ἠθικῆς κτλ.»⁴³.

Ἡ ἀπόσπασση τῆς συνείδησης, σάν ἰδεολογία, ἀπό τήν ὕλική πράξη, ἐμπεριέχει μιάν ἀπόσπασση ἀπό τήν μεταβαλλόμενη πολιτική πράξη, πού ἐκβιάζει τή συμφιλίωση τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας μέ τίς ἀξιώσεις τῆς. Ἀφοῦ οἱ ἰδεολογίες εἶναι ἀποσπασμένες ἀπό τήν κυρίαρχη ὕλική πράξη, δέν ἐμφανίζουν τοῦς πραγματικούς κοινωνικούς ἀνταγωνισμούς, στοῦς ὁποίους θά σταθεροποιοῦνταν μιὰ πράξη κατευθυνόμενη στή συλλογική χειραφέτηση.

Οἱ ἰδεολογίες ὑπηρετοῦν τήν ἐξασφάλιση τῶν ἱστορικῶν πραγματώσεων, ἀπέναντι στίς δυνατές ἐναλλακτικές λύσεις· σταθεροποιοῦν τίς ὑπάρχουσες σχέσεις ἐξουσίας. Ἡ κυρίαρχη τάξη εἶναι κυρίαρχη καί στή σκέψη, ἀκόμη κι ὅταν τήν ἐρμηνεύει ἀπλοϊκᾶ σάν ἀπόρροια ψυχολογικῶν ἐνδιαφερόντων.

Ἡ ἰδεολογία εἶναι δικαιολογία. Προϋποθέτει πῶς μιὰ κοινωνική κατάσταση εἶναι προβληματική, τήν ὁποία ἀξίζει νά ὑπερασπιστεῖ κανεῖς. Ταυτόχρονα ἀναφέρονται στήν ἰδέα τῆς δικαιο-

σύνης, χωρίς τήν ὁποία μιὰ τέτοια ἀπολογητική θά ἀποτύγχανε. Ἡ ἰδέα τῆς δικαιοσύνης ἔχει τήν πηγή τῆς στήν ἀνταλλαγή ἴσων ἀξιών στή σφαῖρα τῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας. Ἡ ἰδεολογία ἀντλεῖ τήν οὐσία τῆς ἀπό μιάν ἀστική ἐπιστήμη τῆς ἀνταλλαγῆς.

«Σάν ἀντικειμενικά ἀναγκαῖα καί ταυτόχρονα ψεύτικη συνείδηση, σάν διασταύρωση τοῦ ἀληθινοῦ καί τοῦ μὴ ἀληθινοῦ, πού διακρίνεται ἐξ ἴσου ἀπό τήν ὀλοκληρωτική ἀλήθεια ὅσο καί ἀπό τό γυμνό ψέμμα, ἡ ἰδεολογία ἀνήκει ἂν ὄχι στή σύγχρονη, ὅπως ὅποτε ὁμως σέ μιάν ἀναπτυγμένη ἀστική (μέ τή στενή ἔννοια) ἐπιστήμη τῆς ἀγορᾶς»⁴⁴.

Στό σύγχρονο μονοπωλιακό καπιταλισμό ἡ παραδοσιακή ἰδεολογία, πού εἶχε ἀναπτυχθεῖ πάνω στήν ἀνάλυση τῆς Θεολογίας, τῆς ἀστικῆς φιλοσοφίας καί τῆς θεωρίας τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, χάνει ἐνμέρει τήν οὐσία τῆς. Ὁ νέος καπιταλισμός ἀλλιώνει τόν ταξικό ἀνταγωνισμό καί τά μέσα κυριαρχίας του. Ἡ κατάργηση τῆς σχετικῆς αὐτονομίας τῆς διανομῆς πού σχετιζόταν ἄμεσα μέ τή συγκέντρωση καί συγκεντροποίηση τοῦ κεφαλαίου καταστρέφει τά παραδοσιακά νομικά πλαίσια, πρᾶγμα πού συνδέεται μέ τόν συνακόλουθο ἐκφυλισμό τῆς ἀνταλλαγῆς ἴσων ἀξιών. Ἡ καπιταλιστική κυριαρχία βρίσκεται κατὰ κάποιο τρόπο χωρίς νομικά ἐρείσματα, δέν μπορεῖ νά παρουσιασθεῖ σάν ἀπολιτική, γιατί δέν μπορεῖ πιά νά καλυφθεῖ πίσω ἀπό τό μῦθο τῆς ἴσης ἀνταλλαγῆς. Ἡ κυρίαρχη τάξη πρέπει νά πολιτικοποιεῖ τή λογική στή βάση μιᾶς αὐταρχικῆς ἢ ὀλοκληρωτικῆς τεχνοκρατικῆς πρακτικῆς. Ὅλες οἱ προσπάθειες νομικῆς τῆς κάλυψης, πού κάποτε ἀπευθύνονται στή λογική, ὅσο πάει μετατρέπονται σέ χειραγώγηση, πού εἶναι κομμένη στά μέτρα τῆς καταστραμμένης προσωπικότητας τῶν ἀνθρώπων.

Στόν ἀνεπτυγμένο καταμερισμό στίς ὑπερσυγκεντρωτικές καί ἐπιμέρους ἐπιστήμες ἐκτιμᾶται τό κεφάλαιο κυρίως τόν ὑψηλό βαθμό εἰδίκευσης καί ὄχι τήν προσπάθεια γενικῆς κοινωνικῆς ἐποπτείας, γιά τήν ὁποία ἡ ἀνερχόμενη ἀστική τάξη κατὰ τόν ἀγῶνα τῆς μέ τή φεουδαρχία γιά τήν κοινωνική ἐξουσία ἀγωνιζόταν μέ πάθος. Ἡ ὑψηλά ἀνεπτυγμένη διάνοια σέ εἰδικούς τομεῖς

συνοδεύεται με μιά παιδιάστικη αντίληψη για τους υπόλοιπους τομείς. Μέ την άνικανότητα σύλληψης του κοινωνικού συνόλου άναπτύσσεται ή τάση για φανταστικά πολιτικά συστήματα. γιατί ή έλλειψη κοινωνικής συνείδησης κάνει αδύνατη τή σωστή τοποθέτηση των κοινωνικών συγκρούσεων.

« Η συνειδητοποίηση της άτομικής αδυναμίας, πού αξιάνεται στο βαθμό πού ό χωρισμός της έργασίας στην παραγωγή άπομονώνει τους άνθρώπους και τους άφομοιώνει, αξιάνεται υπερβολικά από αυτό τόν άποπροσανατολισμό. Από αυτή τή συνειδητοποίηση πηγάζει ένα ισχυρό αίσθημα άγωνίας στο όποιο τά άτομα, σε ίστορικές καταστάσεις όποτε τους γίνεται άφόρητος, μόνο παράλογες αντιδράσεις μποροϋν νά αντιτάξουν»⁴⁵.

Οί μηχανισμοί χειραγώγησης του συστήματος έχουν γίνει στη βάση αυτής της άγωνίας και των συνακόλουθών της παράλογων ψυχολογικών διαθέσεων. Ένας τυφλός άντικομμουνισμός για παράδειγμα μπορεί νά ριζωθεί στη συνείδηση των μαζών από τά μαζικά μέσα επικοινωνίας πού βρίσκονται στην ύπηρεσία της έξουσίας, γιατί υπόσχεται νά ίκανοποιήσει διαστρεβλωμένες στοιχειακές ψυχικές άνάγκες σάν τους άτελέσφορους κόπους λογικών άτομικών πνευματικών προσπαθειών.

« Τόση μόνο παραχώρηση μποροϋμε νά κάνουμε στην ιδεολογία, ότι προκύπτει από τις κοινωνικές διεργασίες, σάν μιά πνευματική μορφή μέ τήν ούσία και τήν άυτονομία της, καθώς και μέ τις ιδιαίτερες αξιώσεις της. Η άναλήθειά της είναι πάντοτε τό τίμημα για τήν έγκατάληψη του κοινωνικού χώρου. Άλλά και οι στιγμές της άλήθειάς της σηρίζονται σ' αυτή τήν άυτονομία, σε μιά συνείδηση, πού είναι κάτι περισσότερο από τήν έκφραση του ύπάρχοντος, και για τούτο επιδιώκει νά διαπεράσει αυτό τό ύπάρχον»⁴⁶.

Χαρακτηριστικό της ψεύτικης συνείδησης σήμερα είναι μάλλον ή έλλειψη αυτής της άυτονομίας, πού παρ' όλα αυτά ίσχυρίζεται ότι τήν επιδιώκει. Οί σκέψεις φθείρονται, γιατί ή άλλοτριωμένη παραγωγική μηχανή μέ τήν αυξανόμενη κοινωνι-

κοποίηση της πνευματικής έργασίας μέσω του κεφαλαίου όλο και περισσότερο συλλαμβάνει και κατευθύνει κάθε έκδήλωση της συνείδησης· γιατί ή συνείδηση σάν καθαρή στιγμή ύπερβασης μπαίνει στο ζυγό άυτόνομων κοινωνικών μηχανών.

Η άυτονομία της πνευματικής παραγωγής περιοριζόταν βέβαια παλιά από τό γεγονός ότι έπρεπε νά διατεθεί στην άγορά, ότι έπρεπε νά έξασφαλίσει τά μέσα συντήρησης στους δημιουργούς της. Όμως ή νεο-καπιταλιστική πνευματική παραγωγή καταστρέφει συνεχώς κάθε υπόλειμμα άυτονομίας. Η άρχή του κέρδους τή διακατέχει. Τά πνευματικά έμπορεύματα πραγματοποιούνται πάνω στη βάση της οικονομικής τους έκμετάλλευσης, προσανατολίζονται άμεσα προς τό κέρδος. Η άνταλλακτική τους αξία μετρά περισσότερο από τήν αξία χρήσης τους.

Η λειτουργία των παλιών ιδεολογιών, νά έξασφαλίσουν τή συμμόρφωση μέ τό status quo, δέν άφίνεται τελευταία από τις καλυμμένες πιέσεις της κατανάλωσης. Η ψεύτικη συνείδηση μόλις πού κατεβαίνει μέχρι τά διαφοροποιημένα διανοητικά συστήματα ή στις παραφυάδες τους. Παίρνει κυρίως μορφή στην βιομηχανική παραγωγή μορφών πίεσης, στην άλλοτριωτική συνήθεια της κατανάλωσης. Τά προϊόντα της πνευματικής παραγωγής δέν άπευθύνονται στη συνείδηση άυτόνομων ύποκειμένων, είναι κατασκευασμένα στη βάση ψυχολογικών τραυμάτων κοινωνικά καθορισμένων. Η ιδεολογία φαίνεται νά έδράζεται στον χαρακτήρα, όμως έμφανίζεται και στο άσυνείδητο των μαζών. Ένα σύνολο βιομηχανικά παραγμένων προϊόντων διαμορφώνει τό συνειδητό και τό άσυνείδητο των μαζών πού τά καταναλώνουν. Η καπιταλιστική παραγωγή μαζί μέ τά προϊόντα της «διαφημίζει» και τό κοινωνικό σύστημα σάν σύνολο· κάθε διαφήμιση για ένα προϊόν είναι ταυτόχρονα διαφήμιση και για τό σύστημα. Ο σπιτικός έξοπλισμός, τό άυτοκίνητο, τά ρούχα, τά φίλμ, διαμορφώνουν μιά τέτοια συμπεριφορά καθώς και πνευματική και συναισθηματική στάση, πού αυτόν πού τά χρησιμοποιεί τόν δένουν πιό πολύ στο ύπάρχον σύστημα παραγωγής. Οί πιέσεις της καπιταλιστικής βιομηχανικής μαζικής κουλτούρας και τά ψυχικά τραύματα πού δημιουργούν ή δουλειά και ή οίκογένεια φαίνονται νά λειτουργούν συμπληρωματικά. Οί μηχανισμοί χει-

ρωγώγησης συνδέονται με την ψυχική εξαθλίωση των μαζών και ίκανοποιούν τις ανάγκες τους με υποκατάστατα που είναι σύμφωνα με τις απαιτήσεις του περιβάλλοντος. Τά μέσα μαζικής επικοινωνίας εξαλείφουν τό ανατρεπτικό, απελευθερωτικό περιεχόμενο των αναγκών, δείχνοντας με τί τρόπο ή εξουσία και οί φορείς της αντιμετώπιζουν κάθε φορά τή διαφωνία και τήν αντίσταση. (Κάθε αστυνομικό φίλμ είναι μιά διαφήμιση τής κρατικής βίας που συντηρεί τό status quo). Τά πρότυπα συμπεριφοράς που επιβάλλουν προκαλούν άγχος μπροστά στή σκέψη τής αντίστασης και βοηθούν τά θύματα τους μόνο με τήν προϋπόθεση τής εγκατάλειψης κάθε προσπάθειας αυτονομίας από μέρους τους. Διευρύνουν τίς απαιτήσεις τής εξουσίας, που οί μάζες μπορούν νά ίκανοποιήσουν μόνο καταστρέφοντας τήν προσωπικότητά τους, γιατί τά συμφέροντα και οί ανάγκες τους δέν συμβιβάζονται μαζί τής.

Ἡ στρατηγική τοῦ ἀποδιοπομπαίου τράγου και οί μηχανισμοί ἀπόκρυψης στή σχιζοφρενογενή οἰκογένεια ἀντιστοιχοῦν μέ τίς διακρίσεις και τίς ἀπαγορεύσεις που ὑφίστανται στό κοινωνικό πεδίο.

Θά ἦταν θετικό ἂν τά ἀπομονωμένα μεταξύ τους θύματα τής καπιταλιστικῆς κυριαρχίας κατεύθυναν τήν ἐπιθετικότητα που προκύπτει ἀπ' τήν ἀπόρριψη ἀλλοτριωμένων σχέσεων, στίς ἴδιες τίς αἰτίες τής. Ἐντί νά καταστρέψουν τήν «πηγή τής δουλοπρέπειας», ἔντι νά καταφερθοῦν ἐνάντια στήν πηγή τής καταπίεσής τους, κατευθύνουν τή μανία καταστροφῆς τους, που αὐξάνεται ἀπό μίαν ἀδιέξοδη ἐπιθετικότητα, ἐνάντια στούς ἑαυτούς τους και στούς ἄλλους που εἶναι θύματα σάν κι αὐτούς. Οἱ συγκρούσεις που ἔχουν τή βάση τους στόν ταξικό ἀνταγωνισμό ἔχουν καταλυτικές συνέπειες γιά τό σύστημα, ἂν ὁ ἀποδιοπομπαῖος τράγος δέν μπεῖ σάν ἀσφαλιστική δικλείδα στίς τάσεις καταστροφῆς. Ἐτσι μέ αὐτόν σάν τίμημα ἐγκαθιδρύεται μιά ψεύτικη ἀλληλεγγύη ἀνάμεσα σέ κυρίαρχους και κυριαρχούμενους. Ἡ καταπίεση τῶν ἀναγκῶν που συμβαδίζει μέ αὐταρχικές σχέσεις ἀπαιτεῖ τή δημιουργία ἀμυντικῶν μηχανισμῶν γιά τήν προάσπιση τῶν συμφερόντων τοῦ status quo, μέ τή βοήθεια τῶν ὁποίων οἱ ἀπορριμμένες τάσεις και ὁρμές προβάλλονται σέ ἄοπλες μειονότητες ὅπως οἱ Ἑβραῖοι, οἱ ἄλλοδαποί ἐργάτες, οἱ φυλακισμένοι, οἱ ὁμοφυλό-

φιλοι, που καταλήγουν νά γίνουν ἀντικείμενα διάκρισης. Αὐτοί που δέν ἔχουν ὑποκύψει πλήρως στήν ὀρθολογικότητα τοῦ περιβάλλοντος και τούς τρώει ἡ λαχτάρα γιά μίαν ἄλλη ζωή, που δέν εἶναι ἐπιτρεπτή γιά τίς μάζες ἢ αὐτοί που φέρουν σέ μεγάλο βαθμό τά κοινωνικῆς προέλευσης τραύματα, που οἱ μάζες δέν ἐννοοῦν νά ἀντιληφθοῦν στούς ἑαυτούς τους, προκαλοῦν τήν ὀργή ὄλων. Σ' αὐτούς που δέν ἀνήκουν στίς δύο παρά πάνω κατηγορίες, καταπολεμοῦνται οἱ ἰδιαίτερες τραυματισμένες και διαστρεβλωμένες ἐπιθυμίες, ὥστε νά διευκολυνθεῖ ἡ ἐκβιασμένη συμμόρφωση μέ τό περιβάλλον. Ἐπέναντι στούς «ἄλλους» ἡ διαφορά ἀνάμεσα σέ ἐκμεταλλευτές και ἐκμεταλλεόμενους εξαλείφεται, ὑπάρχουν μόνον ἀξιοπρεπεῖς ἄνθρωποι, «γερμανοί», γιά τούς ὁποίους τό κακό εἶναι ριζωμένο στοῦ ξένους και ὄχι στήν ἐκμεταλλευτικότητα μιᾶς ἀφηνιασμένης οἰκονομίας.

Οἱ ἀπαγορεύσεις που ἐπιβάλλονται γιά χάρη τής σταθερότητας τοῦ συστήματος περιβάλλονται μέ μηχανισμούς ἀπόκρυψης. Ὁ στενοκέφαλος ἀτομισμός που συνδέεται μέ τήν ἀτομική ἰδιοκτησία, ὁ ἀντιγονισμός τῶν ἐπιστημῶν στήν ἀγορά, ὁ κατακερματισμός τής ζωῆς που σχετίζεται μέ τόν καταμερισμό τής ἐργασίας, ὄλα αὐτά μαρτυροῦν ἀποκρύψεις. Τά ἄτομα ἐξαναγκάζονται νά κρατοῦν ἀπό τούς ἄλλους κρυφά τή σκέψη και τή συμπεριφορά τους.

Οἱ φραγμοί, που θολώνουν τή διαφάνεια τής κοινωνικῆς ζωῆς, μαρτυροῦν ἕνα κοινωνικό κλίμα, που χαρακτηρίζεται ἀπό ἀπάτη, ἀπαγορεύσεις και δυσπιστία, που δημιουργοῦν μιά τέτοια ἀντίληψη γιά τήν πραγματικότητα, ὥστε τά ἄτομα μόνιμα νά κατατρύχονται ἀπό τήν ἀγωνία και τήν ἀβεβαιότητα.

Οἱ μηχανισμοί ἀπόκρυψης ἐνισχύονται ἀπό τό γεγονός, ὅτι ἡ «ἐπίσημη» συνείδηση, ἔτσι ὅπως τή διαμορφώνουν οἱ πράκτορες τοῦ κατεστημένου, ὥστε νά ἐξυπηρετεῖ τό σύστημα, ἐπιβάλλει ἀναστολές ἀκόμη και στή σκέψη. Ἐτσι ἐμποδίζεται γιά παράδειγμα ἡ πολιτικῆ συζήτηση ἀπό τούς πράκτορες τοῦ κεφαλαίου, πάνω στό ὅτι ἡ αὐταρχική κρατικῆ ἄσκηση τής εξουσίας μπορεί νά κρύβεται κάτω ἀπό ἕνα ψευδοδημοκρατικό τυπικό που προβάλλει μέ τήν ἀξίωση ὅτι ὑλοποιεῖ τή δημοκρατία. Αὐτός που ἀμφισβητεῖ ὅτι τό σύστημα τής κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας

κάτω από τις υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις έγγυάται τόν αυτοκαθορισμό του λαού, στιγματίζεται σάν έχθρός της δημοκρατίας.

Ἡ σφαίρα τῆς παραγωγῆς, πού εἶναι τό κέντρο τῆς καπιταλιστικῆς ἐξουσίας καί ἐκμετάλλευσης, καθίσταται ταμπού ἀπό τούς πράχτορες τῆς συνείδησης. Ἡ προνομίουχα κοινωνική θέση τῶν παραγωγῶν ιδεολογίας, πού βρίσκονται μακριά ἀπό τήν σφαίρα τῆς ὑλικῆς παραγωγῆς, ἐξασφαλίζει τήν ἀπρόσκοπτη φροντίδα τους γιά τά συμφέροντα τῶν ἐντολοδόχων τους. Μιά τέτοια ιδιαίτερη φροντίδα τους εἶναι νά κάνουν τό ἐργοστάσιο μίαν ἄγνωστη περιοχή γι' αὐτούς πού δέν ἐργάζονται, ἤ δέν ἐργάζονται ἀκόμη. Ἡ ἄγνοιά τους ὅτι τά κοινωνικά τους προνόμια προέρχονται ἀπό τήν ὑπεραξία πού παράγει στό ἐργοστάσιο ἡ ἐργατική τάξη, ἐπαναπαύει τή συνείδησή τους, πράγμα πού τούς διευκολύνει νά τά βολέψουν μιά χαρά μέ τό περιβάλλον τους.

Τό συμφέρον αὐτῶν, πού οὔτε σάν παραγωγοί οὔτε σάν καταναλωτές ἔχουν οὐσιαστική κοινωνική ἀξία, θυσιάζεται μπροστά στά ἄλλα συμφέροντα ἀπό ἕνα συλλογικό μηχανισμό ἀπόθησης. Ἡ ὑλική καί ψυχική ἀθλιότητα ἑκατομμυρίων γέρων, ἀρρώστων, ἄστεγων, φυλακισμένων, ψυχικά καταβλημένων, καλύπτεται μέ μιά συλλογική ἀπαγόρευση ἀπό αὐτούς, πού πέτυχαν νά τά βολέψουν πιά καλά μέ τό περιβάλλον τους. Οἱ ιδεολογικοί πράχτορες τοῦ κατεστημένου σθῆνουν ἀπό τήν εἰκόνα τῆς πραγματικότητας τίς κακές τῆς πλευρές καί ἀρνοῦνται στούς μή προνομιούχους πνευματικά ἐφόδια, μέ τή βοήθεια τῶν ὁποίων θά μπορούσαν νά συνειδητοποιήσουν καλύτερα τά συμφέροντά τους. Οἱ κυριαρχούμενοι εἶναι ἀναγκασμένοι νά χρησιμοποιοῦν μιά ψεύτικη γλώσσα πού ἔχει διαμορφωθεῖ στά καλούπια τῶν συμφερόντων τῆς ἐξουσίας, πού τούς ἐμποδίζει νά κατανοήσουν τίς αἰτίες τίς ἀθλιότητάς τους καί τίς πιθανές διεξόδους. Οἱ ἀδυναμία τους κάνει τίς μάζες ἐτοιμες νά θυσιάσουν τή συνείδησή τους γιατί ἡ ματιά πάνω στήν καταστροφή, πού ἀπειλεῖ καθέναν εἶναι ἀφόρητη, ἐφόσον ἡ συλλογική δρστηριότητα, πού θά μπορούσε νά τήν ἀποτρέψει, δέν ὀργανώνεται.

Ἡ μετάβαση ἀπό τόν καπιταλισμό τοῦ ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ στόν μονοπωλιακό καπιταλισμό ἔχει δξύνει τίς καπιταλι-

στικές ἀντιθέσεις καί ἔχει σπρώξει τό παράλογο τῆς καπιταλιστικῆς ἀλλοτριώσης στήν ἱμπεριαλιστική φάση στό ἀπόγειό του. Ἡ διεθνοποίηση τοῦ κεφαλαίου, πού δξύνει περισσότερο τήν ἀντίφαση ἀνάμεσα στίς παραγωγικές δυνάμεις καί στίς παραγωγικές σχέσεις, ἀνάμεσα στήν συλλογική παραγωγή καί τήν ἀτομική ἰδιοποίηση, ὀδηγεῖ ὄλο καί πιά πολύ στήν διεθνοποίηση τῆς ἰδιοκτησίας πάνω στή βάση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καί στήν κοινωνικοποίηση τῆς παραγωγικῆς ἐγασίας πάνω στή βάση τῆς μισθωτῆς ἐργασίας. Στή μετοχική ἐταιρία τό μεφάλαιο ἐμπεριέχει μιά μορφή κοινωνικοποίησης.

«Τό κεφάλαιο, πού στηρίζεται στήν κοινωνική παραγωγή καί στήν κοινωνική συγκέντρωση τῶν μέσων παραγωγῆς καί τῶν ἐργατικῶν δυνάμεων, ἐμπεριέχει ἐδῶ ἄμεσα τή μορφή τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου (κεφάλαιο ἄμεσα συνδεμένων ἀτόμων) σέ ἀντίθεση μέ τό ἀτομικό κεφάλαιο, καί οἱ ἐπιχειρήσεις του φαίνονται σάν κοινωνικές ἐπιχειρήσεις σέ ἀντίθεση μέ τίς ἀτομικές ἐπιχειρήσεις. Πρόκειται γιά τήν ἄρση τοῦ κεφαλαίου σάν ἀτομική ἰδιοκτησία μέσα στά πλαίσια τοῦ ἴδιου τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς»⁴⁷.

Ἡ ἐπιτυχία τῆς μετοχικῆς ἐταιρίας κάνει τόν παραδοσιακό τύπο τοῦ ἀτομικοῦ καπιταλιστή ξεπερασμένο. Ὁ Μάνατζερ ἐκδίδει τόν ἰδιοκτήτη ἀπό τήν περιοχή τῆς παραγωγῆς σάν περιττό. Ἡ μετοχική ἐταιρία μεταβάλλει τόν «ἀληθινά ἐνεργό καπιταλιστή σ' ἕναν ἀπλό διευθυντή, διαχειριστή ξένου κεφαλαίου καί τόν ἰδιοκτήτη κεφαλαίου σέ ἕνα ἀπλό ἰδιοκτήτη, ἀπλό κάτοχο χρηματικῆς ἀξίας»⁴⁸.

Ἀκόμη καί τό κράτος ἀποκτᾶ κάτω ἀπό τόν νεο-καπιταλισμό, νέες ιδιότητες. Ἡ δύναμή του, πού στόν καπιταλισμό τοῦ ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ ἦταν σχεδόν ἐξ' ὀλοκλήρου ἐξωοικονομική, ἀποκτᾶ τώρα ἄμεσες οἰκονομικές δυνατότητες καί ὁ κρατικός παρεμβατισμός στήν οἰκονομία γίνεται ὄλο καί πιά ἀναγκαῖος.

Ἡ συγκέντρωποίηση τοῦ κεφαλαίου μεταβάλλει ὄλο καί περισσότερα μέλη τῆς κοινωνίας σέ μισθωτούς πού προσαρτῶν-

ται σέ σχέσεις συνεργασίας στήν βιομηχανική παραγωγή. Ἡ συνεχιστική ὑπαγωγή τῆς πνευματικῆς ἐργασίας στό κεφάλαιο, ἐπιφέρει τήν ἐνσωμάτωσή της στό σύνολο τῆς παραγωγικῆς ἐργασίας.

« Ἀφοῦ μέ τήν αὔξηση τῆς ὑπαγωγῆς τῆς ἐργασίας στό κεφάλαιο ἢ στόν ἰδιαίτερο καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς ὄχι πιά ὁ ἀτομικός ἐργάτης, ἀλλά ἕνα ὄλο καί περισσότερο συνδυασμένο σύνολο ἐργατῶν γίνεται ὁ πραγματικός φορέας τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας, τά διάφορα ὑποσύνολα ἐργαζομένων, πού συναγωνίζονται τό ἕνα μέ τό ἄλλο καί ἀποτελοῦν τήν εἰκόνα τῆς συνολικῆς παραγωγικῆς μηχανῆς, παίρνουν μέρος μέ πολύ διαφορετικούς τρόπους στό ἄμεσο προτσές τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἐμπορευμάτων —καλύτερα τῶν προϊόντων: ὁ ἕνας μέ τό χέρι, ὁ ἄλλος μέ τό κεφάλι, ὁ ἕνας Μάνατζερ, ὁ ἄλλος μηχανικός, ἐπιστάτης ἢ ἀπλῶς χειρώνακτας, γίνονται ὄλο καί πιό πολλές οἱ λειτουργίες τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ μέ τήν ἄμεση ἔννοια τῶν παραγωγικῶν ἐργατῶν, κατατάσσονται στούς ἄμεσα ἐκμεταλλευόμενους ἀπό τό κεφάλαιο καί ὑποταγμένους στό παραγωγικά καί ἐκμεταλλευτικά προτσές ἐργάτες»⁴⁹.

Στή νέα κοινωνικοποίηση τῆς ἐργασίας σάν μισθωτή ἐργασία ἀντιστοιχοῦν ἀνεπτυγμένες συνδικαλιστικές μορφές ὀργάνωσης πού ὀργανώνουν τή συλλογική πώληση τῆς ἐργατικῆς δύναμης, πού ἐκπροσωποῦν συλλογικά τά συμφέροντα τῶν ἐργατῶν ἀπέναντι στό κεφάλαιο καί τούς ἐνσωματώνουν ταυτόχρονα στό σύστημα.

Στό «Οὐτοπιστικός καί ἐπιστημονικός σοσιαλισμός», περιγράφει ὁ Ἔνγκελς τή δυναμική τῶν ἀντιφάσεων στή φάση τοῦ περάσματος στόν μονοπωλιακό καπιταλισμό.

« Ἡ ἀντίδραση αὐτή τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, πού βρίσκονται σέ ἔντονη ἀνάπτυξη, ἐνάντια στήν ἰδιότητά τους νά εἶναι κεφάλαιο, αὐτή ἡ αὐξανόμενη ἀνάγκη νά ἀναγνωριστεῖ ἡ κοινωνική τους φύση, εἶναι ἐκεῖνο πού ὑποχρεώνει τήν ἴδια τήν καπιταλιστική τάξη νά τίς μετα-

χειρίζεται, ὄλο καί περισσότερο, ὡς τό σημεῖο τουλάχιστον πού εἶναι αὐτό δυνατό νά γίνεῖ μέσα στίς καπιταλιστικές σχέσεις, σάν κοινωνικές παραγωγικές δυνάμεις. Ἡ περίοδος τῆς βιομηχανικῆς ἔντασης, μέ τήν ἀπεριόριστη ἐξόγκωση τῶν πιστώσεων, καθώς καί ἡ ἴδια ἡ κρίση, μέ τήν ἀταρῆση τῶν μεγάλων καπιταλιστικῶν ἐπιχειρήσεων, ἐξωθοῦν σημαντικές μάζες παραγωγικῶν μέσων σ' ἐκείνη τή μορφή κοινωνικοποίησης πού βλέπουμε στά διάφορα εἶδη τῶν μετοχικῶν ἐταιρειῶν. Πολλά ἀπό τά παραγωγικά καί συγκοινωνιακά αὐτά μέσα, ὅπως λ.χ. οἱ σιδηρόδρομοι, εἶναι ἀπό μᾶς ἀρχῆς τόσο κολοσσιαῖα πού ἀποκλείουν κάθε ἄλλη μορφή ἐκμετάλλευσης. Σέ ἕνα κάποιο βαθμό, ὡστόσο, τῆς ἀνάπτυξης δέν ἐπαρκεῖ οὔτε καί αὐτή ἡ μορφή πιά: οἱ μεγάλοι παραγωγοί ἐνός καί τοῦ αὐτοῦ κλάδου τῆς βιομηχανίας στό ἐσωτερικό μᾶς χώρας συνενώνονται σέ « τ ρ ἄ σ τ » πού εἶναι μιά ἔνωση μέ σκοπό νά ρυθμίζει τήν παραγωγή. Καθορίζουν τή συνολική ποσότητα πού πρέπει νά παραχθεῖ ἀπ' αὐτό προϊόν τους, τή διανέμουν μεταξύ τους καί ἐπιβάλλουν τίς τιμές πούλησης πού καθόρισαν ἀπό πρῖν. Ἐπειδή, ὁμως, τά τράστ αὐτά διαλύονται γενικά μόλις ἀρχίσουν νά πηγαίνουν ἄσχημα οἱ δουλειές, ἐξωθοῦν ἴσα-ἴσα μ' αὐτό σέ μιά ἀκόμα πιό συγκεντρωμένη κοινωνικοποίηση: ὀλόκληρος ὁ βιομηχανικός κλάδος μετατρέπεται σέ μιά μόνο μεγάλη μετοχική ἐταιρεία καί ὁ ἐσωτερικός συναγωνισμός παραχωρεῖ τή θέση του στό ἐσωτερικό μονοπώλιο τῆς μοναδικῆς αὐτῆς ἐταιρείας. Αὐτό ἔγινε λ.χ. τό 1890 κι ὅλας μέ τήν ἀγγλική παραγωγή ποτάσας πού, ὕστερα ἀπό τή συγχώνευση 48 μεγάλων ἐργοστασίων, χωρίς καμμιᾶ ἐξαίρεση, βρίσκεται τώρα στό χέρι μᾶς ἐταιρείας μέ ἐνιαία διεύθυνση καί μέ 120 ἑκατομμύρια μάρκα κεφάλαιο.

Στά τράστ μετατρέπεται ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμός σέ μονοπώλιο, ἡ δίχως σχέδιο παραγωγή τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας συνθηκολογεῖ μπροστά στή σχεδιασμένη παραγωγή τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας πού πλησιάζει. Ὡστόσο, ἀρχικά γιά τή μεγαλύτερη ὠφέλεια τῶν καπιταλιστῶν.

Ἐδῶ, ὅμως ἡ ἐκμετάλλευση γίνεται τόσο χειροπιαστή, πού πρέπει νά γκρεμιστεῖ. Κανένας λαός δέν θά ἀνέχονταν μιά παραγωγή πού θά τήν διευθύνουν τά τράστ, μιά ἐκμετάλλευση σέ τέτοιο σημεῖο τοῦ συνόλου ἀπό μιά μικρή σπεῖρα πού ζεῖ ἀπό τό κόψιμο κουπονιῶν.

Ὅπως κι ἄν εἶναι, μέ τράστ ἢ χωρίς τράστ, πρέπει τελικά νά πάρει τή διεύθυνση τῆς παραγωγῆς ὁ ἐπίσημος ἐκπρόσωπος τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας, τό Κράτος⁵⁰. Ἡ ἀναγκαιότητα τῆς μετατροπῆς σέ κρατική ἰδιοκτησία παρουσιάζεται πρῶτα στούς μεγάλους συγκοινωνιακούς ὀργανισμούς: Ταχυδρομεῖα, τηλεγράφους, σιδηροδρόμους.

Ἄν οἱ κρίσεις ἔκαναν φανερή τήν ἀνικανότητα τῆς ἀστικῆς τάξης νά ἐξακολουθήσει νά διαχειρίζεται τίς σύγχρονες παραγωγικές δυνάμεις, ἡ μετατροπή τῶν μεγάλων ὀργανισμῶν τῆς παραγωγῆς καί τῶν συγκοινωνιῶν σέ μετοχικές ἐταιρίες καί κρατική ἰδιοκτησία δείχνει πόσο μπορούμε νά κάνουμε καί χωρίς τήν ἀστική τάξη γιά τό σκοπό αὐτό. Ὅλες οἱ κοινωνικές λειτουργίες τοῦ καπιταλιστῆ γίνονται τώρα ἀπό μισθωτούς ὑπαλλήλους. Ὁ καπιταλιστής δέν ἔχει πιά καμμιά κοινωνική δράση ἐκτός ἀπό τοῦ νά τσεπώνει τά εἰσοδήματα, νά κόβει τά κουπόνια καί νά παίξει στό χρηματιστήριο, ὅπου οἱ διάφοροι καπιταλιστές ληστεύουν ὁ ἕνας τά κεφάλαια τοῦ ἄλλου. Ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς, πού ἄρχισε ἐκτοπίζοντας πρῶτα τοὺς ἐργάτες, ἐκτοπίζει τώρα τοὺς καπιταλιστές καί ὅπως τοὺς ἐργάτες, τοὺς ἐξαποστέλνει στό πλεόνασμα τοῦ πληθυσμοῦ ἄν δέν τοὺς στείλει ἀπό τήν πρώτη κι ὅλας στιγμῇ στήν ἐφεδρική βιομηχανική στρατιά.

Μά οὔτε ἡ μετατροπή σέ μετοχικές ἐταιρίες καί τράστ, οὔτε ἡ μετατροπή σέ κρατική ἰδιοκτησία ἀφαιρεῖ τό χαρακτηριστήρα τοῦ κεφαλαίου ἀπό τίς παραγωγικές δυνάμεις. Γιά τίς μετοχικές ἐταιρίες αὐτό εἶναι φανερό. Καί τό σύγχρονο κράτος εἶναι καί αὐτό μόνο μιά ὀργάνωση πού δημιουργεῖ ἡ ἀστική τάξη γιά νά διατηρήσει τοὺς ὅρους τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς ἀπό κάθε ἐπιβουλή, τόσο ἀπό

τό μέρος τῶν ἐργατῶν, ὅσο καί ἀπό τό μέρος ξεχωριστῶν καπιταλιστῶν. Τό σύγχρονο Κράτος, ὅποιαδήποτε καί ἄν εἶναι ἡ μορφή του, οὐσιαστικά εἶναι ἕνας καπιταλιστικός μηχανισμός, κράτος τῶν καπιταλιστῶν, ὁ συλλογικός καπιταλιστής σάν ἰδέα. Ὅσο περισσότερες παραγωγικές δυνάμεις παίρνει στήν ἰδιοκτησία του, τόσο περισσότερο γίνεται πραγματικά ὁ συλλογικός καπιταλιστής, τόσο περισσότερο ἐκμεταλλεύεται τοὺς πολίτες. Οἱ ἐργάτες ἐξακολουθοῦν νά εἶναι ἐργάτες, προλετάριοι. Ἡ καπιταλιστική σχέση δέν παύει νά ὑπάρχει μιά, ἀντίθετα, ἐξωθεῖται ὡς τά ἄκρα»⁵¹.

Στήν μεγαλύτερη ὄξυνσή τους φτάνουν οἱ καπιταλιστικές σχέσεις μέ τόν φασισμό, ὅπου μόνο μέ τήν ἀνοιχτή βία μποροῦν νά διατηρηθοῦν. Τό σύστημα πού στηρίζεται στήν ἴση ἀνταλλαγή καί στήν ἐλεύθερη συμφωνία δείχνει τήν χρεωκοπία του μέ τήν παγκόσμια οἰκονομική κρίση καί στήν Ἐθνικοσοσιαλιστική κοινωνία ἀντικαθίσταται ἡ καπιταλιστική κυριαρχία μέ μίαν ἄλλη μορφή ὅπου οἱ σχέσεις ἀνταλλαγῆς καί τό ποσοστό ἐκμετάλλευσης κανονίζονται μέ νόμους, μέ κρατικό καί ἡμικρατικό σχεδιασμό, μέ τήν τρομοκρατία. Ἡ ἐλεύθερη ἀνταλλαγή παραχωρεῖ τή θέση της στήν ἀναγκαστική ἀνταλλαγή. Ἡ βασισμένη πάνω στήν ἀτομική ἰδιοκτησία κοινωνία εἶναι ξεχωριστή ἀπό τοὺς παραδοσιακοὺς ἰδιοκτῆτες. Οἱ προηγούμενοι ἀστοὶ ἀναδιοργανώνονται τώρα σάν «σύντροφοι τοῦ λαοῦ» μπροστά στό συμφέρον τοῦ κεφαλαίου «τό συλλογικό ἔχει τό προβάδισμα μπροστά στό ἀτομικό».

Ἡ ἀπαλλαγμένη ἀπό τοὺς παραδοσιακοὺς ἀστικούς φραγμούς τάση γιά ἐξάπλωση ἀνοίγει ἀκάθεκτη δρόμο· μέ τή βία, τήν τρομοκρατία, τόν πόλεμο. Ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα στίς παραγωγικές δυνάμεις καί τίς παραγωγικές σχέσεις φτάνει στό ἔσχατό της σημεῖο. Οἱ τεχνολογικές καί ἀνθρώπινες παραγωγικές δυνάμεις ἐξελλίσσονται σέ ὄργανο ὀλοκληρωτικῆς καταστροφῆς. Ὁ καπιταλισμός ἐλευθερώνεται ἀπό τό παραδοσιακό ἀστικό ἐποικοδόμημα πού ἀναπτύχθηκε στά πλαίσιά του. Ἐλευθερώνεται ἀπό

τό αστικό κράτος δικαίου και την κοινοβουλευτική δημοκρατία. Έγκαθιστά μίαν ολοκληρωτική τάξη, που απογυμνώνει την εργατική τάξη από τις οργανώσεις της και την κάνει ανίσχυρο θύμα μιας εξουσίας που επιβάλλεται με τη βία και μιας άλλης δύναμης που συμφωνεί σιωπηλά.

«Στόν ὄψιμο καπιταλισμό οἱ ἄνθρωποι πρῶτα γίνονται φρουροί καί μετά ὑπηρέτες»⁵².

ΜΠΑΤΣΟΙ

Τό σύστημα παραγωγῆς τοποθετεῖται αυτόνομο στό σύνολό του ἀπέναντι στούς ἄνθρώπους σέ τρόπο ὥστε νά μεταβάλλεται σέ μίαν τερατώδη μηχανή πλουτισμένη μ' ἕνα διαβολικό λογικό, στήν ὁποία πρέπει νά προσαρτηθοῦν οἱ ἀνυπεράσπιστοι ἄνθρωποι σάν «ἄνθρωπινο ὕλικό». Ὁ φαινομενικά παντοδύναμος Φύρερ δέν εἶναι παρά ἕνας πράκτορας τῆς εξουσίας τοῦ νεκροῦ κεφαλαίου πάνω στή ζωντανή ἐργασία, στόν ὁποῖο ἔχει ἀνατεθεῖ τό καθήκον νά προσφέρει τό ἀνθρώπινο ὕλικό γιά τή λειτουργία ἑνός ἀπάνθρωπου συστήματος, ἐφ' ὅσον συγκεντρώνει τίς παθολογικές προβολές τοῦ κατεστραμμένου ἐγῶ τῶν καταπιεσμένων.

Ἡ κοινωνικοποίηση τοῦ κεφαλαίου καί τῆς ἐργασίας, σάν ψεύτικες μορφές κοινωνικοποίησης πάνω στή βάση τῆς ὑπάρχουσας διάταξης τῆς ιδιοκτησίας, φτάνει μέ τό φασισμό σέ νέα ἐπίπεδα. Τό κεφάλαιο ἔχει τήν τάση νά κοινωνικοποιηθεῖ, πάνω στή βάση βέβαια τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας, σέ ἔθνικό ἐπίπεδο. Ἐνώνεται γιά νά πετύχει τά ιδιαίτερα συμφέροντά του ἄμεσα μέ τό κράτος καί μ' ἕναν τρομοκρατικό κομματικό μηχανισμό, ὁ ὁποῖος συνεργάζεται μέ τά διαχειριστικά του ὄργανα. Ἐνας νέος βαθμός κοινωνικοποίησης τῆς ἐργασίας πάνω στή βάση τῆς μισθωτῆς ἐργασίας, πού ὄλο καί παύει νά εἶναι «ἐλεύθερη» μισθωτή ἐργασία, καί πού γιά πολλούς ἔχει τό χαρακτήρα τῆς σκλαβιάς, φτάνει μέχρι τή μορφή τῆς καταναγκαστικῆς ἐργασίας καί τῶν στρατοπέδων συγκέντρωσης. Οἱ μάζες πρέπει νά ὀδηγηθοῦν σέ συλλογικές μορφές πού ἐξυπηρετοῦν τοὺς πολιτικούς καί στρατιωτικούς στόχους τῆς κυρίαρχης τάξης, καί γι' αὐτό προπαρμισκευάζονται μέσω μιᾶς σέ μεγάλο βαθμό συλλογικῆς ἐκπαίδευσης.

Ἡ φασιστική κοινωνικοποίηση τοῦ κεφαλαίου καί τῆς ἐρ-

γασίας ἀφίνει ἀσυμβίβαστα τό γενικό μέ τό ἀτομικό συμφέρον. Ταυτόχρονα εἶναι ἡ ἀκραία ἀντίθεση σέ μίαν ἀληθινή κοινωνικοποίηση πού βασίζεται πάνω στήν κοινή ἀλληλεγγύη. Οἱ διάφοροι πράκτορες τοῦ κεφαλαίου καί ἡ κρατική καί κομματική ἐλίτ πού εἶναι συνδεδεμένη μαζί τους ἀποδύονται κάτω ἀπό τήν ἡρεμῆ ἐπιφάνεια τοῦ φασιστικοῦ κράτους σ' ἕναν ἀδυσώπιτο ἀγῶνα ἐπικράτησης μεταξύ τους. Αὐτό μπορεῖ νά περιοριστεῖ μόνον μέ τή συνένωση ὄλων τῶν φορέων εξουσίας, πού βρίσκονται στήν ὑπηρεσία τοῦ μεγάλου κεφαλαίου μέ στόχο τή χαλιναγώγηση τῶν μαζῶν. Ἀκόμη ἡ φασιστική κοινωνικοποίηση τῆς ἐργασίας δημιουργεῖ ταυτόχρονα τήν ἀκριβή ἀντίθεση μιᾶς ἀληθινά συλλογικῆς ζωῆς.

Ἡ ἀτομικὴ ἀρχή, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ εὐτυχία τοῦ ἑνός ἔχει προϋπόθεση τῆ δυστυχία τοῦ ἄλλου, ἔχει σήμερα ὀξυνθεῖ περισσότερο. Στίς φασιστικές ἐνώσεις κυριαρχοῦν ἡ ἰσότητα καί ἡ ἀδερφοσύνη μόνον ἐπιφανειακά. Ὁ ἀγῶνας γιά τήν ἄνοδο στή βάρβαρη ἱεραρχία κάνει τοὺς συντρόφους ἀντίπαλους. Τό γεγονός πῶς ἡ πολεμικὴ οἰκονομία ἐξαιλεῖ τήν ἀνεργία δέν αἶρει τή σύγκρουση ὄλων ἐναντίον ὄλων. Οἱ διαφορές ἀνάμεσα στοὺς μισθωτοὺς καί τοὺς κεφαλαιούχους, στοὺς ἄνδρες καί τίς γυναῖκες, στοὺς μουτζούρηδες καί τοὺς γραφιάδες, ὀξύνονται ἀκόμη περισσότερο. Μέ τήν ἐξάλειψη τῆς ἀνεργίας δέν ἐπιτυγχάνεται σῶνει καί καλά ἡ ἐνότητα τῶν ἀνθρώπων. Ὁ φόβος μπροστά στήν ἔλλειψη δουλειᾶς ἀντικαθίσταται μέ τό φόβο μπροστά στό κράτος. Ἡ ἀγωνία ὀδηγεῖ στόν ἀτομισμό»⁵³.

Ἡ ἀτομικὴ ψυχικὴ καταστροφή, πού ἐκμηδενίζει τήν προσωπικότητα τοῦ ἀτόμου, φέρει τά σημάδια πού οἱ ψυχίατροι χαρακτηρίζουν σάν σχιζοφρένεια. Ἡ συλλογικὴ ψυχικὴ καταστροφή, πού στερεῖ ὀλόκληρους λαοὺς ἀπὸ τήν προσωπικότητά τους, ἐμφανίζεται μέ τήν κυριαρχία τοῦ φασισμού. Ἡ σχιζοφρενογε-

νής οικογένεια είναι ή έκφραση τής βίας πού επικρατεί στην σημερινή οικογένεια, όπως ο φασισμός είναι ή έκφραση τής βίας πού επικρατεί στην καπιταλιστική κοινωνία.

Η φασιστική «λαϊκή ένότητα», μέ τά πρότυπα ολοκληρωτικής εξάρτησής της, πού γεννούν μία παράδοξη αλληλεγγύη ανάμεσα σέ κυρίαρχους καί κυριαρχούμενους, μέ τήν παράλογη αυταρχικότητά της, τόν έθνοκεντρισμό της, μέ τίς απολιθωμένες τυποποιημένες μορφές επικοινωνίας της, μέ τόν λυσσασμένο άγώνα πού διεξάγεται ανάμεσα στους κρατούντες γιά τά ιδιαίτερα συμφέροντά τους κάτω άπό τήν επιφάνεια του φασιστικού κράτους τής ένότητας, μέ τή διάλυση των κοινωνικών μειονοτήτων, πού παίζουν τό ρόλο του αποδιοπομπαίου τράγου μέ τήν καταστροφή τής σωστής κοινωνικής συνείδησης, παρουσιάζει τά χαρακτηριστικά τής οικογενειακής «ψευδοκοινότητας» σέ μεγαλύτερη κλίμακα.

Όπως έχουν καταδείξει ο Αντόρνο καί άλλοι, οί όπαδοί του φασισμού έχουν έναν ειδικό χαρακτήρα. Ό τύπος του προσκολλημένου στην έξουσία χαρακτήρα, πού αναπτύχθηκε στό πρότυπο του προλεταριοποιημένου μικροαστού, πού κουβαλάει τίς κοινωνικές αντιφάσεις σ' έναν άρκετά όξυμένο βαθμό, κουβαλάει τά σημάδια πού οί επιστήμονες έχουν συναντήσει σέ όρισμένες κατηγορίες ψυχοπαθών. Τυπικά μιās φασιστικής ψυχικής κατάστασης είναι: μιá κατεστραμμένη προσωπικότητα, ένα αδύνατο εγώ, ένα αλλοιωμένο υπερεγώ πού όδηγούν σέ μιάν ύποταγή στην παντοδύναμη έξουσία. Έλλειψη αισθημάτων, αδυναμία επικοινωνίας, πού επιφανειακά εκφράζουν ψυχρότητα καί άδιαφορία. Σφοδρή αντίθεση ενάντια σέ κάθε διάθεση αυτοθεώρησης. Δυσκολίες στην εύρεση μιās σεξουαλικής ταυτότητας, πού εκδηλώνεται σ' ένα χαρακτηριστικό άπωθημένο παθητικό όμοφυλοφιλικό στοιχείο του χαρακτήρα. Έμμονή σέ όρισμένους τύπους συμπεριφοράς. Διαστρεβλωμένες, προβολικές αντιλήψεις. Υπερβολικά στερεότυπος τρόπος σκέψης, πού δέν φαίνεται νά ύπολογίζει καί πολύ τήν πραγματικότητα. Οί προϋποθέσεις γιά νά χαρακτηριστεί μιá οικογένεια σάν αντιδραστική είναι τά κοινά χαρακτηριστικά πού παρουσιάζει μέ τήν σχιζοφρενογενή οικογένεια.

«Οί έρευνες έχουν δείξει πώς άτομα πού είναι ιδιαίτερα έπιρρεπή στην φασιστική προπαγάνδα εκφράζουν μιá ιδεολογία πού άπαιτεί μέ έπιμονή μιάν ανεξέλεγκτη ταύτησή μέ τήν οικογένεια. Ιδιαίτερα βρίσκουμε πώς αυτοί οί άνθρωποι στην πρώιμη παιδική τους ηλικία είχαν ύποταχτεί άπόλυτα στην αυταρχικότητα τής οικογένειας. Ταυτόχρονα όμως τό ψεύτικο αυτής τής αντίληψης εκφράζεται στό γεγονός ότι δέν έχουν οί ίδιοι καμμιά στενή σχέση μέ τήν οικογένειά τους, αλλά ότι τήν δέχονται μ' έναν όλότελα συμβατικό καί έξωτερικό τρόπο. Άκριδώς αυτή ή ένότητα ύποταγής καί ψυχρότητας είναι πού κάνει τόν μελλοντικό φασίστα νά ξεχωρίζει»⁵⁴.

Ό χαρακτήρας πού είναι προσκολλημένος στην έξουσία προέρχεται άπό μιá κοινωνικοποίηση πού συμβαίνει μέσα σ' ένα πλαίσιο ισχυρών οικογενειακών αντιδράσεων πού πνίγουν κάθε προσπάθεια άυτονομίας. «Ό χαρακτήρας πού είναι προσκολλημένος στην έξουσία αντιδρά πολύ συμβατικά καί στερεότυπα», λέγει ο Χορκχάιμερ, «προσκολλάται σέ συμβατικές άξίες μέ τίμημα τήν άυτόνομη ήθική άπόφαση». Ό μελλοντικός φασίστας ήταν στά παιδικά του χρόνια ύποταγμένος σέ τέτοιες σχέσεις, πού παρουσιάζουν τό πρότυπο μιās ολοκληρωτικής εξάρτησης πού άρνιέται τήν άτομικότητα του παιδιού. Καί ή συνέπεια: «Γίνεται όλο καί πιό αυταρχικός, δηλαδή άποδέχεται τήν έξουσία γιά τό χατίρι της καί μόνο καί άπαιτεί νά ισχύει πλήρως. Η άπωθημένη εξέγερσή του ενάντια τής έξουσίας τόν κατευθύνει τελικά ενάντια στους αδύνατους». Η άνικανότητα νά ξεχωρίσει τόν έαυτό του άπό τήν οικογένεια, γεννά «μιá πεισματάρικη καί ανεξέλεγκτη ταύτησή μαζί της». Τά τρομοκρατικά δείγματα εξάρτησης στην οικογένεια σκεπάζονται μέ άπάτες καί άπαγορεύσεις. Ό αυταρχικός «έξιδανικεύει τούς γονείς του». «Όμως δέν καταφέρνει πάντα νά κρύψει τήν έχθρότητά του. Έξάίρει μόνιμα τό θετικό καί άπορρίπτει τήν κριτική στάση σάν καταστροφική». Η «ψευδοκοινότητα» δέν επιτρέπει καμιάν άποκάλυψη καί άνοιχτή γνωστοποίηση των συγκρούσεων, πού θά μπορούσαν νά θέσουν σέ άμφισβήτηση τό οικογενειακό πλαίσιο.

«Παρά τή γενική του περιφρόνηση για τούς συντρόφους του, όχι μόνο αρνιέται τις έσωτερικές του συγκρούσεις, αλλά και τις δυσκολίες πού αντιμετώπιζει ή οίκογένεια ή ό κύκλος του δέν τις παραδέχεται». Οί ταραγμένες συναισθηματικές σχέσεις στην οίκογένεια αφήνουν μιά μόνιμη ανικανότητα αγάπης. «Τά πράγματα είναι γι' αυτόν πίο σημαντικά από τούς ανθρώπους, και τούς βλέπει κυρίως σάν όργανα ή σάν έμπόδια —σέ τελευταία ανάλυση δηλαδή σάν πράγματα». Η ψυχική επιβίωση του αυταρχικού στηρίζεται πάνω στην ψυχική εκμετάλλευση τών αδύνατων. Έξωτερικεύει τήν αγωνία του και τά ψυχικά του τραύματα, για τά όποια μόνον αυτός δέν είναι υπεύθυνος, και τά πολεμά στό πρόσωπο ανίσχυρων θυμάτων. «Μισεί καθετί, πού είναι αδύνατο και τό θεωρεί βάρος ή ξένο σώμα». Η άπωθημένη επιθετικότητα του έναντια στην έξουσία κατευθύνεται σέ ανίσχυρα θύματα, στά όποια προβάλλονται άπωθημένα τμήματα τής προσωπικότητάς του.

Η ταραγμένη σχέση μέ τούς γονείς, ή δυσκολία νά ταυτιστεί μαζί τους, προκαλεί μιά έντονη αγωνία σέ σχέση μέ τή σεξουαλική του ζωή. Αφού δέν μπορεί ν' αναπτυχθεί μιά σταθερή σεξουαλική ταυτότητα, προσκολλάται αναγκαστικά σέ στερεότυπους φυλετικούς ρόλους, ώστε νά χαλιναγωγήσει τις διεστραμμένες τάσεις του. «Από φυλετική άποψη υπερεκτιμά τό ιδανικό του Νορμάλ. Ο άνδρας έκτιμά τήν άρρενωπότητα πάνω άπ' όλα. Η γυναίκα θά ήθελε νά άποκτήσει τή μάζιμουμ θηλυκότητα». «Επιμένει στή σεξουαλική καθαρότητα, ήθικότητα ή τουλάχιστον κανονικότητα, όμως ή σκέψη του κατακλύζεται από σεξουαλικές παραστάσεις και έχει τό νοϋ του πάντα στό κακό. Όταν μιλά για κάτι κακό, αναφέρεται κυρίως σέ όργια, σεξουαλικές διαστροφές και τά παρόμοια». Τήν άπελπισία μιås ύπαρξης, πού καταστρέφει κάθε νόημα ζωής, τήν αντιμετώπιζει μέ μιά βιασμένη αισιοδοξία, «άσπάζεται τόν επίσημο όπτιμισμό. Ο πεσσιμισμός είναι παρακμαικός».

Σέ μιάν εργατική τάξη χωρίς αγωνιστικές όργανώσεις, όπου τό κεφάλαιο έχει έμφυσησει αντί τής προλεταριακής αλληλεγγύης μικροαστικούς τρόπους συμπεριφοράς, όπου τά συμφέροντα και οί ανάγκες δέν μπορούν νά καλυφθούν, μιά φασιστική

προδιάθεση δέν είναι καθόλου ξένη. Τό αυταρχικό σύνδρομο τών κατώτερων στρωμάτων αναστέλλεται σέ περιόδους οικονομικής ευημερίας και έφόσον τά συμφέροντα τών εργατών εκπροσωπούνται σέ ένα μίνιμουμ από ρεφορμιστικές όργανώσεις και αν και πολιτικά βρίσκονται σέ άπάθεια και παραίτηση, ξεχωρίζουν από τις μειονότητες. Όπως δείχνει ή σημερινή κατάσταση στις Η.Π.Α., μεγάλα τμήματα τής εργατικής τάξης πού έχουν άγκαλιαστεί από ρεφορμιστικές συνδικαλιστικές όργανώσεις και δέν μπορούν νά αντιπαραθέσουν στην καπιταλιστική κουλτούρα τής άφομοίωσης έναλλακτικά άπελευθερωτικά προλεταριακά πρότυπα, είναι όλότελα έτοιμοι να μπουνε στό ζυγό για μιά προοδευτική φασιστικοποίηση τής κοινωνίας.

Στις ισχυρές κρίσεις του συστήματος, όταν ή κυρίαρχη τάξη ξεφορτώνεται τό «άστικό κράτος δικαίου» και στερεί τήν εργατική τάξη μέ τρομοκρατικά μέσα από τις όργανώσεις της, μπορεί τό προλεταριάτο, όπως έδειξε τό παράδειγμα τής Γερμανίας, νά συμμορφωθεί μέ μιά καταστροφική πολιτική, πού κατευθύνεται άνοιχτά έναντια στα συμφέροντά του. Ίδιαίτερα τά πολιτικά άποπροσανατολισμένα κατώτερα στρώματα τής εργατικής τάξης, πού δέν τά έχουν άγκαλιάσει οί παραδοσιακές εργατικές όργανώσεις, μέ τά «λοϋμπεν» χαρακτηριστικά τους, δείχνουν μιά έλξη σέ μορφές αντιδραστικής τυραννίας. Τά στρώματα, πού ή ψυχική έξαθλίωσή τους συμβαδίζει μέ τήν ύλική και πού έχουν τό μεγαλύτερο ποσοστό νευρώσεων ή άλλων τύπων αντικοινωνικής συμπεριφοράς, δείχνουν επίσης μιά μεγάλη ροπή πρós αντιδραστικές πολιτικές κινήσεις. Οί αυταρχικοί, φασιστικοί χαρακτήρες πού τούς λείπει ή διαμόρφωση ενός αυτόνομου έγώ, δέν είναι τρελοί ή σχιζοφρενείς μέ τήν ψυχοπαθολογική έννοια του όρου. Η συλλογική φαντασίωση, στην όποία συμμετέχουν, τούς προφυλάσσει από τήν άνοιχτή ψύχωση. Μιά θεσμοποιημένη φαντασίωση τούς επιτρέπει νά συμπεριφέρονται «ρεαλιστικά» στή σχέση τους μέ τό περιβάλλον. Τό παθολογικό στοιχείο τής συμπεριφοράς τους βρίσκεται τόσο στή φαντασίωση όσο και σ' αυτόν τό ρεαλισμό, πού συμβαδίζει μέ μιά προοδευτική έξαθλίωση και αδυναμία επικοινωνίας. Η κοινότητα τών παθολογικών καταστάσεων στό φασισμό προκαλεί μιάν άτομική

ἀνακούφιση. Τά παθολογικά χαρακτηριστικά δέν διακρίνονται πιά ὅτι ἀποκλείουν ἀπό τό κανονικό, καί ἔτσι οἱ φορεῖς τους δέν τρέμουν τό στιγματισμό, πράγμα πού μειώνει τήν ἀγωνία τους. Οἱ «ἀνίατοι ὑγιεῖς» πού ὀδηγοῦνται στήν πιά μεγάλη ἀπανθρωπιά, χωρίς νά φέρουν φανερά τά σημάδια ψυχικῶν τραυμάτων, ἀποφεύγουν τήν ἀτομική καταστροφή, γιατί τά ἀρνητικά τους ἢ κοινωνία τά θέτει στήν ὑπηρεσία μιᾶς ὀργανωμένης ὀρθολογικότητος, πού περικλείει ὁμως τή συλλογική καταστροφή.

4.

Ἡ κοινωνικοποίηση σάν διαδικασία παραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης

Η κοινωνικοποίηση του εργατόπαιδου για τη μελλοντική του ζωή μέσα στον καπιταλισμό, ακόμη κι αν δεν τό ξεδουλεύσει, είναι πρώτα απ' όλα προετοιμασία για τό μελλοντικό του ρόλο σάν φορέα της εργατικής δύναμης. Τό εργοστάσιο είναι ό κεντρικός φορέας στή ζωή τών εργατών. Σάν γενικός όρισμός της σύστασης της κοινωνικής πραγματικότητας ισχύει αυτός έδω.

«Υπάρχει κάθε φορά ή άμεση σχέση του ιδιοκτήτη τών μέσων παραγωγής μέ τούς άμεσους παραγωγούς —πού ή έκάστοτε μορφή της αντιστοιχεί σέ μιάν όρισμένη βαθμίδα ανάπτυξης της εργασίας και συνακόλουθα και τών κοινωνικών παραγωγικών της δυνάμεων— και πού μέσα σ' αυτή ή σχέση βρίσκεται τό πιο κρυφό μυστικό, ή μυστική βάση όλης της κοινωνικής δομής»⁵⁵.

Η ανάλυση της όργάνωσης της παραγωγής φωτίζει και τήν όργάνωση της κοινωνίας. Η ανατομία του εργοστασίου προσφέρει τό κλειδί για τήν κατανόηση της ανατομίας της εργατικής οικογένειας.

Η δουλειά και ή οικογένεια, σάν σφαίρες της συλλογικής

παραγωγής και της ιδιωτικής κατανάλωσης, είναι άλληλο-συμπληρωματικές. Οί εργάτες πρέπει κατά τή διάρκεια του χρόνου εργασίας τους νά αφήνουν τήν άξία χρήσης της εργατικής τους δύναμης στό κεφάλαιο για κατανάλωση. Σάν ανταμοιβή παίρνουν χρήματα, μέ τά όποια μπορούν νά αγοράσουν έμπορεύματα πού ή άξία χρήσης τους πρέπει νά καταναλωθεί από τήν οικογένεια για νά καταστεί δυνατή ή αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης τών γονέων και ή παραγωγή του εργατικού δυναμικού στό πρόσωπο τών παιδιών. Για νά παίξει σωστά τό ρόλο της σάν χώρος παραγωγής και αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, πρέπει νά έμπεριέχει ή οικογένεια τέτοια άρνητικά πού νά αντιστοιχούν στον παράλογο τρόπο της παραγωγής. Η κοινωνικοποίηση του εργατόπαιδου μέσα σέ παθογενείς οικογενειακές καταστάσεις προσφέρει τή βάση ενός εργατικού δυναμικού πού πρόθυμα ύποτάσσεται στή λογική της άλλοτριωμένης παραγωγής.

Τό θεμέλιο της εργατικής δύναμης πρέπει νά φαίνεται μέσα στήν οικογένεια μέ συγκεκριμένη μορφή, και νά προηγείται από τή σφαίρα της εργασίας προλαβαίνοντάς την. Οί τύποι σχέσης και συμπεριφοράς στήν οικογένεια και στό εργοστάσιο, όπως είναι αυτόνομη, δεν είναι άμεσα ταυτόσημοι. Η οικογένεια, τό σχολείο και ή βιομηχανία δημιουργούν διάφορους τρόπους συμπεριφοράς, πού συντείνουν στήν όλοκλήρωση της προσωπικότητας του εργάτη σάν τέτοιου. Τά ιστορικά ρήγματα, πάνω στα όποια πρέπει νά δουλέψει τό αναπτυσσόμενο προλεταριάτο, μαρτυρούν μιά κρίση της προσωπικότητας, πού αν δεν πάρουν πολιτικό χαρακτήρα διευκολύνουν τήν κυριαρχία του κεφαλαίου πάνω στήν εργατική τάξη. Παρά τίς διαφορές πού υπάρχουν άνάμεσα στις άπαιτήσεις πού προβάλλουν οί διάφοροι τομείς της ζωής, οί άρχές της ανταλλαγής και της άφηρημένης εργασίας τους διακατέχουν μέ τέτοια πληρότητα, πού ύποκύπτουν μ' έναν όρισμένο τρόπο στήν ίδια όρθολογικότητα: στό μή ταυτόσημο αναπαράγεται τό ταυτόσημο. Τό ταυτόσημο σ' όλους τούς τομείς έπιτρέπει ώστε τά άρνητικά, τά όποια παρουσιάζουν αυτοί οί ίδιοι οί τομείς και οί μεταξύ τους αντιθέσεις, νά συσσωρεύονται σέ τέτοιο βαθμό, ώστε νά δημιουργούν έναν κοινωνικό τύπο

τέτοιο πού νά είναι αρκετά κατάλληλος γιά τήν αλλοτριωμένη παραγωγή. Ἡ ψυχική ἀθλιότητα πού γεννᾷ ἡ οἰκογενειακή βία εἶναι οὐσιαστική γιά τήν προλεταριακή ἐργατική δύναμη, διότι ἐγγυᾶται τήν προσάρτησή της στή βία τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς.

Οἱ κοινωνικές σχέσεις στήν προλεταριακή οἰκογένεια μόλις πού καθορίζονται ἀπό τίς ξεκαθαρισμένες ἀνάγκες καί τά συμφέροντα τῶν μελῶν της. Ἡ δομή τῆς οἰκογένειας ἐπιβάλλεται σέ γονεῖς καί σέ παιδιά ἀπό μιά τυφλή κοινωνική ἀναγκαιότητα. Οἱ οἰκογενειακές σχέσεις ἐνώνουν τά ἄτομα τόσο πολύ τό ἓνα μέ τό ἄλλο, πού δέν μποροῦν νά τούς ἀφήνουν ἴχνος αὐτονομίας. Παρόλ' αὐτά, καί σ' αὐτή τους τή σχέση ζοῦν οὐσιαστικά μέσα στή μοναξιά. Τά δεδομένα πρότυπα ἀντιδράσεων ἐπιτρέπουν μόνο τραυματικές ἐκδηλώσεις, πού πρέπει νά συμμορφώνονται στίς ὑλικές ἀνάγκες πού ἔχουν ἐπιβληθεῖ ἀπό ἔξω καί στίς τυφλές πιέσεις τῶν ἐνστίκτων. Στήν οἰκογένεια τά συμφέροντα τοῦ καθενός δέν συμβιβάζονται μέ τά συμφέροντα τῶν ἄλλων, ἀλλά πρέπει νά προδίνουν καί νά ἐξαπατοῦν ὁ ἓνας τόν ἄλλο, γιά νά μπορέσουν νά ζήσουν μαζί μέσα σ' αὐτό τόν παράλογο καί βίαιο πλαίσιο. Ἡ οἰκογένεια παρουσιάζει τό πρότυπο μιᾶς παράδοξης ἐξάρτησης τοῦ παιδιοῦ. Τό μικρό, ἀδύναμο καί μοναχικό πλάσμα εἶναι ἔρμαιο στή βία τῶν γονέων του γιά νά μπορέσει νά κρατηθεῖ στή ζωή.

Οἱ ἀνάγκες τοῦ παιδιοῦ ὑπολογίζονται ἀπό τούς γονεῖς μόνο στό βαθμό πού ἐξυπηρετοῦν τίς δικές τους διαστρεβλωμένες τάσεις.

Οἱ γονεῖς ὀφείλουν τήν ψυχική τους ἰσορροπία στή συναισθηματική «ἐκμετάλλευση» τῶν παιδιῶν τους. Ἡ ἐξάρτηση τοῦ παιδιοῦ ἀπό τούς γονεῖς περιέχει τέτοια πρότυπα σχέσης, πού τό παιδί δέν μπορεῖ νά τά βγάλει πέρα. Οἱ γονεῖς εἶναι γιά τό παιδί ζωτικά ἀναγκαῖοι, μέλη τῆς ἴδιας τάξης καί ταυτόχρονα ἐχθρική δύναμη ἐφόσον λειτουργοῦν σάν πράκτορες τῆς καπιταλιστικῆς κυριαρχίας. Οἱ ἀντιφάσεις τῆς οἰκογένειας ἐξασφαλίζουν τή σταθερότητά της μέσω ἀποκρύψεων καί ἀμυντικῶν μηχανισμῶν ἀντίστοιχων στήν ἀνοιχτή ἢ λανθάνουσα βία της.

Στό καταπιεστικό πλαίσιο τῆς οἰκογένειας πού ἐμποδίζει

τήν ἀνάπτυξή του, παίρνει τό παιδί τά πρῶτα μαθήματα πάνω στίς ἀρχές ὀργάνωσης τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, πού ὑπονομεύουν τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν ἱκανοτήτων τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐργατική οἰκογένεια μειώνει τίς δυνατότητες ἀνάπτυξης τοῦ παιδιοῦ μέ τέτοιο τρόπο πού προετοιμάζει τή μελλοντική ὑποταγή του στούς κανόνες τῆς αλλοτριωμένης ἐργασίας. Αὐτό πού ἡ ψυχιατρική ὀνομάζει ρόλους, διπλόσημες καταστάσεις, ψευδοκοινωνικές σχέσεις, τάσεις ἀπομόνωσης, στρατηγική τοῦ ἀποδιοπομπαίου τράγου καί τῆς ἐξαπάτησης, πού συναντᾶμε στίς σχιζοφρενογενεῖς οἰκογένειες, ταυτίζεται κατὰ κάποιον τρόπο μέ ὀρισμένες ἀπόψεις τῆς διαδικασίας τῆς καπιταλιστικῆς ἐκμετάλλευσης.

Ἡ παραγωγή ὑπεραξίας δημιουργεῖ παραγωγικές μονάδες καί μορφές συνεργασίας πού ἡ λειτουργία τους στηρίζεται πάνω στόν ψυχικό τραυματισμό τοῦ ἐργάτη. Αὐτό πού παρουσιάζει ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς εἶναι «*μιά ιδιαίτερη μορφή ἐξέλιξης τῶν κοινωνικῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἀλλά σάν ἀνεξέλεγκτες δυνάμεις τοῦ κεφαλαίου, βρίσκονται σέ ἄμεση ἀντίθεση μέ τήν ἐξέλιξη τῶν ἴδιων τῶν ἐργατῶν*»⁵⁶.

Ἡ κυριαρχία τοῦ κεφαλαίου πάνω στήν ἐργασία πού ἔχει σάν ἀποτέλεσμα ὅτι οἱ ἀξίες χρήσης ἀποκτοῦν σημασία γιά τήν λογική τῆς οἰκονομίας πρῶτα ἀπ' ὅλα σάν φορεῖς ἀνταλλακτικῶν ἀξιῶν, ὀδηγεῖ στό νά παίρνει ἡ ἀφηρημένη ἐργασία, πάνω στήν ὁποία βασίζεται ἡ ἀνταλλακτική ἀξία, ὄλο καί πῖο πραγματικό χαρακτήρα. Ἡ ἀρχή τῆς ποσοτικῆς ἀφαίρεσης ἀπό κάθε ποιότητα, πού συνδέεται μέ τήν ἀνταλλαγή, ὀδηγεῖ σέ μιά λογικο-ὑπολογιστική ἀνάλυση τοῦ προτοσῆς τῆς ἐργασίας πού ἀφαιρεῖ τήν ἀτομικότητα τοῦ ἐργάτη. Οἱ ἀνάγκες τῶν ἐργατῶν σάν ἄμεσων παραγωγῶν λαμβάνονται στό ἐργοστάσιο ὑπόψη μόνο στό βαθμό πού ὀδηγοῦν σέ αὔξηση τῆς ἀποδοσῆς τους. Στή συγκεκριμένη χρήσιμη δραστηριότητα, πού πρέπει νά ἐκτελεῖ ὁ ἐργάτης, μόλις πού μπορεῖ νά βάλει τή σφραγίδα τῆς προσωπικότητάς του. Γιά τόν καπιταλιστή ὁ συγκεκριμένος χρήσιμος χαρακτήρας τῆς ἐργασίας, σάν ζωτική ἐκδήλωση τοῦ ἐργάτη, ἔχει ἐνδιαφέρον μόνο στό βαθμό πού ἐξυπηρετεῖ τή λογική τῆς καπιταλιστικῆς ἐκμετάλλευσης.

Ἡ μοίρα τοῦ ἐργάτη στά πλαίσια τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς εἶναι ἀλυσσοδεμένη μέ τά συμφέροντα τῶν κατόχων τῶν μέσων παραγωγῆς. Πρέπει ν' ἀφίνεται στήν ἐκμετάλλευση καί τήν ἀπανθρωπιὰ τους γιατί μπορεῖ νά ζήσει μόνον ἂν αὐτοί εἶναι ἔτοιμοι νά τοῦ ἀγοράσουν, γιά νά τήν ἐκμεταλλετοῦν, τήν ἐργατική του δύναμη. Ὁ ἐργάτης εἶναι ἀναγκασμένος γιά νά ἐπιβιώσει, νά βοηθήσει στήν ἀναπτυξη τῆς δύναμης πού τόν καταπιέζει. Ἐφόσον ὁ ἐργάτης εἶναι μισθωτός, ἡ μοίρα του ἐξαρτᾶται κατά ἕναν παράδοξο τρόπο ἀπό τήν ἐπιχείρηση στήν ὁποία πούλᾳ τήν ἐργατική του δύναμη. Ὁ ἐργάτης εἶναι ὑποχρεωμένος, γιά νά ἐξασφαλίσει τή βάση τῆς ἀναπαραγωγῆς του, νά φροντίσει ὥστε ὁ ἰδιαίτερος καπιταλιστής, ἀπό τόν ὁποῖο ἐξαρτᾶται ἄμεσα, νά ὑλοποιήσει κάθε δυνατότητα ἐκμετάλλευσης πού ἔχει, προσφέροντάς του ἔτσι ὅσο γίνεται περισσότερη ὑπεραξία.

Ἡ συνεργασία στήν καπιταλιστική παραγωγή, σάν ἱστορικά καθορισμένη μορφή ἐμφάνισης τοῦ κοινωνικοῦ χαρακτήρα τῆς ἐργασίας, δέν ὀργανώνεται σύμφωνα μέ τά συμφέροντα τῶν ἄμεσων παραγωγῶν. Ὁ τύπος τῆς συνεργασίας ἐπιβάλλεται στούς ἐργάτες ἀπό τό κεφάλαιο. Σχεδιάζεται γιά τά συμφέροντα τοῦ κεφαλαίου ἀπό αὐτούς πού, σά διευθυντές, εἶναι ἀποκομμένοι ἀπό τήν ἄμεση παραγωγή. Ἡ συνεργασία εἶναι ἐκφραση τῆς παραγωγικῆς δύναμης τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους, πού ἀξιοποιεῖται μ' ἕναν ἰδιαίτερο τρόπο ἀπό τό κεφάλαιο.

«Ἡ συνεργασία τῶν μισθωτῶν δέν εἶναι παρά ἀποτέλεσμα τῆς λειτουργίας τοῦ κεφαλαίου, πού μόνον μ' αὐτό τόν τρόπο μπορεῖ νά τοῦς χρησιμοποιήσει. Ἡ λειτουργία τους καί ἡ ὄντοτήτά τους σάν πραγματικό σῶμα τοῦς ἐπιβάλλεται ἀπό ἔξω, ἀπό τό κεφάλαιο, πού τοῦς κρατάει συνδεμένους μεταξύ τους. Ἡ ἐργασία πού πρέπει νά κάνουν τοῦς παρουσιάζεται ἐξιδανικευμένα σάν πλάνο, στήν πράξη ὁμως δέν εἶναι παρά ἡ ἐξουσία τοῦ κεφαλαίου πού τοῦς ἐξαναγκάζει νά ὑποτάξουν τή δράση τους στούς σκοπούς του.»⁵⁷.

Ἡ συνεργασία δέν καθορίζεται ἀπ' τή θέληση καί τή συνείδηση τῶν ἐργαζομένων, τοῦς ἐπιβάλλεται ἀπό ἔξω.

«Σάν μή ἀλληλοεξαρτώμενα πρόσωπα οἱ ἐργάτες εἶναι ἀπομονωμένοι μεταξύ τους. Βρίσκονται σέ σχέση μέ τό ἴδιο κεφάλαιο, ὄχι ὁμως καί μεταξύ τους. Ἡ συνεργασία τους ἀρχίζει στή δουλειά, ἀλλά ἀκριβῶς στή δουλειά εἶναι πού ἔχουν πάψει νά ἀνήκουν στόν ἑαυτό τους. Σάν συνεργαζόμενοι, σάν μέλη ἐνός παραγωγικοῦ ὀργανισμοῦ, δέν ἀποτελοῦν παρά μάν ἰδιαίτερη μορφή ὑπαρξης τοῦ κεφαλαίου.»⁵⁸.

Οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους στήν περιοχή τῆς παραγωγῆς δέν ὑπακοῦν καθόλου, ἢ ἐλάχιστα, στίς ἀνάγκες τους. Εἶναι σχέσεις πού τοῦς τίς ὑπαγορεύει τό κεφάλαιο. Ἀνάμεσα στούς ἐργάτες ἐπικρατεῖ ἀδιαφορία, πού ἔχει μίαν ἀντικειμενική βάση. Οἱ ἀνθρωποι ἀντιμετωπίζουν στό ἐργοστάσιο ἀδιάφορα ὁ ἕνας τόν ἄλλο, γιατί οἱ σχέσεις τους δέν εἶναι αὐτές πού θά ἔπρεπε πραγματικά νά εἶναι. Ἡ ἀδιαφορία τοῦ κεφαλαίου ἀπέναντι στίς διαφορες δραστηριότητες, πού κάνει τήν ἀφηρημένη ἐργασία νά φαίνεται πραγματική, πού κάνει τήν ἐργασία κάτι κενό, κάνει ταυτόχρονα καί τίς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων πού ἀναλαμβάνουν αὐτή τήν ἐργασία κάτι κενό, μηχανικό καί ἀφηρημένο, ὅπου ἡ ἀτομικότητα δέν ἔχει καμιά θέση. Ἐπειδή οἱ ἐργάτες βρίσκονται ἀντιμέτωποι σάν ἀθέλῃτοι συνεργάτες — ἀθέλῃτοι γιατί τή δουλειά πού τοῦς ἐνώνει τήν ἀπορρίπτουν— καί ἀκόμη σάν ἀνταγωνιστές στήν ἀγορά ἐργασίας καί ἀντίζηλοι γιά τά συγκεκριμένα πόστα τῆς δουλειᾶς, οἱ σχέσεις τους φέρνουν τά χαρακτηριστικά ἀνοιχτῆς ἢ καλλυμένης ἐχθρότητας. Ἡ ὁμαδική ζωή πού ὀργανώνει τό κεφάλαιο στή βιομηχανική παραγωγή χάνει τόν ἀνθρώπινο χαρακτήρα της λόγω ἀνικανοποίητων ἀναγκῶν, τυποποιημένων σχέσεων, ἀδιαφορίας καί ἀντίζηλιας. Ὁ διπλός χαρακτήρας τοῦ προτσῆς παραγωγῆς, σάν προτσῆς ἐργασίας καί σάν προτσῆς καπιταλιστικῆς ἐκμετάλλευσης, ἐνώνει τόν χειρῶνακτα ἐργάτη, μ' ἕναν ἀντιφατικό τρόπο, μέ τόν διανοητικά ἐργαζόμενο διευθυντή. Ὁ διανοητικά ἐργαζόμενος εἶναι ἀπό τή μιά μεριά ἐκπρόσωπος τοῦ κεφαλαίου γιατί προγραμματίζει καί ἐλέγχει τή

χειρονακτική εργασία ώστε να αποδόσει όσο γίνεται περισσότερη υπεραξία και από τήν άλλη είναι κι αυτός τμήμα του συνόλου των βιομηχανικών εργατών.

«Όπως στο φυσικό σύστημα ανήκουν μαζί τό κεφάλι και τό χέρι, έτσι και τό προτσές τής εργασίας συνενώνει τήν εργασία του κεφαλιού και τήν εργασία του χεριού. Ἄργότερα οί εργασίες αυτές χωρίζονται και φτάνουν ως τήν ἐχθρική αντίθεση. Τό προϊόν μετατρέπεται γενικά από ἄμεσο προϊόν του ἄτομου ἐργάτη σε κοινωνικό, στό κοινό προϊόν ενός συνολικού ἐργάτη, δηλ. ενός συνδυασμένου ἐργατικού προσωπικού, πού τά μέλη του βρίσκονται πύ κοντά ἢ πύ μακριά στό χειρισμό του ἀντικειμένου εργασίας. Γι αυτό, μαζί μέ τό συνεργατικό χαρακτήρα του ἴδιου του προτσές εργασίας, εὐρύνεται κατ' ἀνάγκη ἡ ἔννοια τής παραγωγικῆς εργασίας, και του φορέα της, του παραγωγικού ἐργάτη. Γιά νά ἐργάζεται κανείς παραγωγικά δέν χρειάζεται πιά νά χρησιμοποιεῖ ἄμεσα τά χέρια του ἀρκεῖ νά εἶναι ὄργανο του συνολικού ἐργάτη, νά ἐκτελεῖ κάποια ἀπό τίς ὑπολειτουργίες του»⁵⁹.

Μέ τή συνεχιστική ὑποταγή τής διανοητικῆς εργασίας στό κεφάλαιο ὀλοκληρώνεται ἡ ἐσωμάτωσή της στό σύνολο τής συλλογικῆς βιομηχανικῆς εργασίας.

«Ἄφου μέ τήν αὐξηση τής ὑπαγωγῆς τής εργασίας στό κεφάλαιο ἢ στόν ἰδιαίτερο καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς, πραγματικός φορέας τής παραγωγικῆς διαδικασίας εἶναι ὄχι πιά ὁ ἄτομικός ἐργάτης, ἀλλά ἕνα ὄλο και περισσότερο συνδυασμένο σύνολο εργατῶν, τά διάφορα ὑποσύνολα ἐργαζομένων πού συναγωνίζονται τό ἕνα μέ τό ἄλλο και ἀποτελοῦν τήν εἰκόνα τής συνολικῆς παραγωγικῆς μηχανῆς, παίρνουν μέρος μέ πολύ διαφορετικούς τρόπους στό ἄμεσο προτσές του σχηματισμοῦ τῶν ἐμπορευμάτων

—ἡ καλύτερα τῶν προϊόντων: ὁ ἕνας μέ τό χέρι, ὁ ἄλλος μέ τό κεφάλι, ἕνας μάνατζερ, ὁ ἄλλος μηχανικός, ἐπιστάτης, ἢ ἄπλως χειρώνακτας, γίνονται ὄλο και πύ πολλές οί λειτουργίες του ἐργατικού δυναμικοῦ μέ τήν ἄμεση ἔννοια τής παραγωγικῆς εργασίας, και οί φορεῖς της μέ τήν ἔννοια τῶν παραγωγικῶν εργατῶν, κατατάσσονται στους ἄμεσα ἐκμεταλλεζόμενους ἀπό τό κεφάλαιο και ὑποταζόμενους στό παραγωγικά και ἐκμεταλλευτικά προτσές ἐργάτες»⁶⁰.

Οί διανοητικά ἐργαζόμενοι ἀντιπροσωπεύουν τίς πνευματικές δυνάμεις του συλλογικοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, πού μέ τό χωρισμό τους ἀπό τίς σωματικές δυνάμεις και τήν προσκόλλησή τους στό καπιταλιστικά συμφέροντα, γίνονται μιά ξένη, ἐχθρική δύναμη γιά τό χειρώνακτα. Ἐφόσον τό κεφάλαιο διατηρεῖ τή διάκριση ἀνάμεσα στή σωματική και τήν πνευματική εργασία, οί πνευματικά ἐργαζόμενοι διατηροῦν ἀπέναντι στους χειρονακτικά ἐργαζόμενους μιά διπλοπρόσωπη στάση. Ἐχουν ἀσυμβίβαστες ἀπαιτήσεις ἀπέναντί τους. Ἄπ' τή μιά ζητοῦν τή συνεργασία στή διαδικασία τής δουλειᾶς και ἀπ' τήν ἄλλη ἀπαιτοῦν τήν τυφλή ὑποταγή στήν κυριαρχία του κεφαλαίου, πού αὐτοί τό ἐκπροσωποῦν. Ἄπ' τή μιά θέτουν ἀπαιτήσεις πού εἶναι γιά τό καλό ὄλων τῶν ἀνθρώπων και ἀπό τήν ἄλλη καταστρέφουν αὐτούς τούς ἴδιους ἀνθρώπους ὄντας στήν ὑπηρεσία του κεφαλαίου. Αὐτή τήν ἀντιφατικότητα τῶν ἀπαιτήσεων τής ἐξουσίας πρέπει νά τήν ὑπομένει ὁ ἐργάτης, σάν μοναχικό θύμα τής καπιταλιστικῆς κυριαρχίας, χωρίς νά μπορεῖ νά τήν ἀποφύγει.

Στήν παραγωγή, τά συμφέροντα του καθενός χωριστά δέν ταυτίζονται μέ τά συμφέροντα τῶν ἄλλων. Θεσμοποιημένες πιέσεις ἀναγκάζουν τά ἄτομα νά ἐπιδιώκουν ταυτόχρονα τά ἀτομικά και τά ἀσυμβίβαστα μ' αὐτά τά συλλογικά συμφέροντα. Πρέπει νά συναγωνίζονται, νά προδίνουν και νά ἐξαπατοῦν ὁ ἕνας τόν ἄλλο, γιά νά μπορέσουν νά ἐπιβίωσουν σ' αὐτόν τόν παρόλογο κόσμο.

Τό προτσές τής παραγωγῆς, σάν προτσές εργασίας, δη-

μιουργεί ένα ορισμένο συλλογικό τρόπο ενέργειας μέσω επίσημων ή ανεπίσημων κανονισμών. Αυτή ή συλλογικότητα που στηρίζεται στη συνεργασία στην παραγωγή αντιπαράκειται σ' έναν στενοκέφαλο ατομικό τρόπο ιδιοποίησης των παραγμένων αξιών που στηρίζεται στην καπιταλιστική παραγωγή σάν διαδικασία έκμετάλλευσης.

Ἡ καπιταλιστική παραγωγή δέν ἀφίνει τούς ἐργάτες νά συμβιβάσουν τά ατομικά καί τά συλλογικά συμφέροντα. Ἡ ἀδιαφορία ἀνάμεσα στούς κατόχους προϊόντων, πού προέρχεται ἀπό τήν χρηματική ἀνταλλαγή, τούς ὀδηγεῖ σ' ἕναν ατομιστικό προσανατολισμό. Οἱ ἐργάτες εἶναι ἀναγκασμένοι, καθένας τους χωριστά, νά πουλήσουν τήν ἐργατική τους δύναμη στούς κατόχους τῶν μέσων παραγωγῆς ὅσο γίνεται πιό ἀκριβά. Αὐτό τούς φέρνει ἀντιμέτωπους στήν ἀγορά ἐργασίας καί ὀδηγεῖ τήν ἀντιζηλία τους καί μέχρι τό χῶρο τῆς παραγωγῆς ὅταν πρόκειται γιά τό μοῖρασμα τῶν πόστων. Ὁ ατομιστικός προσανατολισμός ὁμως φέρει μέσα του τήν ἀντίφαση, πάνω στή βάση τῶν οὐσιαστικά ταυτόσημων συμφερόντων ὄλων τῶν ἐργαζόμενων ἀπέναντι στό κεφάλαιο. Γιά νά μπορέσουν νά ἐκπροσωπήσουν τά ατομικά τους συμφέροντα οὐσιαστικά ἀπέναντι στό κεφάλαιο, πρέπει νά ὀργανώσουν τήν πώληση τῆς ἐργατικῆς τους δύναμης συλλογικά, μέ τή βοήθεια τοῦ συνδικάτου. Σέ περίπτωση ἀνεργίας ἢ πολιτικῶν ἐλιξίων προστατεύουν τούς ἐργαζόμενους ἀσφαλιστικά συστήματα πού ἔχουν κατακτηθεῖ μέ συλλογικό ἀγώνα. Ἀκόμη, στή δουλειά, κάθε ατομιστική στάση πρέπει νά καταπολεμεῖται, μπροστά στό συλλογικό συμφέρον. Π.χ. στή δουλειά μέ τό κομμάτι πρέπει νά καθιερώνονται ἀνεπίσημες νόρμες, γιατί ἀλλιῶς θά ὀδηγοῦνται οἱ ἐργαζόμενοι σ' ἕναν ξέφρενο καί ἐξοντωτικό συναγωνισμό. Ὅμως καί ἡ συντροφική - ἀλληλέγγυα στάση, ἐφόσον δέν στηρίζεται στίς ἀγωνιστικές ὀργανώσεις τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, παίρνει ἀπλῶς ἀμυντικό χαρακτήρα καί μόνον μερικά μπορεῖ νά καταπολεμήσει τήν ατομιστική στάση. Ὅταν αὐτές ἀναλάβουν ἕνα συλλογικό ἐπιθετικό ταξικό ἀγώνα, τότε γίνονται ἀρκετά ἐπικίνδυνες γιά τήν ἀρχουσα τάξη, πού ζητᾶ νά τίς δυσφημήσει καί νά τίς ἐξουδετερώσει. Σέ ἕνα μὴ προχωρημένο στάδιο ταξικοῦ ἀγώνα γεννοῦν οἱ ταυτόχρονες τάσεις γιά τά ατομικά

καί τά συλλογικά συμφέροντα τέτοιες ἀντιφάσεις, πού οἱ ἐργαζόμενοι τίς ὑπομένουν στά τυφλά καί εἶναι ἀδύνατον νά τούς ξεφύγουν. Ἡ ἀδιαφορία πού μαρτυροῦν στόν καπιταλισμό οἱ ὄροι ἐργασίας ἀπέναντι στή μοῖρα τοῦ ἐργάτη ἔχει τήν ἀντίστροφή της ὄψη στήν ἀδιαφορία τοῦ ἐργάτη ἀπέναντι στή δουλειά του, καθώς καί στό κεφάλαιο καί στούς πράχτορες του, πού εἶναι ὑπεύθυνοι γι αὐτή τήν ἀδιαφορία. Αὐτή ἡ ἀμοιβαία ἀδιαφορία, πού ἔχει τή ρίζα της στόν χωρισμό τῶν ἄψυχων ὄρων ἐργασίας ἀπό τούς ζωντανούς ἐργάτες, συνέπεια τῆς ἀστικῆς ατομικῆς ιδιοκτησίας, ἔχει σάν ἀποτέλεσμα ὁ ἐργάτης νά ἀποφεύγει τήν ἐργασία, καί κάθε τι πού σχετίζεται μ' αὐτήν, μόλις τοῦ δοθεῖ ἡ εὐκαιρία. Ἡ ἐργασία πού ἐκτελεῖται στόν καπιταλισμό, ἔχει σάν ἀποτέλεσμα:

«Νά εἶναι ἀπέναντι στόν ἐργάτη ἐξωτερική, δηλαδή νά μὴν ἀνήκει στήν οὐσία του. Ὁ ἐργάτης νιώθει δυστυχισμένος μπροστά της καί τόν ἀπωθεῖ. Δέν ἀναπτύσσει καμιάν ἐλεύθερη φυσική καί πνευματική δραστηριότητα, ἀλλά καί τό σῶμα του ταλαιπωρεῖται καί τό πνεῦμα του νά συσκοτίζεται. Νιώθει ξένος ἀπ' τή δουλειά καί τή δουλειά τή νιώθει ξένη ἀπ' αὐτόν. Στό σπίτι βρίσκεται μόνον ὅταν δέν βρίσκεται στή δουλειά καί στή δουλειά μόνο ὅταν δέ βρίσκεται στό σπίτι. Ἡ δουλειά του δέν εἶναι ἡ ἱκανοποίηση μιᾶς ἀνάγκης, ἀλλά μόνο ἕνα μέσο γιά νά ἱκανοποιεῖ ἀνάγκες πού βρίσκονται ἔξω ἀπ' αὐτή. Ἡ φύση της φαίνεται καθαρά ὅταν δέν ὑπάρχει κανένας φυσικός ἢ ἀντίστοιχος ἐξαναγκασμός, ὁπότε ὄλοι τήν ἀποφεύγουν σάν τήν πανούκλα»⁶¹.

Οἱ τοῖχοι πού περιβάλλουν τό χῶρο δουλειᾶς ἔχουν σάν ἀντίστοιχη ὄψη τά ὄρια, πού περιβάλλουν τήν οἰκογένεια. Ὁ ὑπερβολικός κατακερματισμός τῆς ζωῆς, πού εἶναι ὑπεύθυνος σέ ἕνα σημαντικό βαθμό γιά τήν ἀλλοτρίωση τῶν ἐργατῶν, ὀδηγεῖ τό ἐγώ σέ ὑπερεκτίμηση τῶν ἱκανοτήτων του καί ἐμποδίζει κάθε οὐσιαστική κατανόηση ζωτικῶν ἐκδηλώσεών του, πού παρουσιάζονται φαινομενικά ἀνεξάρτητες ἢ μιᾶ ἀπό τήν ἄλλη.

Οἱ ἀντιφάσεις τῆς παραγωγῆς σταθεροποιοῦνται μέ τή βοή-

θεια εξαπατήσεων, αποκρύψεων και τή στρατηγική του αποδιοπομπαίου τράγου.

Οί αντιφατικές σχέσεις εξάρτησης στο έργοστάσιο κάνουν φανερές στους εργάτες όρισμένες αποκρύψεις. Μπορεί οί διευθυντές να θέλουν να περνούν σά «συνεργάτες» ή σάν καθοδηγητές τής «οικογένειας πού είμαστε όλοι» όμως δέν τό χάβουνε τόσο εύκολα οί εργάτες. Αυτή ή αξίωση όμως λόγω τής εξάρτησής τους από τή δουλειά και γενικά από τήν καπιταλιστική έκμετάλλευση, έχει μιάν ύλική βάση κι έτσι, καταφέρνει σέ μεγάλο βαθμό να βρίσκει απήχηση. Στο προτσές τής εργασίας ό χειρωνακτικά εργαζόμενος συνεργάζεται αναγκαστικά μ' αυτόν πού εργάζεται πνευματικά, ακόμη κι αν, λόγω του ανταγωνισμού ανάμεσα στη μισθωτή εργασία και τό κεφάλαιο, βρίσκονται σέ έχθρική αντιπαράθεση. 'Η μισθωτή εξάρτηση γεννά για κάθε ξεχωριστό εργάτη τέτοια πρότυπα εξάρτησης, πού κάνουν τούς καπιταλιστές να φαίνονται σάν «εργοδότες», παρά τό γεγονός ότι αυτοί οί τελευταίοι χρωστούν τήν ύπαρξή τους στο γεγονός πώς οί εργάτες σάν σύνολο τούς διαθέτουνε τήν εργατική τους δύναμη. Οί καπιταλιστές φαίνονται μ' έναν παράδοξο τρόπο να φροντίζουν για τόν εργάτη γιατί, ενώ τόν έκμεταλλεύονται, φαίνονται να του δίνουν τό κομμάτι τό ψωμί του. 'Η άντεστραμμένη πραγματικότητα πού συλλαμβάνεται από τό προλεταριάτο μ' έναν άντεστραμμένο τρόπο, παρουσιάζει άντεστραμμένες σχέσεις εξάρτησης και άντεστραμμένες μορφές εμφάνισης αυτών των σχέσεων, εφόσον ή συλλογική πολιτική δράση τής εργατικής τάξης δέν συλλάβει τήν πραγματικότητα μ' έναν ολοκληρωμένο τρόπο.

'Ο καπιταλισμός επιβάλλει και στους πράχτορες του και στους εργαζόμενους ανάγκες απόκρυψης. 'Η οικονομική κατάσταση τής επιχείρησης, τά προνόμια του κεφαλαιοκράτη και του εκπροσώπου του στο έργοστάσιο, τά οικονομικά και τεχνολογικά σχέδια πρέπει να μείνουν κρυφά από τούς εργάτες, αν θέλουν να μή διαταραχθεί ή ειρήνη του εργοστασίου. 'Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις επιχειρήσεις είναι ένας παραπάνω λόγος. Βρίσκονται αντιμέτωπες στην αγορά, και έτσι πρέπει να κρατάνε κρυφές ή μιά από τήν άλλη τά οικονομικά και τεχνολογικά τους σχέδια.

Και ό εργάτης είναι αναγκασμένος να κρύβεται απέναντι

στη διεύθυνση. "Αν δε θέλει να τόν πίεςουν για μιάν έντατική προσπάθεια, πρέπει να προσποιείται συνεχώς πώς σκίζεται στη δουλειά. 'Ακόμη όταν ή δουλειά γίνεται αφορήτη, προσποιείται στον προϊστάμενό του ότι είναι άρρωστος, για να τήν άράξει μετά στο σπίτι του. 'Ιδιαίτερα οί πίο δυναμικές ενέργειες, όπως ή άπεργία και τό σαμποτάζ, είναι ανάγκη να κρατηθούν όσο γίνεται μυστικές.

'Ακόμη και στο έσωτερικό τής εργατικής τάξης ό καπιταλισμός επιβάλλει μυστικά. Προνόμια πού οδηγούν σέ άτομιστικό προσανατολισμό, πολλές φορές κρατιούνται από τούς προϊστάμενους μυστικά, πράγμα πού ύπονομεύει τήν άλληλεγγύη των εργατών, καθώς είναι μαθημένοι να μήν κρατούν μεταξύ τους μυστικά τά συμφέροντά τους. Αυτό προκαλεί μιά μόνιμη δυσπιστία και οδηγεί πολλές φορές σέ μιά διαστρεβλωμένη αντίληψη για τήν πραγματικότητα, πού δυσκολεύει τή σωστή κατανόηση τής συμπεριφοράς των συντρόφων και των αντιπάλων.

'Η παραγωγή, στη σημερινή της μορφή, έχει να παρουσιάσει πολλούς αποδιοπομπαίους τράγους. Οί μορφές έπικοινωνίας πού επιβάλλονται αναγκαστικά από τό καπιταλιστικό καθεστώς ύπονομεύουν τήν άλληλεγγύη των εργαζομένων και έμποδίζουν τήν ανάπτυξη τής προσωπικότητάς τους. 'Εφόσον ή επιθετικότητα πού προκύπτει από τήν άρνηση τής άλλοτριωμένης εργασίας δέν καταλήγει σέ συλλογικούς αγώνες χειραφέτησης, μπορεί να οδηγήσει στην έξασφάλιση τής γαλήνης του εργοστασίου κατευθυνόμενη ενάντια σέ αποδιοπομπαίους τράγους. 'Αποδιοπομπαίος τράγος είναι βασικά στο έργοστάσιο καθέννας για τόν άλλο. 'Η πίεση για άτομιστικό προσανατολισμό καταστρέφει τή συλλογική, συντροφική συμπεριφορά και κάνει κάθε εργάτη έχθρό για τόν άλλο, πού τήν μή συντροφική συμπεριφορά του τή μεταφράζει σάν έκφραση παλιανθρωπιάς. Είναι τυπική ή θέση, στα μέλη μιās εργατικής τάξης χωρίς αγωνιστική παράδοση, ότι ό άνθρωπος αγωνίζεται μόνος του για τή βελτίωση τής κοινωνικής του θέσης, και σ' αυτή του τήν προσπάθεια τόν έμποδίζουν δειλοί, καιροσκόποι σύντροφοι. 'Η μανία των εργατών, εφόσον δέν οργανώνεται σέ πολιτική βάση, κατευθύνεται πρώτα απ' όλα σέ άνίσχυρες μειονότητες, άλλοδαπούς εργάτες, γυναίκες, μαθητές,

πού με τό δικό τους τίμημα επιτυγχάνεται μία αμφίβολη αλληλεγγύη ανάμεσά τους. Τό γεγονός πώς σέ περίπτωση κρίσης αυτές οί μειονότητες αποτελοῦν μία ἀπειλή, σάν ανταγωνιστές στήν αγορά ἐργασίας, δίνει μία λογική βάση σ' αὐτή τήν ιδιαίτερη μεταχείριση.

Ἡ ἀλλοτριωμένη ἐργασία ἀλλοτριώνει τόν ἄνθρωπο ἀπό τή φυσική του ζωή. Ἐμποδίζεται νά ἀναπτύξει αὐτές τίς ιδιαίτερες ἱκανότητες, μέσω ἐλεύθερης καί συνειδητῆς προσπάθειας, πού θά τοῦ ἐπιτρέψουν νά διαμορφώσει τή ζωή του ὅπως αὐτός θέλει. Ἡ καπιταλιστική παραγωγή στερεῖ ἀπό τοὺς ἀνθρώπους τή δυνατότητα νά δημιουργήσουν τή ζωή τους, τό περιβάλλον τους καί τή σχέση τους μέ μία συλλογική συνειδητή δραστηριότητα. Ἡ συλλογική δουλειά, ὁ ἀνθρώπινος τρόπος ζωῆς, ἐμποδίζονται ἀπό τήν ἀτομική ζωή. Ἡ συλλογική δουλειά, ἡ παραγωγική «ἀνοιχτή» ζωή, ἐξυπηρετεῖ λόγῳ τῆς καπιταλιστικῆς τῆς διαστρέβλωσης τῆ διατήρηση μιᾶς κακομοιρασμένης ἀτομικῆς ὑπαρξῆς καί μιᾶς ξεφτισμένης ἀτομικῆς ζωῆς. Ὁ μισθωτός, γιά νά μπορέσει νά ἀναπαράγει τή ζωή του, πρέπει νά ἐνδιαφέρεται πρῶτα ἀπ' ὅλα νά ὑλοποιεῖ τήν ἀνταλλακτική ἀξία τῆς ἐργατικῆς του δύναμης. Ἡ κατάσταση τῶν μισθωτῶν φέρνει ἀναγκαῖα τήν ἀλλοτρίωση τους ἀπό τίς ἀξίες χρήσης τῆς ἐργατικῆς τους δύναμης ἀπό τήν ἱκανότητα μέσω τῆς συνεργασίας νά ἐκτελοῦν μιάν ὀρισμένη χρήσιμη δραστηριότητα. Ὁ ἐργάτης καταλήγει νά γίνεται «ἀδιάφορος γιά τή δουλειά του, δέν ἔχει καθαυτή κανένα ἐνδιαφέρον γι' αὐτόν, παρά σάν ἐργασία γενικά, σάν ἀξία χρήσης γιά τό κεφάλαιο»⁶².

Τά ἄτομα συμπεριφέρονται στή δουλειά, στήν πιό οὐσιαστική ἐκδήλωση τῆς ζωῆς τους, σάν μία ξένη πρὸς αὐτοὺς δραστηριότητα, πού εἶναι ἀπλῶς μέσο γιά νά ἱκανοποιήσουν μιάν ἀνάγκη ξένη ἀπὸ αὐτή τήν ἴδια. Ἡ καπιταλιστική ἐμπορευματική παραγωγή ὄχι μόνο τοποθετεῖ τό προϊόν ἀπέναντι στόν παραγωγό του σάν κάτι τό ξένο, ὄχι μόνο κάνει τήν ἐργασία σάν ἀπό ἐξω ἐπιβλημένη, ἀναγκαστική ἐργασία, «κάνει ἀκόμη τήν ὁμαδική

ζωή σάν μέσο πρὸς ἐξυπηρέτηση τῆς ἀτομικῆς ζωῆς. Πρῶτα ξεχωρίζει τήν ὁμαδική ζωή ἀπὸ τήν ἀτομική ζωή, καί ἔπειτα κάνει τή δεύτερη, στήν ἀφηρημένη μορφή τῆς, σκοπό τῆς πρώτης, ὅπωςδήποτε στήν ἀφηρημένη κι ἀλλοτριωμένη μορφή τῆς».

Σέ κάθε τῆς ἀπομάκρυνση ἀπὸ τήν ἄσχημη ὁμαδική ζωή, ἡ ἀτομική ζωή πάλι σ' αὐτήν καταλήγει. Ἡ παραγωγή ἐμπορευμάτων ἀποσπᾷ τήν ἐργασία ἀπὸ τόν ἐλεύθερο χρόνο καί ταυτόχρονα θέτει μία φθαρμένη ζωή στόν ἐλεύθερο χρόνο σάν σκοπό τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς, κάτω ἀπὸ τήν ἐπιταγή τῆς ἀλλοτριωμένης παραγωγῆς. Ἡ ἀτομική ζωή στόν ἐλεύθερο χρόνο, παρά τόν χωρισμό τῆς ἀπὸ τήν περιοχὴ τῆς συλλογικῆς ἐργασίας, καθορίζεται σέ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ αὐτή. Αὐτό πού φαίνεται σάν εἰδικὴ δυνατότητα ἀνάπτυξης τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας μετὰ τό χρόνο τῆς ἐργασίας, μολύνεται μέσω τῆς ἀπόσπασῆς του ἀπὸ τή σφαῖρα τῆς συλλογικῆς παραγωγῆς.

«Ἔτσι καταλήγουμε, ὁ ἄνθρωπος (ὁ ἐργάτης) μόνο στίς ζωώδικες λειτουργίες του, τό φαγητό, τό ποτό, τό σέξ, καί ἀκόμη στήν ἄνεση, τή μόδα, νά νιώθει ἄνετα, ἐνῶ στίς εἰδικές ἀνθρώπινες λειτουργίες του (π.χ. ἐργασία) φέρεται ἀκόμη πιό ζωώδικα. Ἔτσι τό ἀνθρώπινο γίνεται ζωώδικο καί τό ζωώδικο ἀνθρώπινο. Γιατί καί τό φαγητό, τό ποτό, ὁ ἔρωτας, εἶναι κι αὐτές ἀνθρώπινες λειτουργίες. Ὅμως καθώς χωρίζονται ἀπὸ κάθε ἄλλη ἀνθρώπινη ἐκδήλωση καί καταντᾶνε αὐτοσκοποί, γίνονται ζωώδικες»⁶³.

Ἡ ἀληθινὴ ἀνθρώπινη προσωπικότητα, πού πρέπει νά ἀναπτυχθεῖ στόν ἐλεύθερο χρόνο σέ ἀντίθεση μέ τό χρόνο τῆς δουλειᾶς, εἶναι κι αὐτὴ φαινομενικὴ. Μόλις πού εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ μιὰ ἀνταμοιβή γιά τίς ἄθλιες συνθήκες δουλειᾶς. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητας, ἐφόσον δέν συνδέεται μέ συλλογικούς ἀγῶνες γιά μιὰ καλύτερη ζωή, εἶναι πιό πολὺ δεσμός, πού ἐγγυᾶται τή συνέχιση τῆς λειτουργίας μιᾶς ἀπάνθρωπης οἰκονομίας.

Ἡ βία τῆς ἀλλοτριωμένης παραγωγῆς, οἱ ψυχικές καί σωματικές διαταραχές πού ἐπιφέρει, παραμερίζονται ἐνμέρει μέσω τῶν δυνατοτήτων ἀνάπτυξης πού προσφέρει ἡ οἰκογένεια στόν ἐλευθερο χρόνο. Αὐτές οἱ δυνατότητες ὁμως εἶναι τόσο περιορισμένες, ὥστε ἡ ἀπουσία τῆς ψυχικῆς ὑγείας εἶναι ὀλοφάνερη, γιατί εἶναι ἐντελῶς ἀσυμβίβαστη μέ τίς ἀπαιτήσεις τῆς ἀλλοτριωμένης παραγωγῆς. Ὅπως θά καταδειχτεῖ στά ἐπόμενα κεφάλαια, ἡ ἱκανότητα γιά ἀλλοτριωμένη ἐργασία βασίζεται πάνω σέ ἀναστολές. Οἱ ἀπωθημένες ὁρμές πού μένουν ἀνικανοποίητες, ὀδηγοῦνται σύμφωνα μέ τίς ἀντιλήψεις τοῦ Φρόυντ σέ ὑποκατάστατες ἱκανοποιήσεις: Ἡ «ζωή» στίς ἀργίες εἶναι ὑποκατάστατο τῆς ἀληθινῆς ζωῆς, πού τήν στερεῖ τό κεφάλαιο ἀπό τίς μάζες. Ἡ πλατιά ἀνάλυση κάποιων δραστηριοτήτων τῶν ἐργαζομένων στόν ἐλεύθερο τους χρόνο, θά τό δείξει αὐτό καθαρά.

Ἡ ἀτομιστική «καταφυγή στόν οἰκογενειακό ἐγωισμό» πού ἀκολουθεῖ τή δουλειά στό ἐργοστάσιο παρουσιάζει ἀντιφατικά χαρακτηριστικά. Διευκολύνει τή σωματική καί τήν ψυχική ἐκτόνωση, τήν πραγματική ἢ ἐπιφανειακή προσέγγιση μέ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, συμμετοχή στή ζωή τους, καί ἀκόμη τή δυνατότητα σύλληψης σχεδίων, ἄν καί περιορισμένων. Ἡ οἰκογένεια ἐπιτρέπει, σέ ἀντίθεση μέ τό ἐργοστάσιο, ἕναν ὀρισμένο βαθμό ἐλευθερίας. Ἡ οἰκογένεια τῆς ἐργατικῆς τάξης δείχνει στήν ἀτομιστική στενοκεφαλιά τῆς τῆ δομῆ μιᾶς ἀστικῆς οἰκογένειας, ὅπου οἱ προλετάριοι δέν μποροῦν νά ἀνήκουν στόν ἑαυτό τους. Ὅπως ἡ συλλογική ζωή στήν παραγωγή, τό ἴδιο καί ἡ ἀτομική ζωή στήν οἰκογένεια τραυματίζεται ἀπό ὀργανωτικές ἀρχές πού εἶναι ἔκφραση τῆς καπιταλιστικῆς κυριαρχίας. Ἡ ἐργατική οἰκογένεια παρουσιάζει, ἐφόσον τῆς λείπει μιᾶ προλεταριακή ἀντικουλτούρα, μιᾶ μοιραία καρικατούρα τῆς ἀστικῆς οἰκογένειας, γιατί δέν ἔχει τήν ὑλική βάση πού τή διέπει. Ὁ κακόγουστος μιμητισμός στή διακόσμηση τοῦ δωματίου εἶναι ἕνα χαρακτηριστικό παράδειγμα. Ὁ μικροαστικός χαρακτήρας τῆς οἰκογένειας, πού ἐκφράζει τήν πίεση γιά ἕναν ἀτομικό τρόπο ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης ὑπονομεύει μόνιμα τήν ἀποδοχή τῆς συλλογικότητας στό ἐργοστάσιο. Ἡ οἰκογένεια μέ τήν τάση

τῆς γιά ἀτομική προώθηση καί κάλυψη τῶν ἀναγκῶν «ἐξατομκεύει τοὺς ἐργάτες, διαιρεῖ τή συμπαγή καί ἐνωμένη, λόγω τῆς κοινῆς τῆς θέσης στό προτσές τῆς παραγωγῆς, ἐργατικά, σέ ἀναριθμητά ἄτομα, πού θέλουν νά περνοῦν γιά μικροαστοί καί νιώθουν τόν ἑαυτό τους αὐτάρκη. Ἔτσι ἡ σημερινή κατάσταση τῆς οἰκογένειας διευκολύνει τή μόλυνση ἀπό τίς μικροαστικές ἀξίες καί ὀδηγεῖ τά μέλη τῆς σέ μιᾶν ἀντιδραστική στάση»⁶⁴. Ἡ ζωή στήν οἰκογένεια βρίσκεται σέ ἀντίφαση μέ τή ζωή στή δουλειά, ὁμως τή διακρίνει ἡ ἴδια ἀθλιότητα, καί ἔτσι συνδέεται μ' αὐτή καί ἀποτελεῖ τήν ἀνταμοιβή τῆς. Ἡ σωματική ξεκούραση στόν ἐλεύθερο χρόνο ἐξυπηρετεῖ κατά πρῶτο λόγο τήν ἀναπαραγωγή τῆς ἐργατικῆς δύναμης. Ἡ μερική, χρονικά περιορισμένη ἀπαλλαγή ἀπό τή σκλαβιά τῆς δουλειᾶς ἐπιτρέπει στοὺς ἐργάτες νά μπορέσουν νά τήν ὑπομείνουν ξανά. Οἱ δραστηριότητες τῶν ἐργαζόμενων τόν ἐλεύθερο χρόνο τους ἔχουν ἕνα συμπληρωματικό χαρακτήρα στίς ὑποχρεώσεις τῆς ἐργασίας καί ἀναπαράγουν ταυτόχρονα ὀρισμένα χαρακτηριστικά αὐτῆς τῆς δουλειᾶς. Ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα στίς παραγωγικές δυνάμεις καί στίς παραγωγικές σχέσεις, πού στήν παραγωγή ὑπονομεύει τήν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικῆς ἱκανότητας τῶν ἐργαζομένων, ἀναπαράγεται μ' ἕναν εἰδικό τρόπο στόν ἐλεύθερο χρόνο καί ἐμποδίζει καί κεῖ τήν ἀνάπτυξη τῶν ἀνθρώπινων δυνατοτήτων. Αὐτό πού γιά τήν οἰκογένεια ἰσχύει μέ μιᾶ στενή ἔννοια, ἰσχύει πιό πλατιά γιά κάθε δραστηριότητα τοῦ ἐλεύθερου χρόνου.

Δουλειά στό σπίτι καί στόν κῆπο. Ἐπιδιορθώσεις, ἐρασιτεχνικές ἐπιδόσεις, κηπουρική, παρατείνουν ἀκόμη περισσότερο τό χρόνο δουλειᾶς καί δημιουργοῦν ταυτόχρονα μιᾶν ὑλική, σωματική καί ψυχική ἐξαθλίωση, πού συμβαδίζει μέ τήν καπιταλιστική παραγωγή. Αὐτές οἱ πρόσθετες ἀπασχολήσεις ἀντιστοιχοῦν μέ τά περιορισμένα ὑλικά μέσα πού δίνει τό κεφάλαιο στόν ἐργαζόμενο γιά νά ἀνταμείψει τή σωματική καί ψυχική του συμμόρφωση σέ μιᾶν ἀναγωγή τῶν ἐπαγγελματικῶν του ἱκανοτήτων σέ στερεότυπες κινήσεις χωρίς πνευματική πρωτοβουλία, ἀποτελεσμα ἑνός τεράστιου καταμερισμοῦ ἐπιβλημένου ἀπό τό κεφάλαιο. Διευκολύνουν τήν οἰκονομία στά σπιτικά ἐξοδα, τή συνειδητοποίηση τοῦ ἐλέγχου τῆς παραγωγῆς, τοῦ σχεδιασμοῦ καί τῆς

ευθύνης. Ἡ δουλειά μέ τό κομμάτι κάνει νά φαίνονται αὐτά πιό ἀναγλυφα.

«Ὅπωςδῆποτε φαίνεται ὁ ἄνθρωπος νά κερδίζει μέ τό χόμπυ του τόν αὐτοκαθορισμό του, πού ἡ ἐπαγγελματική του ἀπασχόληση τοῦ ἀπαγορεύει, τήν παραστατικότητα, πού τή στερεῖ ὁ ἀφηρημένος της χαρακτήρας καί ἀκόμη τήν ταυτότητα μέ τόν ἑαυτό του, πού οἱ ὑπερβολικές ἀξιώσεις τῆς βιομηχανίας καταστρέφουν»⁶⁵.

Ἡ παραγωγή στόν ἐλεύθερο χρόνο πού νά μπορεῖ νά προκαλέσει τή λαχτάρα γιά μιάν μή ἀλλοτριωμένη ἐργασία, εἶναι τό ἴδιο παράλογη. Τά προϊόντα πού δημιουργεῖ μπορεῖ νά τά φτιάξει μιὰ χαρά ἡ βιομηχανική παραγωγή. Ἡ δουλειά στόν ἐλεύθερο χρόνο ἐμμένει σέ προβιομηχανικά παραγωγικά πρότυπα. Περιττή ἀνθρώπινη ἐργασία, πού θά μπορούσε νά γίνει ἀπό τίς μηχανές, διατηρεῖται. Ἡ ἐργασία εἶναι ἐργασία μεμονωμένων ἀτόμων, ἀποσπασμένη ἀπό τή δυνατότητα τῆς συλλογικῆς δουλειᾶς, καί χαρακτηρίζεται ἀπό τά στενοκέφαλα ἐνδιαφέροντα ἐνός μικροαστοῦ ἰδιοκτήτη. Ἡ ἀντίθεση στήν ἀλλοτριωμένη παραγωγή φέρνει σημάδια πισωδρόμησης, παίρνει τή μορφή ἐνός ἀξανάμενου ἀτομισμού βασισμένου πάνω σέ προβιομηχανικές παραγωγικές μεθόδους. Ἡ ἀλλοτριωμένη παραγωγή δέν αἰρεται μέσω τῆς συνείδητῆς δράσης μιᾶς δημοκρατικῆς κολλεκτίβας, πού θά μπορούσε νά ἀπελευθερώσει τίς δεσμευμένες δυνατότητες τῆς ἀνθρώπινης παραγωγικότητας, ἀλλά παίρνει ἀπλά καί μόνο μιάν ἀνταμοιβή μέσω μιᾶς τέτοιας παραγωγικῆς δραστηριότητας πού τό σημερινό στάδιο τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τήν ἔχει κάνει περιττή. Ἡ ἀναγκαστική ἢ διευκολυμένη φυγή, λόγω ἔλλειψης ὑλικῶν μέσων, ἀπό τή συλλογική ἐργασία, τήν παραμορφωμένη ἀπό τόν καπιταλισμό, πρὸς ἕναν τύπο ἐργασίας, πού ὑπόσχεται ἕνα νόημα σέ μιὰ λειψή ἀπόδοση καί σέ μοιραία ἐπαγγελματική ἀπασχόληση, στήν ὁποία μένει ὁ ἄνθρωπος προσκολλημένος. Ἡ ἐργασία τοῦ ἐλεύθερου χρόνου ἐπιτρέπει ἕνα σωματικό καί ψυχικό φρεσκάρισμα καί εἶναι ἔκφραση περιορισμένων ὑλικῶν μέσων. Εἶναι δεμένη γι' αὐτό μέ μιάν κοινωνική ἀθλιότητα, πού δέν

ἐπιτρέπει τήν ἀνάπτυξη μιᾶς ἀπελευθερωτικῆς παραγωγικῆς συλλογικῆς ζωῆς.

Ἄκόμη καί τά σπόρ, σάν σωματική δραστηριότητα, πού εἶναι ἰδιαίτερα ἐλκυστική στοὺς νέους, εἶναι μ' ἕναν ἀντιφατικό τρόπο δεμένα μέ τήν ἀλλοτριωμένη παραγωγή πού τά φθείρει.

Τά σπόρ ζαναδίνουν στό κορμί λειτουργίες, ἀπό τίς ὁποῖες τό εἶχαν στερήσει οἱ μηχανές. Ἐξυπηρετεῖ τήν ὑγεία. Προσφέρει δυνατότητες συλλογικῶν ἐνεργειῶν ὅπου συμβάλλουν ἡ ἀτομική φαντασία καί ἐπιδεξιότητα τοῦ καθένα. Ἡ ὁμαδική ἄσκηση τῶν σπόρ ἀναπτύσσει τήν κοινωνικότητα, πράγμα πού δέν ἀφίνουν ἡ δουλειά καί ἡ οἰκογένεια. Τά σπόρ ἐπιτρέπουν μιάν αὐτοεπιβεβαίωση μέσω τῆς ἐπιτυχίας ἐλεγχόμενων ἐνεργειῶν. Ἐπιτρέπουν μιάν εὐχάριστη ἀπομάκρυνση ἀπό τήν ἐπιθετικότητα. Στά σπόρ δίδονται σέ ὅλους ἴσες εὐκαιρίες σέ σχέση μέ τήν ἐπαγγελματική δραστηριότητα. Οἱ κανόνες τῶν σπόρ εἶναι γιά ὅλους ἴσοι.

Ἐνῶ βρίσκεται σέ ἀντίθεση μέ τήν ἀλλοτριωμένη ἐργασία, ἐπικρατεῖ ὁμως ἡ λογική της. Οἱ σωματικές ἀσκήσεις ἀνήκουν στίς καπιταλιστικές ἀρχές ἐνέργειας καί συναγωνισμού. Ἡ ἀλληλεγγύη κυριαρχεῖ στίς ἀθλητικές ὁμάδες μόνον ἐπιφανειακά. Αὐτός πού δέν μπορεῖ νά φέρει σέ πέρας τίς ἐνέργειες πού ἀπαιτοῦνται, διώχνεται ἀπό τό παιχνίδι. Οἱ ἀντιδράσεις, οἱ ἀπαιτήσεις πού ἐπιβάλλονται στά μέλη κατὰ τή διάρκεια τοῦ παιχνιδιοῦ εἶναι οἱ ἴδιες πού ἐπικρατοῦν καί στή δουλειά. Οἱ κανόνες οἱ ὅποιοι διέπουν ἕνα ἄθλημα δέν ἀναπτύσσονται ἀπό τοὺς παίκτες, ἀλλά τοὺς ἐπιβάλλονται ἀπ' ἔξω. Ἡ ποδοσφαιρική ὁμάδα, ὅπως καί τό ἐργοστάσιο ἀποστερεῖ τοὺς παίκτες της ἀπό τίς ἰδιαίτερες ἀνθρώπινες ιδιότητές τους, τοὺς κάνει ὄργανα τοῦ παιχνιδιοῦ μέ μοναδικό στόχο νά ἐπιτύχουν ὅσο πιό πολλά γκόλ γίνεται. Οἱ ἐντυπωσιακές ἐνέργειες πού ἐκτελοῦνται στόν ἀθλητισμό, ἡ τεράστια ψυχική καί σωματική ἐνέργεια πού ἀποδεσμεύεται, δέν δημιουργοῦν κανένα καλύτερο, ἀνθρωπινότερο περιβάλλον, τήν στιγμή τῆς δημοκρατικῆς ἀλλαγῆς δέν τήν φέρνουν καθόλου πιό κοντά. Ἐπειδὴ οἱ μάζες στήν καπιταλιστική παραγωγή δέν πρέπει νά ἐνεργοῦν σύμφωνα μέ τή θέλησή τους, ἐπειδὴ δέν παίρνουν καμιάν ἀναγνώριση γιά τή δράση τους, κοιτάζουν ἀναγκαστικά νά ἀποζημιωθοῦν γι' αὐτό μέ τόν ἀθλητισμό. Πέφτουν μέ τά

μούτρα σέ μιά σωματική ψευτοενεργητικότητα, πού έχει σάν στόχο νά φροντίσει νά τούς παραδώσει ξανανιωμένους στήν άλλοτριωμένη παραγωγή. Οί ἀθλητικές ασκήσεις, καθώς είναι μιά κενή δραστηριότητα ἀποσπασμένη ἀπό τήν παραγωγική ομάδα, ὀδηγοῦν περισσότερο στή σταθεροποίηση τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης.

Ἡ καπιταλιστική παραγωγή ἐμποδίζει τήν ἀνάπτυξη τῆς φαντασίας, ἡ ὁποία ἀπομακρύνεται, ἀπό τήν ὑπάρχουσα πραγματικότητα γιά νά συλλάβει τό ὄραμα μιᾶς συλλογικῆς παραγωγῆς σέ μιά καινούρια πραγματικότητα. Στόν ἐλεύθερο χρόνο ἡ φαντασία ξεκόβει τόσο πολύ, ἀπ' τήν πραγματικότητα ὥστε ἀντί νά ἐξυπηρετεῖ τήν ἀλλαγὴ αὐτῆς τῆς πραγματικότητας συντελεῖ στήν σταθεροποίησή της. Ἡ βιομηχανία πνευματικῶν προϊόντων δεσμεύει τήν φαντασία τῶν ἐργαζομένων στήν ὑπηρεσία τῆς κατεστημένης τάξης πραγμάτων καί ἀποτρέπει τήν τάση γιά ἀλλαγὴ. Τηλεόραση, τύπος, κινηματογράφος, πού προκαλοῦν τό ἐνδιαφέρον τῶν ἐργαζομένων, προσφέρουν ἀντί τήν πληροφόρηση πάνω στά ζητήματα τῆς δουλειᾶς, σκηνές ἀγάπης καί φιλίας. Ὅδηγοῦν σέ ἀπομάκρυνση ἀπό τήν ἐπιθετικότητα καί στήν ἱκανοποίηση ναρκισσιστικῶν ἀναγκῶν μέσω τῆς ταύτισης μέ τόν ἥρωα σάν τόν ὁποῖο δέν πρόκειται ποτέ νά γίνουν. Οἱ ἐναλλακτικές πληροφορίες πάνω στήν ἐργασία χαρακτηρίζονται ἀπό τή λογική της. Ἡ ἀντίθεση πού ἐκφράζεται γι' αὐτή φέρει ἐπίσης ὅλα τά χαρακτηριστικά της. Οἱ κινήσεις τῶν ἀθλητῶν στό στάδιο, τό περιεχόμενο τῶν φίλμς, τά σκηνικά στήν τηλεόραση εἶναι τυποποιημένα. Παρά τίς κάποιες διαφορές πού ὑπάρχουν, ἐπανερχοῦνται πάντα τά ἴδια καί τά ἴδια. Ἡ προκαλούμενη ἔνταση βρίσκει πάντα μιά στερεότυπη ἔκφραση. Ἡ δουλειά στόν καπιταλισμό σέ κάθε βαθμίδα τῆς ἀνάπτυξής της παραμένει ἀπέναντι στούς ἐργαζόμενους κάτι τό ξένο καί ἐχθρικό πού πρέπει θέλοντας καί μή νά ὑπακούσουν στούς νόμους του. Αὐτή ἡ ἔλλειψη διάθεσης γίνεται ἀκόμη πιο ἔντονη ἀπό τό γεγονός πώς μέ τήν συνεχή ὀρθολογικοποίηση καί μηχανοποίηση τῆς ἐργασίας ἡ ἱκανότητα τοῦ ἐργάτη χάνει κατά κάποιον τρόπο τόν ἰδιαιτέρο χαρακτήρα της καί γίνεται «ἐποπτική» ἀπέναντι στίς μηχανές. Αὐτό τόν κουράζει ψυχολογικά περισσότερο ἀπό τήν ἄμεση

παραγωγική δραστηριότητα. Σέ κάποιους μέ μειωμένες πνευματικές προϋποθέσεις ἡ δουλειά μέ τίς ἡμιαυτόματες μηχανές πού κυριαρχοῦν σήμερα στήν παραγωγή ἀπαιτεῖ μίαν τόσο ἔντονη προσοχή πού πολλές φορές τούς ὀδηγεῖ σέ νευρικό κλονισμό. Ὁ ἐρεθισμός πού ἀκολουθεῖ μετά, στόν ἐλεύθερο χρόνο, δημιουργεῖ μίαν ἐπιθυμία γιά ἀντι-παραστάσεις, «γιά ἓνα νέο ἐρεθισμό πού νά ἀμβλύνει τόν προηγούμενο» (Μίτσερλιχ). Ἐκὸμῃ ἡ μηχανοποιημένη ἐργασία, ἀσκεῖ μίαν τέτοια ἐπίδραση στόν ἐργαζόμενο, στόν ἐλεύθερο χρόνο, ὥστε ἐπιδιώκει νά δεῖ ἀπομιμήσεις ἐργασίας. Ἐπίσης μόλις τελειώσει τή δουλειά συμπεριφέρεται ὀλοτε-λα παθητικά.

«Ἡ διασκέδαση εἶναι ἡ παράταση τῆς ἐργασίας στόν Νεοκαπιταλισμό. Τήν ἐπιδιώκουν αὐτοὶ πού δέν τούς ἀρέσει ἡ μηχανική δουλειά, γιά νά μπορέσουν ξανά νά ἀνταπεξέλθουν στίς ἀπαιτήσεις της»⁶⁶.

Τά προϊόντα τῶν μέσων μαζικῆς ἐπικοινωνίας, στά ὁποῖα εἶναι δεμένη ἡ φαντασία τῶν ἐργαζομένων, τόν βοηθοῦν νά ξεφύγει ἀπό τόν κόσμο τῆς καθημερινότητας μόνο περιορισμένα, γιατί τά ὄρια τῆς καπιταλιστικῆς λογικῆς δέν μποροῦν νά ξεπεραστοῦν. Ἡ φαντασία δένεται σέ ἰδεολογικά μεταμορφωμένες παραστάσεις σχέσης καί συμπεριφορᾶς πού χαρακτηρίζουν τά προνομιούχα στρώματα τῆς κοινωνίας

Ἐκεῖ πού βρίσκονται τρόποι συμπεριφορᾶς πού ἀντιβαίνουν στούς ὑπάρχοντες κανόνες, καταγγέλλονται ἀμέσως: ἡ ταύτησή μέ τόν παραβάτη μόνον σέ μιά μαζοχιστική βάση μπορεῖ νά συμβεῖ.

Ἡ μαζική ἐπικοινωνία πού τήν καθορίζει ὁ καπιταλισμός καταστρέφει τήν ἐπικοινωνία τῶν μαζῶν. Ἡ ἐπικοινωνία συμμορφώνεται μέ τήν κυριαρχία, εἶναι μονόπλευρη, συγκεντρωμένη ὅπως στό ἐργοστάσιο, στά χέρια κάποιων προνομιούχων. Οἱ μάζες παραμένουν παθητικοὶ καταναλωτές, ἀπομονωμένοι ὁ ἓνας ἀπό τόν ἄλλο. Ἐκεῖ πού τούς ἐπιτρέπεται νά μποῦν, γήπεδα, κινηματογράφοι, κατευθύνονται ἀπό μίαν καπιταλιστική καθοδήγηση. Ἡ ἀνάγκη γιά συλλογικότητα ὀργανώνεται ἔτσι ἀπό τή βιομηχανία κάλυψης τοῦ ἐλεύθερου χρόνου, ὥστε μόνο συλλογι-

κότητα νά μὴν εἶναι. Στὶς ντισκοτέκ ὑπάρχει πολὺ θόρυβος γιὰ νά μπορέσεις νά μιλήσεις. Ὁ κινηματογράφος καρφώνει τὸν θεατὴ πάνω στὴν ὀθόνη, καὶ αὐτὸ πού θά δεῖ εἶναι ἀπὸ τὰ πρὶν δοσμένο. Ἡ «ἀγάπη» γιὰ τοὺς ποδοσφαιριστὲς ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικά στὴν ἐπιτυχία τῆς ὀμάδας στὴν ὁποία ἀνήκουν. Ὅπου μπαίνουν οἱ μάζες σὰν μάζες, δὲν μποροῦν νά προσεγγίσουν ἀληθινὰ ὁ ἕνας τὸν ἄλλο. Καὶ ἐκεῖ πού πρέπει νά μειωθοῦν κάπως οἱ ἀποστάσεις, πρέπει νά φωνάζουμε γιὰ βοήθεια τὸ κρασί.

Ποιά ὅμως τὰ ἀποτελέσματα; ὀδηγεῖ σέ ἐξῆ, μειώνει τὴ σταθερότητα τῶν κινήσεων, τὶς σεξουαλικὲς ἰκανότητες, μειώνει τὶς διανοητικὲς ἰκανότητες, καταστρέφει τὴν ὑγεία καὶ κάνει ἀμφίβολη τὴν παραπέρα ἰκανότητα γιὰ ἐργασία. Ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα σέ μίαν μερικὴ ἀνάπτυξη καὶ σέ μίαν ταυτόχρονη προσκόλληση αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης στὴν ἀλλοτριωμένη παραγωγή, μέσα στὴν ὁποία ἀναπαράγεται ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα στὶς παραγωγικὲς σχέσεις καὶ τὶς παραγωγικὲς δυνάμεις στὴν σφαῖρα τοῦ ἐλεύθερου χρόνου, δίνει σέ κάθε ἐξωπραγματικὴ ἐκδήλωση μίαν ἀμφισιμία, πού δουλεύει γιὰ χάρη τοῦ κατεστημένου, ἂν δὲν ἀρθεῖ ἔγκαιρα.

Οἱ πράκτορες τῆς καπιταλιστικῆς κουλτούρας πού ἔχει σὰν στόχο τὴν ἀφομοίωση τοῦ ἐργαζόμενου ἀπὸ τὸ σύστημα, προσδένουν τὶς ἰκανότητες καὶ τὶς ἐπιθυμίες τῶν μαζῶν, τὴν ὥρα τῆς ἀργίας, σὲ κατεστημένο. Τὴ δύναμη πού ἔχουν δὲν τὴν κερδίζουν ἀπὸ τὶς ἰδιαιτέρους ἰκανότητές τους, ἀλλὰ χάρη στὴν ἀθλιότητα τῆς ἀλλοτριωμένης παραγωγῆς, πού τρυματίζει τὰ ἄτομα σωματικά καὶ ψυχικά. Τὰ τραύματα τῆς ἀλλοτριωμένης ἐργασίας δὲν ἀφίνουν ἡσυχία τὸν ἐργαζόμενο οὔτε καὶ στὸν ἐλεύθερο χρόνο του. Ἡ πίεση γιὰ ἐπανάληψη, πού τοῦ καρφώνουν μέσα στὴν ψυχὴ του, τὸν δένει ἀκόμη καὶ τότε μέ τὸν τρόπο τοῦ ἐργοστασίου. Κάθε προσπάθεια ἄρνησης τῆς ἀλλοτριωμένης ἐργασίας τὸν ἐλεύθερο χρόνο φθείρεται λόγῳ τῆς ἀθλιότητάς του. Ἡ ἀναψυχὴ τῶν ἐργατῶν ἔχει πέσει σ' ἓνα κενό κι ἔχει πάρει ἓναν ἀφηρημένο χαρακτήρα, ὅπως καὶ ἡ δραστηριότητά του στὴν παραγωγή.

5.

Ἡ ψυχοπαθολογία τοῦ κοινωνικοῦ χαρακτήρα τοῦ προλεταριάτου

«Ἡ ἀνθρώπινη οὐσία δέν εἶναι κάτι τό ἀφηρημένο πού ἐνυπάρχει σέ κάθε ἄτομο χωριστά. Στήν πραγματικότητα εἶναι τό σύνολο τῶν κοινωνικῶν του σχέσεων»⁶⁷.

Μιά ὑλιστική ψυχολογία, πού προσανατολίζεται σ' αὐτή τήν μαρξιστική θέση, πρέπει νά συλλάβει τή σχέση τῆς δομῆς καί τῶν προτσές τῆς ψυχῆς μέ τή δομή καί τά προτσές τῆς κοινωνίας. Πρέπει νά καταδείξει πώς οἱ ψυχικές καταστάσεις ἀναπαράγουν μ' ἕναν συγκεκριμένο τρόπο τίς κοινωνικές σχέσεις. Πρέπει νά ἀποκαλύψουν πώς μέσα στά συμπτώματα τῶν ψυχικῶν ἀσθενειῶν ἀποκαλύπτεται τό παράλογο τῆς κοινωνίας μας. Αὐτές εἶναι ἔκφραση τῶν διαφόρων διαστάσεων τῆς κοινωνικῆς ἀλλοτρίωσης, ὅπως τίς συλλαμβάνει μιὰ ὑλιστική ψυχολογία. Στή δομή τοῦ ψυχικοῦ μικρόκοσμου ἀνακλᾶται ἡ δομή τοῦ κοινωνικοῦ μακρόκοσμου. Ἡ ἴδια λογική πού διέπει τήν κοινωνία, διέπει καί τήν ψυχή τοῦ ἀτόμου πού ζεῖ σ' αὐτή. Στίς παρακάτω σελίδες θά ἐπιδιώξουμε ν' ἀποδείξουμε, μέ τήν κατάδειξη τέτοιων σχέσεων, πώς ἡ ὑλιστική θεωρία μπορεῖ νά πάρει πολλά ἀπό τήν ψυχανάλυση. Ἡ προσπάθεια νά συνδέσουν τόν μαρξισμό καί τήν ψυχανάλυση δέν ἔχει προχωρήσει πιά πέρα ἀπό μερικές ἐπιφανειακές διαπιστώσεις. Πιστεύουμε ὅτι αὐτή ἡ ἐργα-

σία εἶναι μιὰ συμβολή γιά ν' ἀνοίξει παραπέρα ὁ δρόμος.

Ἡ μαρξιστική θεωρία τοποθετεῖ τή διαδικασία ἀντιπαράθεσης τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους μέ τήν ἐξωτερική φύση. Δείχνει πώς τό σύστημα τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, προτσές ὅπου πραγματοποιεῖται ὁ μεταβολισμός τοῦ ἀνθρώπου μέ τή φύση μέσω τῆς δράσης του, δημιουργεῖ καί τήν προσωπικότητά του. Ὁ ἄνθρωπος «τοποθετεῖται ἀπέναντι στή φύση σάν μιὰ φυσική δύναμη. Τίς σωματικές φυσικές του δυνάμεις, χέρια, πόδια, κεφάλι, τά θέτει σέ κίνηση, γιά νά ἰδιοποιηθεῖ τή φύση μεταμορφώνοντάς την σέ μιὰ χρήσιμη μορφή. Ἐφόσον μέσω αὐτῶν τῶν κινήσεων ἐπιδρᾷ πάνω στήν ἐξωτερική φύση καί τήν ἀλλάζει, ἀλλάζει ταυτόχρονα καί τή δική του φύση»⁶⁸.

Μέ τίς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων μέ τίς ἱστορικά ἀναπτυσσόμενες παραγωγικές δυνάμεις, πού οἱ προηγούμενες γενιές ἔχουν ἀφίσει σάν ἔκφραση τῆς δράσης τους, ἐκφράζεται καί μιὰ ἱστορικά δεδομένη σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τή φύση καί τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους, πού εἶναι ὑπεύθυνη γιά τήν ἀνθρώπινη προσωπικότητα. Στό προτσές τῆς ἐπεξεργασίας τῆς ἐξωτερικῆς φύσης μαρτυρεῖ ὁ ἄνθρωπος τήν ἰδιαίτερη «φύση» του.

«Βλέπει κανεῖς, πώς ἡ ἱστορία τῆς βιομηχανίας καί ἡ ἀντικειμενική της ὑπαρξη, τό ἀνοιχτό βιβλίο τῆς ἀνθρώπινης δυνάμεις, εἶναι ἡ βάση τῆς ἀνθρώπινης ψυχολογίας, πού μέχρι τώρα δέν τήν κατανοοῦσαν στή σχέση της μέ τήν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά μέ μιάν ἐξωτερική χρησιμότητα»⁶⁹.

Ἡ ψυχανάλυση τοποθετεῖ τό προτσές διαμόρφωσης τῆς «ἐσωτερικῆς» φύσης τοῦ ἀνθρώπου μέσω τῆς κοινωνίας, μέ μεσο-λαβητές τούς γονεῖς. Ἀναλύει πώς διαμορφώνεται ὁ ἐσωτερικός κόσμος καί ἡ δομή τῶν ἐνστικτῶν ἀπό μιάν βιολογικά δοσμένη πνευματική ἱκανότητα. Ἡ κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας περιγράφει πώς ἡ ἐξωτερική φύση, ὅπως μεταδίδεται μέσω τῆς κοινωνίας, ἐπιδρᾷ πάνω στούς ἀνθρώπους. Πώς οἱ τυφλές δυνά-

μεις τής φύσης αναπαράγονται σάν παράλογη κοινωνική κυριαρχία, πού περιορίζουν τίς δυνατότητες ανάπτυξης του συνόλου των μελών τής κοινωνίας. Ἡ ψυχανάλυση ζητᾶ νά συλλάβει πῶς αὐτή ἡ «ἐσωτερική φύση» ἐπηρεάζει τή συμπεριφορά των ἀνθρώπων, πῶς τυφλές ὁρμές, ἀποσπασμένες ἀπό τά πλαίσια ἐνός αὐτόνομου ἐγώ, μιά μὴ ἐξανθρωπισμένη ἐσωτερική φύση, περιορίζει τίς δυνατότητες ἐπίδρασης τοῦ ἀτόμου. Ὁ Μάρξ τοποθετεῖ τό προτσές τής ἀλλοτρίωσης στήν κοινωνική πραγματικότητα, ὁ Φρόυντ ἀντιμετωπίζει τά ἐσωψυχικά προτσές τής «ἀλλοτρίωσης».

Σύμφωνα μέ τή μαρξιστική θεωρία, τά κακά τής ἀστικής κοινωνίας εἶναι ἔκφραση ἐνός ἀνταγωνιστικοῦ τύπου κοινωνικοποίησης, πού ἀντιπαραθέτει σέ μιάν ἔντονη ἀντίθεση τήν ζωντανή ἐργασία καί τήν ἀντικειμενοποιημένη ἐργασία μέ τίς προσωποποιήσεις της. Ὁ περιττός ἀνθρώπινος πόνος εἶναι ἔκφραση μιᾶς ἀνάποδης ἰδιοποίησης τής φύσης πού συνδέεται μέ τήν ἀτομική ἰδιοκτησία στήν ἀστική κοινωνία. Καί γιά τήν ψυχανάλυση ἐπίσης ὁ πλεονάζων ἀνθρώπινος πόνος εἶναι ἔκφραση ἀντιφάσεων. Συμπτώματα ψυχικῶν ἀσθενειῶν εἶναι γι' αὐτήν «ἀποτελέσματα συμβιβασμοῦ, πού προκύπτουν ἀπό τήν παρέμβαση δύο ἀντίθετων προσπαθειῶν, πού ἐκπροσωποῦν καί τό ἀπωθημένο καί τό ἀπωθοῦν, καί ἔχουν συντελέσει στήν ἐμφάνισή τους»⁷⁰.

Ὁ περιττός ψυχικός πόνος εἶναι γιά τήν ψυχανάλυση ἀποτέλεσμα ἀπωθημένων ἐνστίκτων τής ἐσφαλμένης ἀσυνείδητης ἰδιοποίησης τής ἐσωτερικῆς φύσης. Σύμφωνα μέ τήν ἄποψη τοῦ Μάρξ ἡ ἐσφαλμένη ἰδιοποίηση τής φύσης κάνει τόν ἐργάτη τυφλό δοῦλο τής φύσης. Σύμφωνα μέ τήν ἄποψη τοῦ Φρόυντ ἡ ἐσφαλμένη ἰδιοποίηση τής φύσης τοῦ ἐγώ τό κάνει ἕνα τυφλό δοῦλο τοῦ αὐτοῦ, τοῦ μὴ ἐξανθρωπισμένου φυσικοῦ τμήματος τοῦ ἀνθρώπου. Μιά ὑλιστική ψυχολογία ἔχει τό καθήκον νά ἐνώσει ἔτσι καί τίς δύο ἀπόψεις ὥστε οἱ θέσεις τής ψυχανάλυσης νά ἀναχθοῦν στόν ἱστορικό ὑλισμό. Πρέπει νά δείξει πῶς ἡ «ἐσωτερική» φύση εἶναι ὑπεύθυνη γιά μιά κοινωνική πρακτική μέ τήν ὁποία ὁ ἀνθρώπος ὑποτάσσεται στήν ἐξωτερική φύση. Πρέπει νά περιγράψει πῶς οἱ κοινωνικές ἀντιφάσεις ἀναπαράγονται στό

ἐσωτερικό τής ψυχῆς, ποιές συνέπειες ἐπιφέρουν καί πῶς αὐτές μέ τή σειρά τους ἀντεπιδροῦν πάνω στίς κοινωνικές ἀντιφάσεις.

Τό προτσές τής ἐπεξεργασίας τής ἐξωτερικῆς φύσης καί τό προτσές τής ἐπεξεργασίας τής ἐσωτερικῆς φύσης, ἡ δουλειά καί ἡ ἀνατροφή, διεξάγονται ταυτόχρονα. Ἡ ἀντιπαραθέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τή φύση προκαλεῖ ὀρισμένες ψυχικές καταστάσεις, οἱ ὁποῖες μεταφέρονται στά παιδιά κατά τή διαδικασία τής ἀνατροφῆς τους. Ἡ κοινωνία σάν «δεύτερη φύση» καί ἡ ψυχὴ σάν τμήμα μιᾶς «ἀνθρώπινης φύσης» καθορίζονται ἀπό τήν ἴδια οικονομική λογική. Ἡ «οἰκονομία των ἐνστίκτων» ὑπακούει στή λογική πού διέπει τήν πολιτική οἰκονομία. Οἱ ἀπόψεις πού προβάλλουν οἱ θεωρίες τοῦ Μάρξ καί τοῦ Φρόυντ δείχνουν τέτοιες ἀντιστοιχίες πού διευκολύνουν τήν σύνδεσή τους στή βάση αὐτοῦ τοῦ ἀξιώματος.

Ὅπως συμβαίνει καί μ' ὄλους τοὺς ἀστούς ψυχολόγους, τοῦ Φρόυντ τοῦ λείπει μιά κοινωνική συλλογική συνείδηση. Καί αὐτός σκοντάφτει πάνω στή διάκριση ἀνάμεσα σέ πρώτη καί δεύτερη φύση καί τό ἱστορικό γεγονός καταλήγει καί γι' αὐτόν στό «αἰώνια ἀνθρώπινο». Παρόλ' αὐτά οἱ ὀξυδερκεῖς παρατηρήσεις του ὀδηγοῦν σέ ἀπόψεις πού ἐπιτρέπουν στήν κριτική τής ψυχανάλυσης τής προσωπικότητας. Αὐτό πού ὁ Φρόυντ χαρακτηρίζει σάν ψυχική δομή, σάν λειτουργία τής ψυχῆς, σάν οἰκονομία των ἐνστίκτων, εἶναι ἔκφραση καθορισμένων κοινωνικῶν σχέσεων, πού στή διαδικασία τής κοινωνικῆς ἐργασίας, ἰδίαιτερα στά πλαίσια τής «ἐκπαιδευτικῆς» ἐργασίας, μεταβιβάζονται πάνω στά ἄτομα.

Οἱ ἀκόλουθες τυπικές διευκρινίσεις ἔχουν σάν στόχο νά καταδείξουν πῶς ἡ ψυχική δομὴ ὅπως τήν περιγράψε ὁ Φρόυντ ἀντιστοιχεῖ σέ μιάν ἱστορική κοινωνική δομή, πῶς ἐπαναβρίσκουμε στά ἄτομα, ὅπως πολὺ παραστατικά εἶπε ὁ Φρόυντ, «ἕνα σύνολο κοινωνικῶν σχέσεων».

Στήν φυλογενετική διαδικασία, ὅπως ἔχει περιγραφεῖ ἀπ' τόν Μάρξ, ὁ ἀνθρώπος σάν φυσικό ὄν τοποθετεῖται ἀπέναντι στή φύση γιά νά τήν δαμάσει. «Τοποθετεῖται ἀπέναντι στή φύση σάν μιά φυσική δύναμη». Τό προτσές τής ἐργασίας διαμορφώνει τήν ἐξωτερική φύση σύμφωνα μέ κοινωνικούς κανόνες καί ἀναπτύσ-

σει ταυτόχρονα τις ιδιαίτερες ανθρώπινες δυνάμεις. Στην οντογένεση, όπως έχει τοποθετηθεί από τον Φρόυντ, χωρίζεται το έγώ από το αυτός και προσδιορίζεται ή δομή των ένστικτων, των αντιπροσώπων της φύσης μέσα στον άνθρωπο, σύμφωνα με κοινωνικούς κανόνες. Το έγώ τοποθετείται σαν τμήμα του αυτό απέναντι στο συνολικό αυτό για να έπωφεληθεί από τις ενέργειές του.

Ο τρόπος επεξεργασίας της εξωτερικής φύσης μέσω των ανθρώπων καθορίζει την κοινωνική δομή. Η επεξεργασία των ένστικτων μέσω του έγώ και των προκατόχων του, των γονέων, πού μέ την επίδρασή τους έχει συσταθεί (τό έγώ), χαρακτηρίζει τον ανθρώπινο χαρακτήρα. Η αίτια πού υποχρεώνει τον άνθρωπο να αντιπαρατεθεί στη φύση, για να την υποτάξει είναι σύμφωνα με τον Μάρξ ή ανάγκη για αξίες χρήσης.

Η αίτια του χωρισμού του έγώ από το αυτό και ή μεταξύ τους πάλη είναι σύμφωνα με τον Φρόυντ ή άρνηση. Η επεξεργασία της φύσης επιτυγχάνεται μέ μιάν πονηριά πού μ' αυτήν οι φυσικές δυνάμεις, δεσμευμένες μέσα στα εργαλεία και στίς μηχανές, τοποθετούνται απέναντι στη φύση. Η επεξεργασία της έσωτερικής φύσης πετυχαίνει για τό έγώ, εφόσον μπορεί να κάνει χρήσιμη την ενεργητικότητά της.

«Τήν ενεργητικότητά του την έχει δανεισθεί από τό αυτό και έμείς ξέρουμε καλά τίς μεθόδους, ή μάλλον τίς πονηριές πού χρησιμοποιεί, για ν' αποδεσμεύσει από τό αυτό μά πολλαπλάσια ενέργεια προς όφελός του»⁷¹.

Στήν καπιταλιστική κοινωνία τό προτσές της επεξεργασίας της φύσης συντηρεί την ταξικότητα. Η επεξεργασία της φύσης μέσω των άμεσων παραγωγών πραγματοποιείται από τίς υπαγορεύσεις μιās αυταρχικής έξουσίας. Η βία των κυριάρχων και ή ύλική ένδοια αναγκάζει τίς μάζες να επεξεργάζονται τή φύση. Η φυσική βία, ή κοινωνική κυριαρχία και ή έλλειψη σέ καταναλωτικά είδη περιορίζουν τό χώρο ανάπτυξης των ανθρώπων. Τό έγώ οδηγείται στην επεξεργασία της έσωτερικής φύσης κάτω από την υπαγόρευση ενός άποσπασμένου τμήματος άπ' αυτό, του υπερεγώ, των έσωτερικευμένων εκπροσώπων της έξουσίας πού εκφρά-

ζουν την κοινωνική κυριαρχία. Όπως τό κράτος σαν όργανο της κυρίαρχης τάξης έγγυάται τή λειτουργία της καπιταλιστικής οικονομίας, έγγυάται και τό υπερεγώ τή λειτουργία της οικονομίας των ένστικτων. Τυφλές όρμές, τό υπερεγώ, ή έλλειψη σέ αντικείμενα αγάπης, περιορίζουν τίς δυνατότητες ανάπτυξης του Έγώ.

«Πιεσμένο από τό αυτό περιορισμένο από τό υπερεγώ, άποκρουσμένο από την πραγματικότητα, αγωνίζεται για τόν έλεγχο της οικονομίας του»⁷².

Η κοινωνική βία πού διέπει την κοινωνία είναι στενά δεμένη μέ τυφλές φυσικές δυνάμεις. Η κυρίαρχη τάξη αντιπροσωπεύει τή βία της φύσης πού την έχουν ιδιοποιηθεί μέ ψεύτικο τρόπο, μέ τή μορφή άλλοτριωμένων ρευστών ενεργειών, και τή βία του νεκρού κεφαλαίου σαν μή εξανθρωπισμένη φύση. Η φύση προσφέρει τό ύλικό υπόστρωμα στα άτομα, στην έξουσία και στα καταναλωτικά αγαθά. Στην περιοχή της ψυχής τό υπερεγώ και τό αυτό συγγενεύουν στενά.

«Τό υπερεγώ βυθίζεται στο αυτό, καθώς σαν κληρονόμος του οιδιπόδειου συμπλέγματος έχει ήδη στενές σχέσεις μαζί του»⁷³.

Οί όρμές στην οιδιπόδεια φάση δημιουργούν τό υπερεγώ. Όσο πιό ισχυρή είναι ή άπόθεση των ένστικτων σ' αυτή τή φάση, τόσο μέ πιό άρχαϊκό τρόπο συμπεριφέρεται τό υπερεγώ. Τά ένστικτα πού προέρχονται από τό αυτό, ώραιοποιούν τό έγώ και τό υπερεγώ και προσδίνουν στα αντικείμενα, στα όποια κατευθύνονται, την έλκυστικότητά τους.

Η κυρίαρχη τάξη στην καπιταλιστική κοινωνία καταπιάνεται άφενός μέ τό να έλέγχει και να καταπιέζει τίς μάζες και άφετέρου μέ την παραγωγή της ιδεολογίας και των κοινωνικών στόχων. Τό υπερεγώ είναι άπ' τή μιá μεριά τοποτηρητής στο έγώ και τό έλέγχει και άπ' τήν άλλη φορέας των ιδανικών του έγώ, για τό όποιο διαμορφώνει τούς στόχους και τίς ουτοπίες του.

«Τό υπερεγώ φαίνεται να έχει την αυστηρότητα και την

σκληρότητα τῶν γονέων, τὴν ἀπαγορευτικὴ καὶ τιμωρὴ λειτουργία τους, ὄχι ὁμως καὶ τὴν φιλόστοργη ἀγάπη τους»⁷⁴.

Μέ ἄλλη διατύπωση:

«Ἔχομε ἀκόμη ν' ἀναφέρουμε μιά σημαντικὴ λειτουργία, πού τὴν ἀποδίδουμε σ' αὐτό τό ὑπερεγώ. Εἶναι φορέας τῶν ἰδανικῶν τοῦ ἐγώ, τὰ ὁποῖα τό ἐγώ ποθεῖ καὶ ἐπιδιώκει, καὶ κοπιᾶζει νά τοὺς προσδώσει μὴν μεγαλύτερη τελειότητα»⁷⁵.

Ἡ κοινωνικὴ σύνθεση κάνει τοὺς ἀνθρώπους πράκτορες παραγωγικῶν σχέσεων μέσω τοῦ προτύπου τῆς ἰδιοποίησης τῆς φύσης. Οἱ παραγωγικὲς σχέσεις καθορίζουν πῶς ὀργανώνεται ἡ ἐργασία καὶ πῶς κατανέμονται τὰ προϊόντα τῆς. Στὸ σύστημα τῆς ἐμπορευματοπαραγωγῆς γενικεύεται ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνταλλαγῆς, πού συνδέεται μὲ τὴν ἀφηρημένη ἐργασία, καὶ δημιουργεῖ ἓνα τέτοιο πλαίσιο, ὅπου τὰ πάντα βρίσκονται σὲ μὴν καθολικὴ ἀλληλεξάρτηση. Ἡ σύνθεση στὸν ψυχικὸ μηχανισμό τοποθετεῖ τό ἐγώ σάν πράκτορα τῆς «οἰκονομίας τῶν ἐνστίκτων».

«Αὐτό πού τό ἐγώ παρουσιάζει μ' ἓναν ἐντελῶς ἰδιαιτερο τρόπο σάν διαφορὰ ἀπὸ τό αὐτό, εἶναι μὴν πορεία πρὸς τὴ σύνθεση τοῦ περιεχομένου του, συνόψιση καὶ ἐνωποίηση τῶν ψυχικῶν γεγονότων του καὶ ξεκινᾷ ἀπὸ τό αὐτό. Αὐτὴ μόνη τῆς τοποθετεῖ ἐκεῖνο τὸν ὑψηλὸ βαθμὸ ὀργάνωσης, στὴν ὁποία ὀφείλει τό ἐγώ τίς καλύτερες ἐνέργειές του. Τό ἐγώ ἀναπτύσσεται ἀπὸ μὴν ἀπλή διατήρηση τῶν ἐνστίκτων σὲ κυριαρχία τους, ὁμως αὐτό τό τελευταῖο ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν διάταξή τους σὲ μὴν ἀνώτερη ἐνότητα»⁷⁶.

Τὴν συνθετικὴ τοῦ λειτουργία τὴν ἐκπληρώνει τό ἐγώ μόνον ἐφόσον ἐπεξεργάζεται τὰ ἐνστίκτα καὶ προχωρεῖ σ' ἓναν καταμερισμὸ τῶν ἐνεργειῶν τους. Ἡ ἐπεξεργασία τῶν ἐνστίκτων ἀκολουθεῖ ἀφηρημένους, ποσοτικούς κανόνες. Ἡ εὐχαρίστηση πού προέρχεται ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐπεξεργασία βιώνεται ποσοτικά.

«Ἀφοῦ τέτοια εὐχαρίστηση ἔχει σχέση μὲ τὴν ποσότητα

ψυχικῶν διεγέρσεων καὶ ἐνεργειῶν, τίς χαρακτηρίζουμε σάν οἰκονομικές»⁷⁷.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς - μὴ ἡδονῆς, σάν ἀρχὴ τῆς ἰσορροπίας, καθορίζει τό ποσὸν κατοχῆς ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων. Οἱ καπιταλιστικὲς παραγωγικὲς μονάδες διευθύνονται ἀπ' τὴν ἀρχὴ τοῦ κέρδους. Οἱ πράχτορες τοῦ κεφαλαίου φροντίζουν, ὥστε τὰ ἔσοδά τους νά ὑπερβαίνουν ὅσο εἶναι δυνατόν τὰ ἔξοδά τους. Τό ἐγώ, ὅπως τό περιέγραψε ὁ Φρόυντ συμπεριφέρεται ὅπως ὁ λογιστὴς μιᾶς ἐπιχείρησης, πού θέλει νά ἐξοικονομήσει ἓνα ὅσο τό δυνατόν μεγαλύτερο πλεόνασμα ἡδονῆς, ἀφοῦ ἀφαιρέσει τὸν ἀναπόφευκτο πόνου.

Ἡ λογικὴ πού κυβερνᾷ τὴν καπιταλιστικὴ οἰκονομία εἶναι ἀντίστοιχη. Ὁ καλύτερος ἐφοδιασμὸς τοῦ λαοῦ μὲ καταναλωτικὰ ἀγαθὰ ἐμποδίζεται ἀπὸ τό γεγονὸς πῶς μὴν δημοκρατικὴ ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς, μὴν τυφλὴ κυριαρχία τῆς φύσης καὶ μὴν παράλληλη κοινωνικὴ κυριαρχία ἐμποδίζουν τὴν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Σύμφωνα μὲ τὸν Φρόυντ τό ἐγώ ἐκπροσωπεῖ στὴν ψυχικὴ ζωὴ τὴν λογικὴ. Ἡ λογικὴ τοῦ ἐγώ ὁμως εἶναι περιορισμένη. Ἡ δυνατότητα τοῦ ἐγώ νά ἐγγυηθεῖ μὴν μέγιστη ἱκανοποίηση τῶν ἐνστίκτων περιορίζεται ἀπὸ τίς ἀναστολές πού ἐπιβάλλονται σ' αὐτό καὶ ἀπὸ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ ὑπερεγώ.

Ἡ μαρξιστικὴ κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας τοποθετεῖται σὲ ὄλο τό πλάτος τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας. Τὰ προϊόντα τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας κερδίζουν σάν νεκρὸ κεφάλαιο τὴν κυριαρχία πάνω σ' αὐτὴ. Τὰ ἄτομα γίνονται ἀντικείμενα μιᾶς φύσης πού αὐτὰ τὴν ἐπεξεργάσθηκαν, ἀλλὰ χωρὶς τὴν καθοδήγηση μιᾶς συλλογικῆς δημοκρατικῆς λογικῆς. Ἡ βία τῆς δεύτερης φύσης πού συνδέεται μὲ τὴν βία τῆς πρώτης φύσης ἀλυσσοδένει τοὺς ἀνθρώπους. Οἱ ἄνθρωποι γίνονται πράκτορες τῶν πραγμάτων, πράκτορες τῆς τυφλῆς φύσης.

Ἡ φροϋδικὴ ψυχὴ ἀνάλυση εἶναι, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν εὐνοχησμένη τῆς ψυχολογίας τοῦ ἐγώ, μὴν οὐσιαστικὴ κριτικὴ ψυχολογία τοῦ αὐτό. Σύμφωνα μ' αὐτὴ λαμβάνεται σὰ βάση στίς ἀρρωστημένες ψυχικὲς καταστάσεις μὴν προβολὴ τοῦ αὐτό πάνω στὸ

εγώ. Αυτή ή ύπεροχή του αυτό έχει σάν συνέπεια «νά μή ζοῦμε ἐμεῖς, ἀλλά νά μᾶς ζοῦνε». Μᾶς ζοῦνε ἄγνωστες ἀνεξέλεγκτες δυνάμεις. Τό αυτό, ή μή ἐξανθρωπισμένη ἐσωτερική φύση, δένει ἕνα ἀνίσχυρο ἐγώ στήν κατάρα του. Ἐνάντια στό ἐγώ ἐνώνονται ἀπωθημένες ὀρμές, τάσεις πού κάποτε τίς εἶχε ἐπεξεργασθεῖ τό ἐγώ ἀλλά πού τώρα ἔχουν ἀποσπασθεῖ ἀπό αυτό, μαζί μέ ψυχικές δυνάμεις πού δέν τίς εἶχε ἐπεξεργασθεῖ ποτέ. Τά ἀπωθημένα συρρέουν μέ τό συνολικό αυτό καί καταστρέφουν τήν αὐτονομία του ἐγώ.

Ἡ ἄλλοτριωμένη ἐξωτερική καί ἐσωτερική πραγματικότητα ἔχουν περιπέσει στήν ἴδια λογική. Ἡ καπιταλιστική οἰκονομία δέν κατευθύνεται ἀπό συγκεκριμένες ἀνθρώπινες ἀνάγκες οὔτε ἀπό ἠθικές ἀρχές ἀλλά ἀπό μίαν ἀφηρημένη λογική τῆς ποσότητας πού εἶναι ριζωμένη στήν ἀρχή τῆς ἀνταλλαγῆς.

«Εἶναι αὐτονόητο πώς τό αυτό δέν ξέρει καμιάν ἀξία, κανένα καλό ἢ κακό, καμιάν ἠθική. Ἡ οἰκονομική ἢ, ἂν θέλετε, ἡ ποσοτική στιγμή... διέπει ὅλα τά συμβάντα»⁷⁸.

Ἡ καπιταλιστική οἰκονομία παρουσιάζει ἀνυπερβλητες ἀντιφάσεις. Ὁ Φρόντ εἶπε γιά τόν χαρακτήρα του αυτό «ἀντιθετες τάσεις ὑπάρχουν ή μιά δίπλα στήν ἄλλη, ζωρίς νά ἐξαφανίζει ή μιά τήν ἄλλη ἢ νά ἀπομακρυνθεῖ ή μιά ἀπ' τήν ἄλλη». Ἡ λογική του καπιταλισμοῦ, ή λογική τῆς ἀνταλλαγῆς ἴσων ἀξιών καί ὁ πραγματικός χαρακτήρας τῆς ἀφηρημένης ἐργασίας καταστρέφουν τή διάσταση του χρόνου. Ὁ καπιταλισμός παρουσιάζει μίαν ἱστορική ἀχρονικότητα.

«Στό αυτό δέν βρίσκεται τίποτα πού νά ἀντιστοιχεῖ στό χρόνο, κανένα ἴχνος χρονικῆς ροῆς καί... καμιά ἀλλαγῆ τῶν ψυχικῶν συμβάντων μέ τό πέρασμα του χρόνου»⁷⁹.

Ἡ οἰκονομική ἄλλοτριώση, ή μή ἐξανθρωπισμένη φύση ἐπιφέρουν, ὅπως ἔχει δείξει ή μαρξιστική ἰδεολογία, μιά ψεύτικη ἐκτίμηση τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας. Ἡ ἄλλοτριωμένη ἐργασία μαρτυρεῖ ἐπίσης τήν ἄλλοτριώση πού ἐπικρατεῖ στή συνείδηση. Ἡ ἀπόθησή σάν τυφλή κυριαρχία τῶν ἐνστικτων, πού προκαλεῖ μιά ὑπεροχή του αυτό πάνω στό ἐγώ, μαρτυρεῖ μιά

ψεύτικη συνείδηση τῆς ἐνδοψυχικῆς πραγματικότητας. Ἡ ψυχική ἄλλοτριώση, ή ὑπαρξη ἀποσχισμένων, ἀπωθημένων ὀρμῶν καταστρέφουν τήν ἀντιληπτική ἰκανότητα.

«Ἐνάντια στόν ἐσωτερικό κίνδυνο δέν σηκώνει καμιά φυγή, καί γι' αυτό οἱ ἀμυντικοί μηχανισμοί του ἐγώ εἶναι καταδικαστέοι γιατί ἀλλοιώνουν τήν ἐσωτερική ἀντιληπτική ἰκανότητα καί ἐπιτρέπουν μόνο μιά λειψή καί διαστρεβλωμένη εἰκόνα του αυτό μας. Τό ἐγώ τότε στή σχέση του μέ τό αυτό, λόγω του περιορισμοῦ του, χωλαίνει, λόγω τῆς πλάνης του, τυφλώνεται»⁸⁰.

Στά ἰδεολογικά σχήματα, πού ὁ Μάρξ ἔχει ἀναλύσει, ἀνακλᾶται ή δύναμη του κεφαλαίου σάν θεός, σάν πρώτη φύση. Ἀκόμη, μέ τή βοήθειά τους προβάλλονται σέ λανθασμένη προοπτική οἱ καταπιεσμένες ἀνθρώπινες δυνατότητες. Σύμφωνα μέ τήν ἀνάλυση του Φρόντ τῆς ψεύτικης συνείδησης, οἱ ἐσωτερικές πιέσεις κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς τυφλῆς δυνάμης του αυτό προβάλλονται πρὸς τά ἔξω, οἱ ἀπωθημένες ψυχικές δυνάμεις προσκολλῶνται προβολικά σέ ἀνθρώπους καί πράγματα. Ἡ κυριαρχία του νεκροῦ κεφαλαίου, ή δράση προηγούμενων γενεῶν πάνω στή ζωντανή ἐργασία, ἀφίνει τό παρελθόν νά θριαμβεύει πάνω στό παρόν. Ὄταν ὁ ἄνθρωπος ὑποτάξει τίς παραγωγικές δυνάμεις στόν συνειδητό του δημοκρατικό ἔλεγχο, ὅταν ἰδιοποιηθεῖ τό παρελθόν του, θά τελειώσει τότε μιά τυφλή προϊστορία, θ' ἀρχίσει ή ἱστορία στήν αὐστηρή της σημασία, σάν ἕνα προτοσές κατευθυνόμενο ἀπό αὐτόνομους ἀνθρώπους.

«Στήν ἀστική κοινωνία κυριαρχεῖ τό παρελθόν πάνω στό παρόν, στήν κομμουνιστική κοινωνία τό παρόν πάνω στό παρελθόν»⁸¹.

Ἡ κυριαρχία ἐνός τυφλοῦ αυτό, μέ τή βοήθεια τῆς ἀπόθησης ἐπεξεργασμένων ὀρμῶν, ἀφήνει τό παρελθόν νά θριαμβεύσει πάνω στό παρόν. Ὄταν τό ἐγώ μέσω μιᾶς θεραπευτικῆς πορείας θέσει ξανά ὑπό τόν ἔλεγχό του τά ἐνστικτα, θά ἀνοιχθεῖ ἕνα καινούργιο μέλλον... «... ἐντυπώσεις, πού μέσω τῆς ἀπόθησης ἔχουν φωλιάσει στό αυτό, εἶναι οὐσιαστικά ἀνεξίτηλες. Ἀναγνωρισμένες σάν παρελθόν, ὑποτιμημένες καί στερημένες ἀπό

τήν ενέργειά τους, μπορούν να παρουσιαστούν ξανά, αν μέσω της αναλυτικής εργασίας γίνουν συνειδητές»⁸². Ο Φρόυντ λέει περιγράφοντας κάποια ιστορικά.

«Καί οί δυό άσθενείς μās δημιουργοῦν τήν έντύπωση πώς εἶναι προσκολλημένοι σέ ἕνα κομμάτι τοῦ παρελθόντος τους, δέν έννοοῦν νά άπελευθερωθοῦν από αυτό καί γιά τοῦτο εἶναι άποξενωμένοι καί από τό παρόν καί από τό μέλλον τους»⁸³.

Τό κέντρο τοῦ συνόλου τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων, πού άρνεῖται τήν ανθρώπινη ιδιότητα στούς εργαζόμενους, τό τοποθετεῖ ἡ πολιτική οἰκονομία στήν περιοχή τῆς παραγωγῆς. Τῆ βία αὐτῶν τῶν σχέσεων πού καταστρέφουν τήν προσωπικότητα τήν πληροφορεῖται ὁ ἐργάτης, κατά πρῶτο λόγο στή δουλειά του. Γιά τήν ψυχάνάλυση τά ψυχικά μειονεκτήματα εἶναι πρωταρχικά άποτέλεσμα οἰκογενειακῶν ἐπιρροῶν στήν πρώιμη παιδική ἡλικία. Τό σύνολο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων μεταφέρονται στήν κοινωνική περιοχή, ἡ ὁποία πρώτη ἀντιτάσσεται στόν ἄνθρωπο στή διάρκεια τῆς ζωῆς του, δηλαδή στήν οἰκογένεια. Ἡ άποτυχία τῆς ἀτομικοποίησης, από τίς προηγούμενες ταραγμένες κατοχές ἀντικειμένων καί ταυτίσεις μετοχετεύεται στήν οἰκογένεια. Τά ἀρνητικά τῆς κοινωνικοποίησης στή δουλειά καί στήν οἰκογένεια ἀλληλοσυμπληρώνονται συνεχῶς. Τά τυπικά ψυχικά τραύματα γιά τόν κοινωνικό χαρακτήρα τοῦ προλετάριου, πού σάν ἀκραῖες ἀποκλίσεις του θά μπορούσαν νά θεωρηθοῦν τά συμπτώματα τῶν ψυχασθενῶν, μπορούν νά ληφθοῦν σάν ἔκφραση τόσο μιᾶς παράλογης πρωταρχικῆς κοινωνικοποίησης ὅσο καί μιᾶς παράλογης δευτερεύουσας κοινωνικοποίησης πού συντελεῖται μέσω τοῦ ἐργοστασίου, καί πού συμπληρώνουν ἡ μιᾶ τήν ἄλλη.

«Στήν πορεία τῆς ἀνάπτυξης τῆς εργασίας, από τή χειροτεχνία στήν κοοπερατίδα, από τήν μανιφακτούρα στή βαριά βιομηχανία, βλέπουμε μιᾶ συνεχιστική ὀρθολογικοποίηση, μιᾶ συνεχιστική ἀπόσπαση τῶν ἀνθρώπινων-ἀτομικῶν ιδιοτήτων τοῦ εργαζόμενου»⁸⁴.

Ἡ δουλειά προχωρεῖ σ' ἕναν συνεχιστικά αὐξανόμενο κατα-

μερισμό, ὅπου ἡ σχέση τῶν εργαζόμενων μέ τό προϊόν σά σύνολο καταστρέφεται καί ἡ δουλειά τους περιορίζεται σέ μιᾶ μηχανική ἐπανάληψη κινήσεων. Στόν καπιταλισμό, ἀπασχολήσεις πού νά απαιτοῦν τήν αὐτονομία τοῦ ἀτόμου εἶναι ἐξαιρέσεις, καί φυλάγονται γιά μιᾶν προνομίουχα μειονότητα. Ἡ παραγωγική μηχανή ἐξυπηρετώντας τά συμφέροντα τῆς ἐξουσίας φροντίζει ὥστε ἡ διάθεση τῆς εργατικῆς δύναμης νά γίνεται μέ τέτοιο τρόπο ὥστε αὐτοί πού ἀναγκάζονται νά τήν πουλοῦν νά μή συμμετέχουν οὐσιαστικά σ' αὐτήν. Ἐτσι μειώνεται ἡ δυνατότητα ταύτισης μέ τή δουλειά, μειώνονται οἱ εὐκαιρίες νά ἔκφραστοῦν οἱ ἀτομικές ἱκανότητες, νά ἀναγνωρίσει ὁ εργαζόμενος στό προϊόν τόν ἑαυτό του. Ἡ παραγωγή ἀπαιτεῖ τήν ἀπόρριψη τῶν ἀτομικῶν ἀναγκῶν, πού καταστρέφουν τήν ἀνεμπόδιστη ροή τῆς. Ἡ ἀναγκαία ἱκανότητα γιά τή δουλειά πρέπει νά ἀπομονωθεί από τό ἐγώ. Ἡ ἀτομική ψυχή δέν πρέπει νά παρεμβάλλεται στόν καθορισμένο τρόπο διάθεσης τῆς εργατικῆς δύναμης.

«Μέ τό σύγχρονο, ψυχολογικό καταμερισμό τῆς εργασίας ἡ ὀρθολογική μηχανοποίηση φτάνει μέχρι τήν ψυχή τοῦ εργαζόμενου. Οἱ ψυχολογικές του ιδιότητες ἀποχωρίζονται από τήν προσωπικότητά του, τοποθετοῦνται σάν ἀντικείμενα ἀέναντί του, ὥστε νά μπορέσουν νά μετρηθοῦν καί νά εἰσαχθοῦν στά εἰδικά συστήματα παραγωγῆς»⁸⁵.

Ἡ ἐργασία ἀπορροφᾶται από τό νεκρό κεφάλαιο. Οἱ ἐνέργειες τοῦ ἐγώ, οἱ σκέψεις, τά αἰσθήματα, οἱ τάσεις του, οἱ κινήσεις του, πού συνοδεύουν τήν ἐργασία καθορίζονται από ἄλλους καί ὄχι από τόν ἴδιο τόν εργαζόμενο. Οἱ τρόποι συμπεριφορᾶς στή δουλειά ἐπιβάλλονται ἀπ' ἔξω. Δέν ὑπακούουν σέ καμιά λογική, πού νά ἐδρεύει μέσα στόν εργαζόμενο.

«Μέ τήν ἐκμετάλλευση τῶν ἀντικειμένων αὐξάνει ἀντίστοιχα καί ἡ ὑποτίμηση τῶν ἀνθρώπων», λέει ὁ Μάρξ. Αὐτή ἡ ὑποτίμηση ἐκτείνεται καί στίς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους. Οἱ ἀρχές ὀργάνωσης τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς ἀπομονώνουν τοῦς εργαζόμενους, μεταξύ τους. Ἐφόσον δέν ἐμποδίζουν τίς μεταξύ τους σχέσεις τοῦς προσδίδουν ἕνα διαφορούμενο χαρακτήρα. Ὁ συλλογικός χαρακτήρας τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς

δημιουργεί σχέσεις συνεργασίας που θα μπορούσαν να αποτελέσουν τη βάση για πιο στενές σχέσεις.

Όμως οι νόμοι του καπιταλισμού κάνουν τους εργαζόμενους ανταγωνιστές στην αγορά εργασίας και αντίζηλους για το ποιος θα πάρει το πιο καλό πόστο στην επιχείρηση. Οι εργαζόμενοι είναι συνεργάτες και αντίζηλοι ταυτόχρονα, και αυτό δίνει ένα διαφορούμενο χαρακτήρα στα αισθήματά τους και δημιουργεί μία δυσπιστία. Ο διπλός χαρακτήρας της παραγωγής σαν έκμεταλλευση εργασίας και κεφαλαίου δεν δίνει μόνο έναν διαφορούμενο χαρακτήρα στις σχέσεις των εργαζομένων μεταξύ τους· χαρακτηρίζει επίσης με αντιφάσεις τις σχέσεις τους με τους προϊστάμενους και τα πράγματα μέσα στο εργοστάσιο.

Οι προϊστάμενοι σαν συνεργάτες και σαν έχθρικοί πράκτορες του κεφαλαίου, οι μηχανές σαν χρήσιμα αντικείμενα και σαν έχθρική δύναμη λόγω της καπιταλιστικής τους ιδιότητας, έχουν για τους εργαζόμενους μία διπλή όψη, που εξ αιτίας της οι σχέσεις τους μαζί τους έχουν αναγκαστικά ένα διαφορούμενο χαρακτήρα.

Έφ'όσον η καπιταλιστική οργάνωση της εργασίας δεν οδηγεί τους ανθρώπους σε μία δημιουργική δραστηριότητα, αλλά στο χειρισμό αποξενωμένων απ' αυτούς πραγμάτων και ανθρώπων, ή λίμπιντο μή βρίσκοντας κάτι στο οποίο να προσκολληθεί, επιστρέφει πίσω στο εγώ. Στόν εργαζόμενο είναι απαγορευμένο να αγαπά κατά τη διάρκεια της δουλειάς πρόσωπα ή πράγματα. Δεν του απομένει λοιπόν παρά μία λιμπιντική κατοχή των δικών του αναγκαστικών μηχανικών κινήσεων και μία υποπτη πιεστική, φαρμακερή αγάπη για τον εαυτό του. Όσο λιγότερο κατέχει τον εξωτερικό κόσμο, τόσο περισσότερο κοιτάζει να πιαστεί απ' τον εαυτό του.

Οι εργαζόμενοι φαίνονται στη δουλειά όχι σαν οι κύριοι φορείς της, αλλά μηχανικά προσαρτήματα σ' ένα μηχανικό σύστημα, στο οποίο του οποίου τους νόμους πρέπει θέλοντας και μή να υπακούσουν. Οι άρτηριοσκληρωμένες σχέσεις, μέσα στις οποίες καθένας βρίσκεται αδύνατος, οδηγεί σε μίαν αντίστοιχη σκληρυση τους. Όσο πιο σύμφωνα με την πραγματικότητα συμπεριφέρεται κανείς, τόσο πιο πολύ μοιάζει με άψυχο πράγμα. Η

αυθόρμητη συμπεριφορά, ένα από τα πιο ουσιαστικά γνωρίσματα του ανθρώπου, υποχωρεί μπροστά σε μία μηχανική απασχόληση. Όρμές που δεν υποτάσσονται στις απαιτήσεις για πειθαρχία και εξυπηρέτηση του καπιταλισμού πρέπει να απωθούνται και να απαγορεύονται. Το αδυνατισμένο εγώ αναλώνει την ενεργητικότητα του άμυνόμενο ενάντια στις καταπιεσμένες ανάγκες του. Οι άλλοτριωμένες σχέσεις δεν επιτρέπουν καμιά κατοχή αντικειμένου ή ταύτιση, πάνω στις οποίες ή ανάπτυξη ενός αυτόνομου εγώ μπορεί να στηριχθεί. Οι σχέσεις με τον έξω κόσμο κανονίζουν τα ένστικτα. Σε ένα αποστεωμένο και φτωχό εγώ ριγμένο μέσα σε απολιθωμένες σχέσεις, αντιστοιχούν στερεότυπες αναγκαστικές εκδηλώσεις των ένστικτων. Η συμπεριφορά χαρακτηρίζεται από την επανάληψη. Με τη βοήθειά της σφυρηλατεί το ρυθμό του ό μηχανισμός αυτών που τον υπηρετούν, «όλοι και όλα, κλυδονιζόμαστε μέσα στα πράγματα», λέει ένας εργάτης.

Η διάθεση του σώματος σαν οργάνου εργασίας στην άλλοτριωμένη παραγωγή έχει σαν αποτέλεσμα να καταλήξει σε αντικείμενο. Το σώμα αναγκάζεται να δουλεύει σαν μηχανή, μέσα σε ένα μηχανικό σύστημα. Για το σκοπό αυτό πρέπει να χάσει την ευαισθησία του και τον έρωτισμό του. Η αυθόρμητη ενέργεια, ή ευχάριστη συμπεριφορά, ο υπερβολικός αισθησιασμός, απαγορεύονται στα άτομα, γιατί μόνον έτσι διευκολύνεται η έκμεταλλευσή τους. Η καταπίεση του αισθησιασμού επιτυγχάνεται με τη βοήθεια ισχυρών άμυντικών συστημάτων που έχουν σαν συνέπεια την εμφάνιση στερεότυπων μηχανικών κινήσεων που αντιστοιχούν με τις άλλοτριωμένες μηχανές. Η ανάληψη αυτών των κινήσεων διευκολύνεται και από το ότι περιέχουν μία δευτερεύουσα σεξουαλικότητα που δρᾶ σαν υποκατάστατο. Η έκτόνωση προκύπτει σαν αποτέλεσμα του αγώνα ανάμεσα στην καταπιεσμένη σεξουαλικότητα και τις ψυχικές καταστάσεις που οδηγούν στην καταπίεσή της. Τα συμπτώματα όμως που εκφράζουν αυτή τη σεξουαλική καταπίεση εξυπηρετούν κατά τον Φρόυντ τη σεξουαλική ικανοποίηση του ασθενούς, δρῶν σαν υποκατάστατο της αληθινής ικανοποίησης που τή στερείται στη ζωή του. Αφού η λίμπιντο δέ βρίσκει ανθρώπους και πράγματα στα οποία να προσκολληθεί οδηγείται σ' έναν ναρκισσισμό και μία λατρεία

τῶν ἀνδρικών μυῶν πού λόγω τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἐγὼ ἀποκτοῦν μιάν αὐτονομία. Σχηματίζουν «*ὀργανολιμπιντικές ἀναστολές στό μυϊκό σύστημα*»⁸⁶ πού ζητοῦν νά βροῦν διέξοδο σέ ἓνα τυπικό κινήσεων.

Ἡ λιμπιντική ὑπεραπασχόληση μέ τό ἀτομικό ἐγὼ καί τά σωματικά του χαρακτηριστικά ἀντιστοιχεῖ σέ ὁμοφυλοφιλικές τάσεις. Αὐτό συνεπάγεται, πώς ἡ ἐκλογή ἀντικειμένων φανερῶνει ἓνα ναρκισσιστικό χαρακτήρα, πώς μποροῦν νά γίνουν ἀποδεκτά μόνο τά ἀντικείμενα πού μοιάζουν μέ τόν ἑαυτό του. Στούς ἐργαζόμενους δημιουργεῖται μιὰ λανθάνουσα μά χαρακτηριστική ὁμοφυλοφιλία, σάν ἀντίδραση στήν ἀντιφεμινιστική στάση, πού ὀδηγεῖ σέ μιάν ἰσχυρή ἀντίσταση ἐναντία στά σημεῖα ἐκεῖνα τοῦ χαρακτήρα πού θά μπορούσαν νά χαρακτηρισθοῦν σάν γυναικεῖα. «Γυναικεῖες» ιδιότητες ὅπως ἀδυναμία, εὐαισθησία, ἐλλειψη αὐτοελέγχου, πρέπει νά καταπολεμηθοῦν.

Ἡ σεμνοτυφία νά παραμεριστεῖ. Τό ἰδανικό τοῦ ἀνδρισμοῦ ὑπερτονίζει μιὰ ἀμφίβολη σκληρότητα καί εὐρωστία, πού διευκολύνει τό κεφάλαιο νά ξεζουμίσει τό σῶμα. Ἡ ἀντιφεμινιστική στάση τῶν προλετάρων προσφέρει τό μοντέλλο γιά τήν ἀπόρριψη ὅλων ἐκείνων πού θεωροῦνται σάν κάτι ἄλλο. Ὅλοι οἱ συνάδελφοι, ντόπιοι ἢ ξένοι, ἀντιμετωπίζονται μέ φανατισμό, ἂν δέν συμμορφώνονται μέ τό κατεστημένο.

«Ἐνῶ τό ἄτομο καταστρέφεται, ἀρνεῖται κάθε τι, πού δέν ἀνήκει στό εἶδος του»⁸⁷.

Ἡ λανθάνουσα ὁμοφυλοφιλία ἐμφανίζεται σέ μιὰ κοινωνία ὅπου ἡ ἀρχή τῆς ἀνταλλαγῆς καί ὁ πραγματικός χαρακτήρας τῆς ἀφηρημένης ἐργασίας ἔχουν γενικεύσει τήν ἀρχή τῆς ταυτότητας. Στήν ὁμοφυλοφιλική ἀγάπη ὑπάρχει πάντα ἓνα σημάδι τῆς τάσης νά μείνει κανεῖς ὁ ἴδιος, τῆς ἀρνήσεως τοῦ μή ταυτόσημου, ἐνῶ ἡ ἑτεροφυλική ἀγάπη προσκολλᾶται στό διαφορετικό, στό ἄλλο. (Στήν ἑτεροφυλική ἀγάπη περιέχεται τό ταυτόσημο στό μή ταυτόσημο, καί τό γνωστό μέσα στό ξένο).

Στή σχέση τοῦ ἀνδρα καί τῆς γυναίκας φαίνεται ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τή φύση. Μιά ἀντεστραμμένη ἰδιοποίηση τῆς ἐξωτερικῆς φύσης ἐπιτρέπει ἐπίσης μόνο μιάν ἀντεστραμμένη ἰδιο-

ποίηση τῆς ἡδονῆς, ἔτσι ὥστε ἡ σχέση μέ τό ἄλλο φύλο, πού θά μπορούσε νά τόν ἱκανοποιήσει, νά ἀποτύχει ἀναγκαστικά. Ἡ ψεύτικη ἐπαφή μέ τή φύση, στή βάση ἑνός παράλογου τρόπου παραγωγῆς, μολύνει ἐπίσης καί τήν πιό «φυσική» σχέση, τή σχέση τοῦ ἀνδρα καί τῆς γυναίκας. Ἡ σεξουαλικότητα, πού διαστρέφεται σέ μιάν ἀπωθημένη ὁμοφυλοφιλία δέν ἐπιτρέπει καμιάν ἀπελευθερωτική σχέση ἀνάμεσα στά ἄτομα διαφορετικῶν φύλων. Ἀκόμη ἡ ἀπωθημένη ὁμοφυλοφιλία μολύνει τίς σχέσεις ἀνάμεσα στά ἄτομα τοῦ ἴδιου φύλου, γιατί, σάν ἀπαγορευμένη, δημιουργεῖ ἄγχος σέ κάθε σχέση καί καταστρέφει κάθε ἐπαφή καί πού, ὅπως θά δείξουμε ἀργότερα, σέ ἀκραῖες περιπτώσεις μπορεῖ νά πάρει τή μορφή τῆς παράνοιας. Ἡ ἐσφαλμένη ἰδιοποίηση τῆς ἐξωτερικῆς φύσης ἐμποδίζει τή συμφιλίωση τοῦ ἀνθρώπου μέ τίς ὁρμές του, μέ τό πιό φυσικό τμήμα τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἐμποδίζει ἔτσι τίς ἀνάγκες του νά γίνουν πραγματικά ἀνθρώπινες ἀνάγκες καί ἀλλοτριώνει τόν ἀνθρώπο ἀπό τήν οὐσία του.

«Ἡ ἄμεση, φυσική, ἀναγκαία σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν ἀνθρώπο εἶναι ἡ σχέση τοῦ ἀνδρα μέ τή γυναίκα. Σ' αὐτή τή φυσική σχέση τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους εἶναι ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τή φύση ἄμεσα, ἡ σχέση του μέ τόν ἀνθρώπο, ὅπως ἡ σχέση του μέ τόν ἀνθρώπο εἶναι ἄμεσα ἡ σχέση του μέ τήν ἀρχή τοῦ φυσικοῦ καθορισμοῦ του. Σ' αὐτή τή σχέση φαίνεται καθαρά καί παραστατικά, πώς στόν ἀνθρώπο ἡ ἀνθρώπινη οὐσία ἔχει γίνει φυσική ἢ πώς ἡ φύση ἔχει γίνει ἀνθρώπινη οὐσία στόν ἀνθρώπο. Ἀπό αὐτή τή σχέση μπορεῖ κανεῖς νά σχηματίσει εἰκόνα γιά ὅλα τά στάδια ἀνάπτυξης τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπό τό χαρακτήρα αὐτῆς τῆς σχέσης φαίνεται κατά πόσο ὁ ἀνθρώπος ἔχει ἐξανθρωπιστεῖ. Ἡ σχέση τοῦ ἀνδρα μέ τή γυναίκα εἶναι ἡ πιό φυσική σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν ἀνθρώπο. Σ' αὐτή φαίνεται ἀκόμη κατά πόσο ἡ φυσική συμπεριφορά τοῦ ἀνδρα ἔχει γίνει ἀνθρώπινη καί κατά πόσο ἡ ἀνθρώπινη οὐσία του, ἡ ἀνθρώπινη φύση του, ἔχει γίνει φυσική. Σ' αὐτή τή σχέση φαίνεται ἐπίσης κατά πόσο οἱ ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου

ἔχουν γίνει ἀνθρώπινες ἀνάγκες, κατά πόσο ὁ ἄλλος ἄνθρωπος σάν τέτοιος τούς εἶναι ἀναγκαῖος, κατά πόσο στήν ἀτομική του ὑπαρξή εἶναι συλλογικό ὄν»⁸⁸.

Στήν καπιταλιστική παραγωγή ἡ ἀντικειμενοποιημένη δραστηριότητα τῆς ἐργατικῆς τάξης μέ τή μορφή τῶν μηχανῶν στέκεται ἐχθρικά ἀπέναντι στούς ἐργάτες. Τό νεκρό κεφάλαιο ἀλυσοδένει τή ζωντανή ἐργασία μέ τή βία.

« Ὁ ἐργάτης τοποθετεῖ τή ζωή του στό ἀντικείμενο. Ὅσο πιά μεγάλη εἶναι ἡ δραστηριότητά του, τόσο πιά στερημένος ἀπό ἀντικείμενα εἶναι ὁ ἐργάτης. Αὐτό πού εἶναι προϊόν τῆς ἐργασίας του δέν εἶναι τμήμα τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὅσο πιά μεγάλο εἶναι αὐτό τό προϊόν, τόσο πιά λίγο ἀναγνωρίζει τόν ἑαυτό του σ' αὐτό. Ἡ ἐξωτερικέση τοῦ ἐργάτη μέσω τοῦ προϊόντος του ἔχει τή σημασία ὅτι ὄχι μόνον ἡ δουλειά του γίνεται ἀντικείμενο, μιά ἐξωτερική ὑπαρξή, ἀλλά ὅτι γίνεται μιά αὐτόνομη, ἐχθρική δύναμη, ἀνεξάρτητη ἀπό αὐτόν. Ὅτι ἡ ζωή πού ἔχει δώσει στό ἀντικείμενο, στέκεται ξένη κι ἐχθρική ἀπέναντί του»⁸⁹.

Ἡ μετάβαση σ' αὐτή τήν ἐχθρική πραγματικότητα προκαλεῖ στόν ἐργαζόμενο μιμητικές ἀντιδράσεις, μέ τήν βοήθεια τῶν ὁποίων ἀφομοιώνει τή βία πού τόν καταπιέζει. Δημιουργεῖ ἀρχαϊκά σχήματα αὐτοσυντήρησης πού ἀναγκάζουν τή ζωή του νά πληρώσει μέ τό θάνατο τήν πρόσκαιρη συντήρησή της. Τή ζωή τοῦ ἐργαζόμενου μπορεῖ νά τήν ἐξασφαλίσει μόνον ἡ τυφλή ὑποταγή στό ἄψυχο κεφάλαιο. Ἡ δουλειά ἀποπροσωποποιεῖ τόν ἐργαζόμενο, τοῦ στερεῖ τήν προσωπικότητά του, τόν κάνει ἀντικείμενο, ριγμένο γιά πάντα μέσα σ' ἕναν κόσμο ἀντικειμένων. Ὁ ἐργάτης γίνεται ἐξάρτημα τῆς μηχανῆς, γίνεται ὕλικό πού οἱ νόμοι τῆς κίνησής του δέν βρίσκονται μέσα του, ἀλλά ἔχουν ὑπαγορευθεῖ ἀπό μίαν ξέφρενη οἰκονομία. Ἐνῶ οἱ ἀστοί πετυχαίνουν τό διακανονισμό τους μέ τό περιβάλλον μέσω μιᾶς ἐναλλαγῆς ἀνάμεσα στίς διάφορες ψυχικές φάσεις, ἀνάμεσα στό ἐγώ, τό ὑπερεγώ καί τό αὐτό, ἡ ὑποταγή τῶν ἐργαζόμενων τούς ὀδηγεῖ σέ μιά μονοδιάστατη, στατική ταύτιση μέ τή τεχνοκρατική ἀρχή

τῆς πραγματικότητας. Στά ἄτομα, πού γίνονται ἀντικείμενο τοῦ συνόλου τῆς οἰκονομίας, συρρικνώνεται τό ἐγώ σέ τέτοιο βαθμό, πού δέν εἶναι πιά σέ θέση νά κρατηθεῖ σταθερό ἀπέναντι στίς ἀντιφάσεις τοῦ αὐτοῦ καί τῶν ἐσωτερικευμένων ἐκπροσώπων τῶν ἐπιταγῶν τῆς πραγματικότητας. Τά σύνορα τοῦ ἐγώ γίνονται εὐθραυστα, τό ἐγώ μόνιμα ἀπειλεῖται νά ἀνατραπεῖ ἀπό τίς ἀντιφάσεις τοῦ αὐτοῦ ἢ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἀπέναντι στίς προσωποποιήσεις τοῦ νεκροῦ κεφαλαίου, πού καταδυναστεύει τή ζωντανή ἐργασία καί τήν ἐκμεταλλεύεται, τό ἀδύναμο ἄτομο ἀντιδρᾷ αὐτοματικά.

« Ἡ ἀτομική μοίρα τῶν ἀνθρώπων-μηχανῶν χάνεται σάν ἀσήμαντη μπροστά στήν ἐπιστήμη, τίς τεράστιες φυσικές δυνάμεις καί τήν κοινωνική συνολική ἐργασία, πού εἶναι ἐνσωματωμένες στό σύστημα τῶν μηχανῶν πού μαζί του σχηματίζουν τή δύναμη τῶν ἀρχόντων»⁹⁰.

« Ὁ χρόνος ὑπάρχει μόνον ἐπειδή κάτι συμβαίνει, καί μόνον ἐκεῖ, ὅπου κάτι συμβαίνει»⁹¹. Ἡ συνείδηση τοῦ χρόνου προέρχεται ἀπό τήν ἀναμονή, τήν ἐλπίδα, τό φόβο. Ὁ καπιταλισμός ὀδηγεῖ τόν ἐργάτη σ' ἕναν χρόνο κενό, χωρίς περιεχόμενο, ἀπ' ὅπου ἡ διάσταση τοῦ μέλλοντος ἔχει ἐξαλειφθεῖ. Φέρνει «τό χῶρο καί τό χρόνο σ' ἕναν κοινό παρονομαστή, ἰσοπεδώνει τό χρόνο στό ἐπίπεδο τοῦ χῶρου»⁹². Ἡ ὀργάνωση τῆς ἐργασίας στηρίζεται σ' ἕναν ἀτέλειωτο, ὀρθολογιστικό καταμερισμό, πού ἐπιβάλλει στούς ἐργαζόμενους μιά μονότονη δραστηριότητα, μέ τίς ἴδιες ἐπαναλαμβανόμενες κινήσεις. Ἡ συγκεκριμένη ἐργασία χάνει τά ποιοτικά σημάδια της, ἐνῶ ἡ ἀφηρημένη ἐργασία, πάνω στήν ὁποία στηρίζεται ἡ ἀνταλλακτική ἀξία τῶν προϊόντων, παίρνει ἕναν ἀληθινό χαρακτήρα. Ἡ ποσότητά της εἶναι τό πᾶν. Ἔτσι ὀδηγοῦμαστε στήν κατάσταση «ὅπου οἱ ἄνθρωποι ἐξαφανίζονται ἀπέναντι στή δουλειά, ὅπου τό χτύπημα τοῦ ρολοιοῦ γίνεται ὁ ἀκριβής μετρητής τῆς ἀπόδοσης δυό ἐργατῶν, ὅπως εἶναι γιά τήν ταχύτητα δυό ἀμαξοστοιχιῶν. Ἔτσι δέν πρέπει πιά

νά λέμε, πώς μιά ώρα εργασίας ενός ανθρώπου ισοδυναμεί με μιά ώρα εργασίας ενός άλλου ανθρώπου, αλλά πώς ένας άνθρωπος, κατά τή διάρκειά μιάς ώρας αξίζει όσο κι ένας άλλος άνθρωπος, κατά τή διάρκειά μιάς επίσης ώρας. 'Ο χρόνος είναι τό πάλν, ό άνθρωπος δέν είναι τίποτα, τό πολύ ή ενσάρκωση του χρόνου. Δέν έχουμε πιά νά κάνουμε μέ τήν ποιότητα. 'Η ποσότητα μόνον αποφασίζει για όλα, ή ώρα μέ τήν ώρα, ή μέρα μέ τή μέρα»⁹³.

'Ο χρόνος χάνει τή ρευστή ροή του, και γίνεται μιά άπλή διαδοχή ώρων.

«'Ο "ώραϊός χρόνος" είναι συμμετρικά κατανομημένος, και προχωρεί μέ τήν ίδια ταχύτητα, ομοιόμορφα, ανέλητα. Μπορεί νά εκφραστεί έτσι μέ μιά αριθμητική πρόοδο, όπως στό ήμερολόγιο. Όμως τό περιεχόμενό του, τό τί συμβαίνει ή τί δέν συμβαίνει σ' αυτόν, είναι αδιάφορο. Έτσι ξεκόβεται άπ' τή ζωή και γίνεται άφηρημένος»⁹⁴.

'Ο χρόνος εργασίας γίνεται λοιπόν κενός χρόνος στον όποιο δέν έχει θέση καμιάν άτομική προοπτική. 'Η ιεραρχία θέβαια μέσα στό έργοστάσιο επιτρέπει μόνο σε μιά μικρή μειοψηφία των εργαζόμενων, μετά από χρόνια δουλειάς, νά ανέλθει στη θέση του προϊστάμενου. 'Ο δρόμος όμως για μιά έξωεπαγγελματική σταδιοδρομία, λόγω έλλειψης υλικών μέσων και μειωμένης μόρφωσης, είναι αποκλεισμένος. Ένώ οί ιδιωτικοί υπάλληλοι και οί έλεύθεροι επαγγελματίες μπορούν νά λογαριάζουν πώς μέ τήν πάροδο του χρόνου μπορούν νά κερδίζουν περισσότερο χρήματα και έπιρροή στη δουλειά τους, στους εργάτες συμβαίνει ακριβώς τό αντίθετο. Τό μεγαλύτερο μισθό τόν παίρνουν οί νέοι εργάτες, πού βρίσκονται στην άκμή της δύναμης και της άπόδοσής τους. Όταν μέ τήν πάροδο του χρόνου τό κεφάλαιο τους έχει ξεζουμίσει, πέφτει και ή αξία της εργατικής τους δύναμης. 'Ο ήλικιωμένος εργάτης πού δέν μπορεί εύκολα νά προσαρμοστεί στις τεχνολογικές μεταβολές και στό κατ' άποκοπή σύστημα, ρίχνεται σε

κακοπληρωμένα πόστα όπου ή δουλειά του μοιάζει με δουλειά ύπηρέτη.

'Ακόμη και στό χρόνο της άναπαραγωγής έξω άπ' τό έργοστάσιο, στην οικογένεια και στους χώρους άναψυχής, δέν υπάρχουν παρά έλάχιστες προοπτικές. Τά λειψά υλικά μέσα δέν επιτρέπουν μακροπρόθεσμους προγραμματισμούς.

«'Η πρακτική ζωή μέ τους κόπους και τίς φροντίδες της άπορροφά όλες τίς δυνάμεις. Τό παρελθόν και τό μέλλον ύποχωρούν μπροστά στό άμεσο παρόν. 'Ο προλετάριος ζει μέσα στην ώρα, στό λεπτό. "Όλη του ή συνείδηση είναι συγκεντρωμένη πάνω στα άναγκαία, τό ψωμί, τά ρούχα, τή θέρμανση»⁹⁵.

Στίς αστικές οικογένειες ή περιουσία μετεπιβάζεται από τή μιά γενιά στην άλλη μαζί μέ τήν οικογενειακή παράδοση. Τά διαθέσιμα υλικά μέσα επιτρέπουν ένα μακροπρόθεσμο προγραμματισμό. 'Η ζωή του εργάτη όμως είναι δεμένη μέ τό έδω και τό τώρα, μέ τήν άμεση άπόλαυση, μέ τήν άμεση άνάγκη. 'Η αντίληψη του για τήν πραγματικότητα χαρακτηρίζεται από τήν στενότητα του συγκεκριμένου. 'Ο Ένγκελς παρατηρεί στό έργο του. «'Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Άγγλία».

«Μιά τάξη, πού για τή μόρφωσή της δέν φροντίζει κανείς πού τήν άπειλούν χίλιοι δυό κίνδυνοι, πού δέν γνωρίζει καμά σιγουριά στη ζωή της, τί θάσεις, τί ενδιαφέροντα νά έχει, πού όλη της ή έγνοια είναι πώς νά εξασφαλίσει μιά σταθερή ζωή και, αντί νά νοιώθει τή χαρά της κάθε στιγμής, ό νοϋς της είναι σε μιά άπρόσιτη ίκανοποίηση πού είναι όλοτελα άδέβαιη έξ αιτίας της αιώνια ταλαντευόμενης κατάστασης στην όποία θρίσκειται;»⁹⁶

'Η κατάσταση της εργατικής τάξης οδηγεί επίσης σε μιά λειψή πληροφόρηση του χώρου. 'Η βιομηχανική εργασία καθλώνει τόν εργάτη σε μιά όρισμένη θέση στη μηχανή ή στην κορδέλλα. 'Η άκτίνα δράσης του στό έργοστάσιο είναι περιορισμένη, ή όργάνωση της εργασίας μειώνει τόν αριθμό των κινήσεων του, πού περιορίζονται τώρα σε ένα πολύ περιορισμένο

χώρο. Ὅπτικά ἐμπόδια, ἀπαγορεύσεις ἀπό τούς ἐπιστάτες, τούς ἄλλους ἐργάτες, τά σήματα κινδύνου, ὅλα αὐτά τόν ἐμποδίζουν νά κατακτήσει τό χώρο τοῦ ἐργοστασίου. Ἡ ἀκρίβεια στή δουλειά, ἡ καθήλωση σέ ἓνα πόστο, προβάλλονται καί ἀμείβονται. Ἀκόμη καί στόν ἐλεύθερό του χρόνο ὁ ἐργάτης νιώθει τόν ὀρίζοντα στενό γύρο του. Οἱ στενές σχέσεις μέσα στό σπίτι του τόν περιορίζουν. Ἡ εὐκαιρία νά ταξιδέψει, νά δεῖ κι ἄλλα μέρη, θρίσκειται σέ ἀντίθεση μέ τήν ἐξάντλησή του μετά τό τέλος τῆς δουλειᾶς, τά χρονικά καί ὑλικά ἐμπόδια καί τίς μειωμένες πνευματικές προϋποθέσεις. Ἀκόμη τά μέρη, στά ὁποῖα θά μπορούσαν νά δεχθοῦν τόν ἐργάτη μέ ἐμπιστοσύνη, εἶναι πιά περιορισμένα ἀπ' ὅ,τι στούς ἀστούς.

Ἡ στερημένη δυνατότητα στούς ἐργάτες νά ὀργανώνουν οἱ ἴδιοι τή δουλειά, τούς στερεῖ τήν εὐκαιρία νά ἀντιλαμβάνονται ὅλες τίς βαθμίδες τῆς παραγωγῆς. Ἡ ἐπιβλημένη ἀπό τό κεφάλαιο τεχνολογία στέκεται ἀπέναντι στήν ἐργατική τάξη σάν ξένη, ἐχθρική καί ἀδιερεύνητη δύναμη. Ἡ ὑπονόμευση τῆς κατοχῆς ἀντικειμένων καί δυνατοτήτων ταύτισης τραυματίζει καί παρεμποδίζει τήν σωστή καί συνειδητή ἀποδοχή τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Ἡ ἀντιληπτική ἱκανότητα ὑπακούει στούς νόμους μιᾶς ψεύτικης προβολῆς. Ἡ προβολή δέν εἶναι αὐτή καθ' αὐτή ψεύτικη. Ἀφοῦ ἡ κοινωνική πραγματικότητα μεταφέρεται στίς ψυχικές δομές τῶν ἀτόμων, στίς σκέψεις καί στά αἰσθήματά τους, περιέχει αὐτή ἡ προβολή στιγμές ἀλήθειας. Ψεύτικη γίνεται μόνο μέ τήν ἔλλειψη μιᾶς σκέψης πού νά ἐξετάζει κατά πόσο συμφωνεῖ μέ τήν πραγματικότητα.

« Ἐφόσον τό ὑποκείμενο δέν μπορεῖ πιά νά δώσει πῶσω στό ἀντικείμενο ὅ,τι πῆρε ἀπ' αὐτό, δέν γίνεται πῶσω πλούσιο, ἀλλά πῶσω φτωχό. Χάνει τή σκέψη καί γιά τά δυό. Ἀφοῦ δέν μπορεῖ πιά νά ἀντανακλᾷ τό ἀντικείμενο, δέν ἀντανακλᾷ καί τόν ἑαυτό του καί χάνει τήν ἱκανότητά του νά ἀντιλαμβάνεται τίς διαφορές»⁹⁷.

Ὁ ἐξωτερικός κόσμος ἐφοδιάζεται μέ χαρακτηριστικά τοῦ ἰδιαίτερου ἀτόμου, καί φαίνεται σάν νά ἀντιστοιχεῖ στίς τυφλές του ἀνάγκες. Ἕνας ὑπερβολικός βαθμός ναρκισσιζμοῦ, πού τόν

γεννᾷ ἡ ἔλλειψη κατοχῆς ἀντικειμένων, δημιουργεῖ ἓνα ἐπίμονο σχῆμα παντοδυναμίας, πού καταδυναστεύει τήν πραγματικότητα καί τό ἀτομικό ἐγώ καί ἀρνεῖται κάθε διαφορά καί ἰδιομορφία. Ὑπεργενικευμένα ἐρμηνευτικά πρότυπα κατακλύζουν τήν πραγματικότητα, «τό ἀναλοῖωτο γίνεται ὑποκατάστατο τῆς παντοδυναμίας»⁹⁸.

Τό ἀναγκαστικά προβαλλόμενο ἄτομο, πού ἀπελπίζεται ἀπ' τήν πραγματικότητα, δέν μπορεῖ νά προβάλλει τίποτα σάν τήν δική του, ἀτομική ἀθλιότητα. Οἱ ἀπωθημένες τάσεις καταστροφῆς προβάλλονται πάνω στούς κομμουνιστές, τούς Ἑβραίους, τούς διανοούμενους. Ἡ κοινωνική ἀθλιότητα δέν προκύπτει γι' αὐτούς ἀπό τίς συγκεκριμένες παραγωγικές σχέσεις, ἀλλά ἀπό τήν πανουργία κάποιων διαφωνούμενων. Ἡ βία καί ἡ ἐκμετάλλευση, δέν θεωροῦνται σάν ἔκφραση μιᾶς ψεύτικης οἰκονομίας, ἀλλά εἶναι συνέπειες τῆς κακίας καί τῆς ἀρχομανίας προνομιούχων μειονοτήτων. Ἡ ἐρμηνεία τῶν σχέσεων ἐξουσίας περιορίζεται σέ μιᾶ ψυχολογία τῶν ἐνδιαφερόντων. Τά κοινωνικά προτσές δέν θεωροῦνται σάν ἔκφραση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ἐμπορευμάτων δηλ. τῶν ἀντικειμενικῶν σχέσεων τῶν κατόχων τους, ἀλλά προσωποποιοῦνται. Ἡ τυφλή προβολή τῶν ἀτομικῶν τάσεων καταστροφῆς, τῆς ἀτομικῆς βουλημίας ὀδηγεῖ στό νά θεωρεῖται ἡ μὴ δημοκρατική ἐξουσία ὄχι σάν ἔκφραση τῶν παράλογων ἀρχῶν ὀργάνωσης πού προέρχονται ἀπό κάποιες κοινωνικές σχέσεις, ἀλλά σάν ἀποτέλεσμα συνομοσίας. Οἱ τάσεις γιά ὑπεργενίκευση τῆς πραγματικότητας, πού ἐκφράζονται μέ ἀπλοϊκά ἐρμηνευτικά πρότυπα συνδέονται μέ μιᾶ τάση ὑπερεκτίμησης τοῦ συγκεκριμένου. Γιά ν' ἀποφύγει μιᾶ ὀλοκληρωτική ρήξη μέ τήν ἀντικειμενική πραγματικότητα, γιά νά μὴ χάσει ὀλοτέλα τήν ἐπαφή μαζί της, ἀγκριστρώνεται ἡ συνείδηση ἀπό τό ἄμεσα δεδομένο, ἀπό τό συγκεκριμένα κατανοητό. Τό ἐνδιαφέρον στρέφεται σέ διαστάσεις τῆς πραγματικότητας ὅπου τά ἐλάχιστα ἐξυψωμένα ἔνστικτα θά μπορούσαν νά προσκολληθοῦν ἄμεσα. Ἀποβλέπει τά καταναλωτικά ἀγαθά, πού βρίσκονται μέσα στά ὄρια τῶν δυνατοτήτων του, στούς ἀνθρώπους, μέ τούς ὁποίους ὑπάρχει προσωπική ἐπαφή, σέ τέτοιες πνευματικές ἐκδηλώσεις, ὅπως ἡ τηλεόραση καί ὁ ἀθλητισμός, πού δέν ἀπαιτοῦν ἐξυψωμέ-

να ένστικτα ή μεγάλη διανοητική προσπάθεια. Η προβολική, φανταστική σύλληψη τής πραγματικότητας γίνεται αποδεκτή όταν συμβαίνει συλλογικά, γιατί τότε προσφέρει ψυχική ανακούφιση και γι' αυτό δέν χρειάζεται να μολύνει παρά όρισμένες μόνο πλευρές τής συλλογικής εικόνας τής πραγματικότητας. Μιά παιδική κοινωνική συνείδηση μπορεί να συμβαδίζει μία χαρά με μία άνεπτυγμένη επαγγελματική μόρφωση ή με μία άνεπτυγμένη τεχνική ικανότητα.

Ο χαρακτήρας πού δημιουργεί ό καπιταλισμός φέρνει σημάδια πού χαρακτηρίζουν τήν παθολογία του σχιζοφρενου. Η ψυχιατρική φιλολογία θεωρεί σάν συμπτώματα σχιζοφρένειας παραμορφώσεις πού άντιστοιχοϋν με τίς παραμορφώσεις πού προκαλοϋν οί διάφορες μορφές τής άλλοτριωμένης εργασίας. Αυτό πού θεωρείται σάν σύμπτωμα σχιζοφρένειας, μπορεί επίσης να έρμηνευθεϊ σάν αποάνθρωποποίηση μέσω των άλλοτριωμένων σχέσεων εργασίας: υπερβολικός ναρκισσισμός, στέρηση από τήν κατοχή άντικειμένων, διαταραχές στή σκέψη και στή αντίληψη, αυτόνομες τυποποιημένες τάσεις, μιμήσεις, διαφορούμενα αισθήματα, διατάραξη τής επικοινωνίας, όμοφυλοφιλικές διαθέσεις, άρση των συνόρων του έγω και αποπροσωποίηση (τά αισθήματα, οί σκέψεις, τό σώμα, θεωροϋνται σάν ξένα, τό άτομο νιώθει να καθορίζεται από ξένες δυνάμεις, τά σύνορα ανάμεσα στο ύποκείμενο και τόν έξω κόσμο θραϋοϋνται), διατάραξη τής αίσθησης του χώρου και του χρόνου.

Η έπεξεργασμένη άπ' τούς εργάτες νεκρή φύση στέκει άπέναντί τους σάν νεκρό κεφάλαιο και τούς επιθάλει τέτοιες άντιδράσεις πού δέν έχουν τίποτα τό ανθρώπινο πάνω τους. Οί ένεργειες δέν κατευθϋνονται από μία φωτισμένη λογική αλλά άκολουθοϋν άσυνείδητα τίς πιέσεις τής καπιταλιστικής οικονομίας. Άνθρώπινες δυνατότητες, πού έπιτρέπουν τήν άξιοποίηση τής φύσης και του ανθρώπου με τή βοήθεια μιās δημοκρατικής παραγωγής, παραμένουν άχρησιμοποίητες.

« Έφόσον ή άλλοτριωμένη εργασία άποσπā από τόν άνθρωπο τό άντικείμενο τής παραγωγής του, είναι σάν να του άποσπā τή ζωή του, τήν ούσία του και τό προτέρημα

πού έχει σε σχέση με τό ζωο καταντā μειονέκτημα, τό ότι δηλαδή είναι άποσπασμένος άπ' τή φύση»⁹⁹.

Η ύποδούλωση του εργάτη στήν καπιταλιστική παραγωγή τόν οδηγεί σε ζωώδικες άντιδράσεις.

« Έτσι καταλήγουμε, ό άνθρωπος (ό εργάτης) μόνο στίς ζωώδικες λειτουργίες του, τό φαγητό, τό ποτό, τό σέξ, και άκόμη στήν άνεση, στή μόδα να νιώθει άνετα, ενω στίς ειδικά ανθρώπινες λειτουργίες του (π.χ. εργασία) φέρεται άκόμη πιό ζωώδικα. Έτσι τό ανθρώπινο γίνεται ζωώδικο και τό ζωώδικο ανθρώπινο. Γιατί και τό φαγητό, τό ποτό, ό έρωτας, είναι κι αυτές ανθρώπινες λειτουργίες. Όμως καθώς χωρίζονται από κάθε άλλη ανθρώπινη εκδήλωση και καταντāνε άυτοσκοπός γίνονται ζωώδικες»¹⁰⁰.

Ο εργάτης καταντā δούλος τής φύσης, χωρίς καμμία πνευματικότητα, και δέν χρειάζεται να έχει κανένα άντικείμενο στο κεφάλι του πριν να τό παράξει. Τό άποτέλεσμα τής εργασίας δέν βρίσκεται από προηγούμενα μέσα στο μυαλό του. Ο χωρισμός ανάμεσα στή πνευματική και σωματική εργασία αναθέτει τό σχεδιασμό τής εργασίας στα χέρια των Μάνατζερ. Στόν εργάτη δέν μένει παρά να ύποταχθεϊ σιωπηλά στίς πιέσεις του κεφαλαίου. Οί τρόποι συμπεριφοράς είναι φυλακισμένοι άσυνείδητα μέσα στή βία του κεφαλαίου, και μοιάζουν σάν τήν συμπεριφορά ενός εκπαιδευμένου ζώου.

« Τό ζωο είναι ένα με τή ζωή του. Δέν ξεχωρίζει καθόλου άπ' αυτή. Είναι ή ζωή του. Ο άνθρωπος μόνο κάνει τή ζωή του άντικείμενο τής θέλησης και τής συνείδησης του. Έχει μία συνειδητή ζωή. Αυτή τόν ξεχωρίζει άπ' τά ζωα. Αυτή τόν κάνει άνθρωπο. Η άλλως είναι συνειδητό όν, δηλαδή ή ζωή του είναι άντικείμενο γι' αυτόν, άκριδώς γιατί είναι ανθρώπινο όν. Μόνο γι' αυτό είναι ή δραστηριότητά του έλεύθερη δραστηριότητα»¹⁰¹

Η άλλοτριωμένη εργασία, εξαλείφει τίς διαφορές του ανθρώπου άπ' τό ζωο. Η έσφαλμένη ιδιοποίηση τής φύσης κάνει

τόν άνθρωπο μιά κακή καρικατούρα τοῦ ζώου. Τίς ψυχικές προϋποθέσεις γιά τήν άλλοτριωμένη ἐργασία τίς δημιουργεῖ ὁ τρόπος ἐλέγχου τῶν ἐνστίκτων, πού ἡ ψυχανάλυση ἔχει ὀρίσει σάν ἀπώθηση. Τό προτσές τῆς άλλοτριωμένης ἐργασίας, πού δημιουργεῖ ἀπολιθωμένες κοινωνικές δομές πού ἀνακόπτουν τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου, ἔχει στήν ψυχή σάν ἀντίστοιχο τό προτσές τῆς ἀπώθησης πού δημιουργεῖ συμπτώματα τέτοια πού περιορίζουν τήν αὐτονομία τοῦ ἐγώ. Ἡ άλλοτριωμένη ἐργασία τήν ὁποία οἱ ἐργαζόμενοι ἐκτελοῦν κατ' ἐντολή τῆς κυρίαρχης τάξης, τοὺς ἀποσπᾶ τόν συνειδητό ἐλεγκο πάνω στήν ὕλη τήν κατεργασμένη ἀπ' αὐτούς. Ἡ ἀπώθηση, πού τό ἐγώ ἀσκεῖ κατ' ἐντολή τοῦ ὑπερεγώ, τοὺς ἀποσπᾶ τόν συνειδητό ἐλεγκο πάνω στίς ὁρμές τους.

«Τό σύμπτωμα κατάγεται ἀπό τά ἀπωθημένα, εἶναι κατά κάποιον τρόπο ὁ ἐκπρόσωπός τους στό ἐγώ, τά ἀπωθημένα ὁμως εἶναι γιά τό ἐγώ μιά ξένη χώρα, μιά ἐσωτερική ξένη χώρα»¹⁰².

Οἱ ἐργαζόμενοι δημιουργοῦν ξανά κι ἀπ' τήν ἀρχή τήν ἀθλιότητά τους μέσω τῆς άλλοτριωμένης ἐργασίας. Τό προτσές τῆς ἐμπορευματοπαραγωγῆς τοὺς ἐξαναγκάζει νά προσδέουν τήν ἐργατική τους δύναμη, σάν ζωντανό κεφάλαιο, στό νεκρό κεφάλαιο. Εἶναι ὑποχρεωμένοι νά ἐκτελοῦν χαρακτηριστικές ὁμοιόμορφες ἐργασίες, πού τό περιεχόμενό τους δέν τό ὀρίζουν αὐτοί, ἀλλά ὑπαγορεύεται ἀπό τή λογική τοῦ κεφαλαίου, καί πού τά προϊόντα τους, σάν ἐμπορεύματα, τοποθετοῦνται ἀπέναντί τους αὐτόνομα καί βίαια. Ὁ ἐργάτης θεωρεῖ τήν ἀδυναμία του σάν «δουλεία στή φύση», ὀδηγεῖται σέ μιά «ζώωδη ὑπαρξη» πού ὑπακούει στή λογική μιᾶς τυφλῆς οἰκονομίας. Μόνο μέσω τῆς συνεχοῦς ἀποανθρωποποίησῆς τους μποροῦν οἱ ἐργαζόμενοι νά ἐπιβιώσουν στό κοινωνικό μας σύστημα, μόνο ἐφόσον μιά «δεύτερη φύση» θριαμβεύσει πάνω τους. Τό προτσές τῆς ἀπώθησης συνδέει ἕνα κομμάτι τοῦ ἐγώ μέ τίς πιέσεις τοῦ αὐτοῦ, μέ τή μή ἐξανθρωπισμένη ἐσωτερική φύση. Αὐτό τό κομμάτι χάνει τήν αὐτονομία του, ἀναλλάσσει τήν ἐνεργητικότητά του σέ ἕνα ἀσυνειδητο ἀγώνα ἐνάντια σέ ὁρμές, πού δέν πρέπει νά ἱκανοποιη-

θοῦνε στό ὄνομα τῶν κανόνων μιᾶς τυφλῆς οἰκονομίας τῶν ἐνστίκτων.

Μέ τήν ἐνέργεια τῆς ἀπώθησης παραιτεῖται τό ἐγώ ἀπό ἕνα κομμάτι τῆς ὀργάνωσῆς του, πρέπει νά ἀφήσει τίς ἀπωθημένες ὁρμές νά βρίσκονται συνεχῶς μακριά ἀπό τήν ἐπιρροή του»¹⁰³.

Ἡ ἀπώθηση ἐπεξεργάζεται τήν ἀσυνειδητή ὑποταγή τοῦ ἐγώ στή λογική τοῦ αὐτοῦ καί τό ἐξαναγκάζει σέ μιά ἀτέλειωτη ἀναπαραγωγή τοῦ ταυτόσημου.

«Ἡ τελευταία ἀπώθηση ἐνστίκτων συντελεῖται κάτω ἀπό τήν ἐπιρροή τοῦ αὐτοματισμοῦ — ἢ καλύτερα τῆς ἀνάγκης γιά ἐπανάληψη — βαδίζει στόν ἴδιο δρόμο μέ τήν προηγουμένη ἀπώθηση λές καί ὁ καταδρασμένος κίνδυνος δέν εἶχε ἀκόμη περάσει. Ἡ ἀποφασιστική στιγμή τῆς ἀπώθησης εἶναι ἐπίσης ἡ ἀνάγκη ἐπανάληψης τοῦ ἀσυνειδητοῦ αὐτοῦ»¹⁰⁴.

Ἡ ψυχή ποσηλώνεται σέ ἀρχαϊκά σχήματα αὐτοσυντήρησης. Ἐφόσον προβάλλουν κοινωνικές πιέσεις, πού ἐνεργοποιοῦν τά ἀσυνειδητά κλισσέ, ὅπου ἔχουν ἐξορκισθεῖ οἱ ἀναμνήσεις τῆς πρωταρχικῆς ἀπώθησης, ἐμφανίζονται σχήματα ἀνακλαστικῶν ἀντιδράσεων ὅπως στά ἐκπαιδευμένα ζῶα. Ὁ Ψυχαναλυτής Λορέντσερ περιγράφει, ἀπό ὁμιλοθεωρητική ἄποψη, τήν συμπεριφορά πού ὑπακούει στήν ἀπώθηση, μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο:

«Τά γνωρίσματα αὐτῆς τῆς τυποποιημένης συμπεριφορᾶς εἶναι συνοπτικά τά ἐξῆς: Ἐλλειπής ἀντίληψη, πείσμα, ἄμηση ἱκανοποίηση, ἀνυποχωρητικότητα, ἀνεξαρτησία καί τάση καταστροφῆς, ἐμμονή στό περιβάλλον, δηλαδή προσκόλλησις σέ μιά σκηνή καί σκηνική ἀναπαραγωγή, δηλαδή ἀνάγκη ἐπανάληψης, στάσις ἐξέλιξης. Ὅλα αὐτά τά γνωρίσματα χαρακτηρίζονται ἀπό μιά τυποποιημένη συμπεριφορά, σάν ἀποτέλεσμα ἀπώθησης, ὅπως ἡ συμπεριφορά τοῦ ζώου καί ἡ διέξοδος δίδεται μέσα ἀπ' αὐτή»¹⁰⁵.

Οί ζωώδεις αντιδράσεις ενός εγώ τυφλά φυλακισμένου μέσα στο αυτό αντιστοιχούν στην ζωώδη ύπαρξη των εργατών, όπως την περιέγραψε ο Μάρξ, οί όποιοι είναι φυλακισμένοι μέσα στο κεφάλαιο, τήν μή εξανθρωπισμένη δεύτερη φύση. "Όπως ό εργάτης μέσα στον καπιταλισμό, έτσι και τό εγώ μπορεί νά επιβιώσει και από τίς επιταγές μιās τυφλής οικονομίας ένστίκτων μόνο έφόσον αυτοτραυματισθεί, έφόσον δημιουργήσει στον έαυτό του νοσηρά συμπτώματα.

«Έτσι στο σύμπτωμα ανατίθεται σιγά-σιγά ή έκπροσώπηση σημαντικῶν συμπερόντων, διατηρεῖ μάν αξία γιά τήν αυτοσυντήρηση, δένεται στενά μέ τό εγώ, τοῦ γίνεται ὄλο και πιό απαραίτητο. Μπορεῖ κανείς νά υπερβάλει γιά τή σημασία αὐτῆς τῆς δευτερεύουσας υπέρβασης· μέ τό σύμπτωμα, έφόσον δηλώνει πώς τό εγώ έχει δημιουργήσει αὐτό τό σύμπτωμα κυρίως γιά νά έπωφεληθεῖ από αὐτό. Αὐτό εἶναι τόσο σωστό ἢ τόσο λάθος, ὅπως ἂν εἶχε κανείς τήν ἄποψη πώς ό τραυματίας πολέμου δέχεται νά τοῦ κόψουν τό πόδι, γιά νά ζήσει ἄκοπα μετά μέ τήν αναπηρική σύνταξη»¹⁰⁶.

Ἡ ἄλλοτριωμένη παραγωγή παριστάνει μίαν έσφαλμένη ιδιοποίηση τῆς φύσης. Ἡ ἀπόθεση παριστάνει μίαν άντεστραμμένη ιδιοποίηση τῆς έσωτερικῆς φύσης. Ἡ ἄλλοτριωμένη παραγωγή προκαλεῖ μίαν άντεστραμμένη ταυτότητα των εργατών μέ τή μή εξανθρωπισμένη έξωτερική φύση, ή ἀπόθεση δημιουργεῖ μίαν άντεστραμμένη ταυτότητα τοῦ εγώ μέ τό αὐτό, τή μή εξανθρωπισμένη έσωτερική φύση.

Οί διαταραγμένοι από τίς ἀποθημένες τάσεις τρόποι συμπεριφορᾶς ἀποκοτῶν έναν ιδιαίτερο ἀφηρημένο χαρακτήρα, σύμφωνα μέ τή λογική τοῦ αὐτό και σε άντιστοιχία μέ τήν ἀφηρημένη εργασία πού δημιουργεῖ τό κεφάλαιο. Αὐτός ό ἀφηρημένος χαρακτήρας μολύνει και τήν κατανάλωση των εργατών, πού συνεχῶς παίρνει τόν χαρακτήρα μιās ὑποκατάστατης ίκανοποίησης πού ἀφίνει τήν κάλυψη των ὁρμών ανοικτή. Ἡ ἀπόλαυση στον έλεύθερο χρόνο περιορίζεται σε μίαν ἄδεια και ἀθέβαιη λαιμαργία, πού δέν παρέχει καμιά οὐσιαστική ίκανοποίηση. Μέ τό φαγητό και τό ποτό, πού εἶναι σε μικρότερο ἢ μεγαλύτερο βαθμό

ἀλκοολισμός, χάνει ή ἀπόλαυση τόν ποιοτικό της χαρακτήρα και ή ἀνάγκη γιά ποσοτική κατανάλωση γίνεται πιό οὐσιαστική. Τά προϊόντα πού ή πνευματική βιομηχανία και ή διαφήμιση πλασάρουν έντεχνα άντιστοιχούν σε μιά ψυχή πού μόνο τό ταυτόσημο μπορεί ν' ἀναπαράγει, ἀκόμη κι ἂν αὐτό παρουσιάζεται μέ διάφορες μορφές. Γιά τόν ἄντρα, πού έκδηλώνει τή σεξουαλικότητά του μ' αἰσχρολόγα, ὄλες οί γυναῖκες εἶναι ἴδιες πάνω στο κρεβάτι. Στην καπιταλιστική κοινωνία δέν μπορεί παρά νά υπάρχουν μόνο σάν οικονομικοί χαρακτήρες, σάν έξαρτήματα προϊόντων. Οί σχέσεις ανάμεσα στους ἄνθρώπους παίρνουν τή μορφή προσωπικῶν σχέσεων ανάμεσα σε πράγματα και οί σχέσεις πραγμάτων σχέσεις ανάμεσα σε πρόσωπα. Σ' αὐτές άντιστοιχούν τρόποι συμπεριφορᾶς πού εἶναι ἀποτελέσματα ἀποθημένων ὁρμών. Στίς κοινωνικές σχέσεις, μέ τίς ὁποῖες συνδέονται οί ἄνθρωποι μεταξύ τους, δέν συνναστρέφονται σάν ἄληθινοί ἄνθρωποι, ἀλλά σάν ἀφηρημένες ἀπρόσωπες ἀπαιτήσεις τοῦ αὐτό. Δέ σχετίζονται ἄνθρώπινα ὑποκείμενα, τό ένα μέ τό ἄλλο, ἀλλά τά μή εξανθρωπισμένα τμήματά τους, πού έχουν ἀφομοιωθεῖ από έναν έχθρικό κόσμο πραγμάτων. Ἡ ἄνθρωπιά στον καπιταλισμό εἶναι βιτρίνα, ἀπλή προσποίηση, πού κρύβει πίσω της μίαν ἀπάνθρωπη οικονομική λογική και μιά τυφλή οικονομία ένστίκτων, ενάντια στίς ὁποῖες τά ἄτομα δέν μποροῦν νά ξεγεγηθοῦν.

Ἡ ὑποταγή σε παράλογες σχέσεις κυριαρχίας προκαλεῖ τήν ἀγωνία. Τό προλεταριάτο ὑποτάσσεται στην κυριαρχία τοῦ κεφαλαίου, πού τό εξαναγκάζει σε συνεχεῖς ἀποθητικές ἐνέργειες, μπροστά στο φόβο τῆς ὑλικῆς ἀθλιότητας, πού τό ἀπειλεῖ, ἀρνεῖται στο κεφάλαιο τήν εργατική του δύναμη μπροστά στο φόβο τοῦ περιορισμοῦ και τῆς σωματικῆς βλάβης, και νιώθει τήν κρατική έξουσία πάνω του, όταν ἐπιζητᾶ νά ίκανοποιήσει τίς ἀνάγκες του ενάντια στους κατεστημένους κανόνες. Οί φόβοι τοῦ ἐνήλικου συνδέονται μέ τούς πρωταρχικούς φόβους, πού έχουν καθορίσει στην παιδική ἡλικία τίς πρώτες ἀποθησεις των ένστίκτων

«Ὁ φόβος δέν δημιουργεῖται ξανά κατά τήν ἀπόθεση, ἀλλά ἀναπαράγεται κάτω ἀπ' τήν επίδραση μιās δεδομένης ἀνάμνησης»¹⁰⁷.

Οι ενέργειες της απόθησης πού προκαλούν τις αλλοτριωμένες σχέσεις των ενήλικων, και δημιουργούν τά τελικά συμπτώματα του ψυχικού πάθους, είναι «περιπτώσεις ύστερης απόθησης» «προϋποθέτουν προηγούμενες πρωταρχικές απωθήσεις, πού ασκοῦν τήν ἐπιρροή τους πάνω στή νέα κατάσταση»¹⁰⁸ «ὁ φόβος προκαλεῖ τήν ἀπόθηση»¹⁰⁹ και προχωρεῖ πάντα σέ μιά τόση μόνο ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν, ὅση ἐπιτρέπει τό σύστημα και δαμάζει κάθε ἀντίσταση στήν καταπίεσή τους. Οἱ πρωταρχικές ἀποθήσεις, μέ τίς ὁποῖες οἱ ενέργειες τῆς ἀπόθησης τῶν ενήλικων εἶναι συνδεδεμένες, προκαλοῦν στήν στοματική φάση τήν ἀγωνία μπροστά στήν πείνα, τόν φόβο μπροστά στη μοναξιά. Στή φαλλική φάση προκαλοῦν τήν ἀγωνία τοῦ εὐνουχισμοῦ, τήν ἀγωνία τοῦ σωματικοῦ τραυματισμοῦ, σάν κίνητρα τῆς ἀπόθησης. Ὁ κίνδυνος τῆς ψυχικῆς ἀδυναμίας περνᾶ στό στάδιο τῆς πρώτης ἀνωριμότητας τοῦ ἐγώ, ὁ κίνδυνος τῆς ἀπώλειας τοῦ ἀντικειμένου (τῆς ἀγάπης) στήν ἐξάρτηση τῆς πρώιμης παιδικῆς ἡλικίας, ὁ κίνδυνος εὐνουχισμοῦ στή φαλλική φάση, τέλος ὁ φόβος μπροστά στό ὑπερεγώ, πού παίρνει και μιά ἰδιαίτερη μορφή, στά ἐπόμενα χρόνια. Μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου οἱ παλιοί φόβοι λιγοστεύουν, καθῶς οἱ ἐπικίνδυνες καταστάσεις πού ἀντιστοιχοῦν σ' αὐτούς ἀποφεύγονται μέ τήν ἰσχυροποίηση τοῦ ἐγώ. Αὐτό βέβαια δέν ἐπιτυγχάνεται ποτέ ὀλοκληρωτικά.

Ἡ αλλοτριωμένη ἐργασία ἐπιφέρει μιά μόνιμη νηπιακότητα. Οἱ ἀποθητικές ενέργειες πού εἶναι ἀπαραίτητες γι' αὐτήν σταθεροποιοῦν πρωταρχικές ἀποθήσεις πού προσκολλᾶ τά ἄτομα σέ ἕνα παιδικό πλαίσιο στάσεων και ἀντιδράσεων.

«Τό γεγονός τῆς προσκόλλησης μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ μέ τό ὅτι ἕνα ἔνστικτο ἤ ἕνα τμήμα του δέν ἔχουν συμμετάσχει στήν προβλεπόμενη κανονική ἐξέλιξη και ἐξ αἰτίας τῆς ἀναστολῆς αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης ἔχει μείνει σέ ἕνα νηπιακό στάδιο. Ἡ λιμπιντική ροή πού συναντᾶμε τότε συμπεριφέρεται στίς ἐπόμενες φάσεις ψυχικῆς διαμόρφωσης σάν νά ἀνήκει στό σύστημα τοῦ ὑποσυνείδητου, σάν ἕνα ἀπωθημένο»¹¹⁰.

Οἱ πραγματικές ἀπειλές πάνω στήν ὑπαρξη προκαλοῦν μόνι-

μα παιδικούς φόβους και ἐμποδίζουν νά δαμαστεῖ ἡ προσκόλλησις. Ἡ πίεση τοῦ νηπιασμοῦ, στήν ὁποία εἶναι ἐκτεθειμένοι οἱ ἀνήλικοι παραγωγοί, δέν τούς ἀφήνει νά ἀπαλλαγθοῦν ἀπό τά πρῶτα τους τραύματα. Γιά παράδειγμα ἕνας μόνιμος κίνδυνος ἀτυχήματος γεννᾶ στους ἐργάτες λανθάνοντες φόβους γιά ἀκρωτηριασμό, πού δέν τούς ἀφήνει νά ξεπεράσουν παρόμοιους παιδικούς φόβους. Ἡ προσκόλλησις σέ μιά νηπιακή συμπεριφορά παραμένει γιά τόν κανονικό ἐνήλικα ἀσυνείδητη. Στήν περίπτωση τῆς ψύχωσης, ἡ ἐξέγερση τῶν καταπιεσμένων ὁρμῶν ἐναντία στίς ὑπερβολικές παραιτήσεις φέρνει αὐτή τήν προσκόλλησις στό φῶς. Τά ψυχασθενῆ ἄτομα χαρακτηρίζουν μιά φάση τῆς «ἀποτυχίας τῆς ἀπόθησης, τῆς ρήξης, τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ἀπωθημένου. Αὐτή ἡ ἀποτυχία προέρχεται ἀπό τήν θέση τῆς προσκόλλησης και ἔχει σάν περιεχόμενό της τήν πισοδρόμηση τῆς ἀνάπτυξης τῆς λίμπιντο μέχρι αὐτή τή θέση»¹¹¹.

Ἡ ψύχωση παριστάνει μιά ὑπερβολική παραλλαγή μιᾶς ἀναδρομικῆς συμπεριφορᾶς, μέσω τῆς ὁποίας οἱ παιδικές ψυχικές διαθέσεις πού ἐνυπάρχουν γίνονται ὀλοφάνερες. Σ' αὐτές φαίνεται φανερά, σέ ποιούς ψυχικούς ἀκρωτηριασμούς ὀδηγεῖ ἡ αλλοτριωμένη ἐργασία, πού στεροῦν τά ἄτομα ἀπό τίς δυνατότητες ἀνάπτυξης και τά κρατοῦν σέ ἕνα ἐπίπεδο μόνιμης ἀνωριμότητας. Στά συμπτώματα τῆς ψύχωσης ἐκδηλώνεται μιά ἐπιβλημένη νηπιακότητα, πού σέ ἐξασθενησμένη μορφή εἶναι ἀναγκαῖα γιά νά δικαιώσει τόν τρόπο τῶν αλλοτριωμένων σχέσεων.

Στή ψύχωση προβάλλουν παραμορφώσεις πού ἔχουν προξενηθεῖ στά μέλη τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν πρώιμη παιδική τους ἡλικία σάν θύματα τῆς οἰκογένειας, γιά νά τά προετοιμάσουν γιά αλλοτριωμένες σχέσεις. Αὐτά τά ἀρνητικά τῆς προσωπικότητας προέρχονται ἀπό τήν ὑπερνίκηση τῆς δυάδας μητέρας και παιδί και τοῦ οἰδιπόδειου συμπλέγματος πού ἀκολουθεῖ. Στήν προοιδιπόδεια φάση δημιουργεῖ πρῶτα ἡ σχέση πρὸς τή μητέρα τή βάση γιά τήν μελλοντική ἀντίληψη τῆς πραγματικότητας και τίς προδιαθέσεις γιά μιά ὀρισμένη συμπεριφορά, ἐνῶ στήν οἰδιπόδεια φάση ἡ σχέση μέ τόν πατέρα και τή μητέρα παίξει αὐτό τό ρόλο.

Οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στή μητέρα και τό παιδί κατά τή διάρκεια τῆς φάσης τῆς πρώτης ταύτισης διαμορφώνουν τούς βασι-

κούς τύπους στους οποίους αποβλέπει δηλ ή μεταγενέστερη ανάπτυξη. Η ταύτιση ανάμεσα στη μητέρα και στο παιδί προσφέρει τό θεμέλιο για μεταγενέστερες αλληλεπιδράσεις. Ο μορφοποιός χαρακτήρας αυτής της σχέσης, ή απασχόληση με τις σωματικές ανάγκες δημιουργεί τή βάση του μελλοντικού εργατικού δυναμικού. Σ' αυτή τή φάση δέν υπάρχει κανένα έγώ. Δέν υπάρχουν καθόλου σύνορα ανάμεσα στον έαυτό και τό περιβάλλον. Τό μωρό είναι ένα άδιαφοροποίητο άξεχώριστο πλάσμα και άποτελεί ένα συνεχές με τό βιολογικό του περιβάλλον. Ο πρωταρχικός ναρκισσισμός στην πρώτη φάση μετά τή γέννηση δέν γνωρίζει καθόλου φραγμούς ανάμεσα στό έγώ και στό μή έγώ. Τό σώμα τής μητέρας δέν τό νιώθει καθόλου σαν κάτι ξένο. Ο ναρκισσισμός έπειτα δέν γνωρίζει καμιάν ψυχική ουσία.

«Ο ναρκισσισμός δέν είναι τίποτα άλλο παρά ή πρωταρχική ένότητα, δηλαδή ή μερική και παροδική συγχώνευση με τή μητέρα και ζητά να έξουδετερώσει τους όρους του διαχωρισμού σε ύποκειμενικό και αντικειμενικό κόσμο»¹²².

Η έπιδρομή των άρνήσεων σπάζει βίαια αυτή τήν πρωταρχική συμβιωτική ένότητα, καταστρέφει τήν συνεχή ίκανοποίηση των άναγκών στό σώμα τής μητέρας. Ακολουθεί μιά θραύση τής πλήρους έξάρτησης και διαμορφώνονται οί πρώτοι όροι για μιά αυτόνομη ανάπτυξη. Τό παιδί μπορεί να ύπερνικήσει τήν διατάραξη τής πρωταρχικής ένότητας με τή μητέρα, πού τήν έπιβάλλουν οί άρνήσεις, έφόσον άντιληφθεί πώς τό τραύμα από τό χωρισμό, από τή στοργική φροντίδα τής μητέρας είναι παιχνίδι άλλαγής, πώς αυτός ό χωρισμός και ή αίσθηση τής πλήρους άδυναμίας πού συνδέεται μαζί του είναι περιοδικός. Οί μορφές των άρνήσεων και οί μορφές τής άρσης τους μέσω τής μητρικής αγάπης κατά τή διάρκεια τής πιό πρώιμης παιδικής ήλικίας θέτουν τή βάση τής αυτοσυνείδησης και τή συνείδηση τής κοινωνικής πραγματικότητας, θεμέλιο για μεταγενέστερες άντιδράσεις και παραγωγικές δραστηριότητες.

«Ένα παιδί πού μέσω μιάς σειράς διαταραχών, δηλαδή άρνήσεων, έξαχθεί από τήν ανώδυνη κατάσταση τής ένότητας τής ανάγκης και τής κάλυψής της, έπεξεργάζεται

σαν ύποκατάστατο νέους τύπους ίκανοποίησης σ' αυτή τήν έναλλακτική σχέση, πού με τήν ανάπτυξη της σιγά σιγά έγκαταλείπει τήν αντιπαράθεση του έγώ και του μή έγώ»¹¹³.

Η περιοδική είσβολή των άρνήσεων σε ένα συνεχές ίκανοποιήσεων και ή ανακλαστική άρση τους έξ αιτίας τής έκφρασης δυσαρέσκειας του παιδιού, μέσω τής στοργής τής μητέρας, προσφέρει τή βάση τής συνειδητοποίησης του χρόνου. Τό προτσές του χωρισμού του παιδιού από τή μητέρα, τό προτσές τής διάκρισης του έγώ από τό μή έγώ, προσφέρει τή βάση τής συνειδητοποίησης του χώρου. Η συνειδητοποίηση πώς ή καταστροφή του χωρισμού από τή μητέρα, ή βάση του μύθου για τό διωγμό από τόν παράδεισο, μπορεί να γίνει ύποφερτή, γιατί ή αγάπη τής μητέρας έπιτρέπει μιά έρωτική έπανασύνδεση σε ένα ύψηλότερο επίπεδο ψυχικής όργάνωσης, έπιθεβαιώνει τήν γένεση μιάς «πρωταρχικής έμπιστοσύνης» (Έρικσον) πού προσφέρει τό θεμέλιο για ένα κοινωνικό όπτιμισμό, για αυτοπεποίθηση, για μιά βασική έλλίδα.

Για τήν ύπερνίκηση του χωρισμού από τή μητέρα βρίσκεται στη διάθεση του παιδιού ό μηχανισμός τής ταύτισης. Τό παιδί αποζημιώνεται για τή χαμένη μητέρα, έφόσον τήν προσαρτά στον έαυτό του κατά κάποιον τρόπο, και άποκτά έμπιστοσύνη για τόν έαυτό του.

«Τό θεμέλιο αυτού του γεγονότος είναι μιά ταύτιση, δηλαδή μιά άφομείωση του έγώ σε κάτι ξένο, όπου τό έγώ συμπεριφέρεται όπως τό άλλο, τό μιμείται και κατά κάποιο τρόπο τό δέχεται σαν κάτι δικό του. Η ταύτιση δέν μοιάζει με τήν έπιφανειακή, κανιβαλιστική προσκόλληση στό ξένο πρόσωπο. Η ταύτιση είναι μιά πολύ σοβαρή μορφή τής σύνδεσης με τό άλλο πρόσωπο, ή πιό πρωταρχική»¹¹⁴.

Τό παιδί μπορεί να έξουδετερώσει τήν άφόρητη άγωνία από τό χωρισμό του από τή μητέρα κάνοντάς τη κατά κάποιο τρόπο μέρος του έαυτού του. Μπορεί άκόμη να έπιτύχει, άφομοιώνον-

τας τά χαρακτηριστικά της, νά κολακέψει τόν ναρκισσισμό της καί νά ανταμοιφθεῖ κατάλληλα γι' αὐτό. Ἡ ὀλοκληρωτική ἐξάρτηση ἀπό τή μητέρα, ἡ ἀγωνία τῆς πλήρους μοναξιάς, οἱ ἀφόρητες ἀρνήσεις ἀπό μίαν ὑπαναχώρηση τῆς μητέρας, ἀναγκάζουν τό παιδί νά τήν κάνει, ὅπως καί ἄλλα πρόσωπα καί πράγματα ἀργότερα, μέρος τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἰδιαίτερα ὅταν παρουσιάζουν ἐχθρικά, σκληρά χαρακτηριστικά, ἐφόσον δέν ἔχει στή διάθεσή του ἀντικείμενα ἀγάπης, πού νά τοῦ προσφέρουν περισσότερη εὐχαρίστηση.

Τά ψυχικά ἐλαττώματα τῆς ἐργάτριας μητέρας, ἡ ἀμφιταλάντευση τῶν αἰσθημάτων της ἀπέναντι στό παιδί της λόγω τῶν ἀρνήσεων τῆς καθημερινῆς ζωῆς, σταθεροποιοῦν ἤδη ἀπό τό πρῶτα παιδικά χρόνια βασικές παραμορφώσεις, πάνω στίς ὁποῖες ἐδράζεται ἡ ἀθλιότητα τοῦ κοινωνικοῦ χαρακτήρα τοῦ προλετάριου. Τά ἐχθρικά χαρακτηριστικά τῆς μητρικῆς συμπεριφορᾶς προσφέρουν μιά πρώτη συνειδητοποίηση τῶν ἐχθρικῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ κεφαλαίου. Ὅπως τό ἐργατοπαιδο ἐξαρτᾶται ἀνήμπορο ἀπό μιά μητέρα, πού τοῦ ἐξασφαλίζει ἕνα μίνιμουμ διαβιωτικῶν ὄρων συχνά χωρίς ἀγάπη ἔτσι καί ὁ ἐργάτης ἀργότερα βρίσκεται ἐξαρτημένος ἀπό τό κεφάλαιο, πού γιά νά τοῦ προσφέρει κάποια καταναλωτικά προϊόντα, κι αὐτά μέ πολύ φειδώ, τοῦ ἐπιβάλλει χίλιες δυό παραστάσεις. Οἱ σχέσεις μέ τή μητέρα δημιουργοῦν τό θεμέλιο τῶν τύπων, πού κανονίζουν τή μεταγενέστερη σχέση μέ τό κεφάλαιο. Μέ τή μορφή τῆς μητέρας, ὅπως μέ τή μορφή τοῦ κεφαλαίου, ἀντιπαρατίθεται σέ καθένα χωριστά ἡ μή ἐξανθρωπισμένη φύση, πού ἐπιβάλλει πρότυπα ὀλοκληρωτικῆς ἐξάρτησης, πού ἡ ὑπερνίκησή τους μπορεῖ νά δημιουργήσει ἀτομική ὀριμότητα καί συλλογική ἀνωριμότητα. Ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς μή ἐξανθρωπισμένης μητρικῆς φύσης πάνω στό παιδί προέρχονται οὐσιαστικά χαρακτηριστικά τοῦ αὐτοῦ. Σάν πράκτορας τοῦ κεφαλαίου ἡ μητέρα φροντίζει γιά τή λογική τοῦ αὐτοῦ, στήν ὁποία καί ὑπακούει. Αὐτό πού ὁ Φρόυντ ἔχει χαρακτηρίσει σάν ιδιότητες τοῦ αὐτοῦ, εἶναι τά ἀποτελέσματα τῆς συμπεριφορᾶς τῶν γονέων, μέσω τῶν ὁποίων μεταβιβάζονται οἱ πιέσεις τοῦ κεφαλαίου, ἐφόσον δέν πρέπει νά 'ναι πρῶτα ἀπ' ὅλα ἄνθρωποι, ἀλλά οἰκονομικοί χαρακτήρες.

Ἡ ἀπομάκρυνση ἀπό τή μητέρα γίνεται μέ μιά ἐναλλαγή ἀπό ἀρνήσεις καί φιλόστοργες φροντίδες. Ἡ ἄρνηση θραύει τήν συμβιωτική ἀρχέγονη ἐνότητα μητέρας καί παιδιοῦ, χωρίζει τό ἐγώ ἀπό τό μή ἐγώ. Ἡ ἀγάπη, τήν ὁποία αὐτός ὁ χωρισμός μεταφέρει σέ ἕνα ἄλλο ἐπίπεδο τῆς ψυχικῆς ἐξέλιξης, διευκολύνει τό ξεπέραςμα αὐτῆς τῆς ρῆξης. Ἡ διασταύρωση τῆς ἀγάπης καί τῆς ἄρνησης σέ μιά διφορούμενη μητρική συμπεριφορά ὀδηγεῖ στήν ὀροθέτηση τοῦ ἐγώ, τήν δημιουργία μιᾶς αὐτόνομης ὑπαρξης.

Ἡ ὑπερπροστατευτική μητέρα, πού τήν ἀποστροφή της γιά τό παιδί τήν κρύβει μέ μιά ὑπερβολική ἐκδήλωση φροντίδας, ἐμποδίζει τήν ἀποδέσμευση τοῦ παιδιοῦ μέ μιά ὑπερβολική φορτικότητα, μέ μιά συνεχή παρέμβαση σέ κάθε ἐκδήλωσή του. Ἐναντιῶν σέ σχέση μέ τίς ἀνάγκες του σάν νά ἦταν δικές της ἀνάγκες. Ὅμως δέν μπορεῖ νά τίς ἀντιληφθεῖ καί οἱ ἀπωθημένες ὀρμές της τήν ὀδηγοῦν στό νά τίς ὑπονομεύει τελικά. Ἡ ὑπερπροστατευτική μητέρα ἀπομακρύνει μάλιστα τό παιδί της μέσω μιᾶς λανθάνουσας ἐχθρότητας, ἐμποδίζει ὁμως ταυτόχρονα τήν ἀποχώρησή του μέ φαινομενικές ἐκδηλώσεις ἀγάπης.

Ἡ ψυχρή καί γεμάτη ἀποστροφή μητέρα, πού τήν ἀποστροφή γιά τό παιδί της τήν ἐκδηλώνει ἀνοιχτά, καί πού μόνο ἕνα μίνιμουμ φροντίδας ἀναλαμβάνει, καί αὐτό σέ σχέση μέ τή διατροφή του καί τήν ἐκμάθηση κάποιων βασικῶν κανόνων τάξης καί καθαριότητας, δυσκολεύει τήν ἀποδέσμευση τοῦ παιδιοῦ, γιατί ἡ ἔλλειψη ἀγάπης τοῦ στερεῖ τήν ἀναγκαῖα ἐμπιστοσύνη, πού θά τοῦ ἐπέτρεπε νά ξεπεράσει τό χωρισμό. Ἡ ἀπάθηση ἀπό τή μητέρα τό ἀφίνει μέ ἕνα ἀξεπέραστο αἶσθημα μόνιας, μιά ἔλλειψη αὐτοπεποίθησης, μιά βαθειά ἀβεβαιότητα, πού δέν τοῦ ἐπιτρέπει νά ἀντιπαρατεθεῖ στούς ἄλλους σάν αὐτόνομη ὑπαρξη. Οἱ σχιζοφρενικές προδιαθέσεις, ἡ μόνιμα ὑποχωρητική στάση του στίς σχέσεις του μέ τούς ἄλλους, κατάλοιπα μιᾶς τέτοιας σχέσης τῆς μητέρας μαζί του, συνιστοῦν μιά ἀναγκαστική ἀντίδραση μπροστά στήν ἀσυνείδητη ἀνάγκη προσκόλλησης, πού προέρχεται ἀπό μιά ἀξεπέραστη παιδική ἀνωριμότητα, καί ἡ ὁποία αἶρει τά σύνορα τοῦ ἐγώ ὅταν κινδυνεύουν νά παραβιαστοῦν.

Καί η καλυμμένη και η ανοιχτή αποστροφή προς τό παιδί του δημιουργεί μία δυσπιστία που τον οδηγεί στο να αποφεύγει τις κοινωνικές σχέσεις. Τά διαφορούμενα αισθήματα που προκύπτουν από τή σχέση προς τή μητέρα, στά όποια αναπαράγεται ή μητρική άθλιότητα, περιορίζουν τή δυνατότητα μιās σχέσης αγάπης με ανθρώπους και πράγματα. Ή παραιτήση, ή άβεβαιότητα, ή μοιρολατρεία, κυριαρχούν στή σκέψη και στή δράση του.

Ή άποτυχία τής αποδέσμευσης από τή μητέρα μειώνει τή δυνατότητα τής συνειδητοποίησης του χώρου, που προκύπτει από αυτόνομες πληροφορίες. Ή ταυτόχρονη άρνηση και στοργή που προκύπτει όταν ή βαθειά αποστροφή συνδέεται με μιάν στοργική φροντίδα ή ακόμη και από μιάν ψυχρή κάλυψη των αναγκών του παιδιού, δυσκολεύει τή συνειδητοποίηση του χρόνου. Δέν υπάρχει καμιάν έναλλαγή άρνησης και αγάπης, καμιά προσμονή, που θεμελιώνει τήν ύποκειμενική διάσταση του χρόνου. Ή διαφορούμενη στάση τής μητέρας ξυπνά παιδικές όρμές και έμποδίζει ταυτόχρονα τήν ίκανοποίησή τους. Οί όρμές πρέπει να άπωθηθούν και καθελώνονται σε συμπλέγματα κατά τή διάρκεια τής πρώτης παιδικής ηλικίας. Στην αντίδραση έμφωλεύει ή ανάγκη επανάληψης, που επιβάλλει τήν ανάγκη μιās άτέλειωτης αναπαραγωγής του ταυτόσημου.

Όσο λιγότερο μπορούν να ξεπεραστούν τά τραύματα που προκύπτουν όταν ή αποδέσμευση από τή μητέρα συμβαίνει χωρίς τήν ταυτόχρονη ύπαρξη μιās στοργικής φροντίδας, τόσο πιό εϋθραυστα γίνονται τά σύνορα του εγώ, που με τήν εξέγερση των άπωθημένων όρμών οδηγούν στην ψύχωση. Τό προσκολλημένο σε άσυνείδητα τραύματα εγώ πρέπει να άμυνθει ενάντια στον μόνιμο κίνδυνο να κατακλεισθει από τις όρμές του, και γι' αυτό περιχαρικώνεται αναγκαστικά άπέναντι σε μιάν πραγματικότητα, που άπειλει να τις ενεργοποιήσει. Όταν δέν κατορθώνεται να ξεπεραστεί ή άποδέσμευση από τή μητέρα, ανοίγεται αναγκαία ένα άνυπέρβλητο φράγμα ανάμεσα στο «δικό μου» και στο «δικό σου» που δέν μπορεί να ξεπεραστεί με μιάν έρωτική ένωση. Αυτός ό φραγμός δέν οδηγεί στην εγκατάλειψη σε αγαπητά πρόσωπα και πράγματα. Άποκτά ένα άκατάβλητο χαρακτήρα από τό γεγονός πώς ή λαχτάρα να δοθει σε αντικείμενα αγάπης έμπεριέχει

τόν κίνδυνο να καταληφθει από τυφλό συναισθηματισμό, που άδυνατίζει τήν προσωπικότητά του. Ή έπιμονή των άνελαστικών συνόρων του εγώ, που μόνιμα άπειλούν να σπάσουν, ή ανάγκη να έγερθει ένα χάσμα ανάμεσα στο «δικό μου» και στο «δικό σου» διευκολύνει τήν ένστιχτώδικη άποδοχή τής άστικής ιδιοκτησίας. Τό εγώ του όποιου ή άυτονομία μόνιμα άπειλείται από άπωθημένες όρμές, μπορεί να έγαταληφθει σε αντικείμενα αγάπης όταν καταφέρει να μειώσει τήν άγωνία μπροστά στή συναισθηματική δέσμευση, ύποτάσσοντας τά αντικείμενα στά όποια κατευθύνονται οί όρμές του στον έλεγχο του, εξασφαλίζοντας πάνω τους τίτλους ιδιοκτησίας. Ή άτομική ιδιοκτησία γίνεται συναισθηματικά άποδεκτή γιατί ή άγωνία μπροστά στην κατοχή αντικειμένων τήν επιτρέπει σε ένα βαθμό άνεκτό από τό ύπάρχον σύστημα δικαίου, γιατί ή αγάπη πρέπει να στηριχθει σε ένα αυταρχικό έλεγχο και μιάν ύπερηφάνεια ιδιοκτησίας, ή ήδονή στην αίσθηση τής κατοχής, για να μπορέσει να βιωθει σχετικά έλεύθερα και χωρίς άγωνία.

Ή πρωταρχική σχέση ανάμεσα στή μητέρα και τό παιδί μετατρέπει τήν αρχή τής ανταλλαγής σαν καθοριστική τής συμπεριφοράς στην ψυχή του παιδιού. Τό παιδί μαθαίνει στή συναστροφή με τή μητέρα σιγά σιγά, πώς μπορεί να «έξαγοράσει» με μιάν όρισμένη συμπεριφορά τό ένδιαφέρον και τή συμπάθεια των ανθρώπων

Μαθαίνει πώς έκδηλώσεις συμπάθειας, ή ίκανότητα να κυριαρχεί πάνω σε όρισμένους μϋς ή ακόμη ή έκφραση επιθετικότητας ή δυσαρέσκειας μπορούν να συγκινήσουν τή μητέρα, ώστε να του κάνει τό χατήρι. Όρισμένες παιδικές ένέργειες ύποκινούν αντίστοιχες ένέργειες άπ' τή μεριά τής μητέρας, προκαλούν σ' αυτή μιάν τέτοια συμπεριφορά που έγγυάται ένα όρισμένο βαθμό ίκανοποίησης και στους δύο. (Άπό τή μεριά τής μητέρας ή ίκανοποίηση σε έξαιρετικές περιπτώσεις μπορεί να συνίσταται άπλως στην ύποταγή στις επιταγές του ύπερεγώ). Ή μητέρα και τό παιδί ζητούν αντίστοιχα να ακολουθήσουν μιάν τέτοια συμπεριφορά, που να αντίστοιχει στις ιδιαίτερες ένστιχτώδικες ανάγκες τους. Ή μητέρα αναγκάζει τό παιδί με τήν άπειλή πώς θα πάψει να τό αγαπά, να έπεξεργαστεί συνειδητές ή άσυνείδητες

όρμές με τέτοιο τρόπο, πού νά δρούν συμπληρωματικά στήν βασική δομή ένστίκτων πού έχει επιβάλλει ή κοινωνία. Άμοίβει κάθε προσπάθεια υπέρβασης του παιδιού, πού συμβαίνει μέσω του μηχανισμού τής ταύτισης, έφόσον μιά συμπεριφορά του παιδιού αντίστοιχη στίς απαιτήσεις της τής έπιτρέπει νά άνοιχθει άπέναντί του. Στή σχέση ανάμεσα στίς απαιτήσεις τής μητέρας καί του παιδιού άναπτύσσονται τέτοιοι τύποι ένότητας, πού συνεχώς ύπακούουν σέ μιά λογική τής ποσότητας. Κάθε ένας είναι έτοιμος νά άποδεχθει μιά όρισμένη ποσότητα δυσάρεσκειας, άν ό άλλος σάν ανταπόδοση είναι έτοιμος νά του προσφέρει ένα όρισμένο ποσό εύχαρίστησης. Άνάμεσα στή μητέρα καί στό παιδί δέν υπάρχουν σχέσεις ισότητας. Ή υπεροχή τής μητέρας τής έπιτρέπει νά κανονίζει αυτή τήν ανταλλαγή. Έτσι τό παιδί μαθαίνει πώς πρέπει νά συμμορφωθεί σέ μιά κοινωνία πού κάθε ανταλλαγή συνδέεται μέ εκμετάλλευση καί καταπίεση.

Όσο πίο λίγο μπορεί νά ξεπεράσει τό παιδί τά τραύματα από τή σχέση του μέ τή μητέρα, τόσο πίο λίγες πιθανότητες έχει νά ξεπεράσει τό οιδιπόδειο σύμπλεγμα χωρίς ψυχικά τραύματα. Ήδη τά άρνητικά τής βρεφικής ηλικίας ενεργούν σάν εμπόδιο στίς δύσκολες καταστάσεις αυτού του συμπλέγματος.

Οί παράλογες απαιτήσεις του πατέρα άπέναντι στά παιδιά του δυσκολεύουν τό γυιό νά άναπτύξει τήν άνδρική ταυτότητα μέσω τής υπερνίκησης του οιδιπόδειου συμπλέγματος. Τό παιδί βρίσκει δυσκολίες νά ταυτισθει μέ ένα πατέρα πού ούτε συμπάθεια ούτε προστασία μπορεί νά προσφέρει στό παιδί του άπέναντι σέ ένα έχθρικό περιβάλλον, καί γιατί δέν προσφέρει κανένα άποδεκτό μοντέλο άνδρισμού. Ή θέση ισχύος του πατέρα άπέναντι στό γυιό ύποσκάπτεται από τήν κοινωνική του άδυναμία. Μπορεί μάλιστα λόγω τής σωματικής του δύναμης συνειδητά ή άσυνείδητα νά άπειλήσει μέ ένουχισμό —ή καταπίεση τής παιδικής σεξουαλικότητας είναι συνειθισμένη στήν εργατική οικόγένεια— καί έτσι τό παιδί από ωρίς προαισθάνεται τήν πραγματική άδυναμία του πατέρα. Οί δυσκολίες στήν ταύτιση μέ τόν πατέρα κάνουν προβληματική τήν άποδέσμευση από τή μητέρα. Ό γιός δέν μπορεί νά τά βγάλει πέρα μέ τό οιδιπόδειο σύμπλεγμα, όταν λείπουν ή άγάπη κι ό σεβασμός πρός τόν πατέ-

ρα, πού θά του έδιναν τή δύναμη νά άρνηθει τή μητέρα σάν έρωτικό άντικείμενο. Τό παιδί δέν μπορεί νά εκτελέσει τίς απαραίτητες γιά τήν άποδέσμευση από τή μητέρα άπωθητικές ενέργειες άν δέν μπορέσει νά υίοθετήσει μιά πατρική εικόνα σάν υπερεγώ, πού νά του προσφέρει τήν απαραίτητη δύναμη. Ό γιός πρέπει, μερικά, νά παραιτηθει από τήν οιδιπόδεια σύγκρουση μέ τόν πατέρα μέ τίμημα τήν άναδρομή σέ μιά προοιδιπόδεια φάση, όπου ή έρωτική σχέση μέ τή μητέρα ήταν έπιτρεπτή. Ό φόβος μπροστά στήν επιθετικότητα του «θανατηφόρου» άνδρικού συναγωνισμού του πατέρα τόν σπρώχνει πρός τήν όμοφυλοφιλία. Αυτή άποτελεί μιά άμφίβολη επιδίωξη νά αποφύγει τήν επιθετικότητα πού κατευθύνεται στό φύλο του, άμέσως άπ' τήν παιδική ηλικία μέσω τής άποφυγής του συναγωνισμού μέ τόν πατέρα. Ή ροπή πρός τήν όμοφυλοφιλία ένισχύεται περισσότερο μέ μιά όρισμένη συμπεριφορά του πατέρα καί τής μητέρας. Ή σχετικά άνικανοποίητη σεξουαλική γυναίκα τείνει νά έξαρτήσει άσυνείδητα τό γυιό της άπ' αυτή, πράγμα πού δυσκολεύει τήν άποδέσμευσή του καί όξύνει τή σύγκρουση του Οιδιπόδειου συμπλέγματος. Ήπειδή ό γυιός, λόγω του δεσμού του μέ τή μητέρα γίνεται γιά τόν πατέρα, συνειδητά ή άσυνείδητα, σεξουαλικός αντίπαλος, επισύρει ένα ιδιαίτερο βαθμό τής πατρικής επιθετικότητας, πράγμα πού οδηγεί στήν ισχυροποίηση του οιδιπόδειου συμπλέγματος. Τέλος οί άρνήσεις από τήν πλευρά τής μητέρας λόγω τής συναισθηματικής της ψυχρότητας πού καθορίζεται άπ' τίς κοινωνικές σχέσεις, μπορούν νά ισχυροποιούν όμοφυλοφιλικές τάσεις στό γυιό. Στο αίσθημα τής άπογοήτευσης μέσω τής μητέρας, στήν άρχετυπική εικόνα κάθε γυναικείου, μπορεί νά ζητήσει μέσω τής ταύτισης μέ μητρικές-γυναικείες ιδιότητες νά φερθει σάν «μητέρα» άπέναντι σέ άγαπημένα άντικείμενα τά όποια μεταχειρίζεται μέ τόν ίδιο τρόπο πού θά ήθελε νά τόν μεταχειρίζεται καί τόν ίδιο. Άφού ό προλεταριακός άνδρικός ρόλος δέν έπιτρέπει αυτή τή λύση, γιατί περικλείει τή σκληρότητα καί τήν άδιαλλαξία πού γεννά ή άλλοτριωμένη έργασία, ύφίσταται μιά τάση γιά παθητική όμοφυλοφιλία ύποταγμένη σέ μιά ισχυρή έξουσία σάν αυτή του πατέρα, σταθεροποιεί στόν ψυχικό του μηχανισμό τήν εικόνα μιās παντοδύναμης έξουσίας σάν έξω-

τερικευμένο υπερεγώ, ζητᾶ ένα δυνατό ένα πανίσχυρο πατέρα σάν τόν πραγματικό, ένα «υπερπατέρα», όπως τόν παριστάνει τό κράτος καί ἄλλοι ισχυροί φορεῖς, οἱ ὅποιοι ἐκπροσωποῦν τήν κοινωνική ἐξουσία. Σ' αὐτόν ζητοῦν νά στηριχθοῦν τό ἀδύναμο ἐγώ καί τό ἐξωτερικευμένο υπερεγώ, γιά νά μπορέσουν νά ἐκπληρώσουν τήν κοινωνική ἀπαιτήση τῆς ἀπώθησης.

Ἡ συμπεριφορά τῶν γονέων δημιουργεῖ μιά διαταραγμένη ταυτότητα στό παιδί, πού ἐκφράζεται σά μιά ἀμφίβολη ταυτότητα φύλου. Αὐτό εὐνοεῖ τή μαζοχιστική ὑποταγή σέ τέτοιες ἐξουσίες πού σβήνουν τήν αὐτονομία του, μιά ὑποταγή πού μέσω ἀφανῶν ὁμοφυλοφιλικῶν προδιαθέσεων μπορεῖ νά ἐπιτύχει μιά κρυφή ἡδονή. Ἡ ἀπωθημένη ὁμοφυλοφιλία ὁδηγεῖ στήν ἀφομοίωση μέ τήν ἐξουσία, πού διαλύει τήν αὐτονομία τοῦ ἀτόμου καί μειώνει τή δυνατότητα νά ἀποσπαστεῖ ἀπ' τήν κατεστημένη ἐξουσία.

Μέ τήν υπερνίκηση τοῦ Οἰδιπόδειου συμπλέγματος ἐνισχύεται ἡ ἀπαγόρευση τῆς αἰμομιξίας. Τό υπερεγώ, πού πηγάζει ἀπό τό Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα, ἐμποδίζει τίς σεξουαλικές σχέσεις μέ τά μέλη τῆς οἰκογένειας καί ἀναγκάζει τή σύναψη σεξουαλικῶν σχέσεων ἐκτός τῆς οἰκογένειας καί μετά τήν ἐφηβεία. Μέ τόν ἐξαναγκασμό τῆς ἀναστολῆς τῆς σεξουαλικῆς δραστηριότητας ἀντικαθίσταται ἡ ἀρχή τῆς ἡδονῆς μέ τήν ἀρχή τῆς πραγματικότητας πού διευκολύνει τήν ἀναστολή τῆς ἱκανοποίησης τῶν ἐνστικτικῶν. Αὐτό ὁδηγεῖ σέ προσδοκίες, ἀπ' ὅπου πηγάζει ἡ ὑποκειμενική ἀντίληψη τοῦ χρόνου. Σύμφωνα μέ τόν Ἔρικσον, οἱ φαλλικές ἐνέργειες τῶν νέων στήν Οἰδιπόδεια φάση περιβάλλονται ἀπό τόν «τρόπο προσαρμογῆς». Αὐτός ὁ τρόπος σημαίνει τήν εἰσαγωγή στήν πραγματικότητα μέσω τῆς σκέψης καί τῆς φιλομάθειας καί τήν εἰσαγωγή στό χῶρο μέσω μιᾶς δυναμικῆς περιπλάνησης, καί ἔτσι διευκολύνει τή συνειδητοποίησή του. Αὐτό τό μοντέλλο πού ἰσχύει γιά τό ἀστόπαιδο ἔχει περιορισμένη ἐφαρμογή πάνω στό ἐργατόπαιδο. Ἡ μαζική καταπίεση σεξουαλικῶν ἐπιδιώξεων καί ἡ παρεμόδιση τῆς ἀποδέσμευσης ἀπ' τή μητέρα πού συνδέεται μ' αὐτή καθώς καί μέ τήν προσκόλληση

στήν προοιδιπόδεια φάση, μειώνει τίς δυνατότητες πνευματικῆς ἀνάπτυξης, καταστρέφει τά κίνητρα γιά τή συνειδητοποίηση τοῦ χῶρου καί ὁδηγεῖ σέ μιά ἄμεση ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν πού περιορίζει τίς δυνατότητες συνειδητοποίησης τοῦ χρόνου. Ὁ ἐργάτης παραμένει προσκολλημένος ψυχικά στό ἐδῶ καί στό τώρα.

Ἡ υπερνίκηση τοῦ οἰδιπόδειου συμπλέγματος οἱ τρόποι μέ τούς ὁποίους ἐξουδετερώνεται ἡ ἀντιζηλία ἀνάμεσα στόν πατέρα καί στό γυιό γιά τήν εὐνοια τῆς μητέρας κατά τή διάρκεια τῆς φαλλικῆς φάσης, προσφέρουν τή βάση τῶν ψυχικῶν προδιαθέσεων, πού καθορίζουν πῶς θά διατηρηθεῖ τό ἄτομο μέσα στίς ἀνταγωνιστικές σχέσεις πού ἐπιβάλλει ἡ καπιταλιστική οἰκονομία. Στήν ἀγωνία τοῦ εὐνουχισμοῦ κατά τή διάρκεια τῆς φαλλικῆς φάσης βρίσκεται ἡ πηγή τῆς ἀνάγκης πού ἔχει ὁ ἄνθρωπος γιά ἓνα ἐχθρό, ἐνάντια στόν ὁποῖο ἐξοπλίζεται καί μέ τόν ὁποῖο μπορεῖ νά ἀγωνιστεῖ. Ὄταν οἱ φόβοι εὐνουχισμοῦ γίνονται πάρα πολύ ισχυροί λόγω μιᾶς ὄξυνσης τοῦ οἰδιποδείου συμπλέγματος, τότε προορίζεται σ' αὐτό τόν ἀγῶνα αὐτός νά εἶναι ὁ χαμένος. Ἡ λύση τοῦ οἰδιπόδειου συμπλέγματος στήν ἐργατική οἰκογένεια εἶναι τέτοια πού ὁδηγεῖ τό ἐργατόπαιδο στίς θεσμοποιημένες ἀνταγωνιστικές σχέσεις μέ τά ἀστόπαιδα, π.χ. στό σχολεῖο σέ ἡττοπάθεια.

Σχέσεις πού ἐπιβάλλουν υπερβολικές ἀρνήσεις, π.χ. μόνιμη ἀποτυχία στό ἐπάγγελμα ἢ καταστάσεις ὀλοκληρωτικῆς ἀπομόνωσης, ἀναγκάζουν τόν ψυχασθενῆ νά ἀπομακρυνθεῖ ἀπ' τήν πραγματικότητα. Ἡ ζωὴ πού μέ τήν κατοχή ἑνός λιμπιντιστικοῦ ἀντικειμένου φαίνεται γεμάτη περιεχόμενο καί σημασία, καταντᾶ ἔρημη καί κενή.

«Ὁταν οἱ σχιζοφρενεῖς παραπονιοῦνται πῶς ὁ κόσμος ἔγινε τόσο “κενός”, τόσο “ἄδειος ἀπό περιεχόμενο”, τόσο “τυπικός”, πῶς ἔχει τόσο ἀλλάξει, καί οἱ ἄνθρωποι ἔχουν γίνε τόσο ἐπιπόλαιοι, ὅταν σ' αὐτό τόν ἀλλαγμένο κόσμο νιώθουν τόσο ἀπροσάτευτοι καί ἀμήχανοι, αὐτό φανερῶνει τήν (ὄχι βέβαια ὀλοκληρωτική) ὑποχώρηση τῆς λίμπιντο ἀπὸ τήν κατοχή ἀντικειμένου»¹¹⁵.

Στή θέση του πραγματικού αντικειμένου έρχεται τό φανταστικό. Ή έγκατάλειψη τής κατοχής αντικειμένου αντικαθίσταται από τόν ναρκισσισμό. Ή λίμπιντο επιστρέφει στό έγώ και τό άκρωτηριάζει. Ή άποψη πώς ό ψυχασθενής εκδηλώνεται από ένα υπερβολικά νοσηρό βαθμό ναρκισσισμού βρίσκεται στό κέντρο τών Φροϋδικών έρευνών πάνω στην ψύχωση. Τά συμπτώματα ψυχικών άσθενειών αντιπροσωπεύουν τήν πώση σέ φάσεις ανάπτυξης όπως τούς έχουν καθηλώσει παιδικά τραύματα. Δείχνουν ποιά στάδια νηπιακής ανάπτυξης δέν μόρεσαν νά ξεπεραστούν λόγω υπερβολικών άρνήσεων. Μέ τήν ψύχωση φθάνει ή άναδρομή σέ κείνη τή βαθμίδα άπ' όπου προέρχεται τό έγώ. Φανερώνεται μέ τήν επιστροφή στη φάση του πρώιμου ναρκισσισμού και μέ τή συντριβή του έγώ πού τή συνοδεύει. Όσο λιγότερα αντικείμενα άγάπης βρίσκονται στη διάθεση του άτομου, τά όποια δένουν τό έγώ μέ τήν πραγματικότητα, τόσο λιγότερη ένέργεια έχει στη διάθεσή του για νά αντιμετώπισει τίς άναδρομικές τάσεις, τόσο περισσότερο προχωρεί ή ψυχική άποδιοργάνωση, ή επιστροφή σέ νηπιακά στάδια ανάπτυξης.

Στόν ψυχασθενή, πού πέφτει μερικά στό έπίπεδο ψυχικής όργάνωσης του μικρού παιδιού, μειώνεται ή δυνατότητα νά αντιληφθεί τή διαφορά άνάμεσα στό έγώ και τό μή έγώ. Τά σύνορα του έγώ συντρίβονται. Μέ τήν διατάραξη τής ικανότητας νά διαφοροποιήσει τό έγώ από τό περιβάλλον του, ή έσωτερική και έξωτερική αντίληψη του άσθενούς βρίσκονται σέ ένα συνεχές. Ή συντριβή τών συνόρων του έγώ είναι ταυτόχρονα και μία συντριβή τής προσωπικότητας. Ό Φρίμαν, ό Κάμερον και ό Μάη Γκάϊ άνάφεραν σχετικά για τούς σχιζοφρενείς:

«Όλοι οί άσθενείς άργά ή γρήγορα παρουσιάζουν συμπτώματα, ότι έχουν μάν άσαφή αντίληψη για τήν προσωπικότητά τους. Συχνά ήσαν συγχισμένοι και παραγόμενοι. Ήνας άσθενής είπε: «Μά έχω πρόσωπο τέλος πάντων; Είμαι αυτό τό πρόσωπό μου; Υπάρχει μόνο ένα πρόσωπο, ένα νοσηλευτήριο, ένα νοσοκομείο». Ήνας άλλος είπε: «Είμαι άρρωστος; Δέν είμαι άρρωστος. Είμαι γιατρός». Όχι σπάνια μιλούσαν οί άσθενείς για τόν έαυτό

τους στό τρίτο πρόσωπο. Ήτσι είπε π.χ. μία άρρωστη: «Ξέρω ένα νανάγιο, τή λένε Ήμλυ»¹¹⁶.

Ή καταστραμμένη ταυτότητα τών άσθενών εκδηλώνεται και στη δυσκολία νά ξεχωρίσουν τόν έαυτό τους από τούς άλλους. Ήνας άσθενής στό γιατρό του: «Αυτό πού έγώ ήμουν και αυτό πού έσύ ήσουν, συχνά δέν μπορούσα νά τό διακρίνω. Έγώ και σύ δέν είμαστε τό ίδιο ή πέφτω έξω;» Ήνας άλλος «Σιγά σιγά δέν μπορώ νά διακρίνω πόσο από τόν έαυτό μου βρίσκεται σέ μένα και πόσο στους άλλους. Είμαι ένας σωρός, ένα εκτρωμα, πού κάθε μέρα παίρνω και νέα μορφή»¹¹⁷. Αιτές οί εκφράσεις δείχνουν πώς ή άπώλεια τής ταυτότητας έχει σάν συνέπεια μία στενή, πρωταρχική ταύτιση μέ εκπροσώπους τής Ήξουσίας. Οί κινήσεις του σχιζοφρενούς αντιστοιχούν μέ τίς μιμητικές αντιδράσεις του μωρού, μέ τίς όποιες συμμορφώνεται μέ τίς μητρικές κινήσεις.

Ή άνακάλυψη του έγώ και του αντικειμένου στό μικρό παιδί συμβαίνει πρώτα μέ τήν άνακάλυψη του δικού του σώματος: «τό έγώ είναι πρώτα όπολα σωματικό». Τό σχήμα του σώματος, ή συνειδητοποίηση του δικού του σώματος διαμορφώνει τόν πυρήνα τής άυτοσυνειδησης.

«Οί ύποχονδριακές αισθήσεις, πού προεικάζουν τή σχιζοφρένεια δείχνουν αυτό τόν πυρήνα και τήν προέλευσή του. Ήξίσου συχνή σ' αυτό τό προστάδιο τής σχιζοφρένειας ή άίσθηση τής άλλοτρίωσης ενός όργάνου, ενός μέρους του σώματος ή και όλόκληρου του σώματος, πού δέν τά αισθάνεται ύποχονδριακά πιά όπως πρίν»¹¹⁸.

Ή συντριβή τών συνόρων του έγώ επιφέρει μία άνικανότητα στη σωστή σύλληψη του περίγυρου. Ή μειωμένη ικανότητα νά σταθεί άπέναντι στην πραγματικότητα σάν αυθύπαρκτο όν μέ τήν προσωπική του ταυτότητα, όδηγει σέ δυσκολίες τόν αισθητήριο μηχανισμό του. Ήπειδή ή άυτοσυνειδηση είναι μειωμένη δικές του σκέψεις του φαίνονται ότι έχουν δοθεί από ξένες δυνάμεις.

«Σέ κάθε κατάσταση, όπου ή συνειδηση του ψυχικού και του σωματικού έγώ είναι μειωμένη, φαίνονται οί σκέψεις

σάν νά ἔχουν ξεφύγει ἀπό τόν ἔλεγχο τοῦ ἀτόμου, ὅτι προέρχονται ἀπ' ἔξω»¹¹⁹.

Τό πρόβλημα τῆς κατοχῆς ἀντικειμένων ἐμποδίζει τήν συμμόρφωση τῶν σκέψεων μέ τήν ἐξωτερική πραγματικότητα. Οἱ παραισθήσεις φαίνονται σάν πραγματικές, ἡ φαντασία φαίνεται σάν ἐπιδίωξη νά τακτοποιήσει χαοτικές ἐντυπώσεις καί σκέψεις.

«Κατά κάποιον τρόπο ἡ φαντασία ἐρμηνεύεται σάν δευτερεύουσα ἐπεξεργασία τῶν παραισθήσεων. Σημειώνει τήν ἐπιδίωξη τοῦ ἀποδιοπομπαίου ἐγώ νά ἔλθει σέ μιά συμφωνία μέ τά πραγματικά συμβάντα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου πού τοῦ φαίνονται ξένα»¹²⁰.

Στή φαντασία, ὁ ψυχασθενής ἐπιδιώκει νά γεφυρώσει τό ρήγμα μέ τήν πραγματικότητα ζητώντας ἀπελπισμένα μέ ἐπίπονες διανοητικές προσπάθειες νά ξανακατακτήσει τό περιβάλλον του.

Ἡ σκέψη τοῦ σχιζοφρενοῦς, παρά τά ἀλλόκοτα σύμβολα πού χρησιμοποιεῖ, εἶναι συγκεκριμένη. Αὐτή ἡ φαινομενική ἀντίφαση αἶρεται, ἂν ἀναλογισθεῖ κανεῖς πώς τό μικρό παιδί, πού στό ἐπίπεδο τῆς ψυχικῆς ὀργάνωσής του ἔχει περιπέσει ἐν μέρει ὁ ἀσθενής, μόνο γιά τό ἄμεσο περιβάλλον του ἐνδιαφέρεται καί ζητᾶ νά τό συλλάβει μέ ἕνα ὀρισμένο τρόπο συμβολικῆς σκέψης.

«Ἡ συμβολική σκέψη στό ἐπίπεδο τοῦ πρώτου προτοσῆς πτόν νορμάλ ἀντιστοιχεῖ μέ τή λογική σκέψη τοῦ δεύτερου προτοσῆς»¹²¹.

(Φυσικά καί ἡ λογική σκέψη χρησιμοποιεῖ σύμβολα, τά ὁποῖα ἀντιπροσωπεύουν ἕνα ἄλλο ψυχικό ἐπίπεδο ὀργάνωσης). Ἡ συμβολική σκέψη τοῦ σχιζοφρενοῦς δέν παρουσιάζει προτοσῆς ἀφαίρεσης, ὅπως συμβαίνει στήν ὁμαλά ἀναπτυγμένη σκέψη, εἶναι δεμένη, ὅπως τοῦ μικροῦ παιδιοῦ, μέ συγκεκριμένες ἐμπειρίες.

«Ἡ συγκεκριμένη σκέψη (μέ ἄμεση ἀναφορά στό συγκεκριμένο) ὑπερισχύει στά παιδιά στά πρώτα τρία ἢ τέσσερα χρόνια τους, ὁπότε παρεμβαίνει τό προτοσῆς τῆς διάκρισης

ἀνάμεσα στό ἄτομο καί στόν ἐξωτερικό κόσμο»¹²².

Ἡ σκέψη στό πρώτο προτοσῆς, στῶν ὁποῖο πέφτει ὁ ἀσθενής, δουλεύει μέ μετατοπίσεις καί συμπυκνώσεις.

«Ἡ μετατόπιση ἐπιτρέπει στόν ἀσθενή νά ἀπομακρυνθεῖ ἀπό αἰσθήματα καί νά ἀπομακρύνει τούς ἐρεθισμούς ἀπό τό περιβάλλον του»¹²³.

Μιά ἔνταση τῶν ἐνστίκτων δέν ὀδηγεῖ στό ἀντικείμενο, πού τά ἔχει προκαλέσει, ἀλλά σέ κάτι ἄλλο, πού φέρνει λιγότερα ἀπειλητικά σημάδια. Ἡ συμπύκνωση φαίνεται μέσω μιᾶς τάξης τῶν ἀντικειμένων, ἡ μιᾶς συγχώνευσης τοῦ ἀντικειμένου ἢ ἀκόμη καί μέ τήν ἀντικατάσταση ἐνός ὀλόκληρου ἀντικειμένου μέ ἕνα τμήμα. Ἡ σκέψη ὑποφέρει ἀπό μιά ὑπεργενίκευση ἢ ἀπό τό ὅτι ἕνα τμήμα παίρνεται γιά τό ὅλο.

Ἡ καταστροφή τῆς ταυτότητας, ἡ συντριβή τῆς αὐτοσυνειδησίας ἐκδηλώνεται στήν καταστροφή τῆς συνειδητοποίησης τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου. Ἡ καταστροφή τῆς σκέψης στοῦς σχιζοφρενεῖς δέν συνίσταται στό ὅτι δέν ἔχουν ἀναμνήσεις, ἀλλά στό ὅτι ἡ χρονική ροή τῶν γεγονότων δέν συνειδητοποιεῖται σωστά καί οἱ ἀναμνήσεις δέν μποροῦν νά ἀναχθοῦν ὅπως πρέπει στίς καταστάσεις ἀπό τίς ὁποῖες προβάλλουν. Ἡ καταστροφή τοῦ βιώματος τοῦ χρόνου φανερώνεται στή συντριβή τῆς ἰκανότητας νά νιώθει ὁ ἀσθενής τόν ἑαυτό του ταυτόσημο μέσα στό χρόνο.

«Ἡ ἀνεπαρκῆς συνέχεια φανερώνεται σέ ἕνα ἀκαθόριστο αἶσθημα γιά τό χρόνο. Τό παρελθόν, τό παρόν, τό μέλλον, ἀκόμη καί ἡ στιγμή πού πέρασε, εἶναι ἀκαθόριστα. Ἐνα αἶσθημα ἢ ἕνα γεγονός δέν μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ σάν διαρκές ἢ σάν στιγμιαῖο. Αὐτή τήν ἀοριστία τήν συντροφεύει μιά ἀβεβαιότητα γιά τή χρονική σειρά γεγονότων καί ἀναμνήσεων πού εἶναι συχνά συνδεδεμένη μ' ἕνα ἀκαθόριστο αἶσθημα ἂν ἕνα γεγονός τό ἔζησε ὁ ἴδιος ἢ κάποιος ἄλλος»¹²⁴.

Μέ τή συντριβή τῶν συνόρων τοῦ ἐγώ συντρίβεται ἐπίσης

καί ὁ προσανατολισμός τοῦ ἀτόμου μέσα στό χῶρο. Ἐπειδὴ τὸ ἐγὼ δὲν χωρίζεται πιά ἀπ' τὴν ἐξωτερικὴ πραγματικότητα, δὲν μπορεῖ νὰ ὀρίσει ἀκριβῶς τὴν ἰδιαίτερη θέση του μέσα σ' αὐτὴ τὴν πραγματικότητα. Ὁ Μπινσθάνγκερ διαπιστώνει στοὺς σχιζοφρενεῖς μιὰ «*υποτίμηση τοῦ βιωμένου χώρου*»¹²⁵.

Ὁ ἀπελπισμένος ἀγώνας τοῦ ἀδυνατισμένου ἐγὼ νὰ ἐπιτύχει ξανά τὸν ἔλεγχο πάνω στά ἐνστικτα, ἔχει σάν ἀποτέλεσμα κάθε ἐνστικτώδης παρόρμηση νὰ ἐμποδίζεται μέ ἀναστολές καὶ συμβιβαζόμενη ὁδηγεῖται σὲ ἀδράνεια ἢ σὲ μιὰ τυποποιημένη συμπεριφορά. Ὁ ναρκισσισμός συνδέεται μέ ἀπολιθωμένους τρόπους συμπεριφορᾶς μέ στερεότυπες ἐνέργειες. Πρόκειται «*γιά τὴν ἔκφραση μιᾶς λιμπιντικῆς μεταφορᾶς τῆς ἀρρενωπότητος πού μετὰ τὴ συντριβὴ τοῦ ἐγὼ ἀποκτᾶ μιὰ ἰδιαίτερη σημασία*»¹²⁶.

Ἡ ἀναδρομὴ σὲ τέτοιες φάσεις νηπιακοῦ ναρκισσισμοῦ φαίνεται πιό ξεκάθαρα στὴ μεγαλομανία. Τὸ ἐγὼ ὑφίσταται μιὰ ὑπερσεξουαλικότητα, πού κατευθύνεται σ' ὅλα τὰ ἀγαπημένα ἀντικείμενα. Ὁ Φρόυντ εἶχε ἀναλύσει στὴν περίπτωση Σρέμπερ τὸ ρόλο τῆς ὁμοφυλοφιλίας στὶς φαντασιώσεις πού δείχνει τὴν ἐπιρροή ἀποθνήσκοντων, παθητικῶν ὁμοφυλοφιλικῶν τμημάτων τῆς προσωπικότητος στὴ δημιουργία τῆς ψύχωσης. Μέ τὴ βοήθεια τῆς φαντασίας ζητᾶ ὁ ἄρρωστος νὰ ἀμυνθεῖ ἐναντία σὲ παθητικές ὁμοφυλοφιλικές τάσεις. Οἱ ἀναδρομικὲς τάσεις του ὁδηγοῦν τὰ κοινωνικὰ ἐνστικτα, πού προέρχονται ἀπὸ ἀποσεξουαλικοποιημένη ὁμοερωτικὴ λίμπιντο, νὰ φορτισθοῦν σεξουαλικά ξανά, καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ καταπολεμηθοῦν. Ὁ τονισμός τοῦ ρόλου τῆς ὁμοφυλοφιλίας στὶς φαντασιώσεις δὲν βρῖσκεται σὲ ἀντίφαση μέ τὸ γεγονός μιᾶς ἀναδρομῆς στό ναρκισσισμό. Ἡ ὁμοφυλοφιλία περιγράφεται σάν ἀναδρομικὴ βαθμίδα ἀνάμεσα στὴν ἑτεροφιλικὴ κατοχὴ ἀντικειμένων καὶ στὴν καθαρὴ κατοχὴ τοῦ ἐγὼ.

Στὴ μανία καταδίωξης οἱ ὁμοφυλοφιλικὲς τάσεις ἀποκρούονται μέ τὴ βοήθεια παραιτήσεων καὶ προβολῶν. «Δέν τὸν ἀγαπῶ τὸν μισῶ», λέει σύμφωνα μέ τὸν Φρόυντ τὸ ἀμυνόμενο ἐγὼ. Ἡ προβολὴ «*μέ μισεῖ*» δικαιολογεῖ τὸ δικό μου μίσος καὶ προσ-

φέρει τὸν τύπο «*Δέν τὸν ἀγαπῶ, τὸν μισῶ, γιατί μέ καταδιώκει*».

Ἡ ἔνωση ἀγάπης καὶ μίσους γίνεται δυνατὴ μέσω μιᾶς χαρακτηριστικῆς ἀμφιταλάντευσης μιᾶς νηπιακῆς σχέσης πρὸς τὰ ἀντικείμενα, καθὼς πηγάζει ἀπὸ τὴν προβληματικὴ σχέση πρὸς τὴν μητέρα ἢ πρὸς τὸν πατέρα. Τὰ εὐθραυστα σύνορα τοῦ ἐγὼ περιβάλλονται ἀπὸ διαφορούμενα αἰσθήματα καὶ μέ μιὰ καταστροφή τῆς ἱκανότητος ἐπαφῆς πού συνδέεται μ' αὐτά. Ἡ ἐπιδίωξη του εἶναι νὰ συγχωνευθεῖ ξανά μέ τὰ ἀντικείμενα ἀγάπης μέσω πρωταρχικῶν ταυτίσεων. Ἐπειδὴ αὐτὴ ἡ συγχώνευση θὰ ἀποσποῦσε καὶ τὴν ὑπόλοιπη αὐτονομία του, ἀμύνεται τὸ ἐγὼ μέ τὴ βοήθεια ἐπιθετικῶν ἐνεργειῶν ἐναντία σὲ ἰσχυροὺς λιμπιντικούς δεσμούς καὶ ἐπιτρέπει μόνο κατοχὴ ἀντικειμένων. Μιὰ ἀσθενὴς εἶπε:

«Ξέρεις τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στό κοντά, στὴν ἀναλογία, στὴν ὁμοιότητα καὶ στὴν ἐνότητα; Τὸ κοντὰ εἶναι κοντὰ, ὅπως ἐγὼ κι ἐσύ εἴμαστε κοντά, ὅταν μοιάζεις μέ κάποιον, ἀπλῶς μοιάζεις. Ὅμως ἓνας σημαίνει ἓνας ὄχι δύο —κι αὐτὸ εἶναι τρομερό». Αὐτὸ τὸ ἐπανελάβε, καὶ ξαφνικά τὴν ἔπιασε πανικός. «Μὴν ἔρχεσαι κοντά μου, φύγε ἀπ' τὸν καναπέ, δέν θέλω νὰ γίνω ἓνα μαζί σου»¹²⁷.

Σὲ σχέση μέ πρόσωπα φορεῖς ἐξουσίας τὰ διαφορούμενα αἰσθήματα γεννοῦν μιὰ ἀμφιταλάντευση ἀνάμεσα στὴν ὑποταγὴ καὶ στὴν ἐξέγερση. Ἡ μόνιμη ἀμφιταλάντευση ἀνάμεσα στὴν ἀγάπη καὶ στό μίσος διευκολύνεται μέσω τῆς ἰσχυροποίησης τοῦ ναρκισσισμοῦ πού ὁδηγεῖ σὲ ἀναπόφευκτες ἀσθένειες, οἱ ὁποῖες χρωματίζουν τίς ἐπιθετικὲς ἐνέργειες.

Τὸ σχῆμα τῆς μανίας καταδίωξης, «*Δέν τὸν ἀγαπῶ, τὸν μισῶ, γιατί μέ καταδιώκει*», ἀντιστοιχεῖ μέ τίς ἄλλες μορφές φαντασιώσεων. Στὴν φαντασίωση τῆς ἀγάπης ἐπικρατεῖ ὁ τύπος, «*Δέν τὸν ἀγαπῶ, ἀλλά τὴν ἀγαπῶ, γιατί μέ ἀγαπᾶ*». Ἡ ὑπερτονισμένη ἀγάπη τοῦ ἀνδρα γιὰ τὴ γυναῖκα, ἢ ἡ φαντασιοπληξία τοῦ ἀνδρα, ὅτι τὸν γυροφέρνουν ἓνα σωρὸ γυναῖκες, κρύβει τὴ λαχτάρια του γιὰ ἐπαφὴ μέ ἀνδρες. Ἡ ζηλοτυπία ὑπακούει στόν τύπο: «*Δέν τὸν ἀγαπῶ - ὅμως τὸν ἀγαπῶ*». Ἡ τάση γιὰ ὁμοφυλοφιλικὲς σχέσεις προβάλλεται πάνω στό σύντροφο μέ τὴ βοήθεια τῆς μορφῆς τῆς

ἀπιστίας. Ἡ φαντασίωση τῆς ἐπιβολῆς φανερώνεται μέ τήν προβολή τοῦ ὑπερεγῶ στόν ἐξωτερικό κόσμο. Ὁ ἀσθενής νιώθει ἐκτεθειμένος σ' ἕναν μόνιμο καί ἀντιπαθητικό ἐξωτερικό ἔλεγχο. Νιώθει νά κριτικάρεται, νά ἐπιτηρεῖται, νά κατευθύνεται ἀπό ἐξωτερικούς παράγοντες. Μέ τήν προβολή τοῦ ὑπερεγῶ φαίνεται αὐτός ὁ ἔλεγχος νά προέρχεται ἀπ' ἔξω, πού στίς κανονικές περιπτώσεις παίρνει τή μορφή αὐτοέλεγχου καί αὐτοπαρτήρησης. Ἡ ὁμοφυλοφιλική διάσταση αὐτῆς τῆς φαντασίωσης γίνεται ὀλοφάνερη μόλις ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι τό ὑπερεγῶ ἀντιπροσωπεύει κανονικά ἕνα προβλημένο ἐσωτερικά ἀντικείμενο τοῦ ἴδιου φύλου, καί στόν ἄνδρα μιά ἐσωτερικευμένη εἰκόνα τοῦ πατέρα.

« Ἡ ἐναντίωση στό ὑπερεγῶ πού προβάλλεται ἐξωτερικά στίς φαντασιώσεις εἶναι βασικά ἡ ἴδια μέ τήν ἐναντίωση σέ μιά ἐρωτική πίεση πού βιώνεται στήν φαντασία, τήν ἐναντίωση στήν ἀτομική ὁμοφυλοφιλία πού προβάλλεται ἐξωτερικά »¹²⁸.

Ἡ ἐπισκόπηση τῶν βασικῶν σχιζοφρενικῶν διαταραχῶν πού προέρχονται ἀπό ἐκτεταμένες ἀναδρομές δείχνει τήν ἀντιστοιχία τους μέ τίς ψυχικές παραμορφώσεις, πού προηγούμενα εἶχαν προκληθεῖ ἀπό τήν ἀλλοτριωμένη παραγωγή. Ἡ ἀλλοτριωμένη ἐργασία βασίζεται σέ μιά νηπιακή κατάσταση τοῦ ἐργαζόμενου, πού ἐκδηλώνεται πιό ἀνοικτά στήν ψύχωση. Ἡ ἔλλειψη κατοχῆς ἀντικειμένων, ὁ αὐξανόμενος αὐτοερωτισμός, ἡ ἀποπροσωποποίηση, σάν ἀδυναμία διάκρισης τοῦ ἐγῶ ἀπό τό περιβάλλον, ἡ «ἀλλοτρίωση» τοῦ σώματος, τῶν σκέψεων, τῶν αἰσθημάτων, σοβαρές διαταραχές στίς σχέσεις, διαφορούμενα αἰσθήματα, μιμητικές ἀντιδράσεις, ὁμοφυλοφιλικές τάσεις, ἡ καταστροφή τῆς συνειδητοποίησης τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου, ὅλα αὐτά προέρχονται ἀπό τά τραύματα τῆς πρώιμης παιδικῆς ἡλικίας καί τῆ συνεχῆ ἀπόξυσή τους ἀπό τήν ἀλλοτριωμένη ἐργασία.

Ἡ σχέση τῆς νηπιακότητας καί τῆς τραυματικῆς ἐμπειρίας ἀλλοτριωμένων σχέσεων γίνεται φανερή σέ ὀρισμένες μορφές φαντασίωσης. Ὁ ἐργάτης συνειδητοποιεῖ κατά τή διάρκεια τῆς ἀλλοτριωμένης ἐργασίας ὅτι τόν ἐκμεταλλεύεται ἡ μηχανή. Ἡ

μηχανή πού βρίσκεται στήν ὑπηρεσία τοῦ κεφαλαίου τόν ἀναγκάζει σέ μιά ὀρισμένη συμπεριφορά.

Νιώθει σάν ἐξάρτημα μιᾶς τυραννικῆς συσκευῆς. Ἡ «ἐπιβλητική» μηχανή πού τυραννᾷ τόν ἄρρωστο, πού σύμφωνα μέ τήν ψυχανάλυση ἀποτελεῖ μιά προέκταση τοῦ σώματος ἢ τῶν γεννητικῶν ὀργάνων, παίζει στήν ψυχωτική φαντασίωση, συχνά, ἕνα κεντρικό ρόλο.

« Ἐνα χαρακτηριστικό σημάδι τῶν σύγχρονων πνευματικῶν ἀσθενειῶν εἶναι γιά παράδειγμα ἡ ἐπιρρεάζουσα μηχανή, μιά συσκευή, πού προσφέρει σέ ἕνα ἄνθρωπο σκέψεις καί τόν ἐξαναγκάζει νά στρέφεται συνειδητά ἐνάντια στήν ἴδια του τή θέληση »¹²⁹.

Στούς μανιακούς, πού ὄχι σπάνια νιώθουν δεμένοι μέ τοὺς «παμπούς», πού ἐκθιάζουν ὀρισμένες σκέψεις πάνω τους, πραγματοποιεῖται ἡ συγχώνευση τοῦ ὑπερεγῶ, σάν ἐκπρόσωπο τῆς πατρικῆς ἐξουσίας καί παραπέρα τῆς κοινωνικῆς, καί τῆς χειραγώγησης μέσω τεχνολογικῶν μαζικῶν μέσων. Στίς ἐπιβαλλόμενες ιδέες, πού πίσω τους κρύβονται οἱ ἐπιταγές τοῦ ὑπερεγῶ, τῆς ἐσωτερικευμένης κοινωνικῆς ἐξουσίας, φαίνεται τό πῶς οἱ κυρίαρχες ιδέες εἶναι οἱ ιδέες τῆς κυριαρχῆς τάξης. Μιά συχνή φαντασίωση δείχνει ἕνα διώκτη, πού παίρνει τή μορφή πολυάριθμων προσώπων. Σ' αὐτή τήν εἰκόνα ἐκδηλώνονται ἀφενός ἀπειλητικές ὁμοφυλοφιλικές ἐπιδιώξεις πού προέρχονται ἀπό ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, καί ἀφετέρου ἡ συνειδητοποίηση ὅτι τά ἄτομα σάν οἰκονομικοί χαρακτήρες, σάν ἐναλλάξιμοι πράκτορες τῆς καπιταλιστικῆς κυριαρχίας πρέπει συνεχῶς νά στέκουν ἀπειλητικοί στίς ἀνταγωνιστικές σχέσεις, ἂν θέλουν νά ἀναπαράγουν τή ζωή τους. Αὐτός πού πάσχει ἀπό μανία καταδιώξεως φαίνεται λιγότερο τρελός ἂν ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι ἡ «ἀνδρική» ἀρχή τῆς κυριαρχίας, καί οἱ πατρικές παραστάσεις μέ τίς ὁποῖες συνδέεται, καί πού νιώθει νά τόν τραβοῦν ἐξ αἰτίας τῶν ὁμοφυλοφιλικῶν του τάσεων, ἀπειλοῦν νά τόν καταστρέψουν ἐκθέτοντάς τον σάν διεστραμμένο.

Ἡ παράνοια εἶναι μιά τυπική γεροντική ἀρρώστια καί προσβάλλει ιδιαίτερα ἐκείνους πού κάτω ἀπό τήν πίεση κοινωνικῶν

σχέσεων αναγκάζονται να συμπεριφέρονται σαν παιδιά και πού είναι ύποταγμένοι στην τυραννία της μηχανής και στην πίεση του ανταγωνισμού, λόγω των μειωμένων σωματικών και ψυχικών τους ικανοτήτων. Η υπόθεση της σχέσης ανάμεσα στην αναδρομή και την κοινωνική αλλοτρίωση εκεί ακριβώς στηρίζεται.

Τό ψυχωτικό άτομο ζητά με ανάλογα μέσα να σταθεροποιησει μία έπισφαλή ψυχική ισορροπία με τά όποια οί κοινωνικές και οικογενειακές καταπιεστικές δομές εξασφαλίζουν τή διαίω-νισή τους. Άνυπέρβλητες αντιφάσεις —ανάμεσα στό άπωθούν και τό άπωθημένο, τήν αγάπη και τό μίσος— δαμάζονται, μ' αυτό τόν τρόπο, μέ τό ότι τό άτομο άπομονώνεται, ότι κρύβει αυτές τίς αντιφάσεις άπ' τόν ίδιο του τόν έαυτό, ότι χρησιμοποιεί μία ψεύτικη γλώσσα, ότι άνακουφίζεται μέ προβολές, ότι τυποπούνται οί αντίδράσεις του, ότι ή διάσταση του χρόνου εξαλείφεται από τήν ψυχή του. Τό ψυχωτικό άτομο ύπακούει στην ίδια λογική μέ τήν άλλοτριωτική κοινωνία, τής όποίας άλλωστε είναι προϊόν.

Τό παθολογικό δυναμικό πού συγκεντρώνει ή έργατική τάξη, και πού ύποκύπτει στη λογική τής ύπάρχουσας οίκονομίας, δέν χαρακτηρίζεται σαν νοσηρό, άν δέ φτάσει σε ένα όρισμένο βαθμό συμφωνίας μέ τό σύστημα. Τό ότι αυτό τό δυναμικό περι-κλείνει ένα όλο και μεγαλύτερο βαθμό καταστροφής τής προσω-πικότητας, τό δείχνει και τό γεγονός πώς προψυχωτικά άτομα ή άτομα μέ όρισμένα ψυχωτικά συμπτώματα στην έργατική τάξη χαρακτηρίζονται λιγότερο σαν μή νορμάλ άπ' ό,τι στά άστικά στρώματα. Ο χαρακτηρισμός του σχιζοφρενοϋς στην έργατική τάξη γίνεται μόνο άπ' τά ψυχιατρεία. Η συγκέντρωση των δυνη-τικά άσθενών, για τήν όποία φροντίζει τό κεφάλαιο, όδηγει στό ότι οί άκρωτηριασμένοι χαρακτήρες να μήν έρμηνεύονται σαν παρεκκλίσεις από τό κανονικό και έτσι να μήν άπειλούνται μέ στιγματισμό. Η θεσμοποίηση τής τρέλας στην κοινωνία τής τρομοκρατίας, επιτρέπει τήν όριοθέτησή της, πράγμα πού σώζει μερικά τήν άυτονομία του έγώ και τό όδηγει στην αντιμετώπιση τής πραγματικότητας μέ μεγαλύτερη έπιδεξιότητα. Οί νορμάλ άποφεύγουν τήν άτομική ψυχική καταστροφή, γιατί ή κοινωνία θέτει τήν ψυχική εξαθλίωσή τους στην ύπηρεσία μιās λογικής, πού περιέχει τή δυνατότητα τής συλλογικής καταστροφής.

Οί ψυχασθενείς, κάτω από κανονικές συνθήκες και μέσω όρισμένων μηχανισμών εκτόνωσης δέν εκδηλώνονται και μόνο μία μικρή μειοψηφία γίνεται φανερή. Η άνοικτή τους εκδήλωση έχει σαν βάση τή σύμπραξη υπερβολικά μεγάλων τραυματικών έμπειριών κατά τή διάρκεια τής πρώτης κοινωνικοποίησης και ενός υπερβολικού βαθμού άρνήσεων. Άφόρητες κοινωνικές αντιφάσεις, υπερβολικές ύποχρεώσεις στη δουλειά, υπερβολική κοινωνική άπομόνωση στον ιδιωτικό χώρο συνδυάζονται μέ παι-δικά τραύματα και όδηγούν σε μία συντριβή των άμυντικών μη-χανισμών και όδηγούν άκάθεκτα τό άτομο σε άνδρομικές εκδη-λώσεις και τό κάνουν άνυπεράσπιστο θύμα τής κοινωνίας.

όδηγοῦσαν στή σύγκρουση μέ τήν πραγματικότητα, ἀλλά οἱ ἀντιλήψεις πού ἀντιτίθενται σ' αὐτές τίς ἀξιώσεις.

«Τό δεύτερο βῆμα τῆς ψύχωσης εἶναι νά συμβιδάσει τήν ἀπώλεια τῆς πραγματικότητας, ἀλλά ὄχι μέ τίμημα τόν περιορισμό τοῦ αὐτό, ὅπως στήν νεύρωση πού τό τίμημα εἶναι ἡ σχέση μέ τήν πραγματικότητα, ἀλλά μέσω ἑνός ἄλλου πιό ἀποτελεσματικοῦ τρόπου, μέ τή δημιουργία μιᾶς νέας πραγματικότητας, πού δέν ἔχει τίς δυσκολίες τῆς παλιᾶς. Τό δεύτερο βῆμα καί στή νεύρωση καί στήν ψύχωση προέρχεται ἀπο τήν ἴδια βάση· καί στίς δύο περιπτώσεις ἐξυπηρετεῖ τήν προσπάθεια τοῦ αὐτό νά μὴν ὑποκύψει στήν πραγματικότητα»¹³⁰.

Στήν ὑπηρεσία τοῦ αὐτό, στίς ἀξιώσεις τῶν ὁρμῶν, ἐγκαταλείπει τό ἐγώ ἕνα τμήμα τῆς ἀφόρητης πραγματικότητας. Αὐτή τήν πρώτη φάση ἀπόσπασης ἀπ' τήν πραγματικότητα ἀκολουθεῖ μιά φάση ἀλλοίωσης τῆς σημασίας της. Στή ψύχωση «*τήν πρώτη φάση ἀπόσπασης ἀπ' τήν πραγματικότητα ἀκολουθεῖ μιά ἐνεργητική φάση οἰκοδόμησης*»¹³¹. Αὐτή ἡ οἰκοδόμηση ἀποκαλύπτει τήν «*λειτουργία τῆς ψύχωσης, πού μοιάζει μέ αὐτή τοῦ ὄνειρου καί πού προετοιμάζει τήν ἄρνηση μιᾶς δυσάρεστης πραγματικότητας καί τή δημιουργία μιᾶς ἄλλης πιό εὐχάριστης*»¹³². Ἡ εὐεργετική λειτουργία τῆς ψύχωσης φαίνεται στή φαντασίωση, π.χ. μέ τή μορφή τῆς ἐπιδίωξης νά δαμάσει ὁ ἀσθενής μιά ἀφόρητη κοινωνική ἀπομόνωση στή φαντασία. Στή μεγαλομανία, μιά μαγική πίστη παντοδυναμίας ἀποδίδει κάθε γεγονός πού συμβαίνει στόν κόσμο στόν ἑαυτό της. Στή μανία καταδιώξεως ἡ ἀμεσότητα τῆς καταδιώξεως προκαλεῖ τό αἶσθημα μιᾶς ἔντονης σχέσης μέ τούς ἀνθρώπους, πού κάθε τους ἐκδήλωση ἀναφέρεται στόν ἀσθενή.

Ἡ φαντασίωση δέν ἔχει μόνο μιά εὐεργετική λειτουργία, δέν εἶναι μόνο μιά φυγή ἀπό τήν πραγματικότητα, σ' αὐτήν βρίσκεται ἀκόμη μιά ἀπελπισμένη ἐπιδίωξη τοῦ ἄρρώστου νά δαμάσει μιά ἐχθρική πραγματικότητα. Ἡ μανία καταδιώξεως δέν εἶναι μόνο μιά ψεύτικη συνειδηση, εἶναι καί ἡ προσπάθεια νά ἀντιληφθεῖ καλύτερα ὁ ἀσθενής ἕνα τρομοκρατικό περιβάλλον πού τόν ἀπει-

Γιά θεραπεία τῆς ψύχωσης γιά νά ὑποσχεθεῖ ἐπιτυχία θά πρέπει νά ὑπολογίσει τίς ἀντιφάσεις, ὅπως καί μιά ριζοσπαστική πολιτική πράξη. Αὐτό πού ἀπαιτεῖ ὁ Μάρξ ἀπό μιά σοσιαλιστική πολιτική, ν' ἀναγνωρίσεις τόν ἀγῶνα ἰσχύει καί γιά τή θεραπεία τῶν ψυχικῶν νοσημάτων.

Ἡ ψύχωση δέν εἶναι μόνο ἔκφραση ἑνός ψυχικοῦ συμβιβασμοῦ, περιέχει ἐπίσης δυνητικά μιά ἐπιδίωξη αὐτοθεραπείας. Στό διφορούμενο χαρακτήρα τῆς ψυχωτικῆς συμπεριφορᾶς καί ζωῆς, δίπλα στήν ψυχική καταστροφή, ὑπάρχει μιά ἀναζήτηση σωτηρίας, πού χρησιμοποιοῖ ὅμως ψεύτικα μέσα γιά νά πετύχει τό στόχο της. Ἡ ψύχωση ἀποτελεῖ μίαν ἄρνηση νά ἀποδεχθεῖ ὁ ἀσθενής τήν ὑπάρχουσα πραγματικότητα ὅπως πρῶτα. Ἐμπεριέχει τήν ἐξέγερση τῆς καταπιεσμένης φύσης, τῶν ἀπωθημένων ὁρμῶν, πού δέν μποροῦν ν' ἀνασταλοῦν πιά ἀπό τούς ἀμυντικούς μηχανισμούς πού ὑπάρχουν μέχρι τώρα. Τό πρῶτο βῆμα τῆς ψύχωσης εἶναι μιά ὑποχώρηση ἀπό μίαν ἀφόρητη πραγματικότητα, εἶναι μιά ἄρνηση, νά ἀντιπαρατεθεῖ ὁ ἀσθενής στήν πραγματικότητα ἔτσι ὅπως εἶναι μέχρι τώρα. Ὁ ψυχασθενής ἀποφεύγει τήν σύγκρουση μέ τήν ἐχθρική πραγματικότητα, τή ρήξη μαζί της. Τό δεύτερο βῆμα εἶναι νά κοιτάξει νά θεραπεύσει αὐτή τή ρήξη, ἐφόσον δέν καταπιέζονται πιά οἱ ἀξιώσεις τῶν ὁρμῶν πού

λει. Στη μεγαλομανία ο ασθενής κοιτάζει να βρεθεί σε απόσταση από μία καταπιεστική πραγματικότητα, και γι' αυτό τον βλέπει έξευτελιστικά. Έτσι μειώνεται η αγωνία του μπροστά της και του επιτρέπει να την άνεχθεί, μερικά τουλάχιστον. Πιστεύοντας ο ψυχασθενής πως είναι ο Ίησους Χριστός, πράγμα που συμβαίνει αρκετά συχνά, θέλει να δαμάσει έναν ατέλειωτο και άβάσταχτο πόνο δίνοντάς του ένα νόημα. Μέ τη συντριβή όρισμένων άμυντικών μηχανισμών, με την οποία αρχίζει η ψυχασθένεια, αφήνεται τό μέχρι τώρα άσυνείδητο πάνω στην έσωτερική και έξωτερική πραγματικότητα να προχωρήσει στό συνειδητό. Έφόσον αυτή η πραγματικότητα είναι άφορητη για τον άσθενή, πρέπει η συνειδητοποίησή της να γίνει διαστρεβλωμένα. Ένας άρρωστος είπε: «Είναι καλύτερα να είσαι τρελός. Όταν είναι κανείς τρελός, δέν βλέπει τίποτα».

Μετά τη συντριβή των μηχανισμών άπόθησης έχει τό άτομο δυνατικά την δυνατότητα να ιδιοποιηθεί τον άντικειμενικό κόσμο με παραλλαγμένη μορφή. Έπειδή όμως αυτός ο άντικειμενικός κόσμος είναι τόσο τρομακτικός και άποκρουστικός, πού αυτή η προσπάθεια είναι καταδικασμένη να μείνει στά μισά του δρόμου, και έτσι πιέζεται να χρησιμοποιήσει μία ψεύτικη γλώσσα και συμπεριφορά «ένα μέρος των συμπτωμάτων της σχιζοφρένειας και ίσως τό πιο ένοχλητικό, φαίνεται να άντιστοιχεί σε μία επιδίωξη άνασύστασης, μά τάση για άνοικοδόμηση της χαμένης πραγματικότητας»¹³³. Έφοϋ όμως τό χαρακτηριστικό σημάδι αυτής της πραγματικότητας είναι για τον άσθενή η άνοικτή ή η λανθάνουσα βία, αυτή η άνασύσταση συνδέεται άναγκαστικά με μίαν άνανεωμένη άρνηση της πραγματικότητας αυτής.

Μέ την εμφάνιση της ψυχασθένειας οι άμυντικοί μηχανισμοί, πού μέχρι τώρα μεριμνούσαν για την άπόθεση των όρμων, καταστρέφονται. Συνιστά την αντίθεση σε μία άφορητη καταπίεση των ένστίκτων. Οί μέχρι τώρα καταπιεσμένες τάσεις άγάπης και μίσους σπάζουν τά δεσμά. Έ υπερβολικές άναστολές παρουσιάζουν στην κατατονία έντονες επιθετικές τάσεις, πού έπαναστατούν άπέναντι στις σχέσεις πού μέχρι τώρα είχαν έμποδίσει την άνάπτυξή του άσθενούς. Καταπιεσμένες έρωτικές τάσεις, πού με τά τωρινά κοινωνικά δεδομένα θεωρούνται διαστροφές, ξεπε-

τάγονται με την έκρηξη της ψυχασθένειας. Έφοϋ μέ τις έμφανιζόμενες όρμές είναι δεμένα τραύματα από την παιδική ήλικία πού κάποτε είχαν φροντίσει για την άναστολή αυτών των όρμών και είχαν περιορίσει τό περιβάλλον του άσθενούς λόγω του έλλειπoux έλέγχου πού άσκούσε ο ίδιος πάνω τους — και άκόμη είχαν περιορίσει άυστηρά την ίκανοποίησή τους—, η έκδήλωσή τους είναι δεμένη με υπερβολική άγωνία. Αυτή επιβάλλει την είσαγωγή νηπιακών άμυντικών μηχανισμών, πού δίδουν στά αισθήματα και στη συμπεριφορά του ψυχασθενούς τον διφορούμενο χαρακτήρα τους.

Στην τάση για «προσέγγιση» του ψυχασθενούς βρίσκεται η επιδίωξη του να ξεπεράσει την προηγούμενη υπερβολική κοινωνική του άπομόνωση. Αυτός ο άπελπισμένος άγώνας, να προσεγγίσει τους ανθρώπους, είναι καταδικασμένος σε άποτυχία, λόγω της άνοικτής ή καλυμμένης άποστροφής προς τό περιβάλλον και λόγω του εύθραυστου των συνόρων του έγώ, πού δέν αφήνουν στόν άσθενή να έλθει σε τίποτα πολύ κοντά χωρίς φόβο. Οί συχνές προσπάθειες να άρθεί η άπόσταση άποτυγχάνουν έπειδή η κατοχή άντικειμένων δέν μπορεί να γίνει άνεκτή, έφόσον άπειλει τους άμυντικούς μηχανισμούς, στους οποίους τό άδυνατισμένο έγώ πρέπει άναγκαστικά να προσκολληθεί.

«Οί τάσεις για κατοχή άντικειμένων, στόν σχιζοφρενή είναι έντελώς συγκεχυμένες ώστε η σχέση με ένα άντικείμενο είναι τίς περισσότερες φορές μεταφορά αισθησιακών και επιθετικών τάσεων. Έλλά άκριβώς αυτή η σύγχυση και συχνότητα αυτών των έκδηλώσεων μπορούν να άρουν την φαινομενική αντίφαση με την αναλυτική θεωρία. Έ επίπολαιος και άβέβαιος χαρακτήρας όλων αυτών των μεταφορικών ενεργειών και φαντασιώσεων δίνει την έντύπωση πως ο άσθενής, βγαίνοντας από μία κατάσταση ναρκισσισμού, ζητά να ιδιοποιηθεί τον κόσμο των άντικειμένων, αλλά αυτό τό καταφέρει μόνο για σύντομα χρονικά διαστήματα»¹³⁴.

Έ συνεχής ύποχώρηση από τό περιβάλλον, πού άκολουθεί αυτές τίς παθιασμένες έκδηλώσεις, η θωράκιση άπέναντί του,

ἐμπεριέχει μιά ὀλοφάνερη διαμαρτυρία ἐνάντια σέ μιά πραγματικότητα, πού προκαλεῖ αὐτές τίς ἐκδηλώσεις καί ταυτόχρονα τίς θεωρεῖ ἀπαράδεκτες. Ἡ ἀνάγκη νά προσεγγίσει ὁ ἀσθενής χωρίς κίνδυνο τούς μηχανισμούς ἀπομάκρυνσης, φαίνεται ιδιαίτερα στή σχέση του μέ τήν ἐξουσία. Γιά νά ἀποφύγει τήν «αὐτόματη ὑποταγή» στή σχέση του μέ τήν ἐξουσία, πού ἐκπροσωπεῖ τούς κατεστημένους θεσμούς, τό ἀπειλούμενο ἄτομο ἀρπάζεται ἀπό τόν «νεγκατιβισμό», τήν ἄρνηση τῶν διατάξεων αὐτῆς τῆς ἐξουσίας.

Ἡ ἐπιδίωξη θεραπείας πού ἐνυπάρχει στήν ψύχωση ἀποτυγχάνει λόγω ὑποκειμενικῶν καί ἀντικειμενικῶν παραγόντων. Ἡ ψύχωση ἀναπαριστᾷ μιά ἄρνηση πού συνεχῶς ξεφεύγει ἀπό τήν ἐπιρροή τοῦ ἐγώ. Ἡ ἐξέγερση τῶν καταπιεσμένων ὀρμῶν ἀκολουθεῖ χωρίς ἄλλη καθοδήγηση παρά μιᾶς ξεκαθαρισμένης λογικῆς. Ἡ ψυχασθενής ἀναδρομή ἐπιφέρει μιά πτώση τοῦ ἐγώ. Ἡ μερική ἀπώλεια τῆς νόησης σέ σχέση μέ τήν γνώση καί τή συμπεριφορά κάνει τόν ἀσθενή ἀβοήθητο θύμα τῶν σχέσεων. Ἡ ἄρνηση τοῦ μοναχικοῦ ψυχασθενῆ τόν κάνει νά μὴ μπορεῖ νά συνειδητοποιήσει τή σημασία τῆς ἀλληλεγγύης καί ἔτσι στέκεται μόνος καί ἀνυπεράσπιστος ἀπέναντι στή βία τῶν σχέσεων.

Οἱ ἀναδρομές μποροῦν νά τεθοῦν στήν ὑπηρεσία τοῦ ἐγώ, μποροῦν νά μαλακώσουν ἀποστεωμένες ψυχικές δομές καί ἔτσι νά διευκολύνουν τήν λογική καί σύμφωνη μέ τίς ἀνάγκες ἀναδιοργάνωσή τους. Κάθε ἐπιτυχημένη σχέση ἀγάπης ἐκπληρώνει ἓνα παιδικό ὄνειρο, ἐπιτρέπει, σέ ἓνα πιο ὄριμο ἐπίπεδο, νά ξαναγίνει ἓνα εὐτυχισμένο παιδί. Αὐτή ἡ «ὄριμη» παιδικότητα ἐμπεριέχει ἀπελευθερωτικές ἀναδρομές, πού μέ τή βοήθειά τους τό ἐγώ σπάζει τή σκληρότητα πού τοῦ ἔχουν ἐπιβάλλει ἀπολιθωμένες σχέσεις καί ὀργανώνει τόν ἑαυτό του στή βάση νέων ἐμπειρῶν καί γιά τόν ἴδιο καί γιά τόν κόσμο.

Ἡ ψύχωση δέν καταλήγει ὀπωσδήποτε, στήν πλήρη ψυχική καταστροφή. Ἄν ὁ ἀσθενής δέν ἦταν περιορισμένος, ἂν δέν τόν εἶχαν ρίξει στά ψυχιατρικά ἰδρύματα, τά ὁποῖα ἐντείνουν ἀκόμη περισσότερο τήν κοινωνική ἀθλιότητα, στήν ὁποία ὀφείλει τήν ἀσθένειά του, ἂν τόν εἶχαν περιποιηθεῖ μέ ἀγάπη καί φροντίδα, θά εἶχε ἴσως τήν εὐκαιρία νά κατανικήσει μιά ἀποτυχημένη παιδικό-

τητα, θά μπορούσε νά ὀδηγήσει ἡ ψύχωση σέ μιά ἀτομική ἀπελευθέρωση. Μέ τήν ψυχωτική ἀναδρομή θραύονται ὀρισμένες ψυχικές δομές καί ἐπέρχεται μιά ἀποδιοργάνωση τῆς ψυχῆς καί μιά ἀποκοινωνικοποίηση τοῦ ἀτόμου. Αὐτή ἡ πτώση σέ ἓνα κατώτερο ἐπίπεδο ψυχικῆς ὀργάνωσης δίδει τήν εὐκαιρία μιᾶς φυσικῆς ἐπαναδιάπλασης, τῆ δυνατότητα ἑνός ἐξανθρωπισμοῦ τῶν ἐνστικτῶν, πού μέχρι τώρα λόγω τῆς ἀπώθησής τους δέν μπορούσε νά τά ἐπεξεργασθεῖ τό ἐγώ συνειδητά. Ἡ ψυχωτική ἀναδρομή δίνει τήν εὐκαιρία μιᾶς ἀναδιάρθρωσης τοῦ ἐγώ, πού οἱ μέχρι τώρα δομές του εἶχαν μερικά διαλυθεῖ. Μόνον ἐπειδή ἡ κοινωνία δέν παραχωρεῖ στόν ἀσθενή, ιδιαίτερα ὅταν προέρχεται ἀπό τήν ἐργατική τάξη, μιά δευτέρη παιδική ἡλικία, ἀπό τήν ὁποία θά ἔβγαине πιο ὄριμος ἀπό ὅ,τι ἦταν πρὶν ἀπὸ τήν συντριβή του, δέν μένουν ἀπὸ τήν ψύχωση στό ἄτομο παρά μόνο τά συμπτώματα τῆς ἀρρώστιας.

Στούς ψυχωτικούς φόβους πρέπει ὁ ἀσθενής νά περάσει ἄλλη μιά φορά τά τραύματα τῆς παιδικῆς του ἡλικίας. Ἄν ἡ ψυχοθεραπεία ἐπαιρνε ὑπόψη τῆς μιά ὀλοκληρωμένη παιδική ἀνατροφή, προσανατολισμένη στήν ἀτομική ἀνάπτυξη τοῦ παιδιοῦ καί ὄχι στίς τυφλές ἀνάγκες τῶν γονέων ἢ στίς κοινωνικές πιέσεις, θά μπορούσε νά βοηθήσει τόν ἀσθενή νά ξεπεράσει αὐτά τά τραύματα. Θά μπορούσε κατόπιν νά ἐνθαρρύνει σ' αὐτόν μιά καλύτερη παιδική ἡλικία, ἀπὸ τήν ὁποία θά ἔβγαине πιο ὄριμος παρά πρὶν ἀπὸ τήν ψυχική του συντριβή. Σ' αὐτήν ἀντιτίθεται ὄχι μόνο ἡ κατεστημένη ψυχιατρική, ἀλλά καί ὀλόκληρη ἡ κοινωνική ἀθλιότητα, τήν ἐκπροσωπεῖ. Ἡ κοινωνική πραγματικότητα, πού εἶναι ὑπεύθυνη γιά τήν ἀρρώστια τοῦ ψυχασθενοῦς, ἀρνεῖται καί τή θεραπεία του. Ἐφόσον ἡ κοινωνία ἐμποδίζει τήν ὄριμότητα σ' ὄλα τά μέλη τῆς, σ' αὐτά πού δέν ἀνήκουν στοὺς προνομιούχους, ἢ πού δέν μποροῦν πιά νά πουλοῦν τήν ἐργατική τους δύναμη, ἐπιβάλλεται ἓνας ιδιαίτερος βαθμός ὀδύνης. Εἶναι κοινωνικές σχέσεις βίας, πού ἐκδηλώνονται στίς παραμορφωμένες ψυχικές δομές καί πρότυπα συμπεριφορᾶς ὄλων τῶν ἀτόμων μέ τά ὁποῖα ἔρχονται σ' ἐπαφή καί τά ὑποτάσσουν χωρίς αὐτά νά μποροῦν νά προβάλλουν ἀντίσταση. Ἡ θεραπεία στήν σωστή τῆς σημασία, σάν προτσές ἀτομικῆς χειραφέτησης, πού ἀνοίγει τήν προοπτική

για μία καλύτερη ζωή, είναι δυνατή μόνο σε τέτοιες κοινωνικές σχέσεις, που προσφέρουν αυτή δυνατότητα. Μόνο μία ελεύθερη κοινωνία θα έδινε αυτή τη δυνατότητα, στην οποία η ψυχοθεραπεία σαν οργανωμένος θεσμός θα ήταν περιττή, γιατί η κοινή άλληλεγγύη θα κάλυπτε κάθε ζωτική ανάγκη.

Η ψυχοθεραπεία στα υπάρχοντα ψυχιατρικά ιδρύματα έχει κάποια θετικά αποτελέσματα στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Οί ψυχασθενοί που προέρχονται από την εργατική τάξη θάβονται μέσα σε ψυχιατρεία που επιταχύνουν την ψυχική τους έρευνα αντί να την αναστείλουν. Οί αντίληψεις μιας ψυχοθεραπείας για προλετάριους μπορούν ν' αναπτυχθούν μόνον από μία ψυχιατρική που έχει γνώση ότι ασκείται μέσα σε καπιταλιστικές σχέσεις και βλέπει τις κοινωνικές αιτίες των ψυχικών ασθενειών στον τρόπο ζωής των προλεταρίων. Μία ψυχιατρική για τους μη προνομιούχους μπορεί ν' αναπτυχθεί μόνον από άτομα που θεωρούν αυτή τη δραστηριότητα σαν τμήμα μιας γενικότερης πολιτικής κίνησης, που σκοπεύει «ν' ανατρέψει κάθε σχέση όπου ο άνθρωπος είναι ένα υποβιθασμένο, ένα υποδουλωμένο, ένα εγκαταλειμμένο όν» (Μάρξ). Η άλληλεγγύη με τους ψυχικά ασθενείς δεν μπορεί να βασιστεί στην αμφίβολη φιλανθρωπία, για την οποία υπερηφανεύεται η αστική ψυχιατρική. Μόνον ψυχίατροι που έχουν συνείδηση πώς ο δικός τους ψυχικός πόνος, που τους έχει ώθησει να επιλέξουν αυτό τό επάγγελμα, είναι τελικά έκφραση της ίδιας κοινωνικής αθλιότητας, που έχει προξενήσει τις ψυχικές παραμορφώσεις στον ασθενή, μπορούν ν' ανταποκριθούν σε μιάν άλληλεγγύη συμπεριφορά, γιατί ξέρουν πώς η μοίρα του είναι μία δυνατότητα που επιφυλάσσεται και σ' αυτούς.

Ο πολιτικοποιημένος ψυχίατρος είναι λιγότερο υποχρεωμένος, μέσω μιας ψευτοφιλάνθρωπης συμπεριφοράς, να δαμάζει τις δικές του συγκρούσεις με τη βοήθεια του ασθενούς, προβάλλοντας τις σ' αυτόν, να κρύψει τη δικιά του ανωριμότητα, κρατώντας κάποιους άλλους σε ακόμη μεγαλύτερη, να περιορίσει τις δικές του πλάνες, παραπλανώντας τους άλλους. (Η ιστορία των ψυχιατρικών ιδρυμάτων δείχνει ότι δεν υπάρχει λιγότερη τρέλα στους γιατρούς απ' ό,τι στους άθηνους). Η διαμόρφωση μιας πολιτικής ταυτότητας από τους θεραπευτές μειώνει την ανάγκη

να βλέπουν τους ασθενείς σαν αντικείμενα προβολής ή οικονομικής εκμετάλλευσης, γιατί την ψυχική τους σταθερότητα την άντλούν από την προοπτική μιας άλλης ζωής και μιας άλλης σχέσης με τους ανθρώπους. Η πολιτική ταυτότητα του ψυχιάτρου έχει τις ρίζες της στην άποψη πώς η υπάρχουσα κοινωνική διάρθρωση και η οργάνωση της τωρινής ψυχιατρικής που προκύπτει απ' αυτή, δεν παραμορφώνει μόνο τον ασθενή, αλλά και αυτό τον ίδιο. Η άλληλεγγύη με τον ασθενή δεν μπορεί να βασισθεί σε μία ψευτοφιλανθρωπία, που είναι αναγκασμένη να κρύβει τά αμφίβολα οικονομικά και ψυχικά της θεμέλια. Βασίζεται σε μία, αν και έμμεση, ταυτότητα συμφερόντων σε σχέση με την κοινωνική επανάσταση. Η χειραφέτηση του ψυχικά ασθενούς είναι η χειραφέτηση του ανθρώπου, και του ψυχιάτρου, που μπορεί να σπάσει τά δεσμά του επαγγελματία.

Στην ψύχωση συνυπάρχουν στιγμές αντίστασης ενάντια στο κατεστημένο με μορφές άρνησης, και με μορφές συνθηκολόγησης απέναντί του. Η ψύχωση αναπαριστά μία εξέγερση της καταπιεσμένης φύσης, που στη βάση της αντίθεσής της με τους κυρίαρχους θεσμούς, στους οποίους ανήκει και η ψυχιατρική, μπορεί να δαμαστεί μόνο οδηγώντας τον ασθενή στην ατομική καταστροφή. Στη «μαζική ψυχολογία» αυτός ο άσυνείδητος έρεθισμός καταπιεσμένων ένστικτων τίθεται στην ύπηρεσία του κεφαλαίου και οδηγεί τις μάζες στη συλλογική καταστροφή.

«Ο φασισμός είναι ολοκληρωτικός και στό ότι επιχειρεί την εξέγερση της καταπιεσμένης φύσης ενάντια στην έξουσία, να την θέσει άμεσα στην ύπηρεσία αυτής της ίδιας έξουσίας»¹³⁵.

Μία αντιφατική δυνατότητα εξέγερσης, που βρίσκεται μέσα στον κοινωνικό χαρακτήρα της μάζας, οργανώνεται με τέτοιο τρόπο στο φασισμό από την κυρίαρχη τάξη, ώστε να μπορεί να ενεργοποιηθεί ενάντια στα πιο στοιχειώδη συμφέροντά της. (Ο φασισμός δεν αξιοποιεί απλώς αυτή τη δυνατότητα που την παρέλαβε από την προηγούμενη περίοδο, αλλά την ενισχύει ακόμη πιο πολύ αποβλακώνοντας περισσότερο τις μάζες). Η ψύχωση προσφέρει μία καρικατούρα ατομικής απελευθέρωσης, ο φασι-

σμός προσφέρει τήν καρικατούρα μιᾶς συλλογικῆς ἀπελευθέρωσης. Στήν ἀτομική ὅπως καί στή συλλογική ψύχωση περιβάλλεται ἡ ἐξέγερση τῆς ἀνθρώπινης φύσης ἀπό τίς δυνάμεις τῆς καταπίεσης καί δαμάζεται ἀπ' αὐτές.

Ὁ φασισμός ὀργανώνει μιά διαστρεβλωμένη τάση τῶν μαζῶν γιά βασικές κοινωνικές ἀλλαγές καί ταυτόχρονα ὠθεῖ τήν ἀθλιότητα τῶν ὑπαρχόντων σχέσεων στόν κολοφῶνα τῆς. Ὁργανώνει νομομενικά τήν ἀνάγκη τῶν μαζῶν γιά βασικές κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, μπορεῖ καί μέ κάποια πραγματικά στοιχεῖα, καί ἔτσι αἰχμαλωτίζει ἕνα συλλογικό ἀναδρομικό ψυχικό δυναμικό, πού εἶναι ἔτοιμο νά ἱκανοποιηθεῖ ἀπό μιά ἐπιβλημένη συμφιλίωση μέ τήν ὀλοκληρωτική κυριαρχία τοῦ κεφαλαίου. Ὁ φασισμός υἱοθετεῖ τήν ἐπιθυμία πού βρίσκεται κρυμμένη μέσα στήν ψυχοπαθολογία τῶν μαζῶν, ν' ἀποτινάξουν τήν ἀπόθεση τῶν καταπιεσμένων ἐνστίκτων καί ταυτόχρονα χρησιμοποεῖ τήν τάση πού βρίσκεται ἐπίσης μέσα στήν ἴδια ψυχοπαθολογία, γιά ταύτιση μέ τήν ἐχθρική πραγματικότητα, τό φόβο τῆς ἀλλαγῆς πού τή διακρίνει, πού κάνει ἀκόμη πιό προβληματική μιά ἀμφίβολη ταυτότητα καί ὁδηγεῖ στή συντριβή τῶν ἀμυντικῶν μηχανισμῶν. Ὁ φασισμός ἀξιοποιεῖ τήν ἀντικαπιταλιστική ἐπιθυμία τῶν μαζῶν καί τήν ἀνικανότητά τους ν' ἀποτινάξουν τήν καπιταλιστική κυριαρχία. Ἀξιοποιεῖ τήν ἐπιθυμία γιά ἀπελευθέρωση καί τήν ἀνικανότητά τους νά μποροῦν νά ζήσουν χωρίς καταπίεση, χωρίς ἰσχυρή ἐξουσία στήν ὁποία θά μποροῦσαν νά στηριχθοῦν.

Ἡ φασιστική «κατανίκηση» τῆς παραδοσιακῆς ἀναρχίας τῆς παραγωγῆς, δημιουργεῖ ὀρισμένους τύπους κινητοποιήσεως τῶν μαζῶν πού ἀντιστοιχοῦν στήν ἐπιθυμία τους γιά συλλογικότητα. Ὁ φασισμός διαλύει τήν ἀστική, ἀτομιστική ὑποκειμενικότητα. Σύμφωνα μέ τόν συλλογικό χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς οἱ μάζες ἐνεργοῦν μαζικά. Ἡ διαπαιδαγώγιση γίνεται ὀργανωμένη, μέσω ὀργανώσεων. Μέσα σ' αὐτές χάνονται ὀρισμένα ἀτομικά χαρακτηριστικά στίς δραστηριότητες τοῦ ἐλεύθερου χρόνου.

Το τρίτο ραῖχ ἔχει ἐπιβάλλει ἕνα ἀλλοτριωμένο τύπο πληθειακῆς ἰσότητος.

«Βρισκόμαστε στό ἴδιο σκάφος, ποιθενά ἄλλοῦ δέν μπορεῖ νά εἶμαστε καλύτερα. Κάτω ὁ σνόμπ, ὁ διανοούμενος, ὁ ἡδονιστής. Ἐνα συστατικό τῆς φασιστικῆς προπαγάνδας καί τοῦ φασισμού γενικά εἶναι αὐτό τό ὑπόστρωμα τῆς κακόβουλης ἰσότητος, τῆς ἀδελφοσύνης, μιᾶς καθολικῆς ταπεινώσεως»¹³⁶.

Ὁ φασισμός ὁδηγεῖ τίς μάζες στήν πολιτική συνείδηση, ἄν καί στήν οὐσία αὐτό μόνο φαινομενικά συμβαίνει.

«Δέν διαπερνᾶ ἀληθινά τά οἰκονομικά καί κοινωνικά προτοσές, γιατί οἱ ἐνυπάρχουσες σ' αὐτόν ἐνοποιητικές τάσεις του, ὁ λαϊκισμός του, εἶναι μιά τυπική συνόψιση δοσμένων ἀντιφάσεων. Αὐτές οἱ ἀντιφάσεις βρίσκονται σέ διαρκή κίνηση. Τό σύστημα δέν στηρίζεται σ' ὀρισμένες μόνο ἀντιφάσεις, ἀλλά σ' ὅλες ταυτόχρονα. Αὐτό γεννᾶ μιά διαρκή ἀλλαγῆ πού δίνει τήν ἐντύπωση τῆς κίνησης, ὅμως καί μιᾶς συνέχειας, τήν ἐντύπωση ἑνός δυναμισμοῦ ἑνός στατικοῦ συστήματος. Στίς μάζες φαίνεται τόσο πολιτικό, ὅπως ἕνα ἔργο μέ πλούσια πλοκή, μιά ἱστορία, ἀκόμη κι ἄν δέν λύνεται καμιά ἀπό τίς ἀντιφάσεις του»¹³⁷.

Οἱ ἄνθρωποι φαίνονται στόν φασισμό στήν καθημερινή τους ζωή στή δουλειά τους, στίς ἀτομικές τους σχέσεις ὅτι εἶναι ἀνθρώπινα ὄντα ὄχι πιά ἔμμεσα ὅπως στήν κοινωνία τῆς ἀνταλλαγῆς ἀλλά ἄμεσα. Παρά τήν ὀλική τους ἀπόρριψη μέσω τῆς ὀλοκληρωτικῆς του κυριαρχίας, ὁ φασισμός δίνει στίς μάζες τό συναίσθημα ὅτι δημιουργοῦν ἱστορία, ἔκανε τήν ἐργατική τάξη κατά ἕνα παράδοξο τρόπο νά συνειδητοποιήσῃ τή δύναμή της.

«Ὁ ἐθνικοσοσιαλισμός ἔχει δημιουργήσῃ στούς ἀνθρώπους μιά ὀρισμένη ἱκανότητα ἀντίληψης στό ἐργοστάσιο,

στό στρατό, στίς καθημερινές σχέσεις σ' όλες τις μορφές
ὀργάνωσης ἀνθρώπων καί ὑλικῶν, ἔχει ἐμπνεύσει στούς
ἐργάτες μιά ἐμπιστοσύνη γιά τίς δυνάμεις τους καί γιά
ξεχασμένες ἱστορικές δραστηριότητες: Λεηλασίες, βία
ἀπέναντι στούς ἄλλους λαούς, αὐτοπροβολή, νά κάνουν
τόν ἥρωα, νά παίρνουν πρωτοβουλίες, νά εἶναι πρακτικοί,
νά βρίσκουν διεξόδους, νά συλλαμβάνουν πλατύτερες σχέ-
σεις κ.λ.π. Ὁ ἐθνικοσοσιαλισμός δημιουργεῖ μιά δλόκλη-
ρη παρακαταθήκη ἀπό ἐργατικό δυναμικό, πού ὁ καπιτα-
λισμός μπορεῖ νά χρησιμοποιήσει κατά βούληση. Ἡ ἐνί-
σχυση τῆς αὐτοπεποίθησης τῶν μαζῶν δέν πετυχαίνεται ἂν
δέν ληφθοῦν ὑπόψη οἱ σκοποὶ καί τά ἐνδιαφέροντά
τους»¹³⁸.

Ὁ φασισμός ὑπόσχεται στίς μάζες ἕνα μέλλον, ὅποτε, σάν
κυρίαρχοι, θά ἀποζημιωθοῦν γιά τήν καταπίεση τήν ὁποία ὑπέ-
στησαν, καταπιέζοντας ἄλλους. Σάν συμβιβασμό γιά τήν ὀλο-
κληρωτική τους ὑποταγή στήν κυριαρχία τοῦ κεφαλαίου πρέπει
νά πάρουν οἱ μάζες ἕνα τμήμα ἀπό τά λάφυρα τῆς ἱμπεριαλιστι-
κῆς του ἐκμετάλλευσης. Τό χιμαιρικό μέλλον, πού ὑπόσχεται τό
«χιλιόχρονο ράιχ» στίς μάζες μέ τήν ταυτόχρονη διατήρηση τῶν
ὑπαρχόντων κοινωνικῶν ἀνταγωνισμῶν, συνίσταται σέ πολεμι-
κές καταστροφές σέ νέα Στάλινγκραντ καί Χιροσίμες.

Ἡ φασιστική κινητοποίηση τῶν μαζῶν δέν προέρχεται ἀπό
τίς ὀργανώσεις τῆς ἐργατικῆς τάξης, δέν στηρίζεται στήν προλε-
ταριακή ἀλληλεγγύη. Ἡ ἐργατική τάξη δέν συνιστᾷ ὑποκείμενο
τῆς ἱστορίας μέσω τῆς συλλογικῆς της δράσης, ἀλλά αἰχμαλωτί-
ζεται σάν ἱστορικό ὑλικό ἀπό τόν μηχανισμό βίας τῆς κυρίαρχης
τάξης. Οἱ μάζες μεταβάλλονται, ἀκόμη περισσότερο σέ «ἀνθρώ-
πινο ὑλικό» ἀπ' ὅ,τι στήν προφασιστική ἐποχή, ὥστε νά μποροῦν
νά λειτουργήσουν στά πλαίσια τῶν συμφερόντων μιᾶς ἱμπεριαλι-
στικῆς κινητοποίησης.

Ὁ φασισμός νικᾷ τήν ἀστική κοινωνία τῆς ἀνταλλαγῆς μέ
παλιές μέθοδες. Ἡ ἀναπτυγμένη καπιταλιστική τεχνολογία συν-

δέεται μέ ἀρχές ἄσκησης ἐξουσίας τῆς προβιομηχανικῆς ἐποχῆς.
Ἡ αὐξημένη οἰκονομική ἀποδοτικότητα συνδέεται μέ μιά πτώση
τῶν ἀστικῶν μορφῶν ὀργάνωσης. Ὁ φασισμός φέρνει στό προσ-
κῆνιο —τουλάχιστον μερικά— φεουδαρχικές δομές. Σάν πρόο-
δος στήν καπιταλιστική ἀνάπτυξη ὁ φασισμός εἶναι ταυτόχρονα
μιά ἱστορική ὀπισθοδρόμιση. Ἡ ἀντικαπιταλιστική θέληση τῶν
μαζῶν πρέπει νά προσκολληθεῖ σέ προβιομηχανικές, φεουδαρχι-
κές σχέσεις.

Ἡ φασιστική κινητοποίηση τῶν μαζῶν δέν ὀδηγεῖ, ὅπως ἡ
σοσιαλιστική, σέ ἀνώτερες βαθμίδες χειραφέτησης, ἀλλά ἀντί-
θετα σέ χαμηλότερες βαθμίδες. Δίπλα στήν κοινωνικά ὀργανωμέ-
νη διαπαιδαιγώγηση, ἡ πατριαρχική οἰκογένεια στό τρίτο ράιχ
παίρνει μιά, τουλάχιστον ἰδεολογική, ἀνατίμηση. Κεντρική τῆς
ἀρχή εἶναι ἡ φεουδαρχική ἀρχή τῶν δεσμῶν τοῦ αἵματος καί τῆς
ἀπόλυτης κυριαρχίας τοῦ πατέρα ἀπέναντι στή γυναίκα καί τά
παιδιά, πού δέν τήν χαρακτηρίζει ἡ ἀρχή τῆς ἴσης ἀνταλλαγῆς.
Στήν ἀνταρχική, συλλογική ἐκπαίδευση, πού γίνεται σέ ἱεραρχι-
κά χωρισμένες ἐνώσεις, ἀναβιώνει ἡ φεουδαρχική ἀρχή τῆς ὑπο-
ταγῆς. Πρώτη ἐκπαιδευτική ἀρχή γίνεται ἡ ἀπόλυτη πίστη στόν
Φύρερ. Οἱ ἰδεολογικές ἀρχές τῶν νέων, ὅσον ἀφορᾷ τήν ἐκπαί-
δευση, συνδέονται μέ φεουδαρχικές σχέσεις. Ἐχουν σάν περιε-
χόμενο μιά ρομαντική εἰκόνα τοῦ πολέμου, τῶν χωρικῶν, τῶν
δουλοπάροικων, τῶν μεσαιωνικῶν κομωπόλεων καί τῶν φεου-
δαρχικῶν αὐλῶν. Στόν μυστικισμό τοῦ αἵματος καί τῆς γῆς, στή
διατήρηση μιᾶς ἀμφίβολης ἀγροτικῆς λαϊκῆς κουλτούρας, στούς
νόμους κληρονομιάς, οἱ προβιομηχανικές μορφές παραγωγῆς
παίρνουν μιά καινούρια ἐκτίμηση.

Ἡ δεμένη μέ τήν ρατσιστική διαπαιδαιγώγηση ἀποστροφή
γιά κάθε τί τό ξένο, συνδέεται μέ μιά ἀναβίωση τῆς φεουδαρχικῆς
ἀρχῆς τῶν δεσμῶν τοῦ αἵματος. Ὅπως ἀναπαριστᾷ ἡ κυρίαρχη
τάξη τή δύναμή της, ἀντιστοιχεῖ κατά ὀρισμένο τρόπο μέ τήν
ἐπιδειχτική παρουσίαση δύναμης τῶν φεουδαρχῶν ἡγεμόνων.

Ἡ ἰδιόμορφη ἐπιστροφή σέ προαστικούς τύπους ἐπικοινων-
νίας ἀντιστοιχεῖ στή λογική τῆς φασιστικῆς κυριαρχίας τοῦ
κεφαλαίου, κυριαρχία βίας. Ἡ ἰδιοποίηση τῆς ὑπεραξίας στό
φασισμό δέν γίνεται πιά μέσω τῆς ἐλεύθερης ἀνταλλαγῆς, ἀλλά

φέρνει ξανά σημάδια προκαπιταλιστικής εκμετάλλευσης, πού στηρίζεται πάνω σε άμεσες σχέσεις βίας. Ἡ ἐπιστροφή σε προβιομηχανικές μορφές ἐπικοινωνίας καί σχέσεις βίας, ἀντιστοιχεί ἀκόμη στὸν ἱμπεριαλιστικό χαρακτήρα τοῦ φασισμού. Οἱ φασιστικές μορφές πλουτισμοῦ ἀνάγονται κι αὐτές στὴν προαστική περίοδο καί ἦταν πάντα χαρακτηριστικές γιὰ τὸν ἱμπεριαλισμό: ἡ λεηλασία, ἡ ὑποδούλωση καί ἡ καταπίεση ἄλλων λαῶν.

Ἡ συλλογική δράση, προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν μαζῶν, τίθεται στὴν φασιστική «λαϊκή κοινωνία» στὴν ὑπηρεσία τῆς ἀντίδρασης. Ἡ μετάβαση σε συλλογικές μορφές φέρνει ὀπισθοδρομικά χαρακτηριστικά, διαλύει τὶς ἀστικές ἀρχές τῆς ἐξατομίκευσης ἀντὶ νὰ τὶς ἄρει σε ἓνα ἀνώτερο ἐπίπεδο.

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ φασισμός ὀργανώνει τὸ ἀμφιταλαντευόμενο ψυχικό δυναμικὸ τῶν μαζῶν στὴν ὑπηρεσία τοῦ κεφαλαίου. Συλλαμβάνει μιὰ συλλογική, λανθάνουσα σχιζοφρενική προδιάθεση γιὰ νὰ τὴ θέσει στὴν ὑπηρεσία τῆς ἀντίδρασης.

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ φασιστικὸς ἐθνικοσοσιαλισμὸς ἱκανοποιεῖ ἓνα παιδικὸ ναρκισσισμὸ καί τὶς ψευδαισθήσεις γιὰ παντοδυναμία πού συνδέονται μ' αὐτόν. Ἡ προσχώρηση στὴν ἐθνική κοινότητα, πού λαμβάνει χώρα μὲ τὴ συλλογική ταύτιση μὲ τὸν φαινομενικὰ παντοδύναμο φύρερ, πού παίρνει τὴ θέση τοῦ ἰδανικοῦ τοῦ ἐγώ, ἱκανοποιεῖ ἐνστικτὰ πού ἔχουν μείνει σὲ νηπιακή φάση ἀνάπτυξης. Ὁ ὑπερβολικὸς ναρκισσισμὸς, πού ἀντιστοιχεῖ σὲ μιὰ ἀδυναμία τοῦ ἐγώ, πού δὲν ἔχει μόνο μιὰ ψυχολογική βάση, ἀλλὰ ἐκδηλώνει ταυτόχρονα καί τὴν πραγματική ἀδυναμία τοῦ ἀτόμου ἀπέναντι στὴν κυρίαρχη ἐξουσία, φέρνει καί ἓνα σωρὸ ἀρρωστημένες καταστάσεις, πού σάν ἀποζημίωση γι' αὐτές ἐρχεται τὸ συναίσθημα πὼς ἀνήκουν στοὺς κυρίαρχους. Ὁ ναρκισσισμὸς, πού κάνει τὸν καταπιεσμένο νὰ ἀγαπᾷ, μὲ ἓνα νοσηρὸ καί φαρμακερὸ τρόπο τὸν ἑαυτὸ του, ἐκεῖ πού θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει χάσει κάθε σεβασμὸ γι' αὐτόν, καλύπτεται ἀπὸ τὸ αἶσθημα πὼς ἀνήκει κανεὶς σ' ἓνα ἔθνος πού ἡ ὑπαρξὴ του ἔχει μιὰ ἰαματική ἐπίδραση πάνω στὸν κόσμον. Ὁ φασισμὸς ὁδηγεῖ τὶς μάζες μ' ἓνα παράδοξο τρόπο

σὲ μιὰ αὐτοεκτίμηση, πού ὁμως μόνιμα τούς τὴ στερεῖ. Ἀποζημιώνει τὰ ἄτομα γιὰ τὴν ὑποδούλωσή τους. Ὁργανώνει τὴν κούφια ἐπαρσή τους, δίνοντάς τους ἔτσι τὸ κούφιο αἶσθημα ἑνὸς ἀτομικοῦ μεγαλείου.

Γιὰ τὴν ἔλλειψη κατοχῆς ἀντικειμένων, συνδεμένη μὲ τὸν ναρκισσισμὸ, πού ἀποκλείει ἓνα δεσμὸ ἀγάπης ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους καί πράγματα, πού θὰ ἐπέτρεπε τὴν πλήρη λειτουργία τους, ἔχουν μιλήσει ὁ Ἀντόρνο καί ἄλλοι, στίς ἐρευνές τους γιὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ φασισμού στίς μάζες καί σὲ σχέση μὲ τὸν χαρακτήρα τὸν προσκολλημένο στὴν ἐξουσία. Ὁ Ἀντόρνο μιλάει γιὰ τὸν φασιστοειδῆ χαρακτήρα σάν ἓνα «χειραγωγῆσιμο τύπο». Αὐτὸς δὲν παρουσιάζει καμιά συναισθηματική σχέση μὲ τούς ἀνθρώπους, οὔτε μὲ τὰ ἀντικείμενα τοῦ περιβάλλοντος. Τὸ ἐνδιαφέρον του βρίσκεται ἀπλῶς στὴν κανονικὴ λειτουργία τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν καί τῶν τεχνολογικῶν συμπλεγμάτων. Οἱ ἴδιες οἱ δραστηριότητες μόλις πού τὸν ἐνδιαφέρουν. Τὰ ἀποτελέσματά τους τοῦ εἶναι ἀδιάφορα. Ἐνας κάποιος ὑπερρεαλισμὸς καλύπτει τὴν ἐπιπολαιότητά του, τὴν ψυχρότητα καί τὴν ἀδιαφορία του.

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ φασισμὸς ἐπιτρέπει ἓνα ὀρισμένο τρόπο προσέγγισης ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, πού οἱ ἴδιοι δὲν τὸν χρειάζονται. Ταυτίζονται ὁ ἓνας μὲ τὸν ἄλλο μόνο ἔμμεσα, πάνω στὴν ἀσυνείδητη συλλογική ἐξιδανίκευση τοῦ Χίτλερ. Οἱ μάζες νοιώθουν συναισθηματικά δεμένες μεταξύ τους μόνο ἀπὸ τὸ ὅτι εἶναι τυφλά προσκολλημένες στὴν ἴδια ἀρχή. Ὁμως αὐτὴ τους ἡ ταύτιση δὲν δημιουργεῖ καμιά ἀλληλεγγύη, δὲν ὁδηγεῖ σὲ καμιά οὐσιαστική προσέγγιση, γιατί ἀπλούστατα δὲν γίνεται συνειδητά. Στὴν «λαϊκή κοινωνία» ἡ ἀλληλεγγύη ὑπάρχει μόνο ἐπιφανειακά, στὴν πραγματικότητα τὰ ἄτομα εἶναι ἀπομονωμένα μεταξύ τους.

«Στίς φασιστικές ὀργανώσεις ἡ ἰσότητα καί ἡ συναδελφικότητα ἐπικρατοῦν μόνο ἐπιφανειακά. Ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν ἄνοδο στὴν βάρβαρη ἱεραρχία τούς φέρνει σὲ ἀντίθεση τὸν ἓνα μὲ τὸν ἄλλο»¹³⁹.

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ φασισμὸς ἐπιτρέπει ἓνα ὀρισμένο τρόπο προσέγγισης ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, πού οἱ ἴδιοι δὲν τὸν χρειάζονται. Ταυτίζονται ὁ ἓνας μὲ τὸν ἄλλο μόνο ἔμμεσα, πάνω στὴν ἀσυνείδητη συλλογική ἐξιδανίκευση τοῦ Χίτλερ. Οἱ μάζες νοιώθουν συναισθηματικά δεμένες μεταξύ τους μόνο ἀπὸ τὸ ὅτι εἶναι τυφλά προσκολλημένες στὴν ἴδια ἀρχή. Ὁμως αὐτὴ τους ἡ ταύτιση δὲν δημιουργεῖ καμιά ἀλληλεγγύη, δὲν ὁδηγεῖ σὲ καμιά οὐσιαστική προσέγγιση, γιατί ἀπλούστατα δὲν γίνεται συνειδητά. Στὴν «λαϊκή κοινωνία» ἡ ἀλληλεγγύη ὑπάρχει μόνο ἐπιφανειακά, στὴν πραγματικότητα τὰ ἄτομα εἶναι ἀπομονωμένα μεταξύ τους.

πού ισχυροποιεί τούς δεσμούς μεταξύ τους. Ἡ διαφορούμενη στάση ἀπέναντι στοῦ σύντροφο λαοῦ ἐκδηλώνεται μέ τέτοιο τρόπο πού νά ἐπωφελεῖται ἡ φασιστική προπαγάνδα. Ἐνα ἀγαπητό μοτίβο αὐτῆς τῆς προπαγάνδας εἶναι ἡ ἐξομοίωση ὄλων τῶν ἀπεχθῶν ξένων, ἰδιαίτερα τῶν Ἑβραίων, μέ κατώτερα ζῶα, μέ ζωῖφια, μέ μικρόβια, μέ κοριοῦς. Ὁ Φρόυντ, ὁ Ράνκ καί ἄλλοι ἔχουν καταδείξει πῶς στά παραμύθια καί στή συμβολική τῶν ὄνείρων οἱ κακοί ἀδελφοί ἐμφανίζονται σάν ζωῖφια, σάν μυρμήγγια ἢ σάν ἔντομα.

Ἡ καταδίωξη τῶν «παρασίτων» ἐξουδετερώνει τή συλλογική συνειδητοποίηση τῶν μαζῶν, ὅτι εἶναι ἐκτεθειμένες στή βία, ὅτι ἡ ἐξουσία μπορεῖ κάθε στιγμή νά τούς διαλύσει. Ἡ ὀργανωμένες ἢ ἀνεχόμενες ὑπερβολές ἐνάντια σέ ἀνίσχυρες μειονότητες ἔχουν ἕνα θεραπευτικό χαρακτήρα. Ἡ συνείδηση τῆς προσωπικῆς ἀσημαντότητας γίνεται ὑποφερτή ἀπό τό ὅτι κάποιιοι ἄλλοι τήν νιώθουν κάθε ὥρα καί στιγμή.

Ἡ ἀναγκαστική ἔλευση σέ σχέση μέ ἄλλους ἀνθρώπους ἀντιφάσκει μέ τήν σχιζοφρενική ἀνάγκη τῆς ἀπομόνωσης καί αὐτό ὀξύνει τόν φόβο πού νοιώθουν στήν ἐπαφή μαζί τους. Ἡ παθολογική προβολή ὀδηγεῖ στήν ἐντύπωση πῶς «ἕνας λαός χωρίς χῶρο», στερεῖται τό ζωτικό του χῶρο ἀπό ξένες δυνάμεις. Οἱ ἔδαφικές διεκδικήσεις τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, οἱ ἀπαιτήσεις γιά «ζωτικό χῶρο στήν Ἀνατολή» κερδίζουν ἔτσι μιᾶ συναισθηματική βάση μέσα στίς μάζες.

Ἡ συλλογική ζωή πού ὀργανώνει ὁ φασισμός ἐπιτρέπει στούς ἀνθρώπους νά κατανικοῦν τίς ἀπωθήσεις τους. Στίς καταστάσεις πού δημιουργεῖ τό σύστημα, τίθεται τό ἄτομο «κάτω ἀπό τέτοιους ὄρους, πού τοῦ ἐπιτρέπουν νά ἀπορρίψει τήν ἀσυνείδητη ἀπώθηση τῶν ἐνστίκτων του»¹⁴⁰. Μέχρι τώρα ἀπωθημένα ἐνστικτα ἐλευθερώνονται στά πλαίσια τοῦ φασισμοῦ, σ' ἕνα νηπιακό ἐπίπεδο ψυχικῆς ὀργάνωσης καί μπαίνουν ἀπό τό σύστημα στήν ὑπηρεσία τῶν σκοπῶν του.

Μιά μέχρι τώρα ἀπωθημένη, μόλις ἐπεξεργασμένη ἀπό τό ἐγώ, ἐπιθετική δυνατότητα, δέν κατευθύνεται ἐνάντια στήν ἀθλιότητα πού τή γέννησε, ἀλλά ὀδηγεῖται σέ τρομοκρατικές

ἐνέργειες πού ὀργανώνει τό σύστημα ἢ σέ ἱμπεριαλιστικές, πολεμικές ἐπιχειρήσεις.

Ὁ φασισμός ὀργανώνει τήν ἀπελευθερωμένη νηπιακή ὁμοφυλοφιλική δυνατότητα, καί ταυτόχρονα φροντίζει γιά τόν περιορισμό της. Ὁ Χίτλερ ἐκπροσωποῦσε μ' ἕναν ὀρισμένο τρόπο τά παθητικά ὁμοφυλοφιλικά χαρακτηριστικά τῶν μελλοντικῶν ὀπαδῶν του συνειδητά. Στίς μάζες, πού πρέπει νά ἀπευθύνει τήν προπαγάνδα του, ἀποδίδει στοῦ «Ὁ ἀγῶν μου» ὀρισμένα γυναικεῖα χαρακτηριστικά παθητικότητας. Οἱ φασιστικές ἐνώσεις περιέχουν μιᾶν ὁμοφυλοφιλική δυνατότητα, ἐφόσον ὀργανώνουν τίς μάζες κατά φύλα. Ἡ παθητική ὁμοφυλοφιλική τάση ὑποταγῆς στοῦ κράτος, στόν φύρερ καί τούς ἀντιπροσώπους του, ἡ ὀποία στηρίζεται στήν παιδική πατρική εἰκόνα, ἐξασφαλίζει τόν λιμπιντικό δεσμό μέ τήν κατεστημένη ἐξουσία. Τά γυναικεῖα ὁμοφυλοφιλικά χαρακτηριστικά πρέπει ἀναγκαστικά νά ἀπωθηθοῦν. Οἱ φανεροί ὁμοφύλοφιλοι στοῦ τρίτου ράιχ ἔπρεπε νά ἀντιμετωπίσουν τή διάλυσή τους. Ὅσο πῶ ἀδύνατο γίνεται τό ἐγώ ἀπό τή γενική κοινωνική καταπίεση, τόσο πῶ πολύ ἐξαντλεῖ τήν ἐνεργητικότητά του στόν ἀγῶνα ἐνάντια στίς διαστροφικές τάσεις του, καί τόσο πῶ πολύ ἀποφεύγει καθετί πού σχετίζεται μέ τά ἀπωθημένα του καί στοῦ ἄλλο φύλο. Ἡ σωματική ρώμη, οἱ ἰσχυροί μῦς, ἡ ἔλλειψη αἰσθηματικότητας, εἶναι τά χαρακτηριστικά πού προβάλλονται· «ἄς εἶναι ἀγαπητός αὐτός πού εἶναι σκληρός», ἡ ἀδυναμία καί ἡ ἠπιότητα δέν μποροῦν νά γίνουν ἀνεκτά. Οἱ μειονότητες πού ἡ συμπεριφορά τους θυμίζει γυναίκα, καταδιώκονται ἄγρια· οἱ Ἑβραῖοι, οἱ διανοούμενοι, οἱ ἀδύναμοι, οἱ ἀνυπεράσπιστοι κάθε εἶδους. Ἡ καταπιεσμένη ὁμοφυλοφιλία εἶναι τό μόνο ἀναγνωρισμένο χαρακτηριστικό στόν ἑτεροφυλόφιλο.

Ἡ ἐρωτική ἔνωση ἀνάμεσα σέ μέλη τοῦ ἴδιου φύλου γίνεται ἀνεκτή μόνο μεταβιβαζόμενη μέσω τῆς παθολογικῆς προβολῆς, πού κάνει τήν ἐρωτική προσέγγιση νά φαίνεται σάν ἀποστροφή. Μόνο μέ τό μίσος ἐπιτυγχάνει.

«Καί τό μίσος ὀδηγεῖ στήν ἔνωση μέ τό ἀντικείμενο, ὅταν ἔχουμε παθολογική κατάσταση»¹⁴¹.

Ἡ πολεμόχαρη ἐκπαίδευση σέ παιδιά καί ἄνδρες, ἡ βίαιη ἀντιπαράθεση, διευκολύνουν τήν κατοχή τοῦ σώματος ἀπό μέλη τοῦ ἴδιου φύλου. Ἐπειδή οἱ τρυφερές σωματικές ἐπαφές ἀνάμεσα σέ ἄνδρες ἀπαγορεύονται, πρέπει οἱ σωματικές τους ἐπαφές νά πάρουν ἕνα βίαιο χαρακτήρα, γιά νά γίνουν ἀνεκτές. Ἡ ἀπάνθρωπη μεταχείριση βέβαια τῶν ἀδύνατων μειονοτήτων τοὺς ἐπιτρέπει νά χρησιμοποιοῦν μέ ὄλη τους τήν ἀνεση βία σέ σχέση μέ τά σώματα τῶν θυμάτων τους. Ὁ ἴδιος ὁ Ἔρνστ Γιούγκερ, ἕνας ἀπό τοὺς πρόδρομους τοῦ φασισμού, τονίζει τή σχέση τῆς ἀπωθημένης ὁμοφυλοφιλίας καί τῆς νεκροφιλίας, πού ταιράζει μιά χαρά στόν χαρακτήρα τοῦ φασισμού. Ἡ ἀντιπαράθεση τῶν ἀντίπαλων πρὶν τή μάχη, ἀναφέρει ὁ Γιούγκερ, ἀκολουθεῖται ἀπό μιά ἀτμόσφαιρα ὁμοφυλόφιλου ὄργασμοῦ.

«Καί ἡ σύγχρονη ἀψιμαχία ἔχει τίς μεγάλες στιγμές της. Ἀκούει κανεῖς τόσο συχνά τήν ἐσφαλμένη ἀποψη, πώς οἱ ἀγῶνες τοῦ πεζικοῦ ἔχουν ξεπέσει σέ μαζικές σφαγές χωρίς κανένα ἐνδιαφέρον. Ἀντίθετα σήμερα περισσότερο παρά ποτέ ὁ ρόλος τοῦ κάθε πεζικάριου εἶναι ἀποφασιστικός. Αὐτό τό ξέρει καθένας πού εἶδε τά σκληρά καί ἀποφασιστικά πρόσωπά τους, νά τρέχουν ἐδῶ καί κεῖ, μέ μάτια πού ἀστράφτουν διψώντας γιά αἷμα, μέ μιά μανία πού δέν μπορεῖ νά περιγράψει κανεῖς. Δέν ὑπάρχει πιό μεγαλειώδης στιγμή στή μάχη ἀπό τή στιγμή πού συναντῶνται οἱ ἐπικεφαλεῖς δύο σωμάτων μπροστά στά χαρακώματα. Δέν ὑπάρχει οὔτε ὑποχώρηση οὔτε ἔλεος. Ἀπό τό βραχνό οὐρλιαχτό τους στάζει αἷμα, ὅταν βρεθοῦν ὁ ἕνας ἀπέναντι στόν ἄλλο»¹⁴².

Ἡ σφαγή, ἡ ἔνωση τῶν σωμάτων μέ ἕνα ὀλοκληρωτικό, τυφλό μίσος, παίρνει ὀργανιστικά σημάδια, ὅπως τήν περιγράφει σε ἄλλο ἀπόσπασμα.

Μέ τήν ὁμοφυλοφιλία συνδέεται ἕνας ἀξεπέραστος, νηπιικός δεσμός μέ τή μητέρα. Ἡ διφορούμενη στάση τῆς μητέρας ἀπέναντι στό παιδί τοῦ ἔχει ἀφήσει μιά προσκόλληση, πού ἐξασφαλίζει τόν λιμπιντικό δεσμό μέ τό παντοδύναμο Κεφάλαιο, μητρικό ὑποκατάστατο στίς ἀπαγορεύσεις καί τίς φροντίδες του.

Ἡ ἀναγκαστική ὀλική ἐξάρτηση τῶν ἀνίσχυρων μαζῶν ἀπό τά συμφέροντα τοῦ ἐθνικοῦ κεφαλαίου παρουσιάζεται ἀπό τήν φασιστική προπαγάνδα σάν δεσμός μέ τή φύση καί τήν πατρίδα. Ἀσυνείδητες προσκολλήσεις στή μητέρα, πού δίνουν τόν συναισθηματικό χαρακτήρα σ' αὐτές τίς εἰκόνες, μπαίνουν ὅπως κατέδειξε ὁ Βίλχελμ Ράιχ στό ἔργο του «*Ἡ μαζική ψυχολογία τοῦ Φασισμού*», στήν ὑπηρεσία τοῦ τρίτου ράιχ.

«Οἱ παραστάσεις τῆς πατρίδας καί τοῦ ἔθνους εἶναι στόν ὑποκειμενικό συναισθηματικό πυρήνα τους παραστάσεις τῆς μητέρας καί τῆς οἰκογένειας. Ἡ μητέρα εἶναι ἡ πατρίδα τοῦ παιδιοῦ καί ἡ οἰκογένεια τό ἔθνος σέ μικρογραφία. Ἔτσι εἶναι αὐτονόητο ἀπό ποιό ἔδαφος διάλεξε ὁ Γκαίμπελς τό μότο στίς δέκα ἐντολές του, στό ἐθνικοσοσιαλιστικό ἡμερολόγιο τοῦ 1932, χωρίς νά γνωρίζει τή βαθεῖα του σημασία: ἡ μητέρα εἶναι πατρίδα, μὴν τό ξεχνᾶς»¹⁴³.

Ἡ «μέρα τῆς μητέρας» περιγράφεται σ' ἕνα φασιστικό ἐντυπο ὡς ἐξῆς:

«Ἡμέρα τῆς μητέρας. Ἡ ἐθνική ἐπανάσταση ἔχει ἐκκαθαρίσει καθετί τό μικροπρεπές. Οἱ ιδέες ὀδηγοῦν καί ἐνώνουν ξανά —οἰκογένεια, κοινωνία, λαός. Ἡ ἡμέρα τῆς μητέρας θεσπίστηκε γιά νά τιμήσει ὅ,τι ἐνσαρκώνει τή γερμανική ιδέα: τήν γερμανίδα μητέρα. Πουθενά ἡ γυναίκα καί ἡ μητέρα δέν παίρνουν τόση σημασία ὅσο στή νέα Γερμανία. Εἶναι ὁ φύλακας μᾶς οἰκογενειακῆς ζωῆς ἀπό τήν ὁποία πηγάζουν οἱ δυνάμεις πού ὀδηγοῦν τή Γερμανία στό μεγαλεῖο. Αὐτή —ἡ γερμανίδα μητέρα— εἶναι ὁ μοναδικός φορέας τῆς γερμανικῆς λαϊκῆς σκέψης. Μέ τήν ἔννοια μητέρα εἶναι συνδεδεμένη μιά γιά πάντα ἡ ἔννοια τῆς Γερμανίας —μπορεῖ νά μᾶς ἐνώσει ἄλλο τίποτα πιό στενά, ἀπ' ὅτι ἡ ἀπό κοινού τίμησή της;»¹⁴⁴.

Ἀξεπέραστος προσκολλήσεις στή μητέρα ὀδηγοῦν μόνιμα σέ ἀσυνείδητες αἰμομικτικές τάσεις. Αὐτές συλλαμβάνονται ἀπό τήν ἐθνικοσοσιαλιστική «θεωρία τῆς ράτσας» καί μέ τή βοήθειά της ἡ προβολική της ἐπεξεργασία παίρνει πολιτική ἐκμετάλλευση.

ση. Ἡ ἀσυνείδητη ὑποχρεωτική ἀποστροφή τῶν αἰμομικτικῶν τάσεων, σάν ἀγῶνας ἐνάντια στήν «ντροπή τῆς αἰμομιξίας», βρίσκει στο κέντρο τῆς ρατσιστικῆς θεωρίας. «Τό ἀμάρτημα ἐνάντια στο αἷμα καί στή ράτσα εἶναι τό κληρονομικό ἀμάρτημα αὐτοῦ τοῦ κόσμου καί τό τέλος μιᾶς ἐξαντλημένης ἀνθρωπότη-
τας», λέει ὁ Χίτλερ στό βιβλίο του «*Ὁ ἀγὼν μου*». Οἱ αἰμομικτικές τάσεις προβάλλονται σ' αὐτούς, πού τό τρομοκρατικό σύστημα τοῦ γερμανικοῦ κεφαλαίου ἔχει ἐπιλέξει σάν θύματα ἢ σάν ἀντιπάλους του. «Ἡ Ἑβραϊκή πανούκλα θά χυθεῖ μέσα στό Ἄρειο αἷμα». Ἡ τρομοκρατία ἀξίζει περισσότερο γιά ἐκείνους πού ἀκολουθοῦν τόν «ἐβραϊκό ὕλισμό» τοῦ Κάρλ Μάρξ, μέ τή βοήθεια τοῦ ὁποίου ἔχουν συνομηθήσει διεθνῶς νά μολύνουν τό γερμανικό αἷμα.

Ἔτσι πού λίγο παραδέχονται οἱ μάζες τίς αἰμομικτικές τάσεις τους, τόσο πού πολύ θέλουν νά φαίνονται ἀμέτοχες στίς ἐνέργειες τῶν ἐθνικοσοσιαλιστῶν. Ἡ ἐθελουφλία ἀπέναντι στή φύση τῶν ἐνστίκτων τους ἀναπαράγεται σάν ἐθελουφλία μπροστά στή σύλληψή τους στή «φύση» τοῦ ἱμπεριαλιστικοῦ καπιταλισμοῦ, πού στά δεσμά του ἔχουν πέσει ἀθέλητα θύματα.

«Ἡ ἀντιπαράθεση στό αἷμα καί στόν κόσμο, στό αἷμα καί στό αἷμα, εἶναι ἡ τελευταία μας ὑλοποιήσιμη ἐπιδίωξη. Τό νά ψάξει νά μᾶς βρεῖ κανεῖς ἐκεῖ δέν εἶναι κάτι πού θά τό ζήλευε κανεῖς» λέει ὁ Ρόζενμπεργκ στό *«Μύθο τοῦ 20οῦ αἰῶνα»*¹⁴⁵.

Ἔτσι πού στήν καπιταλιστική κοινωνία κυριαρχεῖ ὁ νόμος τῆς ζούγκλας, ὅτι οἱ πόλεμοι ἐπιβάλλονται ἀπό τό κεφάλαιο μέ μιᾶ φυσική δύναμη, ἔχει διατυπωθεῖ ἀπό τούς δημαγωγούς τοῦ φασισμού μέ τέτοιο τρόπο, πού ἀντιστοιχεῖ στίς διαστρεβλωμένες, ἀσυνείδητες ὁρμές τῶν ξεμωραμένων μαζῶν, πού ἔχουν ἀνίσχυρα παραδοθεῖ σ' αὐτή τήν κατάσταση.

Ἄρα ὁ φασισμός ἐκθιάζει τή συμφιλίωση τῶν μαζῶν μέ μιᾶ ἐχθρική σ' αὐτούς πραγματικότητα, τήν ταύτιση τῶν καταπιεσμένων μέ τούς καταπιεστές. Οἱ μάζες πρέπει νά ἐγκαταλείψουν τήν ταυτότητά τους καί νά ἀφομοιωθοῦν ἀπό τή λογική τῆς κυριαρχίας χωρίς ἀντίρρηση. «Ὁ φύρερ διατάσσει, ἐμεῖς ἀκολουθοῦ-

με». Ἀποστροφή, ἀδυναμία, ἀντίσταση, καταδιώκονται ἀπό ἐκείνους πού εἶναι ἀναγκασμένοι νά συμβιβαστοῦν μέ τήν δύναμη τοῦ κατεστημένου. Οἱ Ἑβραῖοι, οἱ πνευματικά καθυστερημένοι, οἱ κομμουνιστές, ἐπισύρουν τό μίσος τους.

Στά στρατόπεδα συγκεντρώσεων βρίσκει ἡ φασιστική κυριαρχία τήν πιο καθαρή τῆς ἐκφραση. Ἡ ἐξαθλίωση τῆς προσωπικότητας στήν ὁποία ὀδηγοῦν, ἐκφράζει τήν τρομακτική ἐπίδραση τῆς καπιταλιστικῆς λογικῆς. Ὁ Μπετελέμ περιγράφει χαρακτηριστικά τόν μηχανισμό τῆς ταύτισης μέ τόν καταπιεστή μετά τήν παραμονή σέ στρατόπεδο συγκεντρώσεως. Μόνο αὐτοί, πού δέν ἔχουν κανένα ὕλικό ὄφελος νά προσχωρήσουν στό φασισμό, πού δέν πρόκειται νά πλουτήσουν ἀπό ἀπαλλοτριώσεις καί λεηλασίες Ἑβραϊκῶν περιουσιῶν, ἀναγκάζονται νά συμβιβαστοῦν. Σάν τελευταία μορφή ἀντίστασης μετά ἀπό μακρά παραμονή στό στρατόπεδο εἶναι «*ἕνα τμήμα τῆς προσωπικότητας νά εἶναι ἔτοιμο καί πρόθυμο νά ἰδιοποιηθεῖ τίς ἀξίες καί τούς τρόπους συμπεριφορᾶς τῶν SS*»¹⁴⁶.

Ἡ φασιστική ὀρθολογικοποίηση τοῦ τρόμου γίνεται ἀποδεκτή καί ἀπ' αὐτούς πού εἶναι ἀκόμη πιο ἀνίσχυροι νά τόν ἀντιμετωπίσουν.

*«Σχεδόν ὅλοι οἱ μὴ Ἑβραῖοι κρατούμενοι πίστευαν στήν ἀνωτερότητα τῆς γερμανικῆς φυλῆς. Σχεδόν ὅλοι ἦσαν ὑπερήφανοι γιά τά "ἐπιτεύγματα" τοῦ ἐθνικοσοσιαλιστικοῦ κράτους, ἰδιαίτερα στήν ἐπεκτατική του πολιτική. Μόλις νύοθετοῦσαν τή νέα ἰδεολογία οἱ περισσότεροι παλιοί κρατούμενοι ἔπαιζαν τό ρόλο τῆς Γκεστάπο ἀπέναντι στοὺς ἄλλους κρατούμενους. Ἦδη πρὶν ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς πολιτικῆς τοῦ ἐξαφανισμοῦ ὄλων τῶν ἀνίκανων κρατουμένων, ἡ Γκεστάπο εἶχε ξεκάνει ἀρκετούς ἀπ' αὐτούς. Καί πολλοὶ ἀπ' αὐτούς ἀπὸ τὴ μεριά τους, ἀκολούθησαν τό παράδειγμά της. Θεωροῦσαν μάλιστα τὸν ἑαυτὸ τους ἐξουσιοδοτημένο γι' αὐτὴ τὴ δουλειά»*¹⁴⁷.

Ἔτσι πού ἕνας ἀφόρητος πόνος χωρὶς νόημα πρέπει νά γίνει ὑποφερτός παίρνοντας μιᾶ σημασία· αὐτὴ πού τοῦ ἀποδίδουν ἐκεῖνοι πού τόν προσκαλοῦν. Ἡ ταύτιση μέ τούς βασιανιστές φτάνει μέχρι τό

σημείο να προσπαθούν να τους μοιάσουν και στην εξωτερική εμφάνιση. Για να θέλει κανείς να τους μοιάσει, πρέπει να ξεχάσει πόσο άφορητη είναι η ζωή του θύματος.

«Οί παλιοί κρατούμενοι είχαν την τάση να ταυτίζονται με τὰ Ἔς Ἔς ὄχι μόνο στους στόχους και στις αξίες, αλλά και στην εμφάνιση. Κοίταζαν να βρουν φόρμες τῶν Ἔς Ἔς και ἄν δέν τὰ κατάφερναν, ἔκαναν μετατροπές στις δικές τους ὥστε να τους μοιάζουν. Δέν μπορούσες να καταλάβεις πρὸς τί αὐτές οἱ ἐπίπρονες προσπάθειες, ἀφοῦ συχνὰ τιμωριόντουσαν γι' αὐτό. Ἄν τους ρωτοῦσε κανείς τὸ λόγο ἀπαντοῦσαν ὅτι ἔτσι πηγαιναν πιὸ ὁμορφα. Τὸ πιὸ ὁμορφα γι' αὐτούς σήμαινε πὼς ἔμοιαζαν με τους ἐχθρούς τους»¹⁴⁸.

Ἡ προβολή τῶν βασανιστῶν στή συνείδηση τοῦ θύματος εἶναι ἡ πιὸ ἀκραία μορφή τῆς ἐπιδίωξης να ἀντιμετωπίσουν τὴ βία μέσω τῆς μίμησης, ὥστε να ξεπεράσουν μιὰ ἀφορητὴ ἀγωνία. Στὸ στάδιο πρὶν ἂπ' τὸ θάνατο ὑποχωροῦν τὰ τελευταῖα σημάδια ζωῆς: «τέτοιοι κρατούμενοι ἦσαν κυριολεκτικὰ λείψανα πού κινιόντουσαν»¹⁴⁹. Πρὶν ἀπὸ τὴ τελικὴ τῆς ἐξαφάνιση ζητᾶ ἡ ζωὴ να ἀμνηθεῖ, ἐνῶ μοιάζει τόσο με τὸν θάνατο.

«Μόνο οἱ μουσουλμάνοι, πού μόλις κρατιόντουσαν στὴ ζωὴ, δέν μπορούσαν να ἀντιδράσουν στὸ περιβάλλον τους, και αὐτὸ τὸ ἔκαναν τότε πού αὐτὸ τους στεροῦσε ἀπὸ κάθε δύναμη ἀντίστασης. Για να φθάσουν σ' αὐτὸ τὸ σημείο, ἔπρεπε να γίνουν παθητικοὶ σάν ἀντικείμενα. Ὅμως ἔτσι ἔπαιναν να εἶναι ἄνθρωποι»¹⁵⁰.

Ὁ βίαιος ἢ ἀργὸς θάνατος τῶν κρατουμένων, ἡ ἐξάρτηση τῶν μαζῶν ἀπὸ μιὰ καταστροφικὴ πολιτικὴ, πού ὀδήγησε στήν ὁμαδικὴ «αὐτοκτονία» τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, ἐμπεριέχουν μιὰ τυφλὴ διαμαρτυρία ἐναντία στὴ λογικὴ τοῦ νεκροῦ κεφαλαίου, πού στερεῖ τους ἀνθρώπους ἀπὸ τὴ ζωτικότητά τους. Ὁ Μπετελέμ, τονίζοντας τὴν χαρακτηριστικὴ παθητικὴ τῶν Ἑβραίων, πού περιμένουν ἐξ οὐρανοῦ τὴ σωτηρία με τὴν ἔλευση τοῦ χρόνου, στάση πού χαρακτηρίζει ὅλα τὰ τυφλά και ἀνυπερά-

σπιστα θύματα, δείχνει τὸ δρόμο πού ὀδήγησε τελικὰ στοὺς θαλάμους τῶν ἀερίων.

«Αὐτοὶ πού ἔμειναν γιὰ να προσέχουν τίς δουλειές τους, σάν να μὴ συνέβαινε τίποτα, αὐτοὶ τὴν ἔπαθαν. Ἔτσι τελικὰ ὁ δρόμος πρὸς τὸ θάλαμο τῶν ἀερίων ἦταν μόνο ἡ τελευταῖα συνέπεια τῆς Φιλοσοφίας "οἱ δουλειές να πάνε καλά". Αὐτὸ ἦταν ἓνα βῆμα, ὅπου τὸ ἔνστικτο τοῦ θανάτου δέν ἀντιμετωπιζόταν πιά και ὁ ἄνθρωπος γινόταν ἡ ἴδια ἡ ἐνσάρκωση τῆς νωθρότητας. Τὸ πρῶτο βῆμα εἶχε γίνει πολὺ πρὶν ὁ ἄνθρωπος πατήσῃ τὸ πόδι του στὰ στρατόπεδα τοῦ θανάτου. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ἡ ἴδια αὐτοκαταστροφικὴ συμπεριφορά εἶχε και μὴν ἄλλη σημασία· πὼς τὸν ἄνθρωπο μόνο μέχρι σ' ἓναν ὀρισμένο σημείο μπορεῖς να τὸν στριμώξεις. Ἀπὸ κεῖνο τὸ σημείο και πέρα προτιμᾶ τὸν θάνατο ἀπὸ μιὰ ἀπάνθρωπη ὑπαρξη»¹⁵¹.

Ἡ ἐπιθυμία τοῦ θανάτου πού νιώθουν οἱ μάζες στὸ φασισμό εἶναι ἡ ἀντίστροφη ὄψη τῆς ἐπιθυμίας γιὰ μιὰ ἀνθρώπινη ζωὴ χωρὶς μιζέρια, βία και μοναξιά.

Μετά τὸ 1945 πολλοὶ ἄνθρωποι στὴ Γερμανία ἔμοιαζαν με τρελοὺς, πού τὰ ψυχιατεῖα εἶχαν καταφέρει να τους κάνουν να δεχτοῦν τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας τῆς ὑπάρχουσας κοινωνίας. Ἐνιωθάν ἀγωνία και κατάθλιψη, ἦταν συνεσταλμένοι στις σχέσεις τους, διστακτικοὶ στὸ να ἐκφράσουν τὴν ἀγάπη ἢ τὴν ἐπιθετικότητά τους και κοίταζαν να θέσουν τὰ ἐνστικτὰ τους ὑπὸ ἔλεγχο με μιὰ ἔντονη δραστηριότητα. Με τὸ ξεπέραςμα τῆς ψύχωσης παύει και ἡ ἀνάμνηση τῶν χαρακτηριστικῶν τους ἐμπειριῶν. Τίς θυμούνται μόνο ὅταν δέν φαίνονται να ἔχουν ἄμεση σχέση με τὴν καινούρια τους «ὑγεία» κατάσταση. Ἡ ἀνασύσταση τῶν ἀμυντικῶν μηχανισμῶν, πού εἶναι σημαντικοὶ γιὰ τὴν ὁμαλὴ λειτουργία μέσα στὴν ὑπάρχουσα κοινωνία δέν ἐπιτρέπει τὴν ἀνάμνηση τῶν ψυχωτικῶν ἐπεισοδίων. Μετά τὴν πτώση τοῦ φασισμού ἢ ἐργατικὴ τάξη στὴ Γερμανία (ἐκτός ἀπὸ μιὰ μειοψηφία πού ἦταν στὴν ἀντίσταση) ἦταν χωρὶς ἱστορία. Μιὰ ἀναγκαστικὴ συλλογικὴ ἀποστροφή ἐμπόδιζε στὸν καθένα τὴν ὑπέρβαση τοῦ φασιστικοῦ παρελθόντος στὴ σκέψη και στὴν πράξη.

Ζωντανές άναμνήσεις από τή ζωή στόν έθνικοσοσιαλισμό έγιναν άπλά γεγονότα χωρίς καμιά σχέση μέ τή μεταπολεμική περίοδο.

Ή ψύχωση είναι ή άρνηση τής συμφιλίωσης του έγώ μέ τά ένστικτα. Τά ένστικτα επιβάλλουν τίσ αξιώσεις τους καταστρέφοντας τό έγώ. Ή επιδίωξη νά άποτινάξουν τήν επιβλημένη άρχή τής πραγματικότητας οδηγεί όχι μόνο στην χειραφέτηση, αλλά και στην πλήρη άνωριμότητα. Τό κοινωνικό και ψυχικό δυναμικό πού ζεύει ό φασισμός στην καταστροφική του πολιτική, άναπτύσσει μέ ένα διαστρεβλωμένο τρόπο μιά τάση για άπελευθέρωση πού, άν όργανωθεί πολιτικά, μπορεί νά άποτινάξει τίσ κακές του πλευρές. Αυτό πού ή άτομική και συλλογική ψύχωση εκφράζουν μ' έναν άρνητικό τρόπο, μπορεί νά διατυπωθεί και θετικά. Στην εξέγερση τής επαναστατημένης φύσης βρίσκεται ή αξίωση για κοινωνικές σχέσεις τέτοιες, όπου τά ένστικτα νά βρούν τή δικαίωσή τους και ή λογική νά συμφιλιωθεί μέ τόν αισθησιασμό.

Στην όμοφυλοφιλία βρίσκεται ή επιδίωξη τής ισότητας και τής άδελφοσύνης. Μιά έτεροφυλία, πού χαρακτηρίζεται από τό ότι δέν άνέχεται όμοφυλοφιλικές τάσεις, ότι οί έρωτικοί έρεθισμοί στά γυναικεία μέρη τών άνδρών και στά άνδρικά μέρη τών γυναικών δέν είναι επιτρεπτοί, είναι τό ίδιο αιχμαλωτισμένοι από τήν έξουσία όπως και ή όμοφυλοφιλία, πού άποστρέφεται καθετί γυναικειό. Ή όμοφυλοφιλία τείνει προς μιά κακή ένότητα. Ή έτεροφυλία συγγενεύει μέ μιά κακώς έννούμενη έτερότητα. Ή άπελευθέρωση του αισθησιασμού συμφιλιώνει τήν όμοφυλοφιλία μέ τήν έτεροφυλία, τό ταυτόσημο μέ τό διαφορετικό. Ή χειραφέτηση του έγώ από τήν καπιταλιστική λογική άπελευθερώνει δυνατότητες διαφορετικών έμπειριών πού θά μπορούσαν νά παραβληθούν μ' αυτές πού προσφέρουν τά ναρκωτικά. Τό τέλος μιάς ταυτότητας πού είναι δεμένη μέ τήν άτομική ιδιοκτησία και τόν άτομικό άνταγωνισμό, και πού οδηγεί τό έγώ νά περιχαρκαωθεί στόν έαυτό του, διευκολύνει μορφές συλλογικής ταυτότητας, πού προσφέρει στην προσωπικότητα νέες ευκαιρίες άνάπτυξης. Ή θετική άρση τής συνείδησης του χώρου και του

χρόνου οδηγεί στην πληρότητα τής στιγμής, στην έντυχία όχι σ' ένα μακρυνό μέλλον, όχι σ' έναν άλλο τόπο, αλλά έδω και τώρα.

Ό πολιτικός άγώνας για τέτοιες κοινωνικές σχέσεις, πού νά λαμβάνουν υπόψη τους τίσ πραγματικές άνάγκες, πού νά συμφιλιώνουν τήν άνάπτυξη του καθενός χωριστά μέ τήν άνάπτυξη όλων, οδηγεί σε τέτοιες μορφές όργάνωσης πού επιδρούν θετικά στην διαμόρφωση τής προσωπικότητας του άτομου πού άναλαμβάνει τό έργο τής άλλαγής. Ή πείρα τής ψυχιατρικής μπορεί νά αξιοποιηθεί δημιουργικά από τήν πολιτική, έφόσον άσχολείται μέ τούς ψυχικούς φραγμούς πού μπαινουν έμπόδιο στην άπελευθερωτική πολιτική δραστηριότητα.

Μπορεί οί κοινωνικές πιέσεις, πού τίσ ύφίσταται ό ψυχασθενής, νά μήν έμποδίζουν γενικά τή θεραπεία, όμως για νά γίνει δυνατή πρέπει νά ύπάρξουν όρισμένες προϋποθέσεις. Τό γεγονός πώς ή νοσηλεία σε ψυχιατρικά ιδρύματα όξύνει τίσ σχιζοφρενικές διαταραχές αντί νά τίσ θεραπεύει, προέρχεται, σύμφωνα μέ όξυδερκείς ψυχιάτρους, από τό γεγονός πώς αυτά άναπράγουν παθογενείς κοινωνικούς σχηματισμούς πού είναι πρόξενoi τών ψυχικών άσθενειών, σε άκόμη πιό όξυμένο βαθμό. Στην καλύτερη περίπτωση τά κατεστημένα ψυχιατρικά ιδρύματα ξέρουν για τούς άσθενείς τά χαρακτηριστικά μιάς υπερπροστατευτικής μητέρας, πού κρύβει τήν έχθρότητά της άπέναντι στο παιδί της μέ μιά φορτική δραστηριότητα και ένα άμφίβολο ένδιαφέρον. Ή θεραπεία κερδίζει πιθανότητες επιτυχίας άν και πραγματοποιείται μέσα σε τέτοιους όρους, πού, σε σχέση μέ τό κοινωνικό πεδίο πού έχει προκαλέσει τήν άσθένεια, επιτρέπει έναλλακτικές, ίκανοποιητικές μορφές επικοινωνίας.

Ή θεραπεία τής ψύχωσης δέν μπορεί νά κάνει άμεση χρήση μιάς «άποκαλυπτικής» αναλυτικής μεθόδου. Ή διανοητική άντιπαράθεση κοινωνικών σχηματισμών και ένδοψυχικών συμπλεγμάτων πού έχουν προκαλέσει τήν άσθένεια, μπορεί νά πετύχει μόνο έφόσον ύπάρχει ένα ισχυρό έγώ και μέ σχετικά σταθερή κατοχή άντικειμένων πού προέρχεται από αυτό. Έφόσον ένα

αδύναμο εγώ μόνο με τη βοήθεια ασυνείδητων, αρχαϊκών άμυντικών μηχανισμών μπορεί να μεσολαθήσει ανάμεσα στις απαιτήσεις των ένστικτων και της κοινωνικής πραγματικότητας, οδηγούν οι αναλυτικές έρμηνείες μόνο σε μαζικές αντιδράσεις άγχους, που ίσχυροποιούν αυτή την αναδρομική πορεία άποστροφής. Η δύναμη του άδυνατισμένου εγώ του ψυχασθενούς, άποροφάται στον άγώνα της άπώθησης. Έτσι δέν μένει ψυχική ένέργεια για να διατεθεί στην εξήγηση της άπώθησης με τη βοήθεια αναλυτικών έρμηνειών.

Ο Φρόντ θεωρεί σαν στόχο των θεραπευτικών προσπαθειών του την ανάκτηση της ικανότητας για έργασία και άπόλαυση. Άφου στον όρίζοντα της θεωρίας και της πρακτικής της ψυχανάλυσης δέν προβάλλει ούτε ή έρώτηση σχετικά με τον χαρακτήρα της έργασίας που πρέπει να αναλάβουν τά άτομα, ούτε ή έρώτηση σχετικά με τη δυνατότητα κατανάλωσης των άξιων χρήσης ή τον έρωτικό έρεθισμό από πιθανά αντικείμενα άγάπης, που είναι για άπόλαυση, οι δυνατότητες θεραπευτικής επέμβασης στους άσθενείς που προέρχονται από την έργατική τάξη είναι περιορισμένες. Η αναλυτική θεραπεία έπιτυγχάνει μόνο σ' αυτούς, που δέν κάνουν μία όλότελα άλλοτριωμένη έργασία, που έχουν άρκετά καταναλωτικά άγαθά στη διάθεσή τους, που μπορούν να συναναστρέφονται με ανθρώπους, και που ζούν σε τέτοιες σχέσεις που τους έπιτρέπουν να άξιοποιούν την έρωτική τους διάθεση, γιατί σ' αυτούς ή μείωση των άπωθήσεων φέρνει περισσότερη εύχαρίστηση παρά συνειδητοποίηση της έλλειψης. Η άποψη ότι οι μέχρι τώρα ασυνείδητες ψυχικές τάσεις είναι προϋπόθεση της άπόρριψης ψυχικών αναστολών ίσχυει μόνον γι' αυτούς, που μία προνομιά κοινωνική θέση μπορεί να προσφέρει μιάν άλλη ζωή, με λιγότερη άγωνία και περισσότερη εύχαρίστηση. Η άδυναμία έκφρασης, που σύμφωνα με την άποψη των ψυχαναλυτών έμποδίζει τους έργάτες στην αναλυτική τους πορεία, έχει τις ρίζες της στις κοινωνικές σχέσεις, που γίνονται άνεκτές, μόνο όταν προσποιείται κανείς πως δέν τις καταλαβαίνει. Η άπόρριψη των μηχανισμών άπώθησης, που παραμερίζει αυτή τη δυσχέρεια στην έκφραση, είναι δυνατή μόνο στα άτομα, που ή συνείδησή τους νιώθει περισσότερη εύχαρίστηση παρά πόνο.

Στό κέντρο της ψυχοθεραπείας πρέπει να βρίσκεται ή εξέλιξη της άγωνίας ενός αδύναμου εγώ. Μόνο έτσι μπορεί να κατακτήσει τό εγώ την άυτονομία εκείνη και τη δύναμη, ώστε να τά βγάλει πέρα με τά ένστικτά του. Μόνο έτσι μπορεί να ύπομείνει τις αντιφάσεις και τις συγκρούσεις, που προηγούμενα μόνον με τά συμπτώματα της άρρώστιας αντιμετώπιζονταν. Μιά μείωση της άγωνίας που έχει σαν άποτέλεσμα την ίσχυροποίηση του εγώ άπέναντι στις αξιώσεις του αυτό, του ύπερεγώ, και του έξω κόσμου, μπορεί να μήν οδηγήσει κατ' άρχήν τον άσθενή σε μία διανοητική στάση, αλλά σε μιάν όρισμένη πρακτική αντιμετώπιση. Όσο πιά αδύναμο είναι τό εγώ, τόσο πιά πολύ έξαρτάται για την ίσχυροποίησή του από όρισμένες θεραπευτικές δραστηριότητες και σχέσεις. Πριν άπόλα ή συνειδητοποίηση της άυτοδυναμίας, αλλά και της άλληλεγγύης, του μή ένοχλητικού ένδιαφέροντος των άλλων μπορεί να αυξήσει την έμπιστοσύνη του εγώ στις δυνάμεις του. Ο άσθενής μπορεί να ξεπεράσει την άγωνία από την μή κατοχή αντικειμένων, αν βοηθηθεί στις σχέσεις του με τους ανθρώπους και τά πράγματα, να ίκανοποιεί τις άνάγκες του και να έχει έτσι θετικά βιώματα. Ο άσθενής πρέπει να έχει την εύκαιρία να έκδηλώνει τις επιθετικές και έρωτικές του διαθέσεις, ώστε να μάθει πως να τις χαλιναγωγεί. Πρέπει ν' άποκτήσει τη δυνατότητα, μέσω της δουλειάς, της σωματικής άσκησης, μέσω του παιχνιδιού και του χορού, και τέλος μέσω της σωματικής έπαφής με άλλους ανθρώπους, να άρει την άποξένωση από τό ίδιο του τό σώμα.

Μόνον δημοκρατικά ψυχιατρικά ίδρύματα είναι σε θέση να άποδεχθούν τις προσπάθειες του άσθενούς για την κατάκτηση της άυτονομίας του, άκόμη κι' αν κάποιες φορές κάμουν άλόγιστη χρήση της. Μόνο αυτά έπιτρέπουν την άνοικτή λύση των συγκρούσεων, απ' όπου ξεπροβάλλει πιά ίσχυρό τό εγώ. Μόνο αυτά μπορούν ν' άρνηθούν να καθησυχάσουν τους άνήσυχους άσθενείς, με τη βοήθεια του ζουρλομανδύα. Μιά έπιτυχημένη ψυχοθεραπεία είναι δυνατή μόνο σε τέτοιες συνθήκες όπου, σε μία κατάσταση σχετικής ανακούφισης από τις κοινωνικές πιέσεις, διεξάγεται μία σωστή διαπαιδαγώγηση στα πλαίσια τέτοιων σχέσεων που τις διακρίνει ή άλληλεγγύη. Η δυνατότητες όμως

για την καθιέρωση τέτοιων σχέσεων από τους προοδευτικούς γιατρούς, σε μία όλο και πιο αυταρχική κοινωνία, είναι πολύ περιορισμένη.

Η θεραπευτική διαδικασία σε ατομική κλίμακα οδηγεί σε συμπεράσματα σε σχέση με την οργάνωση και χειραφέτηση της εργατικής τάξης σαν σύνολο. Η ψυχική ενεργητικότητα για την αντίσταση ενάντια στις παράλογες σχέσεις δεν απελευθερώνεται απλώς με τη διαφώτιση, την έκκληση στη συνείδηση, αλλά με τη βοήθεια πολιτικών οργάνωσεων.

Κάποιοι άφελεις διανοούμενοι που πιστεύουν πως οι εργάτες απλώς με τη βοήθεια των σωστών λόγων θα μπορέσουν να ενεργοποιηθούν πολιτικά, παραγνωρίζουν πως η ψεύτικη συνείδησή τους καθορίζεται από τις ψεύτικες σχέσεις μέσα στις οποίες ζούν. Ο αντιδιανοουμενισμός της εργατικής τάξης είναι αφενός έκφραση του γεγονότος ότι ο διανοούμενος συνήθως ανήκει στην κυρίαρχη τάξη και αφετέρου και πρωταρχικά, έκφραση ενός συλλογικού άμυντικού μηχανισμού. Ο εργάτης είναι αναγκασμένος να είναι σιωπηλός, άπαθής και αδιάφορος, αν θέλει να μη διακινδυνεύσει, την επισφαλή ψυχική του ισορροπία, που του εξασφαλίζει την επιβίωσή του μέσα στον καπιταλισμό. Η αγωνία μπροστά στις παντοδύναμες σχέσεις, ή αδυναμία μπροστά στην κατεστημένη εξουσία, αναγκάζει τον εργάτη να θυσιάσει τη συνείδησή του αν θέλει να επιβιώσει ψυχικά. Όχι πως ο εργάτης δεν είναι ενήμερος για την κατάστασή του (συχνά την ξέρει πιο καλά απ' όσο πιστεύουν πολλοί διανοούμενοι), αλλά είναι πάρα πολύ αδύναμος για να την αντέξει ψυχικά. Η ανάγκη κάλυψης των κοινωνικών και ψυχικών αντιφάσεων που έντοπιζονται στο προτσές της απόθησης είναι αξιοσημείωτη από την άποψη της οικονομίας των ενστίκτων, εφόσον δεν υπάρχει η δυνατότητα να ξεπεριστούν αυτές οι αντιφάσεις μέσω συλλογικής δραστηριότητας. Η ιστορία των ταξικών αγώνων δείχνει πως η εργατική τάξη, με τη συνειδητοποίηση της δύναμής της και με την εξέλιξη της αγωνίας που έρχεται σαν επακόλουθο, απελευθερώνει τα διανοητικά ενδιαφέροντά της, οδηγείται όρμητικά στη μάθηση και στη γνώση, τις οποίες έβλεπε με καχυποψία όσο καιρό έμενε ένα παθητικό αντικείμενο μέσα σε σχέσεις που δεν μπορούσε να

καθορίσει. Η συλλογική ανάγκη για διαφώτιση μπορεί να προκύψει, μόνον όταν συνδέεται με την ελπίδα πως μπορεί να διευκολύνει τον αγώνα για μία σημαντική αλλαγή στις υλικές σχέσεις. Μία λανθάνουσα διανοητικότητα, που δεν συνδέεται άμεσα με τα συγκεκριμένα συμφέροντα και ανάγκες, μπορούν να την απολαύσουν μόνο αυτοί που είναι λιγότερο πιεστικά υποταγμένοι στις κοινωνικές πιέσεις απ' ό,τι τα μέλη της εργατικής τάξης.

Η συνείδηση των οργανωτικών προβλημάτων είναι ένας δείκτης της ωριμότητας ενός σοσιαλιστικού κινήματος. Ο αγώνας της εργατικής τάξης ενάντια στις ύφιστάμενες σχέσεις, που στην πορεία του αναπτύσσεται σαν ιστορικό υποκείμενο με μία συλλογική πολιτική ταυτότητα, είναι συνδεδεμένος με όρισμένες, ιστορικά αναπτυγμένες, οργανωτικές προϋποθέσεις. Η αντίσταση στις καπιταλιστικές σχέσεις γεννάει οργάνωσεις, στις οποίες αυτές οι σχέσεις δεν αναπαράγονται τυφλά, αλλά αίρονται, όσο είναι δυνατό, με συνειδητή προσπάθεια. Εφόσον η κυριαρχία του κεφαλαίου οδηγεί σε μία παραμόρφωση των ανθρώπινων χαρακτήρων, αποκτούν μίαν ιδιαίτερη σημασία εκείνες οι μορφές πολιτικής οργάνωσης, που αποδίδουν ένα θεραπευτικό χαρακτήρα στον αγώνα του προλεταριάτου. Όπως τό έχουν ήδη πει ο Γκέοργκ Λούκατς και η Ρόζα Λούξεμπουργκ, η δομή των οργάνωσεων της εργατικής τάξης πρέπει να είναι τέτοια που να εμπεριέχει ενμέρει την κοινωνική απελευθέρωση που έχει σαν στόχο. Αυτό σημαίνει πως μόνον αλλιώςτικες μορφές σχέσης, συλλογικής ζωής και δουλειάς, πολιτικής δραστηριότητας και αναψυχής κατά τον αγώνα για μίαν καλύτερη κοινωνία μπορούν να απελευθερώσουν τις απαιτούμενες ψυχικές δυνάμεις για αυτό τον αγώνα.

Ο πολιτικός αγώνας απαιτεί πειθαρχία και στερήσεις κι έτσι η ικανοποίηση των ατομικών αναγκών δεν μπορεί απλά να μετατεθεί σ' ένα μακρινό μέλλον. Η πολιτική δραστηριότητα πρέπει ταυτόχρονα να ικανοποιεί άμεσες ανάγκες, που η κοινωνία δεν τις παραδέχεται. Έχει σημασία να πλουτίσουμε την παραδοσιακή σοσιαλιστική τακτική με μίαν πολιτιστική επανάσταση, σαν αντίβαρο στις μορφές επικοινωνίας που επιβάλλει ο καπιταλισμός. Τό εργατικό κίνημα πρέπει τώρα, περισσότερο

παρά ποτέ, ν' ασχοληθεί με την οργάνωση των ατομικών αναγκών, πού, μή καλυπτόμενες σέ ατομική βάση, απομακρύνουν τούς εργάτες από τόν υποκειμενισμό. Αὐτή ἡ θέση δέν ἀποτελεῖ ἔκκληση γιά ψυχιατροποίηση τῆς πολιτικῆς, δέν προπαγανδίζει τήν «δυναμική τῆς ομάδας» σάν πολιτικό ὄργανο, οὔτε πέφτει στόν υποκειμενισμό μιᾶς ἀντιαυταρχικῆς διαμαρτυρίας. θέλει νά πεί πώς ἡ θεωρία καί ἡ πράξη τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος πρέπει νά ἀναγνωρίσουν πώς οἱ ἀντιφάσεις πού συνδέονται μέ τίς καπιταλιστικές σχέσεις, πού διαπερνοῦν κάθε ἐκδήλωση τῶν ἐργατῶν, ἀναπαράγονται καί μέσα στά δικά του πλαίσια καί ἀναστέλλουν τήν πολιτική του δραστηριότητα.

Δέν ἀρκεῖ καθόλου νά ἐντοπιστεῖ μιᾶ ἀνάγκη καί ἔπειτα νά προπαγανδίσουν στούς εργάτες νά τήν καλύψουν. *Ἡ σοσιαλιστική οργάνωση πρέπει νά συλλάβει τό πολιτικό δυναμικό πού κρύβεται στήν καθημερινή ζωή, στίς ἄμεσες ἀνάγκες τῶν ἐργαζόμενων, βγάζοντάς τους ἀπό τήν ἀπάθεια.* Τῆ πολιτική τῆς ταυτότητα τήν κερδίζει ἡ ἐργατική τάξη μόνο μέ τή δραστηριοποίησή της, τόν ἄμεσο ἀγώνα γιά τήν ἐπίτευξη τῶν ζωτικῶν συμφερόντων, πού ἐντάσσεται σέ μιᾶ μακροπρόθεσμη στρατηγική γιά τήν κοινωνική ἐπανάσταση. *Ἡ πολιτικοποίηση τῆς ἐργατικῆς τάξης δέν ἀρχίζει μέ τόν ἀγώνα γιά τήν πολιτική οργάνωση, ἀλλά μέ τόν ἀγώνα γιά μιᾶ ὀργανωμένη δραστηριότητα πού ἀποβλέπει στήν κάλυψη τῶν ὑφιστάμενων ἀναγκῶν καί μέσα σ' αὐτή τήν δραστηριότητα συντελεῖται ἡ συνειδητοποίηση.* Ὅχι ἡ διανοητική καθυστέρηση, ἀλλά ἡ βαθειά ἀγωνία πού μπαίνει ἐμπόδιο στόν ἀλληλέγγυο ἀγώνα τῶν ἐργαζόμενων, εἶναι ἡ οὐσιαστική τροχοπέδη στήν ἀνάπτυξη μιᾶς πολιτικῆς ταυτότητας τῶν ἐργαζόμενων. Ἡ ἀγωνία ὀδηγεῖ τόν ἐργαζόμενο νά ἀφομοιωθεῖ ἀπό τήν ἐξουσία καί νά θυσιάσει τήν συνειδησή του.

Τό προλεταριάτο εἶναι μιᾶ τάξη τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας καί ταυτόχρονα δέν εἶναι καμιᾶ τάξη. Ἀντιπροσωπεύει τήν ἀθλιότητα τῆς ὑφιστάμενης κοινωνικῆς οργάνωσης καί ταυτόχρονα τή δύναμη πού μπορεῖ νά ἐπιβάλλει μιᾶ καλύτερη κοινωνική οργάνωση μέ τή δράση της. Ὁ τρόπος ὑπαρξῆς τῆς ἐργατικῆς τάξης τήν κάνει θύμα τῶν ὑφιστάμενων κοινωνικῶν σχέσεων, ὅμως ἐμπεριέχει σέ μιᾶ ἀκρωτηριασμένη μορφή ἕνα ἐναλλακτικό

πρότυπο κοινωνικοποίησης. Ἡ ἐργατική τάξη εἶναι ὑποταγμένη μέ τόν πιό ἀνελέητο τρόπο στίς καπιταλιστικές σχέσεις, ἔχει ὅμως τήν εὐκαιρία νά τίς ἀποτινάξει ἀπό πάνω της. Οἱ ἀντιφάσεις μέσα στίς ὁποῖες εἶναι μπλεγμένη ἡ ἐργατική τάξη ὀδηγοῦν σέ ψυχικές καταστάσεις πού ἀπό τή μιᾶ τήν βουλιάζουν μέσα στήν ὑπάρχουσα κοινωνία καί ἀπ' τήν ἄλλη τῆς δίνουν τή δυνατότητα νά φτιάξει μιᾶ καλύτερη. Ἡ κοινωνική θέση τοῦ ἐργάτη προσφέρει τή δυνατότητα τῆς ὑποταγῆς καί τή δυνατότητα τῆς ἀπελευθέρωσης, πού εἶναι ἀλληλένδετες μεταξύ τους. Ἡ κοινωνικοποίηση τοῦ ἐργαζόμενου στήν οἰκογένεια, στό σχολεῖο, στή δουλειά, καταστρέφει τήν προσωπικότητά του καί ταυτόχρονα δημιουργεῖ μιᾶ ἄλλη, πού μπορεῖ νά ὀδηγηθεῖ στόν ἀγώνα τῆς ταξικῆς ἀπελευθέρωσης. Οἱ ἀντιφάσεις στήν κοινωνική θέση καί τό χαρακτήρα τοῦ προλεταριάτου αἴρονται μέσω τῆς ἐντονης, ὀργανωμένης δραστηριότητος τῶν μαζῶν.

Ἡ ἐργατική οἰκογένεια δέν ἐπιτρέπει στό παιδί νά διαμορφώσει τήν προσωπικότητά του, σέ ἀντίθεση μέ τήν ἀστική οἰκογένεια. Ἡ χαρακτηριστική ατομική ἐπιδίωξη αὐτονομίας ἐνός ἀστοῦ εἶναι ξένη στόν ἐργάτη. Ἡ θέση τους στό σύστημα τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς δέν ἐπιτρέπει στούς εργάτες νά ἐπιδιώκουν ατομικά τά συμφέροντά τους, ὅπως οἱ ἀστοί. Ὁ συνεργατικός χαρακτήρας τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς, τά κοινά συμφέροντα ἀπέναντι στό κεφάλαιο σπρώχνουν τούς εργάτες στή συλλογική δράση. Ὅταν ὁ ἐργάτης προσπαθεῖ νά ἀποκτήσει τόν ἀμφίβολο ατομισμό τοῦ ἀστοῦ, τό μόνο πού καταφέρνει εἶναι νά δημιουργήσει μιᾶ μικροαστική καρικατούρα τοῦ ἑαυτοῦ του. Οἱ κοινωνικές σχέσεις, πού καθορίζουν τή ζωή τῶν ἐργαζόμενων, δέν ἀνέχονται κανένα στενοκέφαλο ατομισμό, σάν αὐτό πού χαρακτηρίζει τούς ἀστούς. Ἀντίθετα ἀπαιτοῦν μιᾶ συλλογικότητα, πού στά πλαίσιά της ἀναπτύσσεται μιᾶ εἰδική προλεταριακή ταυτότητα, ἄν καί συχνά μέ ἀλλοιωμένη μορφή. Στό ἐργοστάσιο, στήν οἰκογένεια, στό σχολεῖο, στό γήπεδο, ὅπου οἱ εργάτες βρίσκονται μαζεμένοι, δέν ἀνήκουν στόν ἑαυτό τους, ἀλλά στόν καπιταλισμό καί στή λογική του, πού τούς κρατεῖ στήν οὐσία ἀπομονωμένους τόν ἕνα ἀπ' τόν ἄλλο. Οὐσιαστικές συλλογικές σχέσεις πού νά ἀντιστοιχοῦν στά συμφέροντα καί στίς ἀνάγκες τῶν ἐργαζόμενων, μόνιμα ὑπονομεύονται ἀπό τό κεφάλαιο. Μόνο

μέσω του αγώνα για την κοινωνική απελευθέρωση μπορούν να αναπτυχθούν.

Ο εργάτης είναι κατά κάποιο τρόπο ακοινωνήτος, πράγμα που οδηγεί στην ανάγκη διαπαιδαγώγησής του μέσω οργανωτικών μορφών. Οι κοινωνικές πιέσεις, στις οποίες βρίσκεται εκτεθειμένο το παιδί στην οικογένεια και ο μεγάλος στο εργοστάσιο, είναι εξωτερικές γι' αυτούς. Το υπερέγώ των εργατών λειτουργεί μόνο όταν μπορεί να στηριχθεί σε εξωτερικές πιέσεις. Ο χαρακτηριστικός αυτοέλεγχος των άστων τούς είναι ξένος. Αφού ο έσωτερικός έλεγχος είναι μειωμένος, ή επιθετικότητα και ή ώθηση για άμεση ικανοποίηση των αναγκών με την απόρριψη των εξωτερικών αναστολών είναι συνηθισμένες σ' αυτούς. Η άμεση έκφραση όρισμένων αισθημάτων συνδέεται με μία αδυναμία του εγώ. Εφόσον οι επιβλημένες στην εργατική τάξη κοινωνικές ανάγκες απαιτούν τη μαζική καταστολή των ένστίκτων, πρέπει τό εγώ του καθένα χωριστά να θέσει σε λειτουργία νηπιακούς άμυντικούς μηχανισμούς, όπως ή προβολή, ή απόρριψη, ή φυγή από την πραγματικότητα ή ή ταύτιση με τόν καταπιεστή, πράγμα που καθιστά τό άτομο θύμα των υπάρχόντων κοινωνικών σχέσεων.

Εκεί που λείπει ο έσωτερικός έλεγχος, υπάρχει ή δυνατότητα να αντικατασταθεί από ένα συλλογικό φορέα, που για τη λογικότητά του καθένας μπορεί να γνωμοδοτήσει και να συναποφασίσει για την πορεία του. Όσο για την επιθετικότητα, παράγω των άλλοτριωμένων σχέσεων και των άρνήσεων που επιβάλλουν, μπορεί να αξιοποιηθεί στη δραστηριότητα ενός φορέα στον αγώνα για μία ανθρώπινη ζωή, αντί να κατευθύνεται σε άνίσχυρα θύματα. Έτσι ή όργάνωση παίρνει κοινωνικό χαρακτήρα, και βοηθά στην ανάπτυξη του εγώ των εργατών. Η προλεταριακή όργάνωση πρέπει να επιδράσει και σ' έναν άλλο παράγοντα που χαρακτηρίζεται από μία σχετική έλευθερία από έσωτερικούς έλέγχους, την ικανότητα άμεσης επίθεσης, όταν υπάρχει μία όρισμένη ένταση άγωνίας και ένα σχετικά αδύναμο εγώ.

Ο ψυχασθενής χαρακτηρίζεται ιδιαίτερα από μεγάλη δυσκολία στις σχέσεις του, άνικανότητα για άλληλέγγυα συμπεριφορά, πράγμα που τόν αφήνει άνυπεράσπιστο μέσα στις υπάρχουσες σχέσεις. Άν, σύμφωνα με την κεντρική υπόθεση αυτού του

κειμένου, ο κοινωνικός χαρακτήρας του προλετάριου έρμηνευτεί σάν μία μέτρια άπόκλιση από την παθολογική κατάσταση του ψυχασθενούς, τότε γίνεται σαφής ή σημασία της όργάνωσης σάν φορέας κοινωνικοποίησης. Η όργάνωση σάν συλλογικό ύποκειμενο, πρέπει να βοηθήσει την ανάπτυξη του εγώ του καθενός. Πρέπει να του διδάξει μία άλληλέγγυα συμπεριφορά, ότι δέν άποτελεί μόνον μέσο για την πραγματοποίηση των συμφερόντων του, αλλά και τη βάση για μία προλεταριακή άντικουλτούρα, ένα διαφορετικό τύπο κοινωνικοποίησης, όπου συμβιβάζονται τά άτομικά με τά συλλογικά συμφέροντα. Η όργάνωση βοηθά τόν προλετάριο να αναπτύξει την πολιτική ταυτότητά του εφόσον αναπτύξει στα πλαίσιά της τις έλεύθερες εκείνες σχέσεις και τόν τρόπο ζωής που είναι και ο τελικός της στόχος. Ο αγώνας για ένα διαφορετικό τύπο συλλογικής παραγωγής πρέπει να πάρει και μιά όργανωτική-θεσμική διάσταση, ώστε να εξουδετερώσει τις φθοροποιές επιδράσεις του περιβάλλοντος, επιβάλλοντας άντίστοιχες σχέσεις και απελευθερώνοντας κρυμένες δυνάμεις. Ο στόχος μιάς έλεύθερης κοινωνίας δέν μπορεί να επιτευχθεί με όποιαδήποτε μέσα. Ο απελευθερωτικός αγώνας των καταπιεσμένων μπορεί να πετύχει μόνο με μία όργάνωση, που στις καπιταλιστικές σχέσεις άντιτάσσει τις δικές της σχέσεις και είναι σε θέση να αναλάβει ένα μαζικό αγώνα.

Η όργάνωση που λαμβάνει ύπόψη της τις κοινωνικές και ψυχικές ανάγκες των προλετάριων, πρέπει να επιδιώξει να άρει προοδευτικά την άποσπασματικότητα της καθημερινής ζωής, τη διάκριση άτομικής και συλλογικής ύπαρξης, τό χωρισμό πνευματικής και σωματικής έργασίας, τό χάσμα άνάμεσα στη βάση και στην ήγεσία.

Έναντια στην άποσπασματοποίηση όλων των τομέων της ζωής του εργάτη από τό κεφάλαιο, που έξαντλεί κυριολεκτικά τό εγώ στη συνθετική του λειτουργία, πρέπει τό εργατικό κίνημα να καλύψει την ανάγκη της σύνθεσής του. Στην οικογένεια και στον έλεύθερο χρόνο, πρέπει να όργανώνει έτσι τις άτομικές εκδηλώσεις, που είναι άποσπασμένες μέσα σ' αυτή τη ζωή την μολυσμένη από τόν καπιταλισμό, ώστε ν' άποζητούν μία διαφορετική όργάνωση της ζωής ή τουλάχιστον να μή την έμποδίζουν. Η

προσπάθεια για μία πολιτιστική επανάσταση πρέπει να πολιτικοποιήσει τα όνειρα, τις επιθυμίες, τις ικανότητες, που μέσα στις υπάρχουσες σχέσεις, στον ελεύθερο χρόνο, ακρωτηριάζονται και εξουδετερώνονται πολιτικά. Στο κέντρο του αγώνα για μία άλλη μορφή παραγωγής, στο εργοστάσιο, διατίθενται αρκετές ψυχικές και διανοητικές δυνάμεις, όταν δεν αναλώνονται ατομικά για την οικογένεια ή για το χρόνο αναψυχής. Οι τεράστιες ψυχικές δυνάμεις, που δεσμεύονται από τις συνεχείς οικογενειακές διενέξεις ή τις αθλητικές δραστηριότητες, αποτελούν ένα σημαντικό απόθεμα δυνάμεων, που την πολιτική τους οργάνωση, μόνο ή κοινωνική επανάσταση μπορεί να πραγματοποιήσει. Η οργάνωση πρέπει να εξασφαλίζει μία ζωή που να είναι, όχι απλώς ένα μέσο για μία αμφίβολη ατομική ύπαρξη, αλλά ο ίδιος ο στόχος της απελευθέρωσης. Ο Μάρξ λέει για τους κομμουνιστές εργάτες του περασμένου αιώνα.

«Όταν οι κομμουνιστές εργάτες ένωθούν, ο πρώτος τους στόχος είναι η εκπαίδευση, ή προπαγάνδα κ.λ.π. Άλλα ταυτόχρονα προβάλλει μία νέα ανάγκη, ή ανάγκη της συντροφικότητας, και αυτό που φαίνεται σά μέσο, γίνεται σκοπός. Τά λαμπρά τους αποτελέσματα μπορεί να τά δεϊ κανείς χαρακτηριστικά στους Γάλλους σοσιαλιστές εργάτες. Τό κάπνισμα, τό κρασί, τό φαγητό, δέν είναι πιά μέσα ένωσης, ή συνδετικά μέσα. Η συντροφιά, ή ένότητα, ή φιλική συζήτηση, πού έχει θέσει ή παρέα σάν στόχο, τούς φτάνει, τούς καλύπτει. Ησυναδελφικότητα δέν είναι γι' αὐτοίς καμά κενή φράση αλλά τήν ζοῦν σ' ὄλη της τήν ἀλήθεια»¹⁵².

Ο αγώνας για την επίτευξη των συμφερόντων της οδήγει την εργατική τάξη στην προσπάθεια για συλλογικότητα στο εργοστάσιο, στη γειτονιά, στο σχολείο, στο γυμναστήριο, στην ταβέρνα. Ο ταξικός αγώνας είναι ένας αγώνας για συλλογικές σχέσεις, που αίρουν τον ατομισμό που γεννοῦν οι καπιταλιστικές σχέσεις.

Μία γνήσια προλεταριακή ταυτότητα είναι το προϊόν του απελευθερωτικού αγώνα. Η ανάπτυξη της προσωπικότητας του

εργάτη προκύπτει από τον αγώνα για την επίτευξη των ταξικών του συμφερόντων. Στόν αγώνα αναπτύσσεται ή άλληλεγγύη, ή συλλογική δραστηριότητα ή αυτοσυνείδηση. Μόνο αυτός της προσφέρει τό ζωτικό εκείνο χώρο που της επιτρέπει να αναπτύξει σχέσεις και ανάγκες αντίθετες απ' τις καπιταλιστικές. Η συνείδηση της συλλογικής δύναμης μειώνει την αγωνία που νιώθει καθέννας μόνος του, και δίδει στο έγώ τή δύναμη να αντέξει τις αντιφάσεις και να εργαστεί για την ἄρση τους.

Ο ταξικός αγώνας είναι για την εργατική τάξη και ένα σχολείο αγάπης. Διφορούμενα αισθήματα, που εμποδίζουν τις κοινωνικές επαφές, αίρονται μ' έναν λογικό τρόπο, όταν ή επιθετικότητα κατευθύνεται στόν καταπιεστή και ή αγάπη βρίσκει ένα δέκτη μέσα στους συντρόφους στόν αγώνα. Οι εργάτες κερδίζουν την ανθρωπιά τους, που τούς κάνει ἄξιους να αγαπηθούν, αφού αγωνισθούν για ένα καλύτερο μέλλον, αφού μάθουν να περπατούν με ὄρθιο τό κεφάλι. Ο αγώνας για μία καλύτερη κοινωνία που ξαναδίνει στόν προλετάριο τά ανθρώπινα χαρακτηριστικά του, που μόνιμα του ἀποστεροῦσε τό κεφάλαιο, τόν κάνει ικανό για αγάπη και φιλία ἀπέναντι στους ἄλλους ανθρώπους, μπορεί να ἀφεθεί με ἐμπιστοσύνη στή σχέση τους, γιατί έχουν ἀναδειχθεί ἄξιοι σύντροφοι στόν αγώνα. Η άλληλεγγύη των συντρόφων ἀπελευθερώνει τις ὁμοφυλόφιλες τάσεις ἀπό τή διάθεσή τους να ἀφομοιωθούν ἀπό τήν ἐξουσία, και τις ἐξυψώνει στήν αισθηματική βάση της ισότητας και της ἀδερφοσύνης. Η ἀπελευθέρωση της ὁμοφυλοφιλίας ἀποτελεῖ και τήν προϋπόθεση για τήν ἀπελευθέρωση της ἑτερόφυλης αγάπης. Λιμπιντικοί δεσμοί με τό ἄλλο φύλο, ἐλεύθεροι ἀπό ἀγωνία, είναι δυνατοί μόνο ἂν στό ξένο ἀποκαλύπτουμε τό γνωστό, ἂν τμήματα της δικιάς μας προσωπικότητας, τά ὁποία ἀποδίδονται και στό ἄλλο φύλο, μπορούν να γίνουν ἀποδεκτά και ἔτσι να μειωθεί τό χάσμα ἀνάμεσα στόν ἄνδρα και τή γυναίκα, χωρίς να ἐξαλειφθούν οι διαφορές ἀπό τις ὁποῖες προέρχεται και ή ἐρωτική εὐχαρίστηση.

Η ἀντικειμενοποίηση των ἀνθρώπινων κινήσεων, που συνδέεται με τήν ἄλλοτριωμένη ἐργασία, ή πειθαρχία στο εργοστάσιο, παίρνει ἀπελευθερωτικές δυνατότητες ἂν μεταμορφωθεί σε δημοκρατικά θεσπισμένη πειθαρχία και ἀποκτήσει ἔτσι μία νέα

ποιότητα. Ἀκόμη, ὁ ἀπελευθερωτικός ταξικός ἀγώνας ἀπαιτεῖ ἀπό τόν καθένα νά ἀντικειμενικοποιηθεῖ μερικά —στήν ὑπηρεσία τῆς ὀργάνωσης—, νά γίνει ὄργανο στόν ἀγώνα ἐνάντια στόν ἀντίπαλο, καί μέ τή νίκη του νά ἄρει τήν ἀνάγκη γιά ἀντικειμενικοποίηση μιά γιά πάντα.

Ἡ ὀργάνωση πρέπει νά προσφέρει ἕνα ἀντίβαρο στίς κοινωνικές σχέσεις, πού ἐμποδίζουν τούς ἐργαζόμενους νά ἀναπτύξουν τίς πνευματικές τους ἱκανότητες. Πρέπει μέ τή βοήθεια τῶν διανοούμενων (πού ἔχουν ταχθεῖ στό πλευρό τους, γιατί μόνο στά πλαίσιά τους μποροῦν νά καλύψουν τίς κοινωνικές καί ἀνθρώπινες ἀνάγκες τους) νά μάθουν νά χρησιμοποιοῦν τίς θεωρητικές κατακτήσεις σάν ὄργανο κυριαρχίας πάνω στίς κοινωνικές συγκρούσεις. Ἡ διάνοια τῶν ἐργαζομένων ἀναπτύσσεται στόν συλλογικό ἀγώνα γιά τήν δημιουργία διαφορετικῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Στόν ἀγώνα γιά τήν ἀλλαγὴ τους συλλαμβάνει ὁ ἐργαζόμενος τήν πραγματικότητα συνειδητά. Ἡ κριτική δέν πρέπει νά κατευθύνεται μόνο στήν πραγματικότητα τοῦ ἴδιου τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Ἡ αὐτοκριτική, ὁ ἀγώνας ἐνάντια στίς μυστικοποιήσεις, τά ταμπού, τίς ἀποκρύψεις στίς ἴδιες τίς γραμμές μας, ἢ ὅσο τό δυνατόν ἀνοικτή ἐκδήλωση τῶν συγκρούσεων, εἶναι ἀπαραίτητα γιά τό ἐργατικό κίνημα, ἂν δέν θέλει νά μολυνθεῖ ἀπό τίς φθοροποιεῖς ἐπιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος τό ὁποῖο πολεμᾷ.

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐργατικῆς τάξης σάν ἱστορικό ὑποκείμενο διευκολύνει τά μέλη της νά διευρύνουν τό χρονικό καί τοπικό τους ὄριζοντα, πράγμα πού οἱ καπιταλιστικές σχέσεις δέν τούς τό ἐπιτρέπουν.

Τό μέλλον στήν κυριολεκτική του σημασία δέν εἶναι ἀτομικό γιά τόν προλετάριο, ἀλλά συλλογικό. Μόνο ὁ ἀπελευθερωτικός ταξικός ἀγώνας δημιουργεῖ χρονικούς ὀρίζοντες καί ἐλπίδες γιά μιά γνήσια προλεταριακή ταυτότητα. Τό μέλλον τῆς ἐργατικῆς τάξης περιέχεται στίς ἀγωνιστικές της ὀργανώσεις. Ἀλλιῶς ὁ χῶρος γιά τό σχεδιασμό ἑνός συλλογικοῦ μέλλοντος θά περιορίζεται μόνιμα ἀπό τήν ἀθλιότητα μιᾶς ἀτομικῆς ὑπαρξης χωρίς προοπτική. Ἡ ὕλική ἐξαθλίωση δέν γεννᾷ ἀναγκαῖα τήν τάση γιά βασικές κοινωνικές ἀλλαγές.

«Θά μᾶς ὑποδείξουν πολύ σωστά πῶς δέν εἶναι ἀποκλειστικά ἡ πιό βαθιά ἀθλιότητα αὐτή πού δημιουργεῖ τήν πιό συνειδητή ἐπανάσταση, ὅμως ξεχνοῦν νά θέσουν τό ἐρώτημα, γιατί ὀδηγεῖ σέ μάν ἐπιβράδυνση τῆς συνειδητοποίησης τῶν μαζῶν. Αὐτό ἔχει τό λόγο του στό ὅτι ἡ ἀφαίρεση τῶν πιέσεων πάνω στή ζωὴ ἐπιτρέπει μάν ἀναδιοργάνωση τοῦ κοινωνικοῦ χώρου. Οἱ ὀρίζοντες δέν περιορίζονται πιά στίς ἄμεσες ἀνάγκες, προβάλλει ἕνας καινούργιος χῶρος γιά ἕνα νέο σχεδιασμό τῆς ζωῆς»¹⁵³.

Μόνον ὅταν ἡ πολιτιστική ἐπανάσταση δώσει στίς ἀτομικές ἐκδηλώσεις καινούριους ὀρίζοντες καί μιάν ἄλλη προοπτική, ἡ ὕλική ἀθλιότητα χάνει τήν ἀμεσότητά της.

Ἡ πολιτικοποίηση τῆς ἐργατικῆς τάξης διευκολύνει στά μέλη της μιά διαφορετική συνειδητοποίηση τοῦ χώρου. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς σχέσης μέ τούς συντρόφους στό ἐργοστάσιο εἶναι μιά χωρική ἐμπειρία περιορισμένη. Ὁ ταξικός ἀγώνας αἶρει τά τοπικά σύνορα, ὁ διεθνῆς ἀγώνας ἐνάντια στό παγκόσμιο σύστημα τοῦ καπιταλισμοῦ, ἡ συνείδηση τῆς διεθνούς ἀλληλεγγύης, ἀνοίγουν στοὺς ἀπολιτικοποιητοὺς ἐργαζόμενους νέα γεωγραφικά σύνορα. Ὁ διεθνισμός τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος δημιουργεῖ τή συνείδηση ὅτι οἱ νέες, συλλογικές διαστάσεις τοῦ μέλλοντος πλουτίζονται μέ τίς ἀντίστοιχες χωρικές. Ὁ διεθνῆς ἀγώνας τῶν καταπιεσμένων διευθύνει τά ὄρια τῆς ἱστορίας, καί τά χωρικά πλαίσια τῆς ἱστορικῆς προοπτικῆς.

Μιά ἐργατική τάξη χωρίς ἀγωνιστικές ὀργανώσεις δέν ἔχει ἄλλες μορφές ἀντίστασης στήν ἐχθρική κοινωνική πραγματικότητα παρά τήν ἀδιαφορία, τήν ἀπάθεια, σάν ἀνίσχυρη, τυφλή ἄρνηση τῆς «ἐπίσημης» δραστηριότητας, ἄρνηση νά καθοδηγηθεῖ ἀπό πολιτικές ὀργανώσεις πού δέν ἐκπροσωποῦν τά συμφέροντά της. Μεμονωμένοι ὁ καθένας δέν μποροῦν νά ἀμυνθοῦν σωστά ἐνάντια στό κατεστημένο πού ὄλο καί πιό πολύ τούς βυθίζει μέσα στήν ἀθλιότητά του. Οἱ καπιταλιστικές σχέσεις ἀπαιτοῦν ἀπό τόν ἐργαζόμενο νά ξεχάσει τίς πραγματικές ἀνάγκες καί τά συμφέροντά του. Μόνο στόν συλλογικό ἀγώνα γιά ἕναν ἄλλο τρόπο παραγωγῆς καί μιάν ἄλλη ζωὴ μπορεῖ νά καλυφ-

τεϊ, καί νά αναπτύξει ταυτόχρονα ό εργαζόμενος τήν προσωπικό-
τητά του. Τό κεφάλαιο καταδικάζει τόν εργαζόμενο σέ μιάν
άκρωτηριασμένη, άσυνείδητη ύπαρξη σέ ένα ζωώδικο τρόπο
ζωής. Ξαναγίνεται άνθρωπος μόνον οργανώνοντας τήν άρνησή
του.

● Σημειώσεις

1. Μπάτεσον, Τζάκσον κ.ά.: «Σχιζοφρένεια καί οικογένεια»,
Φρανκφούρτη 1969, σελ. 68.
2. Στο ίδιο, σελ. 49.
3. Στο ίδιο, σελ. 316.
4. Στο ίδιο, σελ. 311.
5. H. Searles: «Θετικά αισθήματα στή σχέση ανάμεσα στόν
σχιζοφρενή καί τή μητέρα του», στό περιοδικό «Ψυχή»,
XIV, 1960, σελ. 162.
6. «Σχιζοφρένεια καί οικογένεια», σελ. 334.
7. Στο ίδιο, σελ. 57.
8. Στο ίδιο, σελ. 319.
9. Στο ίδιο, σελ. 319.
10. Στο ίδιο, σελ. 121.
11. Στο ίδιο, σελ. 275.
12. Στο ίδιο, σελ. 276.
13. Στο ίδιο, σελ. 62.
14. Στο ίδιο, σελ. 62.
15. Th. Lidz: «Γλώσσα καί σχιζοφρένεια», στό περιοδικό «Ψυ-
χή», XIX, 1965, σελ. 212.
16. E. Χέρνλε: «Βασικά ζητήματα τής διαπαιδαγώγησης τού
προλετάριου», Φρανκφούρτη 1970, σελ. 62.

17. Στο ίδιο, σελ. 58.
18. Ο Έβερμαν, στο «Ίδιοφυΐα και μάθηση» του Χ. Ρόθ, Στουτγκάρδη 1969, σελ. 304.
19. Κ. Μάρξ, πού τον αναφέρει ο Ρύλε: «Τό προλεταριόπαιδο», σελ. 50.
20. Ο Έβερμαν, στο ίδιο, σελ. 308.
21. Γκαϊμάρ: «Κατανοώντας τήν προβληματική οικογένεια», Νέα Ύόρκη 1964, σελ. 78.
22. Κίνσεϋ: «Ή σεξουαλική συμπεριφορά του άνδρα και τής γυναίκας», Φρανκφούρτη (Μάϊν) 1963.
23. Γ. Σμίτ, Β. Σίγκους: «Τό σέξ τῶν ἐργατῶν», σελ. 14.
24. Ρ. Βάλντ: «Ή βιομηχανικός ἐργάτης», Στουτγκάρδη 1966.
25. Τ. Μόξερ: «Ήφθητική ἐγκληματικότητα και κοινωνία», Φρανκφούρτη (Μάϊν) 1970, σελ. 307.
26. Κ. Μάγιερς, Μ.Χ. Ρόμπερτς: «Ή δυναμική τής οικογένειας και τής τάξης στις διανοητικές ἀσθένειες», Νέα Ύόρκη 1959.
27. Μ. Μπερνστάιν: «Λόγος και Μάθηση».
28. Στο ίδιο.
29. Ρ. Ράϊχθαϊν: «Γλώσσα και κοινωνία».
30. Κ. Μάρξ: «Γερμανική ιδεολογία».
31. Κ. Μάρξ: «Κριτική τής Πολιτικής Οικονομίας», σελ. 352.
32. Στο ίδιο.
33. Στο ίδιο.
34. «Ή Μαρξισμός. Ή ιστορία του σέ ντοκουμέντα». Ήπιμέλεια Ι. Φέτσερ, Μόναχο 1962, σελ. 116.
35. Κ. Μάρξ: «Τό Κεφάλαιο», Ιος τόμος, σελ. 186-187.
36. MEGA, τεϋχος 6, σελ. 411.
37. Λ. Χάκ, Χ. Νόυντορφ: «Σχέση κοινωνικού Εΐναι και συνείδησης», χειρόγραφο.
38. Κ. Μάρξ: «Γερμανική ιδεολογία», σελ. 373.
39. Στο ίδιο.
40. Κ. Μάρξ: «Τό Κεφάλαιο», τόμος Ιος, σελ. 83.
41. Στο ίδιο, σελ. 84.
42. Κ. Μάρξ: «Γερμανική ιδεολογία», σελ. 96.
43. Κ. Μάρξ: «Ήθνηκή οικονομία και Φιλοσοφία».

44. «Ήδεολογικοί περίπατοι: Συμβολή τής Φρανκφούρτης στην κοινωνιολογία», 1969, σελ. 168.
45. «Τό ἐπιχείρημα», τεϋχος 50, 1969, σελ. 90.
46. «Κοινωνιολογικοί περίπατοι», σελ. 176.
47. Κ. Μάρξ: «Τό Κεφάλαιο», 3ος τόμος, σελ. 452.
48. Στο ίδιο, σελ. 452.
49. Κ. Μάρξ: «Ή Αποτελέσματα τής άμεσης παραγωγικής διαδικασίας», Φρανκφούρτη 1966, σελ. 66.
50. [Λέω: Πρέπει. Γιατί μόνο στην περίπτωση πού τά μέσα παραγωγής και συγκοινωνίας εΐναι πραγματικά πύρα πολύ μεγάλα για να τά διευθύνουν οί μετοχικές εταιρίες και εχει, κατά συνέπεια, ή κρατικοποίησή τους γίνεο οικονομική ανάγκη, μόνο τότε ή κρατικοποίησή τους σημαίνει οικονομική πρόοδο, άκόμα και αν τήν κρατικοποίηση τήν κάνει τό σημερινό κράτος. Τότε μόνο σημαίνει πώς φτάσαμε σέ ένα καινούριο στάδιο πού προηγείται από τήν κατοχή όλων τῶν παραγωγικῶν μέσων από τήν ίδια τήν κοινωνία. Εΐδαμε, όμως, τώρα τελευταία, από τόν καιρό πού ο Βίσμαρκ άρχισε τίς κρατικοποιήσεις, να παρουσιάζεται ένας ψευτοσοσιαλισμός, πού μάλιστα εδῶ και κεί εκφυλίζεται σέ κάποια δουλοπρέπεια και κηρύχνει, χωρίς άλλη διαδικασία, πώς κάθε κρατικοποίηση, άκόμα και όταν τήν κάνει ο Βίσμαρκ, εΐναι σοσιαλιστική. Εΐναι φανερό πώς, αν ή κρατικοποίηση του καπνού ήταν σοσιαλιστική, ο Ναπολέον και ο Μέτερνιχ θα λογαριάζονταν ανάμεσα στους ιδρυτές του σοσιαλισμού. Ή αν τό βελγικό κράτος, για πολιτικούς και οικονομικούς λόγους πολύ-πολύ πεζούς, εφτιασε μόνο του τίς κυριότερες σιδηροδρομικές γραμμές, αν ο Βίσμαρκ, χωρίς καμιά οικονομική ανάγκη, κρατικοποίησε τίς κυριότερες σιδηροδρομικές γραμμές τής Πρωσίας, μόνο και μόνο για να μπορεΐ να τίς οργανώσει καλύτερα και να τίς χρησιμοποιήσει σέ καιρό πολέμου και για να κάνει τούς σιδηροδρομικούς υπαλλήλους εκλογικό κοπάδι στην ύπηρεσία τής κυβέρνησης και πριν άπ' όλα για να δημιουργήσει μιá καινούρια πηγή εισοδήματος ανεξάρτητη από τίς αποφάσεις τής Βουλής — αυτά δέν εΐναι καθόλου σοσιαλιστικά μέτρα, άμεσα ή

- έμμεσα, συνειδητά ή όχι. Διαφορετικά θα αποτελούσαν σοσιαλιστικά ιδρύματα ή βασιλική εταιρία θαλασσινού έμπορίου, ή βασιλική χειροτεχνική βιομηχανία πορσελάνης, άκόμα και τό ραφείο του λόχου στό στρατό ή ή κρατικοποίηση των οίκων άνοχής πού πρότεινε μέ όλη του τή σοβαρότητα κάποιος κατεργάρης τόν καιρό του Φρειδερίκου Γουλιέλμου ΙΙ. (Σημ. Ένγκελς)]:
51. Φρίντριχ Ένγκελς: «Ουτοπικός και έπιστημονικός σοσιαλισμός», έκδ. Θεμέλιο, Άθήνα 1966, σελ. 103-106.
 52. Μ. Χορκχάιμερ: «Οί Έβραίοι στην Εύρώπη», σελ. 3.
 53. Στο ίδιο, σελ. 6.
 54. Μ. Χορκχάιμερ, «Έξουσία και οικογένεια σήμερα», σελ. 280.
 55. Κ. Μάρξ: «Τό Κεφάλαιο», 3ος τόμος, σελ. 842.
 56. Στο ίδιο, σελ. 937.
 57. Κ. Μάρξ: «Τό Κεφάλαιο», 1ος τόμος, σελ. 147.
 58. Στο ίδιο, σελ. 349.
 59. Στο ίδιο, σελ. 523.
 60. Κ. Μάρξ: «Άποτελέσματα τής άμεσης παραγωγικής διαδικασίας», Φρανκφούρτη 1966, σελ. 66.
 61. ΜΕΓΑ, 1,3, σελ. 85.
 62. Κ. Μάρξ: «Κριτική τής Πολιτικής Οικονομίας».
 63. ΜΕΓΑ, 1,3, σελ. 86.
 64. Ε. Χέρνλε: «Βασικά ζητήματα προλεταριακής άνατροφής», Φρανκφούρτη 1970, σελ. 59.
 65. Γ. Χάμπερμας: «Κοινωνιολογικές σημειώσεις πάνω στη σχέση εργασίας και ελεύθερου χρόνου».
 66. Τ. Άντόρνο, Μ. Χορκχάιμερ: «Διαλεκτική τής Διαφώτισης», Άμστερνταμ 1947, σελ. 163.
 67. Κ. Μάρξ: «Θέσεις πάνω στον Φόϋερμαχ».
 68. Κ. Μάρξ: «Τό Κεφάλαιο», 1ος τόμος, σελ. 185.
 69. Κ. Μάρξ: «Έθνική Οικονομία και Φιλοσοφία».
 70. Σ. Φρόυντ: «Είσαγωγή στην Ψυχανάλυση».
 71. Στο ίδιο.
 72. Στο ίδιο.
 73. Στο ίδιο.

74. Στο ίδιο.
75. Στο ίδιο.
76. Στο ίδιο.
77. Στο ίδιο.
78. Στο ίδιο.
79. Στο ίδιο.
80. Σ. Φρόυντ: «ΈΗ τελική και ή άτέλειωτη άνάλυση».
81. Κ. Μάρξ, Φ. Ένγκελς: «Τό Κομμουνιστικό Μανιφέστο».
82. Σ. Φρόυντ: «Είσαγωγή στην Ψυχανάλυση».
83. Στο ίδιο.
84. Γκ. Λούκατς: «Ίστορία και ταξική συνείδηση», Νούβιντ 1968, σελ. 176.
85. Στο ίδιο, σελ. 177.
86. Σ. Φρόυντ: «Είσαγωγή στην Ψυχανάλυση».
87. Th. W. Adorno: «Minima Moralia», Φρανκφούρτη 1962, σελ. 52.
88. Κ. Μάρξ: «Έθνική Οικονομία και Φιλοσοφία», σελ. 234.
89. ΜΕΓΑ, 1, 3, σελ. 83.
90. Κ. Μάρξ: «Τό κεφάλαιο», 1ος τόμος, σελ. 444.
91. Έρνστ Μπλόχ: «Είσαγωγή στη Φιλοσοφία, 1», Φρανκφούρτη 1964, σελ. 176.
92. Γκ. Λούκατς: «Ίστορία και ταξική συνείδηση», σελ. 179.
93. Κ. Μάρξ: «ΈΗ άθλιότητα τής Φιλοσοφίας».
94. Έρνστ Μπλόχ: «Είσαγωγή στη Φιλοσοφία, 1», σελ. 177.
95. Α. Μπούζεμαν: «Παιδαγωγικές γνώσεις», Χάλλε 1927, σελ. 136.
96. Φ. Ένγκελς: «ΈΗ κατάσταση τής εργατικής τάξης στην Άγγλία».
97. Τ.Β. Άντόρνο, Μ. Χορκχάιμερ: «Διαλεκτική τής Διαφώτισης», σελ. 223.
98. Στο ίδιο, σελ. 224.
99. ΜΕΓΑ, 1, 3, σελ. 89.
100. Στο ίδιο, σελ. 86.
101. Στο ίδιο, σελ. 81.
102. Σ. Φρόυντ: «Είσαγωγή στην Ψυχανάλυση».
103. Στο ίδιο.

104. Σ. Φρόυντ: «'Αναστολή, σύμπτωμα καὶ ἀγωνία».
105. Α. Λόρεντσερ: «Διατάραξη τῆς ὁμιλίας καὶ ἀνασυγκρότηση», Φρανκφούρτη 1970, σελ. 83.
106. Σ. Φρόυντ: «'Αναστολή, σύμπτωμα καὶ ἀγωνία».
107. Στό ἴδιο, σελ. 239.
108. Στό ἴδιο, σελ. 239.
109. Σ. Φρόυντ: «Παραδόσεις», σελ. 521.
110. Σ. Φρόυντ: «Ψυχαναλυτικές παρατηρήσεις σέ μιά περίπτωση παράνοιας πού ἔχει περιγραφεῖ αὐτοβιογραφικά».
111. Στό ἴδιο, σελ. 304.
112. Α. Λόρεντσερ, σελ. 43.
113. Στό ἴδιο, σελ. 44.
114. Σ. Φρόυντ: «Παραδόσεις», σελ. 501.
115. Ο. Φένιχελ, opus cited, σελ. 89.
116. Τ. Φρίμαν, opus cited, σελ. 64.
117. Σ. Φρόυντ: «Τό ἐγώ καί τό αὐτό», σελ. 369, «'Απαντα».
118. Ο. Φένιχελ, op. cit., σελ. 74.
119. Τ. Φρίμαν, op. cit., σελ. 72.
120. Στό ἴδιο, σελ. 78.
121. Στό ἴδιο, σελ. 96.
122. Στό ἴδιο, σελ. 96.
123. Στό ἴδιο, σελ. 86.
124. Π. Φέντερν: «'Η ψυχολογία τοῦ ἐγώ καί τῆς ψύχωσης», Βέρνη 1956, σελ. 136.
125. Α. Μπινσβάγκερ: «Τό πρόβλημα τοῦ χώρου στήν ψύχωση», ἀναφορά στόν Γιόζεφ Γκάμπελ: «'Ιδεολογία καί Σχιζοφρένεια», Φρανκφούρτη 1962, σελ. 288.
126. Ο. Φένιχελ, op. cit., σελ. 98.
127. Τ. Φρίμαν, op. cit., σελ. 70.
128. Ο. Φένιχελ, op. cit., σελ. 84.
129. Μπ. Μπετελέμ: «'Ενάντια στίς μάζες», Μόναχο 1964, σελ. 65.
130. Σ. Φρόυντ: «'Η ἀπώλεια τῆς πραγματικότητας στή νεύρωση καί τήν ψύχωση».
131. Στό ἴδιο.
132. Ο. Φένιχελ: «Διαστροφές, ψυχώσεις, διαταραχές τοῦ χαρα-

- κτήρα», Ντάρμστατ 1967, σελ. 72.
133. Ο. Φένιχελ, op. cit., σελ. 90.
134. Στό ἴδιο, σελ. 89.
135. Τ. 'Αντόρνο, Μ. Χορκχάμερ: «Διαλεκτική τῆς Διαφώτισης», σελ. 218.
136. Τ. 'Αντόρνο: «Κριτική», Φρανκφούρτη 1971, σελ. 56.
137. Ο. Νέγκτ, Α. Κλοῦγκε: «Δημοσιότητα καί πληροφόρηση», Φρανκφούρτη 1973, σελ. 278.
138. Στό ἴδιο, σελ. 281.
139. Μ. Χορκχάμερ: «Οἱ 'Εβραῖοι στήν Εὐρώπη», σελ. 7.
140. Σ. Φρόυντ: «Μαζική ψυχολογία καί ἀνάλυση τοῦ ἐγώ», «'Απαντα», τόμ. 13, σελ. 77.
141. Τ. 'Αντόρνο, Μ. Χορκχάμερ: «Διαλεκτική τῆς Διαφώτισης», σελ. 234.
142. Ε. Γιούγκερ: «Στήν καταγίδα», 1922, σελ. 73.
143. Β. Ράιχ: «'Η μαζική ψυχολογία τοῦ Φασισμού», σελ. 90.
144. 'Αναφέρεται στό ἴδιο.
145. Στό ἴδιο, σελ. 128.
146. Μπ. Μπετελέμ: «'Ενάντια στίς μάζες», σελ. 186.
147. Στό ἴδιο, σελ. 187.
148. Στό ἴδιο, σελ. 188.
149. Στό ἴδιο, σελ. 167.
150. Στό ἴδιο, σελ. 167.
151. Στό ἴδιο, σελ. 297.
152. Κ. Μάρξ: «'Εθνική Οἰκονομία καί Φιλοσοφία», στή «Πρώιμα κείμενα», σελ. 265.
153. Μ. Μερλώ - Ποντύ: «Φαινομενολογία τῆς ἀντίληψης», Βερολίνο 1966, σελ. 506.

**ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ - ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ - ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ
ΙΣΤΟΡΙΑ - ΠΟΙΗΣΗ**

ΑΙΧΟΡΝ ΜΠΑΟΥΕΡ ΚΩΧ	'Η Διαλεκτική των παρα- γωγικών σχέσεων και πα- ραγωγικών δυνάμεων
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΕΣΣΔ	Βάσεις Μαρξισμού Λενι- νισμού* (δεμ) Βάσεις Μαρξιστικής Φι- λοσοφίας* (δεμ) Διαλεκτική της Ζωντανής Φύσης* (δεμ) Πολιτική Οικονομία* (δεμ) Ψυχολογία* (δεμ)
ΑΝΤΛΕΡ ΑΝΡΥ ΒΙΝΑΙ	'Η 'Αγωγή του Παιδιού Καταγωγή των Θρησκειών Κοινωνική ψυχολογία της εργατικής τάξης
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ ΛΕΝΙΝΙΣΜΟΥ	'Ιστορικός 'Υλισμός* (δεμ)
ΓΙΑΝΑΓΚΙΝΤΑ ΓΙΑΣΠΕΡΕ	Φιλοσοφία της ελευθερίας* Πορεία προς την Σοφία
ΓΙΟΝΑΣ	'Ιστορία Κοινωνιολογίας α' τόμ. » β' »
ΓΙΟΥΝΓΚ ΓΟΥΝΓΚ	'Η 'Ανακάλυψη του εγώ Ψυχολογία 'Ασυνειδήτου » Βάσης 'Αναλυτικής ψυχο- λογίας
»	Συνειδητό και 'Ασυνειδητο Ποιήματα*
»	Οί 'Αρχές του Κουμου- νισμού
ΕΛΥΑΡ ΠΩΛ. ΕΝΓΚΕΛΣ	Οί 'Αρχές του Κουμου- νισμού
ΖΟΡΕΣ ΖΑΝ ΛΑΦΑΡΓΚ Π.	'Ο 'Ιστορικός 'Ιδεαλισμός 'Ο 'Ιδεαλισμός και ο 'Υ- λισμός στην 'Ιστορία
ΚΑΝΤ	'Η Θρησκεία
ΚΛΕΜΕΝΤ ΜΠΡΟΥΝΟ ΣΕΒ	Γιά μία Μαρξιστική Κρι- τική της Ψυχαναλυτικής Θεωρίας
ΚΙΡΚΕΓΚΩΡ	'Η 'Εννοια της Ειρώνιας
ΚΟΣΤΑ - ΜΕΓΙΕΡ - ΒΕΜΠΕΡ	'Εμπορευματική παραγωγή στο Σοσιαλισμό

ΚΟΦΛΕΡ	Σταλινισμός και Γραφειο- κρατία*
ΛΑΜΠΕΡΤ	'Η θεωρία της εξέλιξης
ΛΑΦΑΡΓΚ	'Η εξέλιξις της Ιδιοκτη- σίας
ΛΕΜΠΟΝ	Ψυχολογία των όχλων
ΛΕΝΙΝ	Γιά την Λογοτεχνία και την Τέχνη
»	Διαλεχτά έργα 4 τόμ* (δεμ)
»	'Απ' τον Φλεβάρη στον 'Οκτώβρη 1917 — 'Ιστο- ρικά γεγονότα — Τρία άρθρα για τόν Μαρξισμό — Φρειδερίκος 'Ενγκελς
ΛΕΝΙΝ	Γιά τόν Τρότσκι και τόν Τροτσκισμό
ΛΕΝΙΝ	Οί σοσιαλιστικές αρχές και ο πόλεμος - Στο δρό- μο της εξέγερσης
»	Χαρακτηριστικά οικονομι- κού ρομαντισμού (οίκο- νομική ανάλυσις)
ΛΕΦΕΒΡ	Διαλεκτικός 'Υλισμός
ΛΕΦΤΣΕΝΚΟ	'Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας
ΛΟΡΙΑ	Κοινωνιολογία
ΛΟΥΞΕΜΠΟΥΡΓΚ	Μεταρρύθμιση ή 'Επανά- σταση
ΜΑΚΙΑΒΕΛΛΙ	'Ο 'Ηγεμόνας
ΜΑΟ ΤΣΕ ΤΟΥΓΚ	Νέα Δημοκρατία
»	'Απαντα 4 τόμοι* (δεμ)
ΜΑΡΞ	'Η 'Αθλιότητα της Φιλο- σοφίας
»	Κριτική της πολιτικής οί- κονομίας*
»	Κεφάλαιο* Α1, Α2, Β' τ. (δεμ)
ΜΑΡΞ	'Ο 'Ανθρώπος στην έργα- σία (από τὰ Γκρουντίσεν της Κριτικής της Πολιτι- κής Οίκονομίας)
»	Τό 'Ανατολικό Ζήτημα

ΜΠΑΡΜΠΗΣ	Ἡ φωτιά
ΜΑΡΞ-ΕΝΓΚΕΛΣ	Ἡ Ἁγία οἰκογένεια
»	Διαλεχτὰ Ἔργα* Α' τ. (δεμ) » » Β' τ. »
»	Κομμουνιστ. Μανιφέστο*
»	Συνδικαλισμός (Θεωρία, Πράξις, Δραστηριότητα)
»	Συνδικαλισμός (περιεχόμενα καὶ Σημασία τῶν Διεκδικήσεων)
ΜΑΡΞ-ΚΑΟΥΤΣΚΙ	Κεφάλαιο Ἐκλαϊκωμένο* (δεμ)
ΜΠΛΟΧ	Ἡ φιλοσοφία τῆς ἀναγέννησης (Μπρουν-Καμπανέλλα Παράκελσος, Βάκων)
ΜΙΕΛΕΡ	Ἱστορία τῆς ψυχολογίας
ΜΠΟΣΚΕ	Προέλευση τῆς ζωῆς
ΜΠΟΥΧΑΡΙΝ	Ὁ δρόμος πρὸς τὸν Σοσιαλισμὸ καὶ ἡ σμμαχία μετὰ τὴν ἀγροτιά
»	Τὸ Ἄλφάβητο τοῦ Κομμουνισμοῦ*
ΜΠΟΦΡΑΙ	Εἰσαγωγή στὶς Φιλοσοφίας τῆς Ὑπαρξῆς (ἀπὸ τὸν Κίρκεγκωρ σ τ ὀ ν Χάϊντεγκερ)
ΝΙΖΑΝ	Τρεῖς μεγάλοι στοχαστὲς τῆς ἀρχαιότητος (Ἐπίκουρος - Δημόκριτος καὶ Λουκρίτιος)
ΝΤΕΒΛ	Ἡ ἐξέλιξις τοῦ κεφαλαίου (Περὶληψις τοῦ κεφαλ.)
ΝΤΕΜΠΟΡΙΝ	Ὁ Λένιν Φιλόσοφος (Ἡθεωρία του διὰ μέσου τῆς Φιλοσοφίας)
»	Τὰ Μυστικά τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου* (δεμ)
ΝΤΙΝΤΕΡΟ	Ὁ Ἀνηψιὸς τοῦ Ραμὸ
ΟΥΛΙΑΝΟΒΑ	Ἀναμνήσεις γιὰ τὸν Λένιν* (δεμ)
ΠΛΕΧΑΝΩΦ	Ἀναρχισμός Σοσιαλισμός
»	Θεμελιώδη προβλήματα τοῦ Μαρξισμοῦ

ΠΟΛΙΤΖΕΡ	Στοιχειώδεις Ἀρχές τῆς φιλοσοφίας
»	Βάσεις τῆς Ψυχολογίας (Ἀτομικὴ Ψυχολογία — Μπεχαβιορισμὸς—Ψυχανάλυσις καὶ Μαρξισμὸς)
ΠΡΕΝΑΝ	Δαρβίνος καὶ Δαρβινισμὸς
ΡΗΝΤ	Δέκα μέρες ποῦ συγκλόνησαν τὸν κόσμ. *(δεμ)
ΣΑΜΠΑΝΙ	Ἐπάρχει Θεὸς ; Ὁχι
ΣΙΑΡΝΤΕΝ	Τὸ Ἀνθρώπινο φαινόμενο
ΣΟΡΕΛ	Σκέψεις πάνω στὴ βία
ΣΤΑΛΙΝ	Ὁ Λενινισμὸς στὴ θεωρία καὶ στὴν πράξη — Διαλεκτικὸς καὶ Ἱστορικὸς Ὑλισμὸς Δεμ.
»	Ζητήματα Λενινισμοῦ*(δεμ)
ΣΤΡΙΜΠΕΡΓΚ	Τὸ Σκληρὸ θέατρο
ΤΑΓΚΟΡ	Λυρικὲς προσφορὲς -Ἐνακαλάθι μετὰ φρούτα
ΤΟΚΑΙ	Τὸ Ζήτημα τοῦ Ἀσιατικοῦ τρόπου παραγωγῆς
ΦΛΑΙΣΕΡ	Μαρξισμὸς καὶ Ἱστορία
ΦΡΟΪΝΤ	Μεταψυχολογίας
»	Ἰστορία καὶ ταμποῦ
Χέγκελ	Αἰσθητικὴ τῆς παραδοσιακῆς ζωγραφικῆς
»	Αἰσθητικὴ
»	Εἰσαγωγή στὴ Φαινομενολογία τοῦ Πνεύματος
_____	Τὰ Πρωτόκολλα τῶν Σοφῶν τῆς Σιών
_____	15 Τοῦρκοι Προοδευτικοὶ Ποιηταὶ*

Τὰ σημειούμενα δι' ἀστερίσκου πρακτορεύονται
ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΜΑΣ ΑΠΟΣΤΕΛΛΟΝΤΑΙ ΕΠΙ
ΑΝΤΙΚΑΤΑΒΟΛΗ Σ' ΟΛΗΝ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
Τὰ ἄνευ τιμῆς εἶναι ὑπὸ ἐκδόσιν.

Η ανάλυση των «ύποκειμενικών παραγόντων» μέσα στα πλαίσια της υλιστικής θεωρίας της κοινωνίας μέχρι τώρα δεν έχει προχωρήσει αρκετά. Το ζήτημα, πώς οι κοινωνικές σχέσεις, που είναι έκφραση των παραγωγικών σχέσεων, αναπαράγονται στο κεφάλι του ανθρώπου, χρειάζεται ακόμη παραπέρα διευκρίνηση. Θα εξετάσουμε σ' αυτό το έργο μας πώς οι διαπιστώσεις της άστικης ψυχιατρικής μπορούν να αξιοποιηθούν μέσα στα πλαίσια της έρμηνείας της κριτικής της πολιτικής οικονομίας, ώστε να χωριστεί η ανάλυση της προσωπικότητας του εργάτη. Στόχος μας είναι να πλουτιστεί η μαρξιστική κριτική της οικονομίας με τα πορίσματα της ψυχολογίας. Τα αποτελέσματα των έρευνών πάνω στη σχιζοφρένεια θα έρμηνευθούν με βάση την μαρξιστική κριτική των καπιταλιστικών σχέσεων. Αυτή η ανάλυση ξεκινά από τη θέση πως η «άνθρωπινη φύση» του εργάτη δεν είναι δεδομένη βιολογικά, αλλά αναπτύσσεται, από την στιγμή της γέννησής του, μέσα στη συνολική διαδικασία έκμεταλλευσης της εργατικής του δύναμης. Η προετοιμασία για τη δουλειά στο εργοστάσιο αρχίζει από την πρώτη κιόλας φάση ανάπτυξης του ψυχικού κόσμου του μικρού μελλοντικού προλεταρίου.

Γκ. ΒΙΝΝΑΙ

**Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ
ΤΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ**

Εξώφυλλο: ΛΟΡΕΝΤΖΟ ΝΤΕΤΖΙΟΡΤΖΙΟ